

HET
KOLONIAAL
EN
SLAVERNIJVERLEDEN
VAN
GOUDA

Een verkenning

Uitgave

Streekarchief Midden-Holland, Gouda

Redactie

Coretta Bakker, Roxana Chandali, Endi Kartokromo, Ramona Negrón, Cor Revet

Klankbordgroep

Isabel Halvax, Leen de Jong, Giovanni Koelfat, Hans Kristian Ploos van Amstel, Yanice Slagveer

Tekstredactie

Miranda van Elswijk, Iris van Harskamp, Rosanne van der Wolf

Beeldredactie

Coretta Bakker, Roxana Chandali, Marianne van der Veer

Eindredactie

Roxana Chandali

Vormgeving en productie

The Happy Horseman, Rotterdam

Afbeelding omslag

De illustratie op de omslag is samengesteld op basis van afbeeldingen van Elisa Clasina Bergen (Privécollectie. Ingekleurd en bewerkt door Liefdewerck & Oudt Paepier), Jacob Blauw (National Gallery, Londen), Marcellus Bisdop van Vliet (Collectie Rijksmuseum) en Bok Srani Manirah (Nationaal Archief Den Haag, Database Javaanse contractarbeiders in Suriname 1890-1930) met op de achtergrond de kaart van Gouda door Johan Blaeu, 1650 (Streekarchief Midden-Holland, Collectie Kaarten en plattegronden).

ISBN 9789082338393

NUR 680

© 2024, Streekarchief Midden-Holland en de auteurs

Deze uitgave is tot stand gekomen in opdracht van en dankzij een bijdrage van de Gemeente Gouda en met subsidie van het Mondriaan Fonds in het kader van het Herdenkingsjaar Slavernijverleden

‘Geschiedenis kun je niet opnieuw schrijven; wel opnieuw lezen.’

Deze dikke zin sprak theatermaker en oud-stadsdichter Ruud Broekhuizen uit tijdens een voorstelling. Ik vergat hem nooit meer; geraakt als ik was, ook als historicus. Natuurlijk kun je wel geschiedenis schrijven; historici doen niet anders door bronnenonderzoek, archiefvondsten en nieuwe inzichten.

Wat hij vooral bedoelde te zeggen was dat de geschiedenis reeds gegeven is, niet meer opnieuw vorm te geven. Wat gebeurd is, is gebeurd. Dit kun je met een nieuwe bril telkens opnieuw bekijken; dit doet zich in de loop van de geschiedenis en de historiografie voortdurend voor. Hermeneutiek (studie van de interpretatie van teksten) doet er daarom toe.

De geschiedenis en de herinneringscultuur rond het onderwerp slavernij is daar ook zo'n voorbeeld van. Tijdens mijn geschiedenisstudie in 2002 raakte ik gefascineerd door de 17e eeuw en de opkomst van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De 17e eeuw was een tijd van ongekennde bloei, met kunstenaars als Vermeer en Rembrandt en belangrijke uitvindingen als het fluitschip en de microscoop. In datzelfde jaar 2002 vierden velen in Nederland het 400-jarig bestaan van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). De herdenking van deze periode was vooral gericht op triomfen en successen, terwijl de slavenhandel meer op de achtergrond bleef.

“

*Het is daarom een ongemakkelijk,
maar nodig geschenk dat dit boek hier nu ligt*

Vandaag de dag is er beduidend meer aandacht voor de donkere kant van de geschiedenis. De Gouden Eeuw bijvoorbeeld had ook een ruwe en afschuwelijke kant. Ik denk dat het goed is om dit onder ogen te zien. Het is daarom een ongemakkelijk, maar nodig geschenk dat dit boek hier nu ligt. Een verkenning van het koloniaal en slavernijverleden van Gouda. Deze studiebundel is tot stand gekomen vanuit een doorleefd besef van het stadsbestuur om ons koloniale verleden en het daaruit voortvloeiende slavernijverleden onder ogen te zien.

Het boek verschijnt in het Nationaal Herdenkingsjaar Slavernijverleden 1 juli 2023-1 juli 2024 en sluit aan op de activiteiten die in dit herdenkingsjaar binnen Gouda plaatsvinden. Het onderwerp leeft meer dan ooit tevoren. De veel grotere opkomst dan verwacht bij de eerste Ketikoti-viering in de Chocoladefabriek op 1 juli 2022

en een nog grotere opkomst een jaar later in Cultuurhuis Garensponnerij laat zien dat er zeker wel behoefte is aan meer kennis over en aandacht voor het koloniaal en slavernijverleden.

De aanleiding voor deze publicatie is divers en rijk aan betekenis. Het begon met vragen vanuit de gemeenteraad, die hebben geleid tot het besluit om een onderzoek uit te voeren naar het koloniale en slavernijverleden van Gouda. De motivatie hierachter was helder: we moeten ons verleden onder ogen zien om het heden beter te begrijpen. We hebben Streekarchief Midden-Holland de opdracht gegeven om deze onbekende geschiedenis weer tot leven te brengen. Er zijn nieuwe vragen gesteld aan oude bronnen.

In navolging van diverse andere steden, provincies en het Rijk hebben we de stap gezet om onze geschiedenis op dit vlak nader te verkennen. Aan het begin van dit project hadden we weinig idee wat deze verkenning zou opleveren. Het was een reis in het onbekende, een zoektocht naar verborgen verhalen, feiten en gebeurtenissen die het daglicht nog niet hadden gezien. Dit boek markeert het begin van een nieuw hoofdstuk in het begrijpen van ons verleden en is een aanzet voor gesprekken onder Gouwenaars over de doorwerking en betekenis van dit verleden in ons heden.

Niet zonder reden. Het is cruciaal dat we ons bewust worden van de gruwelijkheden van slavernij en erkennen dat dit onrecht niet enkel een historische gebeurtenis is, maar nog altijd in verschillende vormen voortleeft in onze hedendaagse samenleving.

De geschiedenis van Gouda gaat niet slechts om economische belangen, maar ook altijd om mensen. Als het gaat om de trans-Atlantische slavernij gaat het om Afrikaanse mensen in de bloei van hun leven, die tegen hun wil gevangen werden genomen, geketend en vernederd. In een vreemd land werden ze gedwongen om te werken op plantages die door Nederlanders werden gerund, zonder vrede, vergoeding of vrijheid.

Toch waren er in die tijd al protesten. Dominee Udemans uit Zierikzee schreef aan de VOC en de West-Indische Compagnie (WIC) dat mensen lichamelijk vrij moesten zijn, al was het maar om God in vrijheid te dienen. Dominee Smytegeldt uit Middelburg beschouwde het stelen van mensen als 'grove dieverij' en vond dat je daar geen 'handel' van mocht maken. Ze waren roependen in de woestijn, omdat de meerderheid van de samenleving profiteerde van het leed van anderen. Velen, van de Oranjes tot de regenten, slavenkapiteins, scheepstimmerlieden en matrozen, deelden in de winst en rijkdom die voortkwamen uit de slavenhandel.

Zo vaak zie je dat de wortel van kwaad geldzucht is. Nog steeds: het herinnert ons eraan dat we allemaal verantwoordelijk zijn voor de keuzes die we maken en dat we moeten blijven streven naar een rechtvaardigere wereld.

Tot slot nog dit. Het is belangrijk om te benadrukken dat deze verkenning geen integrale geschiedenis is. Het is eerder een momentopname, een eerste stap in een langer proces van onderzoek en bewustwording. Desalniettemin heeft het toegewijde redactieteam samen met de auteurs binnen korte tijd veel informatie boven water weten te halen.

Dit boek biedt de handvatten voor verdere onderzoeken en reflecties over ons verleden en we moedigen anderen aan om dit pad te blijven bewandelen. We spreken onze waardering uit voor de auteurs, de leden van de klankbordgroep, de redactiecommissie en iedereen die heeft bijgedragen aan dit project. Samen hebben we een stukje van onze geschiedenis teruggevonden en hebben we een begin gemaakt om het slavernijverleden van Gouda te begrijpen en herdenken.

Roxana Chandali en Coretta Bakker, als bescheiden en deskundige aanjagers past jullie bijzondere dank. Meerstemmigheid lukt alleen als je meerstemmig communiceert; dat deden jullie. Chapeau. Dank ook aan Tsjalline en Yanice van de gemeente Gouda en de werkgroep Ketikoti. Zonder jullie betrokkenheid en passie was dit project nooit gelukt. Tot slot dank aan het Mondriaan Fonds voor de financiële ondersteuning.

Laten we dit werk voortzetten en samenwerken. Gouda is een veelkleurige en diverse stad. Die veelkleurigheid schittert in de Goudse Glazen; die weerspiegelt in de talloze nationaliteiten die hier samenleven. Kennis van het verleden helpt daarbij. Geschiedschrijving is een 'never ending story.'

Pieter Verhoeve
Burgemeester Gouda

Colofon	2
Voorwoord	3
1 Inleiding	8
2 Gouda en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC)	18
3 Lourens en Madagascar: de zwarte zeehelden van de Eerste Schipvaart	40
Interview: De reis naar de voorouders	54
4 Dienaren en schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC): Gouwenaars en hun overzeese ontmoetingen	58
Kadertekst: Kea en Adonis, Venus en Martha	76
5 Goudse elite, slaafgemaakten en plantages	78
Kadertekst: Wie was Kaatje?	114
6 Van geen kwaad bewust. Marcellus Bisdorp van Vliet en plantage 'De Herstelling'	116
Interview: De ontdekkingsstocht van Yanice	124
7 Jacob en Henrika Blauw van de Westhaven 62. Transnationale invloeden tussen Batavia en Gouda	128
8 De Goudse koloniale economie	136
Kadertekst: Elisa Clasina Bergen (1847-1873)	147
9 'Emancipatie zonder Evangelisatie vervult mij met groote vreeze'. De Goudse kerken en de slavernij	150
Interview: Op zoek naar geborgenheid	160
10 Twee volksvertegenwoordigers van het District Gouda in het parlementaire debat over afschaffing van de slavernij	164

Kadertekst:	Koloniaal Gouda in Museum Gouda	176
11	De Goudse pijp en de slaafgemaakten	178
12	Goudse ijsselsteentjes in de koloniale geschiedenis	188
Kadertekst:	Keshi yena: een slavengerecht met een Gouds smaakje	194
13	Anatto, een innovatieve kleurstof voor scharlakenrood laken en geeloranje Goudse kaas	196
Kadertekst:	Van De Houtman tot Vroman	206
	Auteurs	208
	Lijst van begrippen	210
	Gebruikte afkortingen	213
	Noten	214
	Verantwoording van de illustraties	228
	Kaart handelsroutes WIC en VOC	233

1

Inleiding

Roxana Chandali

H

Het Goudse verleden roept niet direct associaties op met koloniën en slavernij. Gouda had immers geen zeehaven of een directe verbinding met zee. Toch hadden Gouda en haar inwoners vele relaties met koloniën en slavernij. Deels is dit al te zien bij een wandeling door de historische kern van de stad. Denk aan het gedenk-
teken voor de gebroeders De Houtman in het Houtmansplantsoen, de woonhuizen van de Goudse elite aan de grachten en de panden waar voorheen koloniale producten als koffie, thee, suiker en tabak werden verkocht. Deels is de geschiedenis hiervan te vinden in archieven in Gouda, elders in Nederland en overzee. Deels zit het ook in familiegeschiedenissen, gebruiken en cultuur. De artikelen in deze bundel geven meer inzicht in dit verleden.

Gezicht op Gouda, Jan Caspar Philips, naar Abraham de Haen (II), 1743-1744.

Koloniaal en slavernijverleden

Het slavernijverleden is een complex en gelaagd deel van een gezamenlijke historie. Door de toegenomen aandacht voor dit deel van de geschiedenis, wordt steeds meer over dit verleden bekend en groeit de bewustwording over deze pijnlijke periode in de Nederlandse geschiedenis en de gevolgen daarvan.

De koloniale expansie vanaf het einde van de 16e eeuw leidde er al snel toe dat Nederlanders actief deelnamen aan slavenhandel en slavernij. Geschat wordt dat circa 12,5 miljoen Afrikanen verhandeld werden als onderdeel van de Europese Atlantische slavenhandel. Ongeveer 610.000 van hen werden door Nederlanders uit Afrika weggevoerd. Er is minder bekend over de slavenhandel in het gebied waar de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) actief was, maar de aantallen slaafgemaakten die naar de VOC-koloniën in Azië werden vervoerd, liggen naar schatting nog hoger: ruim 600.000 tot ruim 1,1 miljoen. Deze slaafgemaakten kwamen onder andere uit India, Myanmar, Madagaskar, Mozambique en verschillende delen van de Indonesische archipel.¹ Om de slavernij te legitimeren, werden racistische theorieën ontwikkeld die bijdroegen aan de ontmenselijking van deze slaafgemaakten en die tot op de dag van vandaag doorwerken.

De VOC en de West-Indische Compagnie (WIC) speelden een belangrijke rol in zowel de koloniale expansie als de slavenhandel en slavernij in de 17e en 18e eeuw. Deze compagnieën waren een bijzondere mengeling van private en publieke betrokkenheid. Na de opheffing van deze compagnieën aan het eind van de 18e eeuw werd de Nederlandse Staat verantwoordelijk voor het koloniaal bestuur. Eerst was het de Koning die volgens de Grondwet van 1815 het opperbeestuur over de koloniën kreeg toebedeeld. Vanaf de wijziging van de Grondwet in 1848 waren dat de Staten-Generaal. In het begin van de 19e eeuw verloor Nederland een aantal koloniën aan Engeland, zoals de koloniën Essequibo, Demerary en Berbice (tezamen het huidige Guyana) in Zuid-Amerika, Ceylon (nu Sri Lanka) en de Kaapkolonie.

In 1814 schafte Nederland, mede onder druk van de Engelsen, de slavenhandel in het Atlantisch gebied af. Daarmee was de slavenhandel niet helemaal verdwenen, want illegale slavenhandel bleef nog geruime tijd bestaan. Uiteindelijk schafte Nederland de slavernij relatief laat af. Eerst werd in 1860 in de gebieden die onder direct Nederlands bestuur vielen in Nederlands-Indië, zoals Java, de slavernij afgeschaft. Hierdoor werden ongeveer 5.000 mensen vrijgemaakt. Vervolgens werd in 1863 in Suriname en op Aruba, Curaçao, Bonaire, Sint-Eustatius, Sint-Maarten en Saba de slavernij afgeschaft. Op de eilanden in het Caribisch gebied waren toen zo'n 12.000 slaafgemaakten, van wie de meesten op Curaçao leefden.²

Om na de afschaffing van de slavernij de plantage-economie in Suriname draaiende te houden, werden twee maatregelen genomen. Ten eerste werden meer dan 33.000 voormalig slaafgemaakten in Suriname verplicht om nog tien jaar lang op de plantages te blijven werken. Deze periode van staatstoezicht liep pas in 1873 af. Ten tweede werden grote aantallen contractarbeiders geronseld in, met name, Brits-Indië en Nederlands-Indië en vervoerd naar Suriname. Het ging hierbij om ruim 34.000 Brits-Indiërs en bijna 33.000 Javanen.³

Bij de afschaffing van de slavernij werden niet de slaafgemaakten gecompenseerd, maar kregen de eigenaren van de slaafgemaakten een tegemoetkoming. Er was in Gouda één gezin dat compensatie kreeg voor de vrijmaking van tot slaafgemaakten

Uitdeling bakkeljauw (gezouten kabeljauw) op plantage *Meerzorg*. Potloodtekening van Theodore Bray, 1843.

in Suriname in 1863. Dit betrof Walraven Robert baron van Heeckeren van Brandenburg, zijn echtgenote en hun kinderen. Zij woonden aan de Kattensingel. Via vererving waren zij eigenaar geworden van een klein deel van de suikerplantage *Meerzorg*, waar in 1863 meer dan 300 slaafgemaakten werden vrijgemaakt. Voor hun aandeel kregen zij een tegemoetkoming van gezamenlijk ruim 300 gulden.⁴

De totale compensatie voor de slavenhouders bedroeg bijna 10 miljoen gulden, ruim een derde van de rijksbegroting van 1863.⁵ Deze compensatie werd bekostigd uit het begrotingsoverschot van het cultuurstelsel in Nederlands-Indië. Het cultuurstelsel was gebaseerd op dwangarbeid.

Gouda

Over het koloniaal en slavernijverleden van Gouda is nog weinig bekend. Het onderwerp komt weinig voor in de literatuur en ook archiefbronnen zijn hierop nog nauwelijks onderzocht. Daarom is ervoor gekozen om (eerst) een verkenning naar dit koloniaal en slavernijverleden uit te voeren. Deze verkenning is opgezet als een bundel met artikelen, die een breed spectrum aan onderwerpen beslaan en geschreven zijn door verschillende auteurs. Deze artikelen lichten daarmee een tipje van de sluier van dit verleden op. Deze bundel vormt echter geenszins een volledig beeld, noch komen alle mogelijke onderwerpen aan de orde. Maar deze artikelen laten wel zien dat er meer over het koloniaal en slavernijverleden van Gouda te vertellen valt dan men op het eerste gezicht zou verwachten.

Vele Gouwenaars hadden direct of indirect te maken met de koloniën en de slavenhandel en slavernij. Dat kon zijn door het (gedeeltelijk) bezit van plantages en slaafgemaakten in de koloniën, door koloniale handel, het bezit van aandelen in de VOC of WIC of door beleggingen in plantages. Goudse regenten die een bewindhebberspost hadden bij de VOC of WIC haalden hier voordeel uit. Maar er waren

ook duizenden 'gewone' Gouvenaars die hun brood verdienden door aan te monstere op de schepen van de VOC en de WIC. En al die schepen moesten gebouwd en bevoorrad worden. Voor de schepen was niet alleen bijvoorbeeld touw nodig, maar ook ballast; ijsselsteentjes waren hiervoor uitermate geschikt. Dan was er ook nog de handelswaar die overzee als ruilmiddel diende, zoals de Goudse pijpen. Dit moest allemaal worden geproduceerd. En ook daar waren Gouwenaren bij betrokken. Andere handelswaar kwam juist richting Gouda: peper, specerijen, koffie, thee, tabak en suiker waren producten uit de koloniën die hun weg vonden naar Goudse consumenten.

Kaart van Gouda, door Johan Blaeu, 1650.

Historische verkenning

In deze historische verkenning kunnen niet alle onderwerpen worden behandeld. Er is geen geografische afbakening toegepast, maar in het Atlantisch gebied ligt de nadruk op Suriname. Dat is geen bewuste keus, maar is ingegeven door wat de bronnen tot nu toe hebben opgeleverd. Hieruit is nog weinig naar boven gekomen als het gaat om de relatie tussen Gouda en de (ei)landen in het Caribisch gebied. Diverse gebieden in Azië komen terug in de reizen van Gouvenaars en schepen die naar Gouda zijn vernoemd. Verder ligt de nadruk op de 17e en 18e eeuw, met een kleine uitloop naar de 16e en de 19e eeuw. De nadruk op de 17e en 18e eeuw vloeit voort uit zowel de positie van de stad, die in die periode als bestuurslaag binnen de Republiek der Verenigde Nederlanden een relatief centrale en autonome rol vervulde, als de betrokkenheid van de Goudse elite met de plantages in het Atlantisch gebied. Die betrokkenheid van de Goudse elite concentreerde zich in de tweede helft van de 18e eeuw.

Deze verkenning sluit aan bij het rijtje van andere gemeenten die (verkenkende) onderzoeken hebben laten verrichten naar het koloniaal en slavernijverleden van

hun stad. Die lokale onderzoeken werpen meer licht op de rol van steden en lokale samenlevingen bij dit deel van het verleden. Juist op het lokale niveau kan geschiedenis dichtbij komen.

De keuze voor een historische verkenning brengt met zich mee dat de artikelen vooral beschrijvend van aard zijn en meer kwalitatief dan kwantitatief van aard. Deze verkennende bundel biedt daarmee een basis voor verder onderzoek en voor meer analyse. Aangezien er weinig bekend was over dit deel van het Goudse verleden, is veel gebruik gemaakt van archiefbronnen. Met name notariële archieven zijn belangrijk voor het onderzoek naar het koloniaal en slavernijverleden. Recent verschenen onderzoeken over het slavernijverleden in andere steden laten zien hoe rijk deze en andere bronnen zijn. Deze bronnen zijn in het Streekarchief Midden-Holland, waar ook de archieven van Gouda zijn ondergebracht, nog niet gedigitaliseerd en doorzoekbaar gemaakt. Wanneer dit in de toekomst gebeurt, zal ongetwijfeld nog meer informatie naar boven komen.

Het is goed om te beseffen dat de bronnen vrijwel allemaal vanuit het perspectief van de 'machthebber', zoals de VOC, de WIC, de plantage-eigenaar, de slavenhouder en de overheid, zijn geschreven. Dit brengt onontkoombaar een vertekend en Eurocentrisch perspectief met zich mee en vraagt daarom om een kritische benadering van deze bronnen. Niet voor niets wordt de roep om het gebruik van andersoortige bronnen, zoals verhalen, muziek, archeologische vondsten en antropologische benaderingen, steeds groter. In deze publicatie is gepoogd om ook de kant van slaafgemaakten en hun nazaten in beeld te brengen door aandacht te schenken aan bijvoorbeeld het verzet van slaafgemaakten op plantages en door interviews met Goudse nazaten van slaafgemaakten. Deze interviews geven ook zicht op de doorwerking van dit slavernijverleden tot op de dag van vandaag.

Een centraal begrip in deze bundel is het begrip 'slavernij'. Slavernij is door de eeuwen heen in verschillende vormen voorgekomen en komt ook nu nog steeds voor. In deze publicatie staat het koloniale slavernijverleden centraal, waarbij slavernij voortkwam uit de koloniale expansie van wat nu Nederland is. In deze bundel wordt aangesloten bij de definitie die gehanteerd wordt in *Staat en Slavernij*. Hierin wordt slavernij gedefinieerd als 'een extreme vorm van individuele onvrijheid en gedwongen arbeid waarin zowel de persoon als de arbeid van de slaafgemaakte als eigendom worden geclaimd'.⁶ Slaafgemaakten werden gekocht en verkocht, zij bleven in beginsel levenslang slaafgemaakten en hetzelfde gold voor hun nazaten.⁷ De koloniale expansie leidde tot een enorme schaalvergroting van slavenhandel en de op slavernij gebaseerde plantage-economie. Slaafgemaakten verloren hun gezinnen en families en werden beknot in hun gebruiken, cultuur en religie. Zij waren feitelijk en juridisch zowel productiemiddel als handelswaar en werden op deze manier ontmenselijkt.

Woorden doen ertoe. Geschiedschrijving en de daarbij gebruikte terminologie zijn een spiegel van de tijd waarin die geschiedschrijving plaatsvindt. Woorden die tegenwoordig breed als beledigend worden gezien en ervaren, worden in deze

publicatie niet gebruikt, behalve in citaten uit oudere bronnen. Ook is in deze publicatie zo veel mogelijk gekozen voor de begrippen 'slaafgemaakte' of 'tot slaaf gemaakt' in plaats van 'slaaf'. Deze begrippen maken duidelijker dat slavernij niet inherent aan de betreffende persoon is, maar dat anderen deze mensen tot een staat van slavernij hebben gebracht of gehouden en dat dit geen natuurlijke positie is. De auteurs hebben de ruimte gekregen om hun eigen woorden en schrijfstijl te gebruiken. Tot slot, in de artikelen wordt omwille van de leesbaarheid regelmatig geschreven over 'Nederland' of 'Nederlanders', ook als in de betreffende periode hiervan formeel nog geen sprake was.

Kort overzicht van de verkenning

In deze verkenning naar het Goudse koloniaal en slavernijverleden worden artikelen afgewisseld met interviews en kaderteksten, die kort ingaan op een onderwerp of persoon. De bundel is zo opgezet dat de artikelen zo veel mogelijk zelfstandig leesbaar zijn. Dat leidt onvermijdelijk tot enige overlap.

Na deze inleiding belicht hoofdstuk 2 '*Gouda en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC)*' de rol van het Goudse stadsbestuur bij deze organisaties. Hoe slaagde Gouda erin om buitengewone bewindhebbersposten te verwerven in deze compagnieën en wie verwierven deze gewilde functies?

Hoofdstuk 3 '*Lourens en Madagascar: de zwarte zeehelden van de Eerste Schipvaart*' vertelt het verhaal van twee jongens van Madagaskar, die nog voor de oprichting van de VOC door de Goudse Cornelis de Houtman gevangengenomen werden. Voor zover nu bekend, zijn Lourens en Madagaskar de eerste Afrikanen die door Nederlanders tot slaaf werden gemaakt.

Het interview '*De reis naar de voorouders*' met Anne-Fay Kops en haar moeder Juliet Ehteld gaat in op de zoektocht naar de identiteit van Anne-Fay en haar broer, die zij *reaspora* hebben genoemd. Reaspora komt van het woord diaspora, maar dan in omgekeerde volgorde. De zoektocht ging via Nederland, Aruba, Curaçao en Suriname naar Ghana. Die zoektocht was nodig omdat in het gezin waarin Juliet opgroeide niet gesproken werd over het familieverleden.

Hoofdstuk 4 '*Dienaren en schepen van de VOC: Gouwenaars en hun overzeese ontmoetingen*' geeft met een aantal korte portretten van individuele Gouwenaars, een beeld van de VOC in Azië en de wereld waarmee de Gouwenaars die bij de VOC in dienst traden te maken kregen. Daarnaast is er aandacht voor schepen met de naam 'Gouda'.

Kadertekst '*Kea en Adonis, Venus en Martha*' gaat over slaafgemaakten die bij hun vrijmaking de niet zelfgekozen achternaam 'Gouda' toebedeeld kregen.

Hoofdstuk 5 '*Goudse elite, slaafgemaakten en plantages*' staat stil bij personen en families uit de Goudse elite, die (delen van) plantages bezaten, slavenhouder of slavenhandelaar waren, deelnamen in koloniale handel of belegden in de koloniën. Wie waren deze Gouwenaars? Hoe zag het leven van de slaafgemaakten eruit en welke vormen van verzet pleegden zij?

Kadertekst '*Wie was Kaatje?*' probeert het raadsel op te lossen wie de West-Indische dienstmeid Kaatje was, die vermeld staat op een begraafbriefje uit 1795.

In het artikel '*Van geen kwaad bewust*' (hoofdstuk 6) over Marcellus Bisdom van Vliet en plantage *De Herstelling*, geven de adviezen van Marcellus Bisdom aan zijn jongere broer Cornelis een inkijkje in de gedachtegang van een Goudse regent ten aanzien van slavernij.

Het interview '*De ontdekkingstocht van Yanice*' gaat in op de zoektocht van de Goudse Yanice naar haar etnische herkomst en de doorwerking van het koloniaal en slavernijverleden. Zij is van mening dat oude patronen moeten worden doorbroken om een nieuwe toekomst te kunnen laten ontstaan.

Hoofdstuk 7 '*Jacob en Henrika Blauw van de Westhaven 62*' gaat over de geboren Gouwenaar Jacob Blauw, die als zeventienjarige in dienst van de VOC naar Batavia vertrok, daar Henrika huwde en terugkeerde naar Gouda. Ook als patriot bekommerde hij zich niet om het slavernijstelsel. Het leven van Jacob en Henrika als direct betrokkenen bij koloniale activiteiten geeft zicht op de impact van het koloniale verleden op de Nederlandse samenleving en cultuur.

Hoofdstuk 8 '*De Goudse koloniale economie*' verkent hoe het koloniale stelsel, inclusief de op slavernij gebaseerde handel, en de Goudse economie met elkaar verbonden waren.

De kadertekst '*Elisa Clasina Bergen (1847-1873)*' schetst het portret van het korte leven van Elisa Clasina Bergen, geboren als slaafgemaakte in Suriname, die al jong vrijgemaakt werd en via haar huwelijk in Gouda belandde.

Hoofdstuk 9 "*Emancipatie zonder Evangelisatie vervult mij met groote vreeze*". *De Goudse kerken en slavernij*' staat stil bij de vraag in hoeverre men zich in Goudse kerkelijke kringen bekommerde om de overzeese volkeren in het algemeen en om het vraagstuk van de slavernij in het bijzonder.

Het interview '*Op zoek naar geborgenheid*' met de Goudse Josephine Henriques-Pombinha-Traag beschrijft onder andere de zoektocht naar haar Javaanse voorouder en contractarbeidster Bok Srani Manirah.

Hoofdstuk 10 *'Twee volksvertegenwoordigers van het District Gouda in het parlementaire debat over afschaffing van de slavernij'* gaat in op de rol van de twee volksvertegenwoordigers namens het kiesdistrict Gouda in het parlementaire debat over de afschaffing van de slavernij. Hoewel de *Goudsche Courant* zich openlijk tegen de slavernij keerde, lijken de Goudse politiek en inwoners zich niet druk gemaakt te hebben over die afschaffing.

Hoofdstuk 11 *'De Goudse pijp en de slaafgemaakten'* vertelt het verhaal van de ooit wereldberoemde Goudse pijpen, die in Afrika door de WIC als ruilmiddel in de slavenhandel werden gebruikt en de speciale pijpen die aan slaafgemaakten op de slavenschepen en de plantages werden uitgedeeld.

Kadertekst *'Koloniaal Gouda in Museum Gouda'* illustreert aan de hand van een aantal objecten uit de collectie van Museum Gouda de 17e- en 18e-eeuwse kijk op mensen uit overzeese gebieden en de onderlinge machtsverhoudingen.

Hoofdstuk 12 *'Goudse ijsselsteentjes in de koloniale geschiedenis'* gaat in op de 'Goudse klinkers' die heden ten dage op verschillende plaatsen in de wereld nog kunnen worden gevonden als overblijfselen van en herinneringen aan de koloniale tijd.

De kadertekst *'Keshi yena: een slavengerecht met een Gouds smaakje'* gaat over een van oorsprong slavengerecht, dat op de benedenwindse eilanden in het Caribisch gebied nog steeds wordt gegeten, en waaraan een Gouds smaakje blijkt te zitten.

Hoofdstuk 13 *'Anatto, een innovatieve kleurstof voor scharlakenrood laken en geeloranje Goudse kaas'* gaat in op een innovatief bedrijfsgeheim uit de 17e eeuw van de inheemse bevolking in Zuid-Amerika dat eeuwenlang onderbelicht bleef: de introductie van de kleurstof anatto. Deze kleurstof wordt onder andere gebruikt in het product dat wereldwijd met Gouda wordt geassocieerd: Goudse kaas.

Kadertekst *'Van de Houtman tot Vroman'* tot slot gaat in op koloniale wandelingen in het algemeen en in Gouda in het bijzonder.

Group of Negros, as imported to be sold for Slaves.

London, Published Dec: 7. 1796. by J. Johnson, St. Pauls Church-Yard.

Door William Blake gegraveerde prent met tot slaaf gemaakten, aan de hand van John Gabriel Stedmans tekeningen van Suriname. De gravure is opgenomen in *Narrative of a five years' expedition against the Revolted Negroes of Surinam*, 1796.

2

Gouda en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC)

Roxana Chandali

In de 17e en 18e eeuw waren de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) belangrijke spelers in de koloniale en slavernijgeschiedenis van wat nu Nederland is. Op het eerste gezicht ligt een relatie van Gouda met de VOC en de WIC wellicht niet voor de hand. Gouda ligt niet aan zee en had geen grote haven. Er kwamen dus ook geen kamers van de VOC en de WIC in Gouda. Maar Gouda behoorde wel tot de grotere steden van Holland en in de Staten van Holland was Gouda de zesde stad na Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam, die van oudsher in deze Staten vertegenwoordigd waren. Naast de steden was ook de Ridderschap (vertegenwoordiging van de edelen) in de Staten vertegenwoordigd. En Gouda wilde meetellen, ook ten aanzien van de VOC en de WIC. Daarnaast zou het stadsbestuur financiële voordelen behaald kunnen hebben door de relaties met de VOC en de WIC. De bestuurlijke en financiële belangen van Gouda komen in dit hoofdstuk aan de orde. Hoe pakte het stadsbestuur van Gouda die aan?

De VOC¹

Door de eeuwen heen is er op verschillende manieren gekeken naar de VOC. De Compagnie is zowel geroemd om het overzeese ondernemerschap, de bijdrage aan de bloei van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en de financiële innovaties, als verguisd om de koloniale uitbuiting, het geweld, de slavenhandel en de slavernij. Voor de VOC draaide alles om de handel en de daarbij te behalen winsten. Als het nodig was om daarbij geweld te gebruiken, volkeren te onderdrukken en mensen tot slaaf te maken, dan deed de Compagnie dat zonder bezwaar.

Ontstaan en organisatie van de VOC

Het begon allemaal met het streven om de aanvoer van de winstgevendende peper in eigen hand te nemen. Eerst waren het de expedities van de zogenaamde voorcompagnieën – waaronder die van de Goudse Cornelis de Houtman (zie hoofdstuk 3 ‘*Lourens en Madagascar: de zwarte zeehelden van de Eerste Schipvaart*’) – die hiervoor naar de Indonesische archipel voeren. De opbrengsten van deze expedities waren veelbelovend. Om de onderlinge concurrentie tegen te gaan, werd in

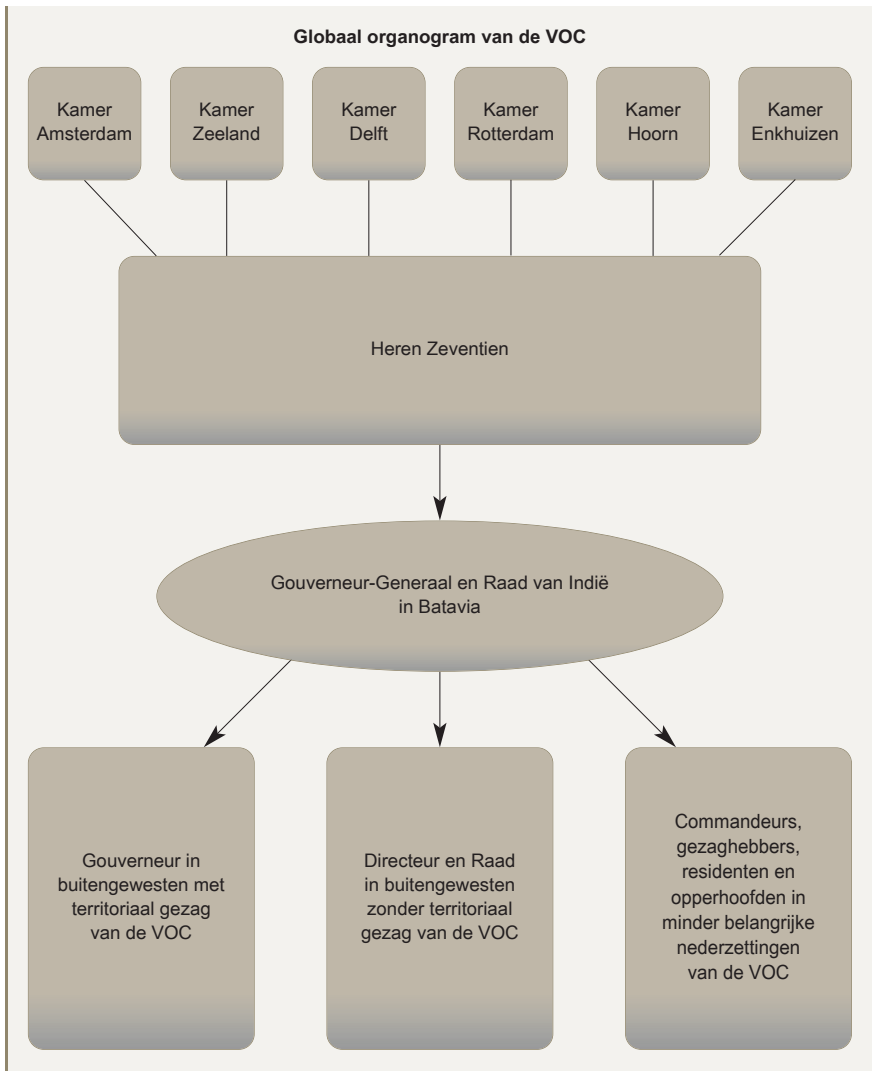

Het kasteel en de markt van Batavia, met op de achtergrond het fort, met zowel vrije als onvrije mensen. Door Andries Beeckman, circa 1662.

1602 de VOC opgericht. Voor de Staten-Generaal was het van belang dat de VOC een militaire rol kon vervullen in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) tegen Spanje (en Portugal). Zij verleenden daarom de VOC een monopolie voor de vaart vanuit de Republiek op het gebied ten oosten van Kaap de Goede Hoop in Zuidelijk Afrika. Het octrooi gold in eerste instantie voor 21 jaar, maar zou daarna diverse malen worden verlengd. Het octrooi bepaalde ook dat de VOC fortén mocht bouwen, gouverneurs mocht aanstellen en als gevolmachtigde van de Staten-Generaal contracten en verdragen mocht sluiten.

In de Republiek werden zes kamers van de VOC opgericht: in Amsterdam, Zeeland (Middelburg), Rotterdam, Delft, Hoorn en Enkhuizen. Deze kamers werden geleid door bewindhebbers. Afgevaardigden van de bewindhebbers vormden gezamenlijk de Heren Zeventien, die het centrale beleid bepaalden. Amsterdam leverde acht bewindhebbers voor dit belangrijke orgaan, onvoldoende voor een meerderheid, maar genoeg om een zwaarwegende stem te hebben. De kamers van de VOC in de verschillende steden voerden de besluiten van de Heren Zeventien uit. Op die besluiten hadden de bewindhebbers van de kamers wel een zekere invloed. Zij bespraken van tevoren de agendapunten van de vergaderingen van de Heren Zeventien en gaven aan hun afgevaardigden in de Heren Zeventien hun opdrachten mee.

Het hoogste gezag van de VOC in Azië berustte bij de gouverneur-generaal en de Raad van Indië. Aan het hoofd van de grotere vestigingen, waar de VOC een zekere mate van territoriaal gezag uitoefende, stond een gouverneur. Andere vestigingen werden geleid door een directeur, een commandeur, een resident of een opperhoofd.

Expansie

Aangezien de VOC zich in de beginjaren vooral richtte op de handel in peper en specerijen, ging de aandacht vooral uit naar de Indonesische archipel. De VOC spande zich zwaar in om het monopolie te verwerven op de specerijen nootmuskaat, foelie, kruidnagel en kaneel. Op die manier kon de VOC het aanbod en de prijs beïnvloeden. De VOC was bereid om erg ver te gaan in het bemachtigen van monopolies. Een voorbeeld daarvan is de volkerenmoord door Jan Pieterszoon Coen op het Banda-eiland Lontor in 1621. Bijna de gehele bevolking werd uitgemoord. De overlevenden werden als slaafgemaakten naar Batavia afgevoerd. De VOC slaagde in de opzet en kreeg het monopolie op nootmuskaat in handen. Op de Banda-eilanden werden zogenaamde perken ingericht. De perkeniers waren

verplicht de nootmuskaat en de foelie tegen een vastgestelde prijs aan de VOC te leveren. Het werk werd verricht door slaafgemaakten, die van elders werden aangevoerd. Zo werd Banda de eerste plantage met slaafgemaakten in Nederlandse handen. In de 18e eeuw werden daarnaast koffie en thee belangrijke producten voor de VOC, en ook de handel in opium werd, ondanks de grootschalige smokkel, een winstgevende zaak voor de VOC.

Uiteindelijk zou de VOC een uitgestrekt geografisch gebied als haar werkterrein beschouwen. De positie van de VOC verschilde echter van gebied tot gebied en ook van tijd tot tijd. Soms betekende dit dat de VOC agressief en militair optrad en gebieden onderwierp, soms beperkte de rol van de VOC zich tot de handel.

Slavenhandel en slavernij

Jan Pieterszoon Coen, die in 1617 gouverneur-generaal in Batavia was geworden, speelde een belangrijke rol in de slavenhandel, slavernij en gedwongen arbeid. Zo zette hij zich in om slaafgemaakten uit India, Madagaskar en de Indonesische Archipel te halen en elders te werk te stellen, zoals op de nootmuskaatplantages, in de suikerproductie en in mijnen. Niet alleen de VOC als bedrijf deed aan slavenhandel en slavernij. De VOC moedigde ook private slavenhandel aan. Zo kon het dat het aantal slaafgemaakten in VOC-gebieden aanzienlijk groeide en er ruim 600.000 tot ruim 1,1 miljoen slaafgemaakten naar deze plekken werden vervoerd.² In Batavia waren in 1699 circa 20.000 slaafgemaakten, ongeveer 30% van de totale bevolking. Het aantal slaafgemaakten groeide tot 34.000 in 1779.³ Zij werkten gedwongen op de plantages in de Indonesische archipel, op de werkplaatsen van

Een opperkoopman van de VOC, vermoedelijk Jakob Martensen met zijn vrouw en een tot slaaf gemaakte bediende, door (omgeving van) Aelbert Cuyp, circa 1650 - 1655.

de VOC en in de huishoudens van compagniedienaren. Voor de productie van specerijen op de Molukken en kaneel op Ceylon (het huidige Sri Lanka) zette de VOC corveearbeid in, gedwongen arbeid tegen slechts een kleine vergoeding.⁴

De Goudse gebroeders De Houtman

Ook de van oorsprong Goudse Frederik de Houtman speelde een belangrijke rol in de expansie van de VOC. Na zijn eerste reis met zijn broer Cornelis de Houtman, werd Cornelis tijdens hun tweede reis om het leven gebracht. Frederik zelf werd ruim twee jaar gevangengehouden door de sultan van Atjeh. Na de oprichting van de VOC vertrok Frederik opnieuw naar Azië en werd daar de eerste gouverneur van Amboina (1605-1611) met de opdracht om dit gebied te onderwerpen aan de macht en het gezag van de VOC. Amboina was een gebied van de VOC in de Molukken. Na een verblijf van enkele jaren in de Republiek, ging hij in 1618 andermaal naar de Oost als commandeur van de vloot. Hij maakte deel uit van de hiervoor genoemde expeditie van Jan Pieterszoon Coen om de Banda-eilanden te veroveren en het monopolie op nootmuskaat zeker te stellen. Pogingen van de bevolking om tot een overeenkomst te komen, mislukten en de eilandbewoners dolven het onderspit. Voordat de volkerenmoord plaatsvond, verliet hij het gebied. Zijn ster was inmiddels bij de VOC zodanig gerezen dat hij in 1621 benoemd werd tot lid van de Raad van Indië en gouverneur van de Molukken. Daar hield hij toezicht op het naleven van het specerijenmonopolie van de VOC.⁵

Ondergang

Verschillende factoren zouden uiteindelijk leiden tot de ondergang van de VOC: slecht bestuur en beheer zowel in Nederland als in Azië, groeiende kosten van het bestuursapparaat overzee, gebrekkige financiering, verschuivingen in het handelspatroon, zowel in Azië als Europa, en de gevolgen van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog die in 1780 uitbrak en tot 1784 duurde. De schuldenlast werd zo hoog dat de VOC niet meer te redden was. In 1798 werd de VOC formeel ontbonden, de schulden en bezittingen werden overgenomen door de Staat en het laatste octrooi liep in 1800 af.

De wapens van de Verenigde Oost-Indische Compagnie en van de stad Batavia, 1651, geschilderd door Jeronimus Beccx.

Het stadsbestuur van Gouda en de VOC

Het stadsbestuur van Gouda had verschillende mogelijkheden om invloed uit te oefenen op de VOC. Dat kon via de vertegenwoordigers van de stad in de Staten van Holland en West-Friesland, en via deze Staten weer in de Staten-Generaal. De Staten-Generaal moesten bijvoorbeeld toestemming geven voor verlenging van het octrooi, maar ook te hulp schieten als de compagnie in belangrijke geldproblemen kwam. Over deze weg van beïnvloeding beschikte Gouda al voordat de stad een bewindhebberspost bij de VOC bemachtigde. De invloed die Gouda kon uitoefenen via de Staten van Holland komt hier slechts zijdelings aan de orde in relatie tot de bewindhebbersposten van Gouda.

Bestuurders van de stad konden daarnaast persoonlijke belangen hebben. Denk daarbij aan de voordelen van een bewindhebberspost, aan beleggingen in de VOC en de WIC, aan persoonlijke belangen in de vorm van koloniale handel, bezit van of beleggingen in plantages, deelname in negotiatiefondsen of aan bijvoorbeeld carrières overzee. Die persoonlijke belangen komen onder andere terug in hoofdstuk 5 *‘Goudse elite, slaafgemaakten en plantages’*.

De Goudse bewindhebberspost bij de VOC

In de loop der jaren werden diverse bewindhebbersposten bij verschillende kamers van de VOC beschikbaar gesteld voor steden en provincies zonder eigen kamer. Deze steden en provincies hadden immers via de verschillende gewestelijke Staten en via de Staten-Generaal invloed op de VOC. Door steden en provincies een bewindhebberspost te bezorgen, kon steun voor de VOC worden afgedwongen. Dat begon al in 1613 en 1614 toen Gelderland, Utrecht, Friesland en de stad Dordrecht het recht kregen om een bewindhebber aan te stellen, omdat zij toezicht wilden houden op de besteding van de omvangrijke bijdragen die de Staten-Generaal in 1606 aan de VOC hadden verstrekt. Bij de tweede octrooiverlenging in 1647 kwamen daar de provincie Overijssel en Stad en Lande (provincie Groningen) bij. Haarlem en Leiden volgden in 1648 met een gewone bewindhebbersplaats in de kamer Amsterdam, en Alkmaar verwierf een bewindhebber voor afwisselend de kamers Hoorn en Enkhuizen. Wat dat betreft was Gouda laat met de buitengewone bewindhebberspost in de kamer Amsterdam in 1665. Alleen de Ridderschap van Holland was in 1696 nog later, maar dan wel met twee gewone bewindhebbersplaatsen in de kleine Hollandse kamers.⁶ De kamer Amsterdam telde uiteindelijk twintig gewone (ordinaris) bewindhebbers, waaronder bewindhebbers van de steden Haarlem en Leiden, en vijf buitengewone (extra-ordinaris) bewindhebbers.

Voor het stadsbestuur van Gouda was het van belang dat de bewindhebberspost de stad een stem opleverde in de kamer Amsterdam. En hoewel de kamer Amsterdam geen meerderheidsstelsel had in de Heren Zeventien, had Amsterdam wel veruit de zwaarste stem in dit belangrijkste bestuurs- en beleidsorgaan van de VOC. Met een bewindhebberspost kon Gouda toezicht houden op de besteding van de subsidies van de Staten-Generaal en de Staten van Holland en West-Friesland aan de VOC, waar Gouda ook aan meebetaalde. Ook kon het economische voordelen opleveren en ongetwijfeld enige status voor de stad. De stad Leiden slaagde er bij-

voorbeeld in om afspraken te maken met de VOC over het afnemen van Leids laken door de VOC.⁷

Ook voor de bewindhebbers zelf leverde deze post status, invloed en financiële voordelen op. Nadrukkelijk was vastgelegd dat de Goudse bewindhebber hetzelfde gezag zou hebben als de andere bewindhebbers. Een bewindhebber ontving jaarlijks een salaris, maar moest ook op eigen naam en voor eigen risico een aandeel van 3000 gulden bezitten.⁸ Dit was een behoorlijk bedrag voor die tijd, maar deze investering zou een goed rendement opleveren. In de 17e eeuw werd op VOC-aandelen meestal tussen de 15 en 25% dividend uitgekeerd.⁹

De vroedschap (onderdeel van het Goudse stadsbestuur) stelde in 1665 een reglement op voor de Goudse bewindhebbers van de VOC. Dit regelde onder andere dat de (buitengewone) bewindhebber gekozen zou worden door de vroedschap, zelf ook lid van de vroedschap moest zijn en minstens 28 jaar oud. In beginsel werd hij voor zes jaar aangesteld, maar verlenging was mogelijk. De bewindhebber moest in Amsterdam gaan wonen of in ieder geval over een geschikt onderkomen daar beschikken, zodat hij de inwoners van Gouda goed van dienst zou kunnen zijn in hun relaties met de VOC. Hij kreeg daarnaast als opdracht mee om goede contacten te onderhouden met andere bewindhebbers, zoveel mogelijk de vergaderingen bij te wonen en ervoor te zorgen dat hij voor zijn verschillende werkzaamheden niet minder beloond zou worden dan de bewindhebbers van Haarlem en Leiden.¹⁰

Vroedschapspenning Gouda, 1691.

Dat Gouda uiteindelijk toch een bewindhebberspost verwierf, kwam vooral doordat de VOC ook steun van steden en provincies nodig had die niet over een eigen kamer beschikten. Daarom hadden de bewindhebbers van de kamer Amsterdam nadrukkelijk als voorwaarde aan het verkrijgen van de buitengewone bewindhebberspost voor Gouda gesteld dat het octrooi van de VOC (dat af zou lopen) zou worden verlengd en dat Gouda zich hiervoor zou inzetten.¹¹

Gouda verkreeg de buitengewone bewindhebberspost niet alleen laat, maar voelde zich ook misdeeld. Verschillende keren heeft de stad geprobeerd er meer uit te halen en Gouda greep de momenten dat het octrooi van de VOC vernieuwd moest worden daarvoor aan, bijvoorbeeld in 1776. De vroedschap besloot op 15 juli 1776 om niet in te stemmen met de verzochte verlenging van het octrooi van de VOC in

de Staten van Holland en West-Friesland, tenzij Gouda een gewone bewindhebberspost zou verkrijgen in plaats van de buitengewone bewindhebberspost die het had, en wel met hetzelfde loon en dezelfde voordelen als de steden van Leiden en Haarlem. De bewindhebbers uit Leiden en Haarlem werden namelijk ook in één van de commissies van de kamer Amsterdam benoemd en konden worden afgevaardigd naar onder andere de vergaderingen van de Heren Zeventien. Als (gewone) bewindhebbers kwamen zij ook in aanmerking voor het roulerend voorzitterschap van de kamer Amsterdam.¹² Dat betekende meer invloed en aanzien. Daarbij gooide Gouda in de strijd dat de VOC haar bestaan eigenlijk aan Gouda te danken had, want 'dat in haren schoot gebooren zijn, de twee gebroeders Cornelis en Fredrik Houtman, aen welken deesen zelfden compagnie de ontdekking der Oost Indien, en dus den grondlegging van haaren wyd uytgebreyden Handel, en tegenwoordigen bloeystant nog op heeden te danken heeft'.¹³ Ook dit argument mocht echter niet baten, net zomin als het argument dat Gouda tot de zes grote steden van Holland behoorde. De verschillende pogingen om een gewone bewindhebberspost voor Gouda te verwerven, bleven uiteindelijk zonder succes.

De vroedschap wees in dit stadhoudersloze tijdperk de gewilde bewindhebbersposten toe, later zouden ook de stadhouders een rol spelen bij de benoeming. Leden van de vroedschap moesten poorter van de stad zijn en behoren tot de gereformeerde kerk. Een poorter was een burger die het recht had verworven om binnen de poorten van een plaats met stadsrechten te wonen en die bijzondere politieke en economische rechten genoot. Een poorter was dus niet hetzelfde als een inwoner van de stad. Uit de namen van de personen die de bewindhebberspost verwierven, zoals De Vrije, Van der Dussen, Van der Does en Van Eijck, blijkt wel dat het hier om de Goudse elite gaat. Vaak werden zij tegen het einde van hun politieke loopbaan bewindhebber van de VOC, omdat dit als een belangrijke post werd beschouwd. Zestien Gouwenaars hebben deze post bekleed, van wie de helft tot hun overlijden. Diegenen die eerder afstand deden van de bewindhebberspost, werden vervolgens vaak verkozen op de belangrijke post van burgemeester, waarvan Gouda er in die periode vier tegelijkertijd telde.¹⁴

Hoe vaak de Goudse buitengewone bewindhebbers de vergaderingen van de bewindhebbers bijwoonden, wat hun inhoudelijke bijdragen op die vergaderingen waren en of zij daarbij Goudse belangen inbrachten of aandacht hadden voor de uitwassen van het VOC-bedrijf, de slavenhandel en de slavernij, zijn interessante vragen voor verder onderzoek.

Financiële belangen in de VOC

Naast het bestuurlijk belang dat Gouda in de bewindhebberspost stelde, zou de stad mogelijk directe financiële belangen in de VOC gehad kunnen hebben. Het lijkt er echter niet op dat de stad Gouda rechtstreeks belegde in de VOC. In de stadsrekeningen is daarvan niets teruggevonden. Overigens is dat niet vreemd. Ook van de steden Delft en Utrecht is bekend dat het stadsbestuur zelf niet investeerde in de VOC.¹⁵ Een beperkt financieel voordeel uit de bewindhebberspost behaalde Gouda halverwege de 18e eeuw toen de stadsfinanciën in zwaar weer

verkeerden. Om de financiële zorgen te verminderen voerde de stad een belasting op ambten in. Voor de bewindhebber van de VOC betekende dit dat er jaarlijks een bedrag van 100 of 120 gulden moest worden afgedragen.¹⁶ Het zal de stadsfinanciën iets geholpen hebben, maar niet veel.

A A N D E N
Wel Edelen , Gestrengen Heere
M^R. DIRK DE LANGE,
Raad, en Regerend Scheepen der Stadt GOUDA, enz. enz.
als zyn Wel Edele tot Bewinthebber der
OOST-INDISCHE COMPAGNIE,
in de Kamer van Amsterdam verkoren wierd.

 WAS Gouda niet genoeg U in den bloei der jaaren
Te zien de trappen van haar Raat-huis op te treên;
Het strenge Rechtsgefoelt' van Themis te bekleên,
Om met Aftreâs Schaal gefchillen t'evenaaren;

Nu zal **DE LANGE!** uw Bewint, zoo ver de baaren
In 's werelds andren dagh rondom den aardkloot heen
Het nuchtre Morgenland met haare zoute zéên
Bespoelen, met een vloot van vlugge kielen vaaren.

Daar d'Indus Amphitrit' met zeeven monden kuft;
En daar de Ganges bruijt, Bengalens roem en lust,
Zie Gy den handel van uw' vlaggen welgelukken.

Wyl 't Nieuw Batavia, door uwe Maatschappy,
Den oogft der wereldt stiert in 't Oude, vrank en vry,
Den schat der Nabatheers, de geuren der Molukken.

J. C. BOËTIUS.

TE GOUDA, geprint by WILLEM en JOHANNES VAN ESCH 1728

Gedicht voor Dirk de Lange, raad en schepen van Gouda ter gelegenheid van zijn verkiezing tot bewindhebber van de VOC, 1729.

Goudse bewindhebbers van de VOC en de periode van hun ambten van schepen, burgemeester en lid van de vroedschap¹⁷

1665-1676 Dr. Johan **de Vrije** (1627 Gouda - 1676 Gouda)

Vroedschap: 1649-1676

Schepen: 1650, 1651, 1652, 1654

Burgemeester: 1673, 1674

1677-1701 Jacob **van der Dussen** (1631 Schiedam - 1701 Gouda; 1657 poorter Gouda)

Vroedschap: 1664-1701

Schepen: 1665, 1669, 1670

Burgemeester: 1677, 1687, 1688, 1690, 1691, 1695, 1696, 1698, 1699, 1701

1702-1707 mr. Hugo **van Strijen** (1646 Den Haag - 1710 Gouda; 1671 poorter Gouda)

Vroedschap: 1678-1710

Schepen: 1678, 1679, 1681, 1682, 1685, 1686, 1688, 1689

Burgemeester: 1690, 1691, 1699, 1700

1708-1714 Mr Roelof **van Heuven** (1663 Gouda - 1727 Gouda)

Vroedschap: 1703-1727

Schepen: 1703, 1704, 1715, 1716, 1718, 1719

Burgemeester: -

1714-1720 Mr. Willem Pieter **de Witte** (1684 Den Haag - 1721 Gouda; 1705 poorter Gouda)

Vroedschap: 1713-1721

Schepen: 1713-1714

Burgemeester: -

1720-1729 Mr. Adriaan **Moeringh** (? – Gouda 1729)

Vroedschap: 1713-1729

Schepen: 1714, 1715, 1718, 1719

Burgemeester: 1729

1730-1742 Mr. Dirk **de Lange** (1700 Gouda - 1762 Gouda)

Vroedschap: 1726-1762

Schepen: 1729

Burgemeester: 1741, 1742, 1745, 1746, 1749, 1750, 1753, 1754, 1757, 1758

1742-1748 Mr. Willem Sebastiaan **Boers**, Heer van Zuid-Waddinxveen (1705 Katwijk - 1754 Gouda; 1726 poorter Gouda)

Vroedschap: 1735-1754

Schepen: 1735, 1736, 1738, 1739, 1741, 1750

Burgemeester: 1751, 1752

1748-1752 Mr. Willem **Decker**, heer van Ursem (1709 Malakka - 1780 Haarlem; poorter Gouda 1729)

Vroedschap: 1742-1752 en 1763-1779

Schepen: 1742, 1744, 1745, 1747, 1763

Burgemeester: 1768, 1769, 1771, 1772, 1775, 1776

1753-1758 Mr. Aelbrecht **van der Burgh** (1718 Gouda - 1783 Gouda)

Vroedschap: 1745-1783

Schepen: 1747, 1748, 1750, 1752

Burgemeester: 1759, 1760, 1764, 1765, 1772, 1773, 1775, 1777, 1780, 1781

1759-1762 Mr. Bruno **van der Does** (1715 Gouda - 1791 Gouda)

Vroedschap: 1744-1781

Schepen: 1744, 1745, 1747, 1748

Burgemeester: 1763, 1766, 1767, 1774, 1775

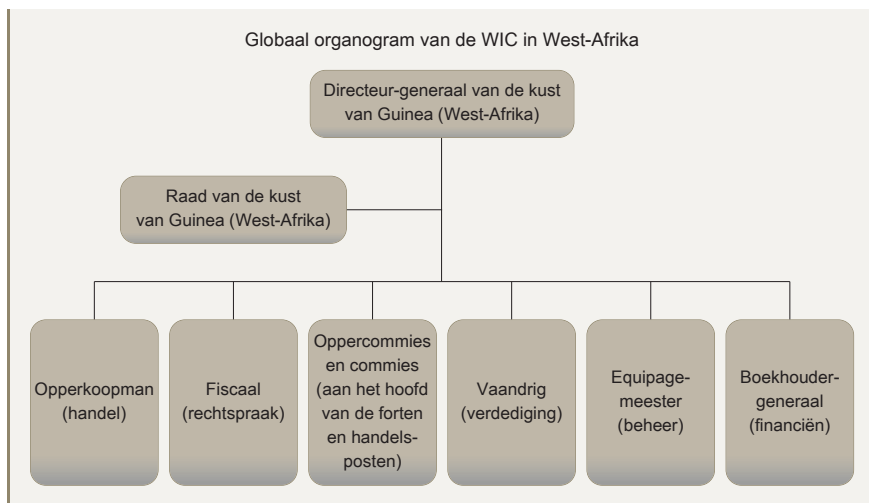
1763-1775	Mr Vincent van Eijck (1708 Gouda - 1788 Gouda) Vroedschap: 1755-1784 Schepen: 1755, 1756, 1758, 1759, 1762 Burgemeester: 1776, 1777, 1780, 1781, 1784
1775-1781	mr. Bruno van der Does (1715 Gouda - 1791 Gouda) Schepen: 1744, 1745, 1747, 1748 Burgemeester: 1763, 1766, 1767, 1774, 1775
1781-1787	Jacob Boon (van Ostade) (1730 Gouda - 1787 Gouda) Vroedschap: 1762-1787 Schepen: 1762, 1763, 1766, 1767, 1769, 1770, 1773, 1774, 1780 Burgemeester: 1786, 1787
1787	Mr. Cornelis Nicolaas Plempers van Bree (1730 Leiden - 1805 Gouda; poorter Gouda 1752) Vroedschap: 1766-1787 Schepen: 1766, 1767, 1770, 1771, 1774, 1778, 1779 Burgemeester: -
1788-1795	Mr. Adriaan Jacob van der Does (1756 Gouda - 1830 Gouda) Vroedschap: 1782-1795 Schepen: 1785-1786 Maire: 1810-1813

De WIC¹⁸

De WIC werd in 1621 tijdens de Tachtigjarige Oorlog met Spanje opgericht. De WIC was aanvankelijk vooral een militair instrument van de Republiek in de strijd tegen de Spanjaarden en Portugezen. Met name de kaapvaart, waarbij schepen van de vijand met hun lading werden gekaapt, speelde hierbij een belangrijke en voor de WIC winstgevende rol.

Na het beëindigen van de Tachtigjarige Oorlog in 1648 ging het financieel bergafwaarts met de WIC. De oorlog met Spanje was voorbij en daarmee vervielen de belangrijke taken van kaapvaart en oorlogsvoering. Enkele jaren later in 1654 verloren de Nederlanders Brazilië aan de Portugezen. Dit verlies droeg in belangrijke mate bij aan het faillissement van de WIC in 1674. Maar omdat aanzienlijke handelsbelangen bleven bestaan en de koloniën in de West beheerd moesten worden, werd ook direct een nieuwe organisatie opgericht: de Tweede WIC.

Er bleven weliswaar, net als onder de oorspronkelijke WIC, vijf kamers bestaan in Amsterdam, Zeeland (Middelburg), Maze (Rotterdam), het Noorderkwartier (Hoorn) en Stad en Lande (Groningen), maar het belangrijkste bestuursorgaan de Heren Negentien kromp in tot de Heren Tien. Deze Heren bepaalden het beleid dat door de verschillende kamers onder leiding van hun bewindhebbers werd uitgevoerd. In plaats van oorlogsvoering en kaapvaart werd handel de belangrijkste taak van de Tweede WIC. Weer later zou die taak verschuiven van handel naar beheer van de Nederlandse koloniën in Afrika en Amerika en het bewaken van de continuïteit van de handel en scheepvaart in het Atlantisch gebied.

De koloniën

Bij de Vrede van Breda die in 1667 een einde maakte aan de Tweede Nederlands-Engelse Oorlog kwam Suriname in Nederlandse handen. Suriname stond lange tijd onder beheer van de Sociëteit van Suriname, waarin de WIC en de stad Amsterdam deelnamen en een tijdlang ook de familie Van Sommelsdijck. Berbice (nu een deel van Guyana, ten westen van Suriname) was aanvankelijk een particuliere kolonie en werd vanaf 1720 bestuurd door de Sociëteit van Berbice. In Essequibo en Demerary, ten westen van Suriname, lag de situatie weer anders. Deze koloniën die, net als Berbice, genoemd waren naar de rivieren waaraan deze koloniën lagen, stonden onder rechtstreeks gezag van de WIC, maar kwamen begin 19e eeuw samen met Berbice in Britse handen en vormen nu Guyana.

Op de benedenwindse eilanden van het Caribisch deel van ons Koninkrijk arriveerde de WIC in de jaren dertig van de 17e eeuw. In 1634 eerst op Curaçao, waar de Spaanse en inheemse bewoners werden verdreven en een fort aan de Sint Annabaai werd gebouwd. Curaçao was enige tijd het centrum van de slavenhandel voor de Spaanse koloniën in Amerika. Curaçao was veel meer dan bijvoorbeeld Suriname gericht op handel. Twee jaar later veroverde de WIC ook Aruba en Bonaire. Sint-Maarten kwam in 1631 in handen van de WIC en werd later gedeeld met Frankrijk. Sint-Eustatius, ook wel Statia genoemd, volgde in 1636. Sint-Eustatius was tussen 1719 en 1729 belangrijk voor de handel in slaafgemaakten. In die periode voerden 25 schepen van de WIC hier 10.200 slaafgemaakten aan voor met name Franse en Engelse planters van omliggende eilanden. Na 1730 verhandelde de WIC nauwelijks meer slaafgemaakten via Curaçao en Sint-Eustatius. Dat wil niet zeggen dat er geen handel in slaafgemaakten meer plaatsvond, alleen niet meer door de WIC. Het kleinste eiland Saba tot slot werd in 1640 veroverd.

Handel in slaafgemaakten

In de loop van de 17e eeuw veroverde de WIC een groot aantal forten en handels-

posten op de West-Afrikaanse kust. Van hieruit handelde de WIC onder andere in goud en tot slaaf gemaakte mensen. Al vrij snel, vanaf 1630, stond de WIC particuliere handel onder voorwaarden toe. De WIC behield echter het monopolie op de handel in slaafgemaakte Afrikanen en hout waarvan verfstoffen werden gemaakt.

In de eerste decennia van de 17e eeuw waren Nederlanders nog weinig betrokken geweest bij de handel in slaafgemaakten. Maar dat veranderde met de verovering van Noordoost-Brazilië in 1636. De Portugezen, die het gebied daarvoor in handen hadden, lieten het werk op de suikerplantages aldaar doen door slaafgemaakte Afrikanen. Voor de handel in slaafgemaakte mensen was een stevige positie van de WIC in West-Afrika daarom noodzakelijk. De verovering in 1637 van Fort Elmina op de Goudkust in het huidige Ghana, was daarvoor van groot belang. Fort Elmina zou een belangrijke handelspost worden voor de slavenaanvoer naar Zuid-Amerika en het Caribisch gebied.

Uiteindelijk zouden de Nederlanders tussen 1596 en 1830 meer dan 600.000 Afrikanen onder dwang naar Amerika voeren, ruim 5% van de totale trans-Atlantische slavenhandel. De WIC was verantwoordelijk voor een deel hiervan, particuliere slavenhandelaren voor het overige deel.¹⁹ De slaafgemaakten werden, vaak na een lange tocht door het binnenland van Afrika, aan de kusten van West-Afrika aangekocht van Afrikaanse handelaren in ruil voor geschenken en handelswaar. De grote vraag naar slaafgemaakten stimuleerde het aanbod. Voor de aankoop werden zij gekeurd en na aankoop gebrandmerkt. De omstandigheden aan boord waren voor de slaafgemaakten met recht onmenselijk te noemen: maandenlang geketend in donkere, zeer kleine ruimtes, zonder te weten wat de eindbestemming van de reis was en gescheiden van familie en bekenden. Velen overleefden de gedwongen reis niet.

Voor de WIC waren het de verschillende kamers van de WIC die de handel in slaafgemaakten organiseerden en daarvoor vaak speciale commissies hadden ingesteld. Zo had de kamer van Amsterdam een commissie 'tot de saaken van de slavehandel'. Dit was ook de grootste commissie van de kamer. De schepen voeren eerst naar West-Afrika met lading als textiel, buskruit, geweren en ballast, bijvoorbeeld ijsselsteentjes (zie hoofdstuk 12 '*Goudse ijsselsteentjes in de koloniale geschiedenis*'). Deze reis duurde zo'n drie maanden. Het tweede deel van de reis, naar Amerika, duurde gemiddeld twee maanden. De handelswaar bestond toen, cynisch genoeg, uit slaafgemaakten uit West-Afrika. Het laatste deel van deze trans-Atlantische driehoekshandel, naar Europa, besloeg wederom twee tot drie maanden. De schepen waren dan gevuld met producten als suikerriet, koffie- en cacaobonen, katoen en zout.

Particuliere kooplieden, gesteund door verschillende steden, wilden ook zelf profiteren van de handel op West-Afrika. Uiteindelijk werd daardoor de handel op West-Afrika in 1730 gedeeltelijk en in 1734 geheel voor particuliere kooplieden uit de Republiek opengesteld. De WIC behield nog wel enige jaren het monopolie op de slavenhandel in Suriname en de kust van Guyana. In 1738 werd het monopolie van de WIC op de slavenhandel ontbonden als gevolg van de prijsdaling van zowel sui-

Ritueel van slaafgemaakten op een suikerplantage in Suriname, toegeschreven aan Dirk Valkenburg, 1706-1707.

ker als slaafgemaakten. In datzelfde jaar vertrokken de laatste twee slavenschepen van de WIC van de Goudkust. Vanaf dat moment was de WIC vooral beheerder van het Nederlandse koloniale bezit in West-Afrika en Zuid-Amerika en de eilanden in het Caribisch gebied. Indirect bleef de WIC wel betrokken bij de handel in slaafgemaakten. Vanaf 1740 gaven de Heren Tien de hoofden van forten en handelsposten toestemming om slaafgemaakten aan particuliere handelaren uit de Republiek te verkopen. Het personeel mocht dit in bepaalde perioden voor eigen rekening en risico doen maar moest hiervoor wel twintig gulden per verkochte slaafgemaakte aan de WIC betalen. De Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) werd toen de belangrijkste onderneming die slaafgemaakten vervoerde van Afrika naar de Nederlandse koloniën in Amerika.

Financieel ging het met de WIC nog redelijk goed tot aan de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784), maar door de grote verliezen tijdens deze oorlog, werd de Compagnie in 1791 wederom failliet verklaard en opgeheven. De koloniën kwa-

men vervolgens onder rechtstreeks bestuur van de Staten-Generaal, die daarvoor een 'Comité tot de zaken van de Coloniën en Bezittingen op de kust van Guinea en Amerika' instelden.

Het stadsbestuur van Gouda en de WIC

De belangen van het Goudse stadsbestuur in de WIC waren vergelijkbaar met die in de VOC. Het ging Gouda bestuurlijk om een bewindhebberspost bij de WIC en daarnaast kunnen er financiële voordelen geweest zijn.

De Goudse bewindhebberspost bij de WIC

Voor Gouda was het net als bij de VOC aantrekkelijk om te kunnen beschikken over een bewindhebberspost in de WIC. Hoewel de WIC al in 1621 was opgericht, verkreeg Gouda pas in 1669 een buitengewone bewindhebberspost bij de kamer Amsterdam, nog net voordat de WIC failliet ging en de Tweede WIC in 1674 zou worden opgericht. Dat moment was niet zonder betekenis.

Eind 1672 zou het tweede octrooi van de WIC aflopen. Verlenging van het octrooi was een zaak van lange adem, waarvoor de voorbereidingen ver van tevoren begonnen en op onder andere de agenda van de Staten van Holland en West-Friesland stonden. Op 24 december 1668 besprak de vroedschap van Gouda een concept-besluit van deze Staten over de voorwaarden van verlenging van het octrooi. De vroedschap van Gouda stelde als voorwaarde om in te stemmen dat ook de stad Gouda een bewindhebberspost zou verkrijgen. De kamer Amsterdam van de WIC was na rijp beraad bereid om hiermee akkoord te gaan, omdat wel werd ingezien dat men de steden nodig had. Gouda was immers één van grotere steden van Holland en alle andere grote steden hadden ofwel een eigen kamer of anders al een bewindhebber.

Dat betekende voor de kamer Amsterdam wel dat de lasten zouden toenemen door de vergoedingen voor de betreffende bewindhebber. Bovendien was het plan om het aantal bewindhebbers van alle kamers te verminderen, wat voor de betrokkenen nadelig kon uitpakken. Als dan tegelijkertijd wel een plek voor een Goudse bewindhebber zou worden gecreëerd, zou dit niet overal in goede aarde vallen. Besluitvorming door de kamer Amsterdam vond plaats met geheime besluiten, waarschijnlijk om anderen niet op dezelfde gedachten te brengen en tegenstand vooraf te voorkomen.

In januari 1669 vergaderde de vroedschap verder over de bewindhebbersplaats in de kamer Amsterdam. De vroedschap besloot om op naam van de stad voor 9000 gulden aandelen in de WIC aan te kopen. Daarnaast besloot de vroedschap om als bewindhebber diegene te benoemen die namens Gouda zitting had in de Admiraliteit van Amsterdam om zo diens inkomsten te verhogen. Die combinatie van functies heeft overigens maar beperkt plaatsgevonden. En omdat het salaris van de bewindhebber van de VOC ook gering was, zou de bewindhebber van de WIC aan de bewindhebber van de VOC jaarlijks 200 gulden moeten uitkeren. Tot slot besloot de vroedschap om de aandelen die de stad zou aankopen over te dragen aan de te kiezen bewindhebber, vanwege zijn geringe verdiensten.²⁰

In het octrooi van de WIC was bepaald dat elke provincie en later ook elke stad die geen eigen kamer bezat, maar minstens 100.000 gulden in de Compagnie had geïnvesteerd, een bewindhebber mocht leveren aan de kamer waarin dat kapitaal was belegd. In andere steden en provincies werd dit kapitaal ingelegd door de burgers van die stad of provincie. Opmerkelijk is dat Gouda en haar inwoners helemaal niet 100.000 gulden in aandelen in de WIC investeerden. Het stadsbestuur investeerde 9000 gulden en daarnaast hebben enkele burgers van Gouda ook belegd in WIC-aandelen, maar dat kwam niet in de buurt van 100.000 gulden.

Kort na de liquidatie van de Eerste WIC werd een overzicht gemaakt van het ingelegde kapitaal bij de verschillende kamers. Gouda wordt hierop niet vermeld, wel de andere steden en provincies zonder eigen kamer.²¹ Bij een geschil over de verdeling van een legaat merkten de bewindhebbers van de kamer Amsterdam in een brief aan de Staten-Generaal van 18 november 1686 op dat alle provincies en steden met een bewindhebber in de kamer Amsterdam het vereiste kapitaal hadden ingebracht, behalve Gouda.²² Dat wordt nog eens bevestigd in een brief van 3 mei 1687 van de kamer Amsterdam aan de Staten-Generaal, waarin verongelijkt wordt vermeld dat Gouda een bewindhebber verkreeg 'sonder eenen penning inde Compagnie gefourneert te hebben'.²³ Kennelijk was het voor Amsterdam en de WIC zo belangrijk dat het octrooi van de WIC werd verlengd, dat er genoeg mee werd genomen dat Gouda niet aan de bepalingen in het octrooi voldeed. In het geheime besluit van de kamer Amsterdam van 12 januari 1669 stemde deze kamer immers in met de besluiten van Gouda, maar merkte ondubbelzinnig op dat men ervan uit ging dat de vroedschap van Gouda dan zou instemmen met verlenging van het octrooi van de WIC.

Veel financieel voordeel zou Gouda overigens niet verkrijgen van de aangekochte aandelen in de WIC, want met het faillissement van de Eerste WIC en de oprichting van de Tweede WIC werd de waarde van de aandelen in de Eerste WIC teruggebracht tot 15% van de nominale waarde.²⁴ Het bewindhebberschap bood Gouda wel de mogelijkheid om zicht te houden op wat er bij de WIC, en meer specifiek de kamer Amsterdam, gebeurde en van die kennis zo nodig gebruik te maken. Leiden wilde bijvoorbeeld de bewindhebberspost inzetten om Leids textiel via de WIC af te zetten.²⁵ Voor Gouda kan dit ook goed een reden geweest zijn, want de stad heeft de Compagnie meermaals Gouds 'saijen' (wollen stof) verkocht voor de ruilhandel in West-Afrika. Daarnaast speelde status een rol. Om in de woorden van de burgemeesters van Gouda uit 1669 te blijven: 'de stad van De Goude, zijnde één van de voorzittende en grote steden van Holland'.²⁶

Zo werd op 24 januari 1669 Cornelis de Lange, die ook zitting had in de Admiraliteit van Amsterdam, de eerste bewindhebber namens Gouda. Op de keuze van de Goudse bewindhebbers had de kamer Amsterdam geen invloed. Dat werd bepaald door de vroedschap van Gouda, later was hierbij ook een rol weggelegd voor de stadhouder. Het waren steeds regenten of rijke kooplieden die deze post tot de opheffing van de WIC zouden bezetten. Bij de Tweede WIC was een benoeming in beginsel voor het leven, maar het was bewindhebbers toegestaan zelf ontslag te

nemen. Onder de Goudse bewindhebbers hielden de meesten het vol tot aan hun dood. Daardoor was de kans om aanspraak te maken op deze post voor andere leden van de Goudse elite niet groot.

De Goudse kandidaten moesten zich kwalificeren door aan drie voorwaarden te voldoen. Zij moesten aantonen dat zij door hun stad waren gekozen als kandidaat, zij moesten minstens twee jaar hoofdparticipant (hoofdaandeelhouder) van de Compagnie zijn, en zij moesten een ambtseel afleggen.²⁷

Zegel van de WIC op een brief met aanstelling tot bewindhebber van de WIC.

De kamer Amsterdam van de Tweede WIC telde tien bewindhebbers, gekozen uit de belangrijkste aandeelhouders. Dit aantal werd aangevuld tot zestien met bewindhebbers uit Gelderland, Utrecht, Overijssel, Haarlem, Leiden en Gouda. Deze bewindhebbers van buiten Amsterdam werden 'buytenheeren' genoemd. De voordelen van een bewindhebberspost voor de WIC zaten voor deze 'buytenheeren' niet zozeer in de materiele sfeer. De WIC was immers niet zo'n florerend bedrijf. Deze post bracht echter wel status met zich mee. We zien daarom vele namen van de Goudse elite terug onder deze bewindhebbers. Bewindhebbers met belangen in de handel op Suriname en het Caribisch gebied konden bovendien profiteren van (voor)kennis en invloed binnen de machtige kamer Amsterdam van de WIC. Dat zal bijvoorbeeld gegolden hebben voor de familie Jongkint, die gedurende drie generaties een bewindhebberspost bekleedde.

De bewindhebbers moesten behoorlijk wat taken verrichten voor hun verdiensten. Zo zaten zij in verschillende commissies. In 1682 had de kamer Amsterdam bijvoorbeeld commissies voor de slavenhandel, Afrikaanse zaken en Amerikaanse zaken. Daarnaast moesten de bewindhebbers bij toerbeurt vertrekkende en aankomende schepen begeleiden. Zij moesten de lading van vertrekkende schepen controleren, met de kapitein de bemanning doornemen en controleren op smokkelwaar. Bij schepen die aankwamen controleerde de bewindhebber onder andere de lading en nam hij de brieven en papieren uit de koloniën in ontvangst. Alles bij elkaar was het met name voor de bewindhebbers van de kamers Amsterdam en Zeeland veel werk. Als beloning voor hun werkzaamheden werd tien procent van het uitgekeerde dividend met een maximum van 60.000 gulden per dividenduitkering als provisie verdeeld onder alle bewindhebbers. Uiteraard alleen voor zover er sprake was van dividend.

De bewindhebbers van de kamer Amsterdam waren niet onverdeeld gelukkig met de plaatsing van de 'buytenheren' in hun kamer. Diverse malen ontstonden er geschillen over de verdeling van de provisie over de bewindhebbers, met name over de vraag wie op moest draaien voor de provisie van de 'buytenheren'. De kamer Amsterdam vond het niet redelijk om daar geheel voor op te draaien, omdat volgens deze kamer alleen in de kamer Amsterdam sprake was van 'buytenheren'. De

kamer Zeeland was het daar uiteraard niet mee eens. En hoewel de Staten-Generaal duidelijk maakten dat de 'buytenheren' recht hadden op dezelfde provisie, zou er met regelmaat gesteggeld worden over de wijze van de bekostiging hiervan. Dat was ook wel te verwachten, want de zogenaamde 'buytenheeren' verrichtten veel minder werk. De Goudse Cornelis de Lange bijvoorbeeld was gedurende zijn ambtstermijn van zes jaar maar vier keer aanwezig. Het was dus niet vreemd dat over de verdeling van provisie en andere extraatjes wrevel ontstond tussen de bewindhebbers van Amsterdam, die het werk moesten verrichten, en de 'buytenheeren', die af en toe langskwamen.²⁸

Boudewijn Jongkint was een Goudse bewindhebber die wel regelmatig deelnam aan de vergaderingen van de bewindhebbers. In 1702 werd hij benoemd in de commissies van de rekenmeesters, de zaken van Afrika en de slavenhandel.²⁹ Vanuit die rol was Boudewijn Jongkint nauw betrokken bij de activiteiten van de kamer Amsterdam bij de slavenhandel. Zo schreef hij in september 1704 over een lading goederen aan Jacobus van den Broeken, die in Ardra (een West-Afrikaans koninkrijk aan de kust in het huidige Benin) werkzaam was voor de WIC. Hiermee zouden meer dan 500 slaafgemaakten kunnen worden aangekocht. Ook zou Van den Broeken moeten zorgen voor varkens, hoenderen, limoentjes en andere verversingen, die gedurende de reis aan de slaafgemaakten verstrekt zouden moeten worden, zodat zij zo gezond mogelijk aan zouden komen op hun bestemming. Aan de schippers van de slavenschepen moest hij nauwkeurige rekeningen meegeven met de vermelding hoeveel goederen er voor iedere slaafgemaakte waren betaald. Zo kon de WIC een goed beeld krijgen van de handel en daarmee in de toekomst haar voordeel mee doen. Tot slot raadde Boudewijn Jongkint en zijn mede-briefschrijver aan om met de koningen en groten aldaar 'in een goede harmonie en intelligentie te leven', ook bedoeld om de handel te bevorderen.³⁰ Wat verder de inbreng is geweest van de Goudse buitengewone bewindhebbers en of zij daarbij Goudse belangen inbrachten of aandacht hadden voor de uitwassen van het WIC-bedrijf, de slavenhandel en de slavernij, zal nader onderzoek moeten uitwijzen.

Behalve provisie werden ook andere extraatjes uitgedeeld. Bewindhebber Dirk Aemilius Jongkint (1715-1783) ontving bijvoorbeeld van de WIC uit West-Afrika flessen limoensap, vaatjes limoensap, zoute limoenen en zure en zoute limmetjes (kleine limoenen).³¹ François de Mey (1726-1797) werd beloond met onder andere twee pullen zout, een mandje met 66 'Curaçaose appels' en een pot gember uit de kolonie Demerary. Ook de stad Gouda zelf is in ieder geval een ruime periode jaarlijks voorzien van het nodige limoensap.³²

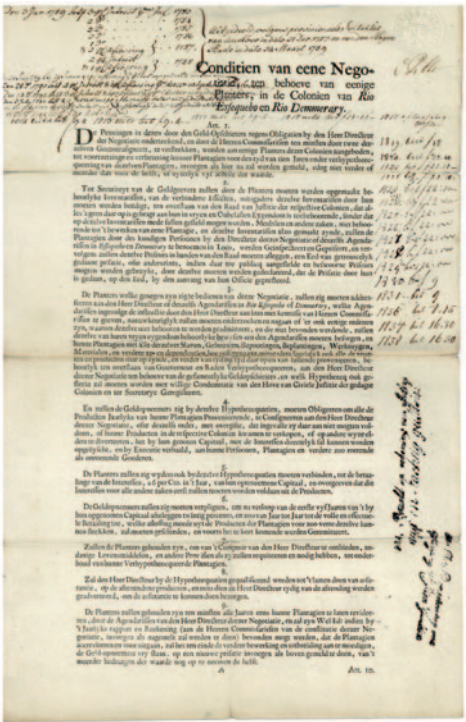
Financiële belangen van de stad in de WIC

Anders dan bij de VOC investeerde de stad Gouda wel in de WIC, maar zoals gemeld bij lange na niet de volgens het octrooi van de WIC vereiste 100.000 gulden, die door stad of inwoners moest worden ingelegd. In januari 1669 verstrekte het stadsbestuur van Gouda de order voor de aankoop van 9000 gulden nominale waarde aan aandelen voor rekening van de stad.³³ De stad droeg de aandelen tegen een rente over aan bewindhebber Cornelis de Lange, in 1675 aan bewindhebber

Jacob van der Dussen en in 1682 aan bewindhebber Arent van Vossenburgh.³⁴ Een bewindhebber was namelijk volgens de regels verplicht om voor 3000, later 4200 gulden aandelen WIC in bezit te hebben. Deze bewindhebber zou deze aandelen voor eigen rekening en risico behouden zolang hij bewindhebber was. Tegelijk met de overdracht van de aandelen moest de bewindhebber een obligatie (schuld-bewijs) ter waarde van de aandelen verstrekken en een jaarlijkse rente aan de stad Gouda betalen. Mogelijk werden de aandelen op deze wijze steeds overgedragen aan een volgende bewindhebber. Ook is het mogelijk dat de aandelen op een ge-geven moment definitief aan een bewindhebber werden verkocht. Nader onderzoek zal dit moeten uitwijzen.

Toen de stad Gouda halverwege de 18e eeuw uit financiële noodzaak een belasting op ambten invoerde, werd die belasting voor de bewindhebber van de VOC expliciet genoemd. Hoewel de WIC niet genoemd werd, mag aangenomen worden dat ook op het ambt van bewindhebber van de WIC belasting werd geheven. Vanwege de lagere inkomsten van de bewindhebber van de WIC zal die belasting naar alle waar-schijnlijkheid ook lager zijn geweest.

Daarnaast heeft de stad Gouda een obligatie van 1000 gulden aangeschaft in de koloniën Essequibo en Demerary. Op deze obligatie is tussen 1780 en 1830 rente uitgekeerd.³⁵

Obligatie van de stad in de koloniën Essequibo en Demerary, 1771, met kanttekeningen van de uitgekeerde be- dragen.

Goudse bewindhebbers van de WIC en de periode van hun ambten van schepen, burgemeester en lid van de vroedschap³⁶

- 1669-1671** Dr. Cornelis **de Lange** (1629 Gouda - 1682 Gouda)
Vroedschap: 1660-1682
Schepen: 1660, 1661, 1663, 1664, 1666, 1667, 1671
Burgemeester: 1671, 1772, 1675, 1680, 1681.
- 1671-1676** Jacob **van der Dussen** (1631 Schiedam - 1701 Gouda; 1657 poorter Gouda)
Vroedschap: 1664-1701
Schepen: 1665, 1669, 1670
Burgemeester: 1677, 1687, 1688, 1690, 1691, 1695, 1696, 1698, 1699, 1701
- 1677-1682** Dr. Cornelis **de Lange** (1629 Gouda - 1682 Gouda)
Vroedschap: 1660-1682
Schepen: 1660, 1661, 1663, 1664, 1666, 1667, 1671
Burgemeester: 1671, 1772, 1675, 1680, 1681
- 1683-1693** mr. Arent **van Vossenburgh**
Vroedschap: 1667-1693
Schepen: 1669, 1672
Burgemeester: 1682, 1684, 1685, 1688, 1689, 1692, 1693
- 1694** -
- 1695-1713** Boudewijn **Jongkint** (1655 Gouda - 1713 Gouda)
Vroedschap: 1683-1713
Schepen: 1687, 1688, 1692, 1693
Burgemeester: 1706, 1707, 1713
- 1714-1715** -
- 1716-1743** Theodore **Jongkint** (1676 Gouda - 1743 Gouda)
Vroedschap: 1714-1743
Schepen: 1715, 1716
Burgemeester: 1721, 1722, 1725, 1726, 1729, 1730, 1732, 1733, 1735, 1736, 1738, 1742, 1743
- 1744, 1745** Mr Willem Hendrik **van Cattenburgh**, heer van Grijskerke en Poppendamme (1684 Den Bosch - 1745 Gouda; 1710 poorter Gouda)
Vroedschap: 1720-1745
Schepen: 1720, 1721, 1724, 1725
Burgemeester: 1731, 1732, 1736, 1737, 1740, 1741
- 1746-1748** Reijnier **Crabeth** (- 1768 Gouda)
Vroedschap: 1711-1748
Schepen: 1714, 1717, 1718, 1720, 1721
Burgemeester: 1727, 1728, 1730, 1731
- 1748-1762** Mr. Dirk **de Lange** (1700 Gouda - 1762 Gouda)
Vroedschap: 1726-1762
Schepen: 1729
Burgemeester: 1741, 1742, 1745, 1746, 1749, 1750, 1753, 1754, 1757, 1758

1763-1783	Mr. Dirk Aemilius Jongkint (1715 Gouda- 1783 Gouda) Vroedschap: 1744-1783 Schepen: 1744, 1745, 1748, 1749, 1753, 1754, 1756, 1757 Burgemeester: 1758, 1759, 1762, 1763, 1766, 1767, 1770, 1771, 1774, 1775, 1778, 1779, 1782, 1783
1784-1792	Mr. Francois de Mey , heer van Nieuw-Lekkerland en Limmen (1726 Amsterdam – 1797 Limmen; 1742 poorter Gouda) Commissaris van de West-Indischen Handel 1793-1795 Vroedschap: 1748-1795 Schepen: 1755, 1756, 1758, 1765, 1766 Burgemeester: 1767, 1768, 1777, 1778, 1781, 1782, 1787, 1788, 1791, 1792, 1795

Conclusie

Hoewel Gouda met Dordrecht, Haarlem, Delft, Leiden en Amsterdam behoorde tot de steden die samen met de Ridderschap van oudsher vertegenwoordigd waren in de Staten van Holland en West-Friesland, slaagde de stad er pas laat in buitengewone bewindhebbersposten bij de VOC (1665) en de WIC (1669) te verwerven. Het was toen al zeker duidelijk dat deze organisaties zich met slavenhandel en slavernij inlieten. Dat Gouda uiteindelijk een buitengewone bewindhebberspost in beide compagnieën wist te verkrijgen, lag aan het feit dat de octrooien van VOC en WIC verlengd moesten worden en dat men daar de steun van Gouda goed voor kon gebruiken. Zo werd het een uitruil van gunsten tussen Gouda en de compagnieën. Daarbij slaagde Gouda er wel in om, zo lijkt het, als enige stad of provincie aan de eis van een kapitaalleg van 100.000 gulden aan aandelen in een kamer van de WIC te ontkomen.

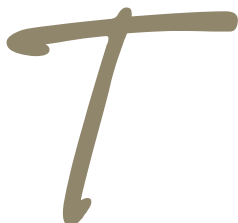
Direct financieel voordeel lijkt het stadsbestuur van Gouda nauwelijks gehad te hebben van de buitengewone bewindhebbersposten bij de VOC en de WIC. Voor de bewindhebbers zelf lag dat anders. De bewindhebberspost leverde verdiensten op, status, informatie en netwerken, die men kon inzetten voor eigen gewin. Het waren geliefde functies. Niet voor niets waren de bewindhebbers afkomstig uit de top van de Goudse (bestuurlijke) elite. Allen waren lid van de vroedschap van Gouda en de meesten bekleedden meerdere jaren het belangrijke ambt van burgemeester van Gouda. Dat laatste gold voor alle Goudse buitengewone bewindhebbers van de WIC en voor dertien van de zestien, dus ruim 80% van de buitengewone bewindhebbers van de VOC. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de verwevenheid van het Goudse stadsbestuur en de buitengewone bewindhebbers bij de VOC en de WIC bijzonder groot is geweest.

Dit hoofdstuk geeft een eerste blik op de relatie van het stadsbestuur van Gouda met de VOC en de WIC. Hoe vaak de Goudse buitengewone bewindhebbers de vergaderingen van de bewindhebbers bijwoonden, wat hun inhoudelijke bijdragen op die vergaderingen waren en of zij daarbij Goudse belangen inbrachten of aandacht hadden voor de uitwassen van de VOC en de WIC, de slavenhandel en de slavernij, zijn interessante vragen voor verder onderzoek.

3

Lourens en Madagascar: de zwarte zeehelden van de Eerste Schipvaart

Leendert van der Valk

Tijdens de 'Eerste Schipvaart' richting Zuidoost-Azië, in 1595, kidnapte de Nederlandse vloot twee jongens die daarna jarenlang in dienst bleven van de compagnie. De handelsmissie stond onder leiding van de in Gouda geboren Cornelis de Houtman. Ook zijn broer Frederik was aan boord. Voor zover nu bekend zijn Lourens en Madagascar de eerste Afrikanen die door Nederlanders tot slaaf werden gemaakt.

Een jongen van ongeveer vijftien jaar zit geketend aan boord van een groot schip. Het is eind oktober 1595, het schip ligt voor de kust van het Afrikaanse eiland Madagaskar. In de mast wappert een oranje-wit-blauwe vlag: de kleuren van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De jongen heeft gemerkt dat de witte zeemannen hem 'Lourens' noemen, maar zo heet hij helemaal niet.

Hij heeft een Malagassische naam, een naam die hij kreeg van zijn ouders in het dorp daar achter de bomen op de kust, waar hij een paar dagen geleden nog woonde. Een naam die hij hoorde als zijn vrouw hem riep wanneer zij hem nodig had. Een naam die hij nu alleen nog maar hoort van zijn dorpsgenoot die ook gevangen aan boord is. Dat is een jongen van ongeveer twaalf jaar, die door de witte mannen 'Madagascar' wordt genoemd. Maar zo heet hij niet.

Hun echte namen zijn nooit genoteerd. De Nederlanders vernoemden hen naar het eiland vanwaar ze hen roofden. Het eiland Madagaskar werd destijds ook wel St. Laurens genoemd. Over wat de twee voelden en dachten weten we ook vrijwel niets. Toch weten we meer over Lourens en Madagascar - zoals we de jongens dan maar zullen noemen - dan over de meeste andere slaafgemaakten die na hen kwamen. Bijvoorbeeld dat ze in de baai van St. Augustijn woonden, aan de zuidoostkant van het eiland. We weten dat de Nederlandse zeelui hen probeerden terug te verkopen aan de Malagassen, maar dat ze uiteindelijk werden toebedeeld aan de belangrijkste koopmannen op het schip. En dat ze slim waren, snel Nederlands leerden en noodgedwongen ervaren zeelieden werden in dienst van Hollandse handelaren. We weten ook dat ze zich niet zonder slag of stoot neerlegden bij hun lot.¹

Het 'grote Eylandt Madagascar' ook wel Sint Laurens genaamd en 't Hollandse Kerkhof, 1598.

Lourens zou worden toegewezen aan de in Gouda geboren opperkoopman Cornelis de Houtman. Hij was de handelsleider van deze allereerste Nederlandse expeditie om Kaap de Goede Hoop naar Zuidoost-Azië, een reis die het pad zou effenen voor de latere Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Zijn broer Frederik was ook aan boord, als vrijwilliger. Sommige geschiedschrijvers hebben deze zogenoemde 'Eerste Schipvaart' de 'belangrijkste reis voor de Nederlandse geschiedenis' genoemd.²

De broers hebben er vele straatnaambordjes aan te danken. Op het De Houtman-monument uit 1880, in het Houtmansplantsoen in Gouda, worden ze 'grondleggers van het verband van Nederland met Insulinde' genoemd. Insulinde was de koloniale koosnaam voor Nederlands-Indië.

Wat op geen enkel straatnaambordje of monument is terug te vinden, is dat het slagen van de reis mede afhankelijk was van de kennis en gedwongen arbeid van Lourens en Madagascar en enkele andere zeehelden van kleur die later nog gedwongen aan boord zouden komen. Lourens en Madagascar zijn voor zover bekend de eerste twee Afrikanen die door Nederlanders tot slaaf werden gemaakt en in dienst van een Nederlandse compagnie waren.³

Spionnen

Voor de gebroeders De Houtman was de voorbereiding op deze reis al begonnen in 1592. De zoons van een Goudse bierbrouwer waren als twintigers naar Amster-

dam gekomen, in een periode waarin Gouda onder constante oorlogsdreiging van het Spaanse leger stond en de handel in bier sterk terugliep. De twee hadden een goede opleiding genoten aan de Goudse Latijnse school. In Amsterdam, het handelscentrum in opkomst, was wel behoefte aan dergelijke slimme ondernemers.⁴

Cornelis en Frederik werden benaderd door Reinier Pauw, een familielid met Goudse wortels die zou uitgroeien tot een van de belangrijkste regenten van Amsterdam. De vraag van Pauw was of ze als spionnen naar Lissabon wilden gaan. Hij had samen met enkele andere koopmannen en de cartograaf, astronoom en predikant Petrus Plancius het plan opgevat om een handelsreis 'om de Zuid' op te zetten: langs Kaap de Goede Hoop, een door Nederlanders nog onbevaren route. Al een eeuw lang had Portugal het Europese monopolie op de gewilde Aziatische specerijen als peper, nootmuskaat en kruidnagel. Portugal, dat in deze periode onder de Spaanse kroon viel, was de vijand en Hollandse handelaren zagen kansen in Azië. Maar de Portugezen hielden hun zeekaarten en handelscontacten vooralsnog geheim.

Onder de dekmantel van de handel gingen de broers naar Lissabon om inlichtingen te verkrijgen, maar ze werden ontmaskerd en gevangengezet. De Amsterdamse handelaren, die zich inmiddels hadden verenigd in de Compagnie van Verre, kochten hen vrij en begin 1594 waren de twee weer terug in Holland. Daar begon direct de voorbereiding op de tocht om de Zuid, want er was inmiddels wel degelijk informatie beschikbaar. Zo kregen de

Portret en handtekening van Cornelis de Houtman.

Titelblad van de *Itinerario, voyage ofte schipvaert naer Oost ofte Portugaels Indien*, 1596.

schippers beschikking over een manuscript van de *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten, een Nederlander die in dienst van de Portugezen had gevaren en zijn kennis over Portugees-Indië deelde. Met deze 'sleutel tot de Oost' en veel moed moest Indië te bereiken zijn.

Zo vertrokken 249 bemanningsleden op 2 april 1595 vanaf de rede van Texel zuidwaarts, verdeeld over de vier schepen de *Amsterdam*, *Hollandia*, *Mauritius* en het *Duyfken*.

Gevangen

Als De Houtman begin oktober 1595 de St. Augustijn-baai van Madagaskar bereikt, ziet het er helemaal niet best uit voor de Hollanders. Ze hebben weliswaar de Kaap gerond, maar einddoel Bantam op Java is nog heel ver weg. De witte mannen waarmee Lourens spoedig kennis zou maken, zien er ongezonder uit. Velen hebben bloedend tandvlees, zijn vermagerd en zitten onder de wonden. De helft van de bemanning lijdt aan scheurbuik.

Ze hebben dan al zeker zeventig door ratten aangevreten lichamen begraven op een eilandje voor de kust van Madagaskar dat 'Hollands kerkhof' wordt gedoopt, een aantal andere doden is overboord gegooid. Bovendien heerst aan boord al wekenlang een hoogoplopende machtsstrijd tussen De Houtman en een andere belangrijke koopman, Gerrit van Beuninghen.

En dan beginnen ook de schermutselingen met de Malagassen. Aanvankelijk wordt er goed gehandeld met 'de indiaenen', 'wilden' of 'swarten', zoals ze worden genoemd in de vele reisverslagen die zijn gemaakt en die dienen als bron voor het leven van Lourens en Madagascar. De zieke Nederlanders zijn van hen afhankelijk voor vers water, vis en vee, zoals de 'eenighe schape die uytermaten schoon ende vet zijn'.⁵ Vanuit kano's verruilen de eilandbewoners hun waren voor tinnen lepels, mutsen en kralen. Maar op 13 oktober lijkt een groep Malagassen een overval te doen op het Hollandse ziekenkamp dat is ingericht op het strand. Drie of vier Malagassen worden doodgeschoten.

In de dagen daarna wordt de vrede kortstondig hersteld en de handel hervat, maar tijdens een vogeljacht van de Hollanders op 26 oktober gaat het mis. Op hun tocht landinwaarts nemen de matrozen zonder duidelijke reden een oude man gevangen. Later die dag varen zeven kano's naar het schip *Mauritius*, waarschijnlijk om de oude man vrij te kopen. De Malagassen bieden vis aan, maar ze worden beschoten. Er valt een dode en de Hollanders nemen Lourens en Madagascar gevangen, samen met twee vrouwen, een man en twee jongere kinderen. Later die dag laten de ze de jongste kinderen en de vrouwen weer vrij. De eerder gevangen oude man verkopen ze voor een os en twee schapen. Maar Lourens en Madagascar blijven samen met de overgebleven volwassen man tegen hun wil aan boord.

De ontsnapingspoging

Een paar dagen na het gevecht wringt Lourens zich midden in de nacht door de

patrijspoort van de *Hollandia*, samen met Madagascar en hun oudere dorpsgenoot. Vijf dagen zijn ze aan boord gevangen geweest en eindelijk voelt hij het bevrijdende warme water van de Indische Oceaan weer. Als kano varende kustbewoners kunnen ze goed zwemmen, maar de oude man heeft, als enige dan nog, een ijzeren boei om zijn voeten of handen (de verschillende verslagen spreken elkaar tegen). Lourens en Madagascar zien hoe het gewicht hem naar de bodem trekt. Hun dorpsgenoot verdrinkt voor hun ogen.

Ze besluiten naar een schuit te zwemmen die aan een ander Hollands schip vastligt. Ze maken het los en proberen over het donkere water naar de monding van hun vertrouwde Onilahy-rivier te roeien. Tevergeefs, de stroming is te sterk. Bij het ochtendgloren worden ze ontdekt.

De eerste Afrikanen die in oktober 1595 door Nederlanders tot slaaf worden gemaakt, zijn dus ook de eersten die in verzet komen. Dat verzet wordt direct de kop ingedrukt. Vanaf die dag worden ze geketend.

Het zou staande praktijk worden van de vele handels- en ontdekkingsreizigers die na De Houtman kwamen: het gevangennemen van vaak jonge jongens om te dienen op het schip. Het wordt lang niet altijd slavernij genoemd in de geschiedschrijving, maar dat is het natuurlijk wel: Lourens en Madagascar werden immers met geweld geroofd en te koop aangeboden (de zeelui proberen een dag later vee te krijgen in ruil voor Madagascar, maar het komt niet tot een deal). Ze probeerden aan hun lot te ontsnappen, maar dat werd hen onmogelijk gemaakt met ketens, en ze worden toegewezen aan 'eigenaren', de hoogsten in rang op het schip: Lourens aan Cornelis de Houtman en Madagascar aan koopman Jan Jansz Kaerel. Ze werden gedwongen te werken op een missie die niet de hunne is.

Slavernij was in de Noordelijke Nederlanden in de 16e eeuw abnormaal. Het was in veel steden, waaronder Amsterdam, zeer waarschijnlijk bij wet verboden.⁶ Maar voor Hollandse zeevaarders die naar het zuiden voeren was het geen onbekende praktijk. Zij liepen zelf het gevaar om voor de kust van Noord-Afrika tot slaaf te worden gemaakt en ze zullen ook de Zuid-Europese slavenhandel hebben gekend. De gebroeders De Houtman hebben in Lissabon waarschijnlijk veel Afrikanen gezien. Sommigen vrij, maar velen niet. Er was in die stad een slavenmarkt waar al ruim een eeuw lang duizenden Afrikanen per jaar werden verhandeld. Ze zullen bovendien in de *Itinerario* van Jan Huygen van Linschoten hebben gelezen over de plekken in Azië waar de slaafgemaakten het goedkoopst gekocht konden worden.

Mochten er onder de bemanning van de Eerste Schipvaart nog scheepslui zijn geweest die de slavenhandel niet kenden, dan hadden ze er eerder die reis alsnog kennis mee gemaakt. Al een maand na vertrek uit Texel waren ze in de Golf van Guinee bij West-Afrika vijf schepen tegengekomen waarop weliswaar een Spaanse vlag wapperde, maar een Nederlandse admiraal het bevel voerde. Deze Joris van Medemblik vervoerde suiker en 'veele swarten', vooral vrouwen, van het Afrikaanse eiland São Tomé naar Lissabon, waarna hij zou terugvaren naar de Republiek. Uit

opmerkingen van de admiraal valt op te maken dat de scheepslui de vrouwen benedendeaks verkrachtten.⁷

De reis van De Houtman had op papier niets te maken met slavernij; de Compagnie van Verre wilde niet in mensen handelen, maar was op zoek naar informatie en contacten voor de specerijenhandel. Toch werden Lourens en Madagascar zonder veel omhaal geroofd en tot slaaf gemaakt. Waarschijnlijk juist om die handelscontacten te dienen. Ze werden tolk, men leerde van hen de Malagassische gebruiken, handig voor een volgende reis die ongetwijfeld opnieuw zou aanleggen op het eiland. Bovendien was hun extra paar onbetaalde handen welkom op de schepen waar nog elke dag mensen stierven.

De twee Malagassen leerden snel. Een van de verslagleggers van de reis schrijft: 'Sij zijn beyde van goeden begrippe (...). Want in corter tijt condon zy onse tale verstaen ende bequamelic spreken.'⁸ Uit de meestal vrij droge verslagen is op te maken dat de bemanning milde interesse had in de jongelingen. Zo ontdekken ze dat de twee onder hun katoenen lendendoeken besneden waren, waaruit sommigen ten onrechte concludeerden dat ze moslims waren. Bij een prent van de 'inwonderen van Madagascar' staat dan weer dat ze 'gheen Religie noch Wetten' hebben, een ander zegt dat ze wel een schepper en een duivel kennen, maar weten 'gantsch niet van bidden'.⁹ Het lijkt erop dat de Nederlanders maar wat gisten.

De prent is een afbeelding van de bewoners van Madagaskar. De mannen maken sprongen en dansen met veel rumoer en een 'gheweer' of stok in de hand. De vrouwen klappen en zingen daarbij in een ritme met kleine passen, 1617.

Toch vertellen die prenten en beschrijvingen wel iets, zij het gekleurd, over de wereld die Lourens en Madagascar achterlieten toen ze begin december vanaf de *Hollandia* hun dorp kleiner zagen worden. In dat dorp, aan een rivier vol vis en omgeven door bossen vol kleurrijke vogels, woonden ze in kleine 'huijskens', aten vis, peulen van de tamerinde, melk en 'somwylen vleesch' van wild of vee. Onder baobabbomen maakten ze muziek. Volgens de Hollanders ging dat gepaard met een vreemde dans: de mannen maakten 'seltsame sprongen met veel rumoers, haer voeten achter uyt slaende, als de Peerden'.¹⁰ Toen ze wegvoeren richting Java liet mogelijk niet alleen Lourens een vrouw achter, maar ook Madagascar, want volgens de beschrijving van Malagassische gebruiken, die op basis van de twee jongens moet zijn gemaakt, trouwden ze rond hun twaalfde jaar.

In de Indische Archipel

Na een aantal maanden zijn de twee van hun ketenen bevrijd, want eenmaal op de volle oceaan was er geen ontsnapingsgevaar meer. Andere gevaren waren er te over. Nog altijd heersten scheurbuik, ruzie, wantrouw en de dood aan boord van de vier schepen. Er waren stormen, de schepen raakten elkaar kwijt en er waren conflicten; een dronken bootsman werd aan boord geëxecuteerd.

Lourens had het niet getroffen met Cornelis de Houtman als baas. Uit de reisverlagen spreekt een ongunstig beeld van de Gouwenaar die weinig leiderscapaciteiten bezat. Hij kon geen orde houden en handelde ondiplomatiek met buitenlandse gezaghebbers. Hoe hij omging met Lourens en Madagascar is niet bekend, maar de jongelingen waren de laagsten in rang aan boord, een kwetsbare positie als die-

Tekening van de stad Bantam op de noordwestkust van het eiland Java, 1598.

naar van de opperkoopman, die zelfs met de hooggeplaatste bemanningsleden regelmatige slaande ruzie had.

Met nog minder dan de helft van de oorspronkelijke bemanning in leven bereikt de vloot in juni 1596 de stad Bantam op Java. Daar treffen de Hollanders een multi-culturele handelsgemeenschap. In de haven en op de straten wordt gehandeld door Portugezen, Arabieren, Oost-Afrikanen, Chinezen en Bengalen. Slavernij is een belangrijk onderdeel van die wereld. Zowel de Portugezen als Javanen hielden slaafgemaakten die vaak afkomstig waren uit India, Bali of andere eilanden meer in de buurt.

Welke rol Lourens en Madagascar precies spelen tijdens de zeven maanden dat de vloot in de Indische Archipel bleef, valt niet op te maken uit de overgeleverde verslagen. Met almaar minder overlevenden aan boord zal het belang van hun aanwezigheid verder zijn toegenomen, want erg soepel verliep het eerste contact tussen de Republiek en Azië niet. Was Lourens erbij toen Cornelis de Houtman en enkele bemanningsleden door tussenkomst van de Portugezen gevangen werden genomen door de sultan van Bantam? Mogelijk. Wat volgde was een beschieting van Bantam door de Hollandse vloot.

Tijdens het verblijf in Azië komen er vaker vreemdelingen aan boord van de Hollandse schepen. Soms zijn het mensen die eerder door Portugezen tot slaaf zijn gemaakt. Zoals Antonio uit Goa in India. Hij lijkt zich vrijwillig bij de Hollanders te hebben aangesloten en door zijn goede kennis van de talen en de wateren wordt hij een zeer waardevolle gids. Wanneer De Houtman gevangen zit, is het Antonio die boodschappen heen en weer brengt in zijn kano.

Maar als later, wanneer de gevangenen weer vrij zijn, de Indiërs door vijanden wordt ontvoerd, wil Cornelis de Houtman niets doen voor de man. Dit tot ontsteltenis van zijn bemanning die gehecht was geraakt aan Antonio. Zelfs als door Javaanse slaafgemaakten wordt aangeboden om hem voor een paar munten vrij te krijgen, weigert De Houtman.

Een andere slaafgemaakte die de Nederlanders helpt is Abdoel; hij zou zelfs met Lourens en Madagascar meevaren naar Amsterdam. Abdoel kwam uit Gujarat, India, en fungeert als bootsman en tolk. Het heeft er de schijn van dat sommige slaafgemaakten dus juist hun vrijheid zoeken bij de Nederlanders. Tegelijk worden anderen, soms per tientallen tegelijk, gevangengehouden of zelfs botweg geroofd door De Houtman en zijn bemanning.

Dat is het geval met twee Javaanse jongens. Het voorval zal Lourens en Madagascar bekend zijn voorgekomen. Bij een gevecht op 8 december 1596 nemen de Nederlanders ongeveer twintig mensen gevangen, waaronder een aantal vrouwen die later worden vrijgelaten. Maar als de schepen weer wegvaren, blijven twee jongens gedwongen aan boord. Ze worden Arosbaja en Madoera genoemd, naar de plek waar ze geroofd werden, net als Lourens en Madagascar.

Ook deze twee jongens leggen zich niet neer bij hun lot. Ze hebben meer geluk dan de Malagassen. Hun ontsnapping lukt. Bij Lombok weten ze naar de kust te zwemmen en te ontsnappen uit slavernij. Hoewel er wonderbaarlijk genoeg tussen-door ook nog handel wordt gedreven, overheerst het geweld. Tijdens een gevecht bij Soerabaja komen ongeveer 150 Javanen om en enkele tientallen Nederlanders.

Als het na enkele maanden tijd is om terug te keren naar Nederland zijn er nog maar net genoeg bemanningsleden in leven voor drie van de vier schepen. De *Amsterdam* wordt in brand gezet. Vlak voor vertrek sterft kapitein Jan Meulenaer een mysterieuze dood, die op vergiftiging lijkt. De dag ervoor had hij ruzie gehad met De Houtman en de opperkoopman wordt door zijn eigen scheepsraad, samengesteld uit de voornaamsten van het scheepsvolk, gevangengezet op verdenking van moord. Hij kreeg boeien om. Misschien wel dezelfde boeien als die Lourens had gedragen. Wat er met Lourens gebeurde terwijl zijn 'meester' gevangen zat, is niet duidelijk. Na twee dagen van onderzoek wordt De Houtman weer bevrijd van zijn boeien.

Acht vreemdelingen

Als in augustus 1597 de terugkeer van de reis om de Zuid wordt aangekondigd met trompetgeschal, zien de massaal toegestroomde Amsterdammers onder de 89 uitgeteerde zeehelden ook acht vreemdelingen door de stad lopen. Onder hen de twee tieners Lourens en Madagascar. Ook de oudere Abdoel is naar Amsterdam meegekomen en er is een Javaanse jongen van acht jaar oud. Een andere Aziatische jongen is op de terugweg overleden.

Zo brachten de gebroeders De Houtman op de eerste reis uit de koloniale geschiedenis van Nederland behalve veel informatie en een magere opbrengst van specerijen ook de eerste geroofde Afrikanen en Aziaten, voornamelijk kinderen, naar Nederland. Alleen al op basis van de cijfers valt te concluderen dat de slaafgemaakten een sleutelrol speelden in het voltooien van de missie. Na bijna dertig maanden reizen maakten de vreemdelingen een relatief groot deel uit van de overgebleven bemanning. Die was totaal uitgeput; in de eerste dagen aan wal stierven nog eens acht Indiëvaarders. Nog waardevoller dan hun fysieke arbeid was waarschijnlijk de cruciale kennis van talen, handel en waterwegen van de vreemdelingen.

Het is de vraag of ze, eenmaal op het vasteland van de Republiek, als slaafgemaakten werden gezien. Er waren in die tijd in elk geval ook enkele vrije zwarte Amsterdammers en uit een door Hollanders opgetekend verslag over Abdoel is op te maken dat hij enige vrijheid ervoer. Zo wordt beschreven hoe hij later vertelt over zijn ervaringen in Amsterdam. 'Dat Hollandt een vry Lant was, ende dat elck man daer zijn eygen Meester ende Heere was, ende dat daer gheen eyghen knechten ofte slaven waren.'¹¹

Mogelijk waren Lourens en Madagascar er ook bij toen Abdoel in de winter van 1597 en 1598 in de Republiek zag dat er wel duizend sleeën over het bevroren water gingen en dat wel tweeduizend mensen 'zowel te voet als te paard' over het

water reisden. Hij had zelf ook op een slee gezeten. Daarbij zag hij kerken zo groot dat er een hele stad in paste, waarschijnlijk de Oude en Nieuwe Kerk van Amsterdam.

Het is niet duidelijk hoeveel vrijheid de vreemdelingen kregen. Lourens, Madagascar en Abdoel zullen in de maanden dat ze in de Republiek waren in beeld van de Compagnie van Verre zijn gebleven, want ze staan een half jaar later op de rede van Texel klaar voor de 'Tweede Schipvaart' van de compagnie. Of ze een keuze hadden en of ze betaald werden is onbekend.

Terug naar Java

Ze gaan op 1 mei 1598 opnieuw scheep naar de Indische Archipel, maar ditmaal niet onder leiding van De Houtman, want die had voor de Amsterdamse compagnie afgedaan als leider. Dat betekent dat De Houtman blijkbaar geen persoonlijke zeggenschap heeft gehad over Lourens, maar dat de Malagassen mogelijk als opbrengst van de compagnie werden gezien en zodoende als 'compagnieslaven', of als werknemers.

De reis om de Zuid had een ware wedloop om de handel in Azië ontketend. In 1598 vertrokken er meteen maar liefst 22 schepen die kant op. Cornelis de Houtman werd ondanks zijn dubieuze optreden ditmaal in dienst genomen door de Veersche Compagnie, zijn broer Frederik werd kapitein op één van de twee schepen van deze compagnie. Ook deze reis ging gepaard met geweld, waarbij Cornelis op Atjeh om het leven kwam.

Frederik werd gevangengenomen door de sultan van Atjeh en zou pas twee jaar later weer vrijkomen. Bij terugkomst zou hij *het Spraeck ende Woordenboeck inde Maleysche en Madagaskarsche talen* publiceren. Voor deze taalgids voor de handel heeft hij de Malagassische zinnen opgetekend 'van een ingezetene van de Antongilbaai, gelegen op het eiland Madagaskar'.¹² Mogelijk vergist Frederik de Houtman zich hier, want de enige ingezetenen van Madagaskar waar Frederik volgens de verslagen lange tijd mee te maken had, waren Lourens en Madagascar. En die kwamen uit een heel ander deel van het immense eiland. Zij waren bovendien helemaal niet bij hem op Atjeh, dus mogelijk nam Frederik de Houtman op zijn tweede reis nog een andere inwoner van Madagaskar gevangen.

De twee jongens waren in 1598 wel onderweg die kant op, maar dan onder leiding van nieuwe admiraals, in dienst van dezelfde Amsterdamse kooplui als hun eerste gedwongen reis. Ze passeerden hun geboorteplek, maar zagen die waarschijnlijk hoogstens vanuit de verte.

Lourens zit op het grootste van de acht schepen, de *Amsterdam*, onder leiding van viceadmiraal Jacob van Heemskerck. In plaats van aan te meren op Madagaskar vaart het schip door naar een tot dan toe voor Nederlanders onbekend eiland. Ze noemen het Mauritius. Ze treffen er reuzenschildpadden en dodo's, grote vogels die zich makkelijk laten doden.

Lourens is dan ongeveer achttien jaar oud, spreekt Nederlands en kleedt zich volgens de Hollandse zeemansgebruiken. Hij zal inmiddels gewend zijn geraakt aan de naam die de witte mannen hem hebben gegeven. Misschien dat hij tegen wil en dank inziet dat hij zich zal moeten aanpassen om te overleven. Op zijn verzoek, aldus verschillende verslagen, laat hij zich op Mauritius dopen door een meegereisde 'ziekentrooster' die ook predikt voor de zeelui. Een verslag vermeldt dat vice admiraal Jacob van Heemskerck en schipper Jan Cornelisz. de jongen 'tot peten' nemen. Hij is daarmee waarschijnlijk de eerste Afrikaan die door een Nederlander op Afrikaanse grond is bekeerd, zoals later staande praktijk zou worden voor missionarissen en zendelingen. Zijn naam was nu Lourens de Swart.¹³

Madagascar treft een ander lot. Hij vaart op een schip dat aanlegt bij de Antongilbaai. Dat is op zijn geboorte-eiland, maar wel zo'n duizend kilometer verwijderd van zijn dorp. Daar krijgt hij de mogelijkheid om vrij te worden. Volgens verschillende verslagen weigert hij omdat hij liever 'gekleed aan boord blijft, dan naakt te gaan om zwaar werk te verzetten'.¹⁴ Uit andere delen van de verslagen is echter op te maken dat hij de taal van dat deel van het eiland niet sprak en dat er vermoedelijk onderlinge oorlogen woedden. Het Hollandse schip was aantrekkelijker dan zogenaamde vrijheid in vijandelijk gebied ver van huis. Het is alsof je een Hollander zou vrijlaten in Spanje.

Anoniem, Journael vande reyse der Hollandsche schepen ghedaen in Oost Indien: haer coersen, streck- inghen ende vreemde avontueren die haer bejegent zijn, seer vlijtich van tijt tot tijt aengeteeckent [...] (1598).

Peper, kruidnagel, nootmuskaat

De Tweede Schipvaart verliep een stuk gunstiger dan de eerste. Er was een be- duidend betere verstandhouding met de lokale gezaghebbers op de verschillende eilanden en onderweg stierven veel minder bemanningsleden dan tijdens de eerste vaart. Dat geldt helaas niet voor Abdoel. In Bantam hielp hij opnieuw als tolk en loods, maar wordt doodgestoken door vijanden.

Over Lourens en Madagascar wordt weinig meer verteld in de scheepsjournalen. Waarschijnlijk zijn zij aan boord als de vloot na bijna vijftien maanden terugkeert met een rijke lading peper, kruidnagel en nootmuskaat aan boord. De opbrengst is enorm en de Amsterdammers onthalen de schepen met een groot feest.

Daarna zijn ze vooralsnog spoorloos in de archieven. Mogelijk verblijven de twee jongens, stevige jongemannen dan, weer enkele maanden in de Republiek, waarna ze waarschijnlijk opnieuw zouden uitvaren, want zulke ervaren zeelui waren zeer gewild op de gevaarlijke tochten naar Azië. In dat geval zouden ze na enige tijd voor de VOC zijn gaan werken, die in 1602 voortkwam uit onder meer de Compagnie van Verre.

De opperkoopman op de eerste VOC-vloot was Frederik de Houtman. In 1605 benoemde de VOC hem tot gouverneur van Ambon en in 1621 kreeg hij de belangrijke functie van Raad van Indië en werd gouverneur van de Molukken. Tijdens zijn gouverneurschap op de Molukken vond het beruchte bloedbad op de Banda-eilanden plaats. De VOC pleegde er genocide op de lokale bevolking, maakte honderden Bandanezen tot slaaf en besloot de eilanden later te herbevolken met slaafgemaakten van elders. Zo was de VOC in nog geen twintig jaar tijd uitgegroeid tot een expansieve, oorlogvoerende handelscompagnie, die geweld en genocide niet schuwde. De compagnie ontwikkelde zich vanaf het begin in de slavenhandel, waarbij ook slaven uit Madagaskar werden gehaald.¹⁵

Dubbelhartig

Frederik de Houtman stierf in 1627 in Alkmaar. De Goudse broers zijn in de eeuwen daarna vaak geroemd als grondleggers van de handel in 'de Oost'. Toen er circa 250 jaar later sprake was van de oprichting van het De Houtman-monument in Gouda, was er een enkeling die daar vraagtekens bij durfde te plaatsen.

In de *Goudse Courant* van 18 februari 1876 schrijft een auteur die zich Luctor noemt dat een vriend hem vroeg hoe het vieren van de gebroeders De Houtman zich verhoudt tot de aanklacht tegen het koloniale stelsel zoals beschreven in de roman *Max Havelaar*. 'Is dat niet tegelijkertijd hulde brengen aan het stelsel van onderdrukking, door onze regeering in Indië reeds zo lang in toepassing gebracht?'

Deze Luctor komt echter tot de conclusie dat de Goudse broers niets te maken hebben met wat na hen gebeurde. 'Redenen waarom ik volhoud, dat men met den Max Havelaar in de *ene* hand, met de *andere* het glas kan ledigen, ter eere van den ondernemingsgeest der Houtmans, zonder daarom dubbelhartig te zijn!' Hij was vermoedelijk niet op de hoogte van Lourens, Madagascar, Arosbaja, Madoera en de andere geroofde kinderen tijdens deze reis.¹⁶

Monument in het Houtmansplantsoen ter nagedachtenis aan de gebroeders Cornelis en Frederik de Houtman, kort na de onthulling in 1880.

In 1901 kreeg het plantsoen waar het monument staat de naam Houtmansplantsoen. Ook andere plaatsen in Nederland hebben een plantsoen met die naam, zoals Drunen en Voorschoten. Tientallen steden en dorpen hebben straten, pleinen of lanen vernoemd naar een of beide broers. De namen van Lourens de Swart en Madagascar komen voor zover bekend nergens voor op straatnaambordjes. Laat staan hun echte Malagassische namen.

interview

De reis naar de voorouders

Een interview met
Anne-Fay Kops en Juliet Echteld

Stuart Kensenhuis

Zangeres Anne-Fay en haar broer Felix Kops zijn geboren en getogen in Gouda. Op zoek naar hun familiegeschiedenis krijgen zij een tour door de kerkers van Fort Elmina. Dit is een eeuwenoude handelspost aan de kust van Ghana, die bijna 250 jaar het bezit was van de Nederlanders. In de duistere ruimtes hangt de achtergebleven energie van duizenden slaaf-gemaakte Afrikanen. Angst, wanhoop en verdriet. Aan de zeezijde zit de 'door of no return'. Afrikanen die gedwongen werden hier doorheen te lopen, zouden nooit meer thuiskomen.

'Hier zaten de mannen. En hier zaten de vrouwen', zegt een gids. 'Elke avond kwam de Hollandse gouverneur om de vrouwen aan te wijzen die gewassen mochten worden. Daarna werden zij verkracht.' Anne-Fay probeert de beelden in haar hoofd te analyseren en te controleren, maar het lukt niet. Na het lezen van de tekst op een plaque barst zij in tranen uit.

*IN EVERLASTING MEMORY
of the anguish of our ancestors.
May those who died rest in peace.
May those who return find their roots.
May humanity never again perpetrate
such injustice against humanity.
We the living vow to uphold this.*

Haar broer troost haar. Op dat moment is er niets krachtiger. Dus zij herpakt zich. Door de gezamenlijke zoektocht naar hun familiegeschiedenis staan zij vastberaden in de ruimtes, waar één of meer van hun Afrikaanse voorouders gruwelijke tijden hebben meegemaakt. Hier werden zij gebrandmerkt. Hier waren zweepslagen aan de orde van de dag, voor relatief kleine vergrijpen. Bij zwaardere 'vergrijpen', waaronder verzet, volgde verminking of de dood. Alles had tot doel om angst in te boezemen en de slaafgemaakten te onderwerpen.

Over deze zoektocht naar identiteit maakten Anne-Fay en Felix een muziekalbum en een theatervoorstelling: 'Reaspora'. De voorstelling werd genomineerd voor de BNG Bank Theaterprijs. 'Het woord Reaspora komt van het woord diaspora, maar dan in omgekeerde volgorde', vertelt Anne-Fay. 'In Ne-

derland zijn wij begonnen met onderzoeken en het interviewen van verschillende mensen. Daarna zijn wij naar Aruba en Curaçao getrokken. Vervolgens naar Suriname en naar Ghana. De laatste reis zou naar China gaan, maar door de coronapandemie ging dat niet door.'

Vermoedelijk kunnen zij bij de afsluiting van de reis hun familiegeschiedenis veel beter een plek geven. Hun Surinaamse opa was Joannes Julius Marie Echteld, van gemengde Chinese en Creoolse afkomst. Duidelijk verbonden met de trans-Atlantische slavernij, met verhalen zoals dat van Fort Elmina. Maar ook verbonden met de Chinese contractarbeiders. Begin jaren '50 van de 20e eeuw vertrok hij naar Nederland. Omstreeks 1962 ging hij voor een nieuwe baan met zijn gezin naar Curaçao. Bijna vijf jaar later was hij terug in ons land. Joannes Echteld had zes kinderen, van wie twee meisjes. Juliet Echteld woont in Gouda en is één van hen. Zij trouwde met een witte man met de naam Kops. Samen kregen zij twee kinderen: Anne-Fay en Felix. 'Vanwege onze witte huid kunnen wij voor "white passing persons" doorgaan', zegt Anne-Fay. Oost en west zijn dus duidelijk in deze familie verenigd.

'Het perspectief van personen met een gemengde afkomst is een dimensie verder dan alleen maar zwart en wit', zegt Juliet Echteld. Zij is trots op haar kinderen; dat zij de stappen hebben gezet om de familiegeschiedenis te ontrafelen. Want zij hadden makkelijk achterover kunnen leunen, genietend van hun 'white privilege'. Maar zo staan zij er niet

Juliet Echteld (l) en Anne-Fay Kops (r).

in. Zij willen ook kennismaken met en leren van hun Afrikaanse oorsprong. En zicht hebben op wat hen voor een deel Chinees maakt. Daarom werken zij ook aan een familiestamboom.

Als het aan de vader van Juliet had gelegen, dan waren zijn nazaten onwetend gebleven over hun oorsprong. Hij vertelde namelijk niets over de periode toen hij in Suriname opgroeide. Niets over zijn familie. Niets over het racisme dat hij ongetwijfeld moet hebben meegemaakt in zijn beginjaren in Nederland. En niets over Sranantongo, de taal die hij zo liefhad. Zelfs toen hij in 1961 promoveerde aan de Universiteit van Amsterdam (UvA), nota bene op een proefschrift over de Engelse woorden in het Sranantongo, zag hij geen aanleiding om zijn kinderen die taal te leren. Misschien wilde hij ze niets meegeven van zijn pijn en zijn verdriet, zowel over Suriname als over Nederland. Misschien wilde hij dat zij zich zo goed mogelijk zouden aanpassen aan de Nederlandse taal en cultuur.

Een feit is dat Juliet niets is bijgebracht over haar afkomst, dus kon zij ook niets doorgeven aan haar eigen kinderen. 'Na opa's overlijden vond mijn nicht tussen zijn spullen een boek van Frantz Fanon', vertelt Anne-Fay. 'De titel was *Zwarte huid, blanke maskers*. Daarin had hij verschillende zinnen onderstreept die gaan over racisme. Dus hij sprak er niet over, maar hij was er wel degelijk mee bezig.' Haar moeder herinnert zich ook iets, wat je kunt verklaren als de doorwerking van het koloniaal en slavernijverleden. 'Ik hoorde hem wel eens Sranantongo praten tegen anderen, bijvoorbeeld tegen een Surinaamse buurman van ons. Maar nooit bewust waar wij bij waren.'

In de zoektocht naar hun identiteit is het voor Anne-Fay en Felix belangrijk dat zij zich gedragen voelen. Onder meer door hun moeder. Maar ook door hun Surinaamse opa, ook al vertelde hij niets over zijn achtergrond. Hij is wel de dichtstbijzijnde voorouder die al vertrokken is. Een man die zij bovendien persoonlijk gekend hebben. Vast-

staat dat hij in directe lijn verbonden is met de voorouders. Anne-Fay voelt soms nadrukkelijk hun aanwezigheid. Bijvoorbeeld tijdens een bezoek aan *Peperpot*, een voormalige koffieplantage in Suriname. Het is de plek waar de familie Echteld vandaan komt. 'Ik ging daar naartoe om een eerbetoon te brengen aan mijn voorouders door te gaan zingen en had daarom familieleden uitgenodigd. De hele dag regende het hard. Onderweg ernaartoe begon het bovendien te bliksemen. Daarom twijfelde ik sterk of ik dit wel mocht doen', vertelt Anne-Fay. Ongeveer tien minuten voordat zij zou beginnen, stopte het plotseling met regenen en brak de zon door. Tijdens het zingen, voelde zij de wind in haar rug. Het gaf rust. Zoiets als: je mag dit doen. Na het eerbetoon begon het meteen weer te regenen en te blikse-

men. 'Het leek wel alsof er heel precies, speciaal voor mij, een gat in de dag gemaakt was om dat optreden te doen', zegt Anne-Fay.

Gunstig is dat het tij in Nederland is gekeerd. Waren er vroeger weinig zichtbare uitingen in Nederland van het koloniaal en slavernij-verleden, nu kun je er bijna niet omheen. Dat geldt ook voor Gouda, de stad waar Anne-Fay is geboren en getogen. 'Hartstikke mooi dat mijn geboortestad zich ook bezighoudt met dat verleden. Het is een belangrijk deel van de Nederlandse geschiedenis. Daarom moeten wij samen stilstaan en herdenken. Zodat het niet opnieuw gebeurt', merkt zij op. Haar moeder ondersteunt haar woorden. 'Kennis geeft begrip en verbinding', zegt zij.

Gezicht op de huizen op de Plantage Peperpot. Onderdeel van het fotoalbum *Souvenir de Voyage*, over het leven van de familie Dooyer, circa 1891.

4

Dienaren en schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC): Gouwenaars en hun overzeese ontmoetingen

Roxana Chandali

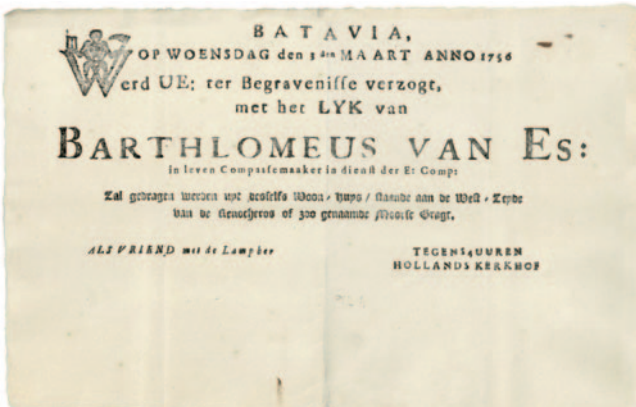

Azië, Afrika en Amerika lagen weliswaar ver weg, maar toch kwamen veel Gouwenaars daar terecht door in dienst te treden bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) of de West-Indische Compagnie (WIC). Deze Gouwenaars vertelden, als zij tenminste levend terugkeerden, ongetwijfeld hun verhalen bij thuiskomst. Daarnaast kwamen steeds meer mensen in aanraking met de producten uit deze verre gebieden, zoals peper, nootmuskaat, foelie, koffie, thee, cacao, tabak en porselein. Voor de ruilhandel waren deels goederen nodig die in Nederland werden geproduceerd en als handelswaar de wereld overgingen, maar ook producten voor de bouw van schepen en de bevoorrading van de bemanning. Dit hoofdstuk vertelt het verhaal van (een aantal) Gouwenaars die in dienst van de VOC naar Azië vertrokken en dat van schepen met de naam Gouda.

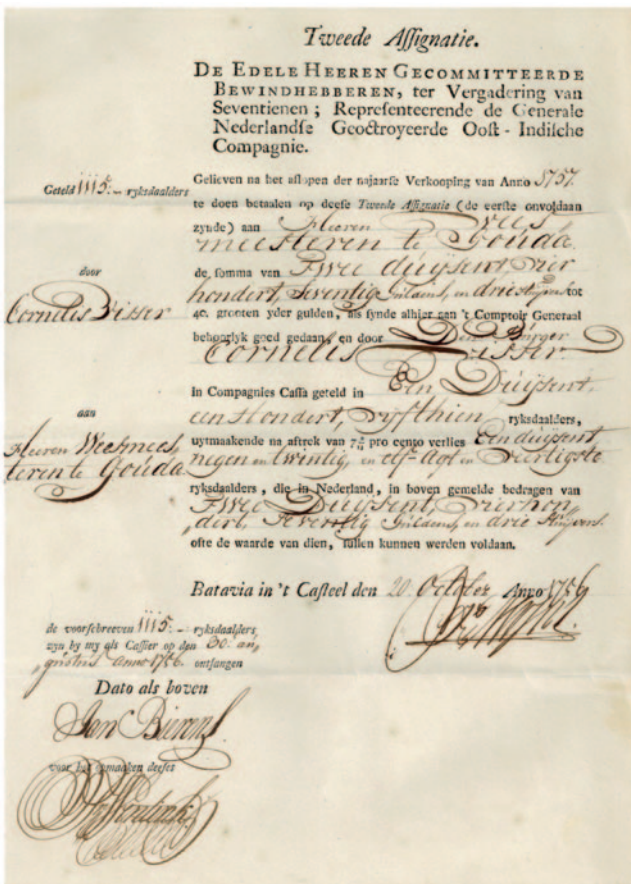
Welke reizen maakten deze schepen en met welk doel? Volgens de Trans-Atlantic Slave Trade Database (TSTD), die zoveel mogelijk slavenreizen verzamelt, zijn er geen slavenschepen geweest met de naam *Gouda*. Wel waren er koopvaardijschepen in het Atlantisch gebied actief die de naam *Gouda* droegen, zoals een schip met de naam *Juffrouw Gouda* en een bark genaamd *Gouda*. Hoewel er ook Gouwenaars zijn geweest die in dienst zijn geweest bij de WIC, zijn de bronnen hiervoor schaarser en minder toegankelijk.¹ De aandacht in dit hoofdstuk gaat daarom uit naar de VOC en Azië.

Scheepsbemanning van de VOC

De personeelsadministratie van de VOC is redelijk goed bewaard gebleven en toegankelijk. In de scheepssoldijboeken zijn de persoons- en salarisgegevens te vinden van de opvarenden van een groot aantal VOC-schepen uit de periode 1699-1794. Hierin komen maar liefst 774.200 opvarenden voor die hebben aangemonsterd voor een reis naar de Oost. Dit zijn niet allemaal unieke personen. Sommigen van hen maakten namelijk meerdere reizen. In de index van VOC-opvarenden komt ruim 4100 keer een Gouwenaar voor.² Ook hierin zitten dubbeltellingen, want een behoorlijk aantal van hen maakte meerdere reizen en komt dus vaker voor.

Overlijdensverklaring betreffende Bartholomeus van Es uit Gouda, overleden in Batavia in 1756.

Wisselbrief voor het uitbetalen van ruim 4000 gulden aan de Weesmeesters van Gouda, waarschijnlijk ten behoeve van de nalatenschap van Bartholomeus van Es, gestorven in 1756 in Batavia.

Sommigen van de Goudse opvarenden zullen voor het avontuur hebben gekozen, anderen hoopten om rijk te worden via particuliere handel of corruptie, maar voor het overgrote deel van hen was het een mogelijkheid om in het levensonderhoud te voorzien. Onderweg kregen zij te maken met ziekten, gebrek aan voedsel en water en velen keerden niet naar huis terug. En daar, ver van huis, kwamen zij in aanraking met geheel andere werelden en met slavernij.

Verreweg de meeste Goudse opvarenden vertrokken als matroos. Matrozen behoorden tot het lagere scheepsvolk en verdienden zo'n tien gulden per maand. Zij zorgden voor de waak- en roergang, hielpen bij het laden en lossen van de vracht, zorgden voor het reinigen en onderhouden van het schip en voor de zeilen en verrichtten allerlei klusjes voor de onderofficieren aan boord. Bosschieten en hooplopers vormden, naast de matrozen, andere grote groepen. Bosschieten waren ervaren matrozen die ook een kanon konden afvuren. Hooplopers waren daarentegen minder ervaren en waren juist de helpers van de matrozen. Onder de Gouwenaars was ook een behoorlijk aantal soldaten te vinden. Jaarlijks maakten soldaten 1/3 tot 2/5 van het uitgezonden personeel van de VOC uit. Van de matrozen kwam circa 40% uit het buitenland en van de soldaten circa 60%. Over het algemeen waren zij niet getrouwd en hadden zij niet de zorg voor een gezin. Gezien de arbeidsomstandigheden bij de VOC, het loonpeil en de overlevingskansen in dienst van de VOC, behoorden de matrozen en soldaten tot de maatschappelijke onderlaag.³

Aantal reizen van Gouwenaars naar de tien meest voorkomende functies van hen aan boord van een VOC schip in de periode 1699-1794 ⁴	
Functie	Aantal
Matroos	1474
Bosschiet	712
Soldaat	437
Hooploper	424
Jongmatroos	363
Jongen	101
Kwartiermeester	88
Konstabelsmaat	50
Onder(scheeps)timmerman	49
Adelborst	44
Totaal	3742

De schipper was de belangrijkste man aan boord en had de algehele leiding. Onder de Gouwenaars brachten twee het tot schipper: Jurriaan Verburg en Thomas Middelemeer. Jurriaan Verburg begon zijn carrière bij de VOC als derde stuurman in 1755 en klom via onderstuurman en een lange tijd op de intra-Aziatische vaart, op

tot schipper in 1771. In die functie maakte hij drie retourreizen. Toen hij in 1777 uit Batavia met het schip *Amsterdam* terugkeerde, had hij ook zes passagiers aan boord, onder wie twee vrouwelijke slaafgemaakten. Deze behoorden ongetwijfeld bij één of meerdere van de andere passagiers. Het kwam vaker voor dat slaafgemaakten met schepen van de VOC terugreisden. In de Republiek bestond formeel geen slavernij; daarom werden zij vaak op Kaap de Goede Hoop verkocht. Gouvenaars kwamen zo aan boord van deze schepen in aanraking met slaafgemaakten, maar zeker ook in Azië zelf, waar zowel de VOC als privépersonen slaafgemaakten bezaten.

Een goede afkomst en de juiste relaties konden een VOC-carrière aanzienlijk positief beïnvloeden en versnellen. Dat gold ook voor een aantal Gouvenaars. De positie van (onder)koopman bood geheel andere perspectieven dan die van matroos of soldaat. De functie van koopman was niet zozeer geliefd vanwege het hogere loon, maar vooral door de mogelijkheid van privéhandel. Voor de VOC werd de privéhandel en de corruptie een steeds groter probleem en één van de oorzaken van de ondergang van de VOC.

De VOC had te maken met een groot verloop onder het personeel. Een deel van de Gouvenaars bedacht zich nog voor vertrek van het schip waarvoor zij waren aangemonsterd, een ander deel liep tijdens de reis weg. Een groot deel van de aangemonsterde Gouvenaars keerde niet levend terug naar het vaderland. Velen van hen zullen door ziekte zijn overleden, maar we weten ook dat er zes vermoord werden en er 79 met hun schip zijn vergaan. Eén van hen, over wie later meer, kreeg de doodstraf. Van velen van hen weten we niet meer dan wat is opgetekend in de scheepssoldijboeken; dat wil zeggen gegevens als naam, plaats van herkomst, schip en verdiensten. Van anderen is meer bekend. Hun levensverhalen bieden een kijkje in de wereld waarmee zij in aanraking kwamen, maar duidelijk mag zijn dat dit een eenzijdig Eurocentrisch perspectief is.⁵

Steven Doensen van Groenendijck: van koopman in Indië tot burgemeester in Gouda

Steven Doensen van Groenendijck (1574-1649) vertrok in 1602 met een vloot onder leiding van Wybrand van Warwijck naar Azië. Van Warwijck stichtte handelsposten in Bantam op Java en Grissee, nu Gresik, vlakbij Soerabaja, aan de noordkust van Java. Bantam was in die tijd de belangrijkste stad van wat nu de Indonesische archipel is. Handelaren uit onder andere India, Perzië en China kwamen hiernaartoe voor allerhande handelswaren. Van Groenendijck begon in 1603 als onderkoopman in Bantam, maakte promotie en was vervolgens van 1606 tot 1608 koopman in Grissee. Grissee was in die periode een belangrijke havenstad en een stapelplaats van voedsel, peper en textiel. Als koopman zal Van Groenendijck het hier niet makkelijk hebben gehad, want om handel te kunnen drijven moest hij voor een gewenst aanbod zorgen. Textiel was het ruilmiddel bij uitstek voor de gewenste specerijen, maar de Nederlanders hadden niet de door de Javanen gewenste (Indiase) stoffen en de Portugezen waren geduchte concurrenten met hun lagere prijzen.

Na deze periode op Java keerde hij in 1609 terug naar de Republiek. Maar niet voor lang, want het jaar daarop ging hij opnieuw naar Azië met het schip *Zwarte Leeuw*. Vervolgens maakte hij snel carrière. In 1610 werd hij benoemd als lid van de Raad van Indië. De Raad van Indië was van 1609 tot 1942 een belangrijk orgaan van eerst de VOC en later het Nederlandse bestuur in Azië. De Raad fungeerde met de gouverneur-generaal, die de hoogste functie innam, als de regering ter plaatse. Als lid van de Raad van Indië, had Van Groenendijck de taak om de gouverneur-generaal te adviseren, maar ook te controleren. Van 1611 tot 1614 was hij commandeur op de Banda eilanden, die voor de VOC vanwege de kostbare nootmuskaat en foelie enorm van belang waren. Enkele jaren later, in 1621 zou Jan Pieterszoon Coen hier ongenadig huishouden om deze eilanden in de macht van de VOC te brengen.

Van Groenendijck was toen al in Gouda. In 1617 was hij teruggekeerd en als beloning voor zijn diensten ontving hij van de Kamer Amsterdam van de VOC een geschenk ter waarde van 800 gulden.⁶ In 2021 zou dit geschenk bijna 13.000 euro waard zijn.⁷ Na zijn terugkomst werd hij al snel, in 1619, lid van de vroedschap in Gouda; hij zou dat tot aan zijn dood in 1649 blijven. Hij trouwde met Anna Pietersdochter de Lange, die in Gouda was geboren. Binnen Gouda bekleedde hij diverse ambten als weesmeester en kerkmeester en bracht het in 1638 en 1639 tot het

Westhaven 20, genaamd Zeepketel, ooit van Steven Doensen van Groenendijck.

belangrijke ambt van burgemeester. In Azië had hij voor de VOC onder andere gehandeld in textiel. De ervaring die hij daar had opgedaan, kon hij in Gouda goed gebruiken. Hij werd textielfabrikant, textielkoopman en zeepzieder.⁸ Hij bezat verschillende panden, waaronder in ieder geval het pand *Achter de vlasblom* aan de Westhaven 19 en *De Zeepketel* aan de Westhaven 20. De namen van deze panden verwijzen duidelijk naar zijn werkzaamheden.

Paulus Traudenius: van een Goudse onderwijzersfamilie tot gouverneur van Formosa (Taiwan)

Paulus Traudenius (overleden in 1643) was afkomstig uit de Goudse onderwijzersfamilie Trudens, die de familienaam had verlatiniseerd naar Traudenius. Zijn grootvader, die ook Paulus heette, was de eerste rector van de Latijnse School in Gouda. Paulus zelf koos voor een andere richting. In 1628 bevond hij zich aan de andere kant van de wereld als koopman van de VOC en lid van de raad van Fort Zeelandia op Formosa, het huidige Taiwan. Vijf jaar later was hij opgeklommen tot opperkoopman. De VOC zag mogelijkheden in handel met Quinam en Tonkin, twee koninkrijken in het huidige Vietnam. Hier wilde de VOC zijde inkopen, om dat vervolgens in Japan te verhandelen voor zilver. Zilver (en ook goud) was voor de VOC van groot belang als ruilmiddel voor de handel in Azië. Zo kwam Traudenius met beide gebieden in aanraking. In 1633 ging hij als opperkoopman samen met François Caron naar Quinam om met de Japanse kooplieden de handelsmogelijkheden te bespreken. Die bleken echter tegen te vallen.⁹ Wel slaagde de VOC er in 1637 in een handelsovereenkomst met de koning van Tonkin te sluiten en enkele jaren later sloot de VOC ook een militair bondgenootschap met Tonkin. Het was echter niet eenvoudig om het vertrouwen te winnen van de koning van Tonkin. Traudenius, die in 1640 was opgeklommen tot gouverneur van Formosa, speelde hierin een belangrijke rol door persoonlijk met geschenken naar Tonkin te gaan. Maar voor de VOC liep de militaire samenwerking uit op een teleurstelling en daarom werd deze in 1644 beëindigd.¹⁰

Toen Traudenius in 1628 op Formosa was aangekomen, had de VOC zich hier net een jaar eerder gevestigd. De VOC kreeg al snel concurrentie van Spanje, waarmee de Republiek nog in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) was verwickeld. Dit zinde de VOC niet. In een brief van 1641 aan de Spaanse gouverneur kondigde Traudenius als gouverneur van Formosa dreigend aan dat hij het commando had gekregen over een aanzienlijke militaire macht. Traudenius bood de Spanjaarden de mogelijkheid aan om zich zonder bloedvergieten over te geven. Daar ging de Spaanse gouverneur echter niet op in. De eerste aanval van de VOC op de Spanjaarden mislukte, maar in 1642 slaagde de aanval wel en verlieten de Spanjaarden Formosa.

Op Formosa is Traudenius in aanraking gekomen met de inheemse bevolking, die uit verschillende groepen bestond. Tussen de dienaren van de VOC en de inheemse bevolking was sprake van 'wantrouwen en vertrouwen, verbazing en herkenning, afstandelijkheid en belangstelling, afschuw maar ook sympathie'.¹¹ De inheemse bevolking werd geconfronteerd met predikanten, schoolmeesters, bestuur

en belastingen van de VOC, maar vaak genoeg slaagden zij erin op te komen voor hun eigen belangen.¹² Traudenius werd in 1643 teruggeroepen naar Batavia, waar hij kort daarna overleed. Uiteindelijk verloor de VOC Formosa in 1662 aan China.

Willem Decker: gouverneur in Malakka, burgemeester in Gouda en heer van Ursem

Een geheel andere weg volgde Willem Decker (1709-1780). Hij werd niet geboren in Gouda, maar in Malakka in het huidige Maleisië. Zijn vader Simon Willemszoon Decker was daar onderkoopman voor de VOC en trouwde met Geertruida Blom die in Malakka was geboren en daar ook was overleden. Simon Decker keerde in 1713 terug naar Delft. Hij nam zijn drie kinderen mee, waaronder Willem, die in 1709 in Malakka het levenslicht had gezien en nog maar een peuter was. Niet alleen de kinderen van Simon Decker reisden mee, maar ook drie slaafgemaakten van wie de namen bekend zijn: Claas van Malabar, Clarinde van Semarang en Lea van Sallette. Waarschijnlijk moesten zij voor de kinderen zorgen en werden zij op Kaap de Goede Hoop, ver van hun geboortegrond, in Zuid-Afrika verkocht.¹³ Voor het meenemen van slaafgemaakten naar de Republiek was namelijk toestemming nodig van de Heren Zeventien. Hoe het deze slaafgemaakten verder verging, is onbekend. Dat weten wij wel van Willem Decker.

Al in 1729 werd hij poorter van Gouda en in 1730 kocht hij de heerlijkheid Ursem in Noord-Holland. Een heerlijkheid betrof een aantal rechten die van kracht waren binnen een nauwkeurig omschreven gebied, zoals de rechtsmacht. In deze periode werd het bezit van een heerlijkheid steeds meer een statussymbool van rijke kooplieden en regenten. Vaak was er aan een heerlijkheid ook een buitenplaats verbonden, waarmee men kon pronken. Sindsdien mocht Decker zich heer van Ursem noemen en was hij in het bezit van een familiewapen. In Gouda bekleedde hij vervolgens diverse ambten. Zo was hij onder andere kapitein van de burgerij (een of-

Het rode Stadthuys in Malakka, waar Willem Decker als gouverneur van Malakka zetelde.

ficiersfunctie bij de schutterij voor burgers of poorters van de stad), lid van de vroedschap van 1742 tot 1752, diverse jaren schepen van de stad en bewindhebber van de VOC van 1748 tot 1752. Hij trouwde op stand met Anna Helena de Mey en na haar overlijden in 1736 met Renetta Clara van Harencarspel.

Daarna keerde hij terug naar zijn geboorteplaats Malakka. De VOC had in de periode 1641-1795 een gouvernement en handelspost in deze stad. Eerst was hij kort als waterfiscaal belast met het opsporen en vervolgen van strafbare feiten begaan op schepen. Maar al in 1754 werd hij benoemd tot gouverneur van Malakka en zetelde hij in het *rode Stadthuys* dat onder Nederlandse koloniale architectuur is gebouwd en nu als historisch museum in gebruik is. Hij maakte een roerige tijd mee in Malakka. De VOC kreeg hier te maken met de al maar machtiger wordende Boeginezen uit het huidige Zuid-Sulawesi, die steeds meer invloed kregen op de sultan van Johor. De Boeginezen maakten het moeilijk voor de VOC om de Straat van Malakka te beheersen. In juli 1757 kwam het zelfs zover dat de Boeginezen Malakka insloten en dat de sultan van het naburige Johor Malakka belegerde. Decker was genoodzaakt om versterkingen uit Batavia in te roepen om het beleg op te heffen. In 1761 keerde hij terug naar Gouda.

In Gouda bekleedde hij weer verschillende bestuurlijke functies. Hij werd opnieuw lid van de vroedschap (1763-1779) en werd in 1768 voor het eerst burgemeester. In totaal zou hij zes keer benoemd worden om dit invloedrijke ambt te bekleden. In Gouda heeft hij verschillende panden in bezit gehad, waaronder in ieder geval Spieringstraat 83 en 79/81 en Westhaven 12 dat hij uitbreidde met het naastliggende pand. Al deze panden verkocht hij aan Marcellus Bisdom (zie hoofdstuk 6 '*Van geen kwaad bewust*'). Uiteindelijk zou hij in 1780 in Haarlem overlijden.

Herbert Vermeulen: van botteliersmaat tot opperhoofd in Japan

Herbert Vermeulen (overleden in 1783) had een bijzondere carrière. Geboren in Moordrecht als zoon van Adrianus Vermeulen en Geertruida van der Mey, vertrok hij in 1746 als botteliersknecht met het schip *Huys Ten Donk* naar Batavia.¹⁴ De bottelier was verantwoordelijk voor het voedsel en de drank aan boord. Vermeulen was het hulpje van de bottelier en had dus bepaald geen hoge functie aan boord. Toch zou hij eindigen als welvarend man en in het bezit komen van een heerlijkheid.

In Batavia aangekomen werd hij al snel aangesteld als onderkoopman en boekhouder van de wapenkamer van de VOC in Batavia. Vervolgens werd hij beheerder van het provisiemagazijn en pakhuismeester in Japan, en klom hij op tot koopman en in 1755 zelfs tot opperkoopman en opperhoofd, dat wil zeggen hoofd van de vestiging van de VOC op het eiland Deshima in Japan. Vanaf 1636 waren de Nederlanders de enige Europeanen die handel mochten drijven met Japan en vanaf 1641 mochten zij dat alleen doen vanaf het kunstmatig aangelegde eiland Deshima voor de kust van Nagasaki. Dit kleine eiland was maar 214 bij 64 meter groot. Hier werden zij sterk in de gaten gehouden door de Japanners en moesten zij aan allerlei regels voldoen. De Nederlanders mochten het eilandje niet verlaten, behalve voor de jaarlijkse hofreis naar Edo. In Japan kocht de VOC zilver, goud, koper, kleding

Gezicht in vogelvluchtperspectief op Deshima, anoniem, 1729.

en porselein. Als opperhoofd was Vermeulen hiervoor verantwoordelijk. Andersom was de VOC voor Japan het enige contact met de Europese wereld. Tot ver in de 19e eeuw bleef Nederland de enige westerse handelspartner.

Op Deshima beschikte Vermeulen over twaalf slaafgemaakten of, zoals zij omschreven werden, 'lijfeygenen van't opperhoofd'. Hun namen, plaatsen van herkomst en leeftijden geven hun iets meer identiteit:

Apollis (Boegis, 30 jaar)
 April (Mandaar, 30 jaar)
 Fortuijn (Makassar, 22 jaar)
 Hector (Ambon, 8 jaar)
 Jason (Batavia, 27 jaar)
 Junij (Makassar, 25 jaar)
 Leander (Kosta, 22 jaar)
 Meij (Boegis, 25 jaar)
 October (Bali, 24 jaar)
 Ontongh (Timor, 17 jaar)
 Slammat (Boegis, 26 jaar)
 Zeeland (Boegis, 12 jaar)

Al deze slaafgemaakten waren ver weggevoerd van de plaats waar zij waren geboren en terechtgekomen op het piepkleine eiland Deshima. Sommigen onder hen waren nog erg jong, zoals Hector van acht jaar. Zij kregen andere namen, zoals van maanden in het jaar of zij werden vernoemd naar figuren uit de Griekse mythologie. Niet alleen het opperhoofd Vermeulen beschikte over slaafgemaakten, maar ook zeker zeven anderen die daar werkten.¹⁵

In 1757 werd Vermeulen nogmaals opperhoofd. De Japanners stonden namelijk niet toe dat iemand meer dan één jaar achter elkaar opperhoofd was. Op 25 april 1760 werd Vermeulen veroordeeld tot een boete van één jaar gage vanwege zijn taalgebruik richting zijn meerderen.¹⁶ Deze boete kwam ten goede aan de armen van Batavia.

Het VOC-personeel mocht geen contant geld meenemen naar Nederland. Als men geld naar Nederland wilde overbrengen, betaalde men dat bedrag aan de kassier in Batavia. In ruil ontving men een wisselbrief, die door één van de kamers van de VOC in Nederland werd uitbetaald aan de persoon zelf of zijn gemachtigde.¹⁷ Gedurende zijn dienst bij de VOC maakte Vermeulen ruim 11.000 gulden over naar huis, een fors bedrag voor iemand die als botteliersmaat begon met een maand-gage van veertien gulden. Dit bedrag in 1760 is vergelijkbaar met bijna 136.000 euro in 2021 en dat kan hij dus niet alleen met zijn loon bij de VOC hebben verdiend.¹⁸ Bovendien verstrekke hij in oktober 1760 drie schriftelijke betalings-opdrachten aan zichzelf ter waarde van 92.307 gulden (ruim 1.138.000 euro in 2021), een nog veel groter bedrag.¹⁹

Spiegelretourschip 'Schellak' bij Deshima, ingekleurde houtsneede, circa 1750.

In 1759 was hij met Antonia Dorothea Stein van Gollonessen, dochter van een zeer welgestelde raad van Indië, getrouwd. Met haar keerde hij terug naar Nederland met het schip *Noord-Nieuwland* dat in 1760 vertrok met aan boord elf passagiers, waaronder vijf slaafgemaakten. Wellicht behoorden één of meerdere van hen aan Vermeulen en zijn echtgenote en zijn zij op Kaap de Goede Hoop verkocht of hebben zij (tijdelijk) in Nederland verbleven. Het echtpaar vestigde zich in Gouda, waar hij kapitein van de burgerij werd. In 1763 kocht hij de heerlijkheid Oyen, ongetwijfeld met het geld dat hij in Azië had verdiend. Ook bezat hij diverse panden aan de Turfmarkt, namelijk de nummers 23 (waar nu de Vrije Evangelische Gemeente is gevestigd), 25, 39 en 41. Zijn huwelijk was bepaald geen succes, mede door zijn ruwe omgangsvormen, en eindigde in een scheiding. In 1783 stierf hij zonder kinderen na te laten.²⁰

Jan Ambrosius Hoorn: een avonturier met grootspraak

De Goudse Jan Ambrosius Hoorn (1752-1821) monsterde als zestienjarige in 1758 aan met hulp van zijn broer maar zonder dat zijn ouders het wisten, als hooploper op het VOC-schip *Leiden*. Al op de derde dag, toen het schip nog op de rede van Texel lag, werden zijn spullen gestolen en had hij spijt van deze roekeloze stap. Hij smeekte zijn ouders in een brief om hem van het schip te halen. Maar daarvoor was het te laat, zijn schip had al het ruime sop gekozen.

Jan Ambrosius Hoorn maakte twee reizen met een VOC-schip en verbleef ook enige tijd in Azië. Hier maakte hij tal van avonturen mee, die hij later uitgebreid liet optekenen en in 1819 liet publiceren.²¹ Daar zat ongetwijfeld veel grootspraak bij. In Azië kwam hij in aanraking met slavernij en slaafgemaakten en ook hierover verhaalt hij. Zo kocht hij eens een slaafgemaakte jongen voor tachtig rijksdaalders als hulp bij het logement dat hij toen had. In zijn verhalen komen slaafgemaakten meermaals voor. Zelf bezat hij meerdere slaafgemaakten. En hoewel hij dit als de gewoonste zaak van de wereld leek te beschouwen, merkte hij in zijn boek op: 'Slaven zijn zoo wel menschen als wij (...)'.²² Toen hij in 1770 werd benoemd tot plaatsvervangend waterfiscaal in Batavia, wist hij zich door corruptie te verrijken. Zo keerde hij gefortuneerd terug naar de Republiek. Hij vestigde zich niet in Gouda, maar in Zwolle en Kampen en stierf in 1821.²³ Zijn kleinzoon en naamgenoot Jan Ambrosius Hoorn, die in 1810 in Kampen werd geboren, zou in 1839 trouwen in Gouda.

Jan Veerman: een einde aan de galg

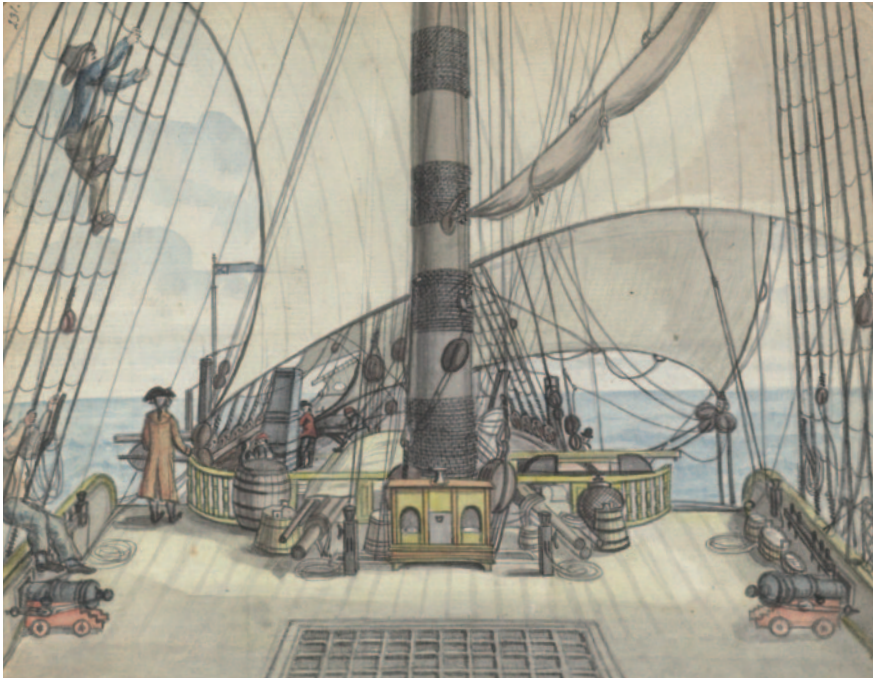
Wie niet terugkwam was Jan Veerman (circa 1751- 1777). Waarschijnlijk verloor hij al op jonge leeftijd zijn vader.²⁴ Hij vertrok in 1762 als hooploper, de laagste functie aan boord, met het VOC-schip *Bleijswijk* voor de kamer Delft naar Azië. Bij vertrek was hij ongeveer elf jaar oud en analfabeet. Dat laatste blijkt uit verschillende verklaringen die hij later met een kruisje tekende. In Azië aangekomen, keerde hij niet met een volgend VOC-schip terug naar Gouda, maar monsterde hij aan op het schip *Hercules*, die verschillende reizen in de omgeving van Soerabaja op Oost-Java maakte. Tot het gruwelijk misging in april 1774.

Jan Veerman maakte samen met vijf andere Europese matrozen en de Javaanse bemanning deel uit van een vloot ten westen van Soerabaja onder het commando van bootsman Helmkamp. Helmkamp had de instructie meegekregen om zeerovers te verjagen, passen van vaartuigen te controleren en handelaren te beschermen. Dat was echter niet wat hij deed. Het passensysteem was door de VOC ingevoerd om de scheepvaart te reguleren en concurrentie tegen te gaan. Wanneer een schip per geen pas bezat of zich niet aan de regels hield, kon de VOC het schip en de goederen innemen.²⁵ Op een gegeven moment besloot Helmkamp twee vaartuigen van vrije handelaren die van het eiland Bawean, ten noorden van Oost-Java, op weg waren naar Batavia, aan te vallen. De 32 opvarenden werden gevangengenomen en vervolgens op afschuwelijke wijze vermoord door van een deel van hen de hoofden af te hakken en anderen dood te schieten. Uit angst sprong een aantal van hen geboeid en al over boord. Na deze moordpartij beroofden Helmkamp en zijn medeplichtigen de vaartuigen. Na afloop instrueerde Helmkamp de matrozen om tegen niemand te zeggen dat zij deze handelaren hadden overvallen, beroofd en vermoord, maar dat het om zeerovers ging. Om hun verhaal rond te maken, vervalste hij ook nog eens zijn scheepsjournaal. Twee van de weerloze handelaren hadden echter kunnen ontsnappen door in zee te springen, zich van het touw om hun handen te bevrijden en weg te zwemmen. Uiteindelijk bereikten zij land en konden zij hun beklag doen.

Zo werd Jan Veerman na een langdurig proces tezamen met bootsman Helmkamp en drie anderen door de VOC veroordeeld wegens moord, roof en meeneed. Hun straf luidde 'Een voor Een met de koorde om de halsch aan de galg ter dood gestraft te worden [...] dat vervolgens hunne doode Lichaemen na het buiten geregt gesleept en aldaar ten Exempel en afschrik weeder aan een galge opgehangen en dusdanig ten prooije van de lugt gelaeten sullen worden'.²⁶ Op 9 augustus 1777 werd zijn doodstraf ver weg van huis uitgevoerd. Jan Veerman was toen 26 of 27 jaar oud.²⁷

Oost-Indiëvaarders met de naam Gouda²⁸

De VOC heeft in haar bestaan gebruikgemaakt van ruim tweeduizend schepen. Vier daarvan droegen de naam *Gouda* of *Gouw* en één heette *Het wapen van Gouda*. Vóór de oprichting van de VOC was er ook al een schip met de naam *Gouda* dat deel uitmaakte van de Oude Compagnie, één van de voorgangers van de VOC. Totaal dus zes schepen met Gouda in de naam. Waarom deze schepen de naam Gouda hadden, is helaas niet bekend. Wel was het gebruikelijk om VOC-schepen te voorzien van plaats- of gebiedsnamen, (vaak vrouwelijke) persoonsnamen, diernamen of de namen van buitenplaatsen van bewindhebbers. Deze schepen waren onmisbaar voor het vervoer van handelswaar, personen en wapens. Dat gold ook voor de schepen die verwezen naar de Hollandse stad Gouda. Wat waren de lotgevallen van deze schepen?

Kleurtekening van het dek van een Oostindiëvaarder met centraal de grote mast. Uit het schetsboek van Jan Brandes, 1778-1787.

Gouda (1600)

Het eerste schip dat de naam *Gouda* droeg dateerde uit 1600. Dit was een jacht met een laadvermogen van 280 ton. Dit schip vertrok op 28 juni 1600 van de rede van Texel en maakte deel uit van een vloot van zes schepen van de Oude Compagnie onder leiding van Jacob van Neck. De schepen van deze vloot droegen de namen van de belangrijkste Hollandse steden: *Amsterdam*, *Dordrecht*, *Haarlem*, *Leiden*, *Delft* en dus ook *Gouda*. Het schip *Gouda* kwam met schipper Klaas Korneliszoon op 30 maart 1601 aan op Bantam, een havenstad op Java, en keerde in 1603 beladen met kostbare peper terug in de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Gouda (1604)

Het tweede schip genaamd *Gouda* werd in 1604 gebouwd voor de kamer Amsterdam van de VOC. Dit schip had een laadvermogen van 260 ton en vertrok in 1604 voor zijn eerste reis naar de Oost onder schipper Kornelis Heinszoon Pronk. Daarna maakte dit schip tussen 1606 en 1609 een tweede reis naar Bantam. Bantam was bekend om de winstgevende zwarte peper. Een jaar later, in 1610, vertrok het schip voor de derde en laatste keer naar Bantam. Deze zeereis kreeg een bijzondere opdracht mee. Hendrik Brouwer moest als commandeur van de schepen *Rode Leeuw met Pijlen* en *Gouda* een betere route vanaf Kaap de Goede Hoop in Zuidelijk Afrika naar Indië onderzoeken. Dat lukte door gebruik te maken van een gebied met wes-

tenwinden. In 1616 besloten de Heeren Zeventien dat dit voortaan de koers moest worden. Het werd echter wel de laatste reis van het schip *Gouda*. Op 4 mei 1612 werd dit schip door de Spanjaarden bij Tidore, één van de eilanden van de Molukken, veroverd. Weliswaar was het Twaalfjarig Bestand met Spanje tijdens de Tachtigjarige Oorlog nog van kracht, maar dit bestand was niet van toepassing in Azië.

Gouda (1620)

Het derde schip *Gouda* werd in 1620 eveneens voor de kamer Amsterdam gebouwd. Het was een zogenaamd spiegelretourschip en aanzienlijk groter dan de eerdere schepen met de naam *Gouda*. Het was een schip van 800 ton. Het spiegelretourschip was voor het transport het belangrijkste scheepstype. Qua uiterlijk leken deze driemasters sterk op de oorlogsschepen van de Republiek en ze konden in tijden van nood ook daarvoor worden ingezet. Dit schip heeft vijf jaar gevaren, maar kende eveneens een ongelukkig einde.

In 1620 vertrok dit schip voor zijn eerste reis onder schipper Gerard Douweszoon met 200 bemanningsleden, aangevuld met 50 soldaten, naar Jakarta, het latere Batavia. Hier kwam het acht maanden later aan. Arnoldus Buchelius, een Amsterdamse bewindhebber van de VOC, kreeg de opdracht om na te gaan of op het schip *Gouda* of het schip *Dordrecht* een ketel kon worden geplaatst, waarmee men zout water kon verversen. Dit was een nieuwe uitvinding, die goed scheen te werken.²⁹ In september 1622 kwam de *Gouda* weer aan op de rede van Texel. Kort daarna werd begonnen met de verkoop van de lading, waaronder diamanten, gouddraad, specerijen, zijde, porselein, laken, muskus, katoen, salpeter en kamfer.³⁰ Begin 1624 vertrok het schip *Gouda* opnieuw naar Batavia, waar het na ruim zes maanden aankwam. De spiegelretourschepen waren niet alleen geschikt voor lading, maar ook voor passagiers. Op deze reis gingen 56 vrouwen en tien kinderen mee. Lang niet iedereen overleefde dergelijke zeereizen. Op deze reis overleden vier soldaten, dertien matrozen en twee passagiers.

In januari 1625 begon de *Gouda* onder schipper Jan Willemszoon Dijk aan de terugreis, maar het schip zou nooit terugkeren in de Republiek. Samen met de schepen *Middelburgh* en *Hollandia*, die onder bevel stonden van de om zijn scheepsjournaal en avonturen bekend geworden Willem Bontekoe, vertrokken zij uit Batavia. Na zes weken kwamen de schepen 1500 kilometer ten oosten van Madagaskar in een zware storm terecht. De volgende dag bleken de schepen *Middelburgh* en *Hollandia* beschadigd, maar van de *Gouda* was niets meer over dan wat peper op het water.

Het uitzeilen van een aantal Oost-Indiëvaarders. Schilderij door Hendrick Vroom, circa 1600-1630.

Het Wapen van Gouda (1666)

In 1666 werd het schip *Het Wapen van Gouda*, ook wel *Het Wapen van der Gouw* genoemd, op de VOC-werf van Amsterdam gebouwd. Dit schip had een laadvermogen van 708 ton en bood plaats aan een bemanning van 168 tot 200 koppen. Dit schip maakte twee retourreizen. In 1667 vertrok *Het Wapen van Gouda* naar Colombo op Ceylon (nu Sri Lanka) en keerde via Batavia in 1669 terug. Aan het eind van hetzelfde jaar vertrok het schip opnieuw naar Batavia en kwam in 1671 weer terug. Drie maanden later vertrok het schip voor zijn derde en laatste reis voor de VOC. In mei 1672 kwam het aan in Tuticorin, een havenstad in Zuid-India. Daarna heeft het schip waarschijnlijk tot 1678 dienstgedaan op de intra-Aziatische vaart.

Gouda (1719)

Er is ook een kleiner schip geweest met de naam *Gouda*. Het ging hier om een zogenaamde hoeker, die in 1719 voor de kamer Amsterdam is gebouwd. De hoeker was van oorsprong een vissersvaartuig, maar werd ook wel voor de koopvaardij gebruikt. Dit schip had een laadvermogen van maar 220 ton en een kleine bemanning van 27 koppen. Deze hoeker vertrok in 1720 naar Kaap de Goede Hoop in het huidige Zuid-Afrika. Samen met twee andere schepen zou de hoeker *Gouda* de basis leggen voor de VOC-vestiging in Rio de la Goa, in het huidige Mozambique, en de verbinding onderhouden tussen Kaap de Goede Hoop en Rio de la Goa. Lang heeft dit schip deze taak niet kunnen uitvoeren, want in de nacht van 16 op 17 juni 1722, toen de *Gouda* voor anker lag in de Tafelbaai bij Kaap de Goede Hoop, stak er een zeer zware storm op. Maar liefst zes VOC-schepen vergingen die nacht.

Even leek het erop dat de hoeker *Gouda* het zou redden. Het schip kwam weliswaar op het strand terecht, maar de scheepsromp bleek onherstelbaar gebarsten. Op 5 mei 1723 schreef men vanuit Kaap de Goede Hoop:

*Wy souden niet gemanqueerd hebbe om voormelt hoeker gouda wederom ten spoedigsten tot Uwe Edelen met de Versogte noodwendigheeden af te senden, gelyk deselve ten dien eynde ook soo te seggen Zeylvaardig zag, dog nadien het den almachtigen God heeft behaagd ons alhier op den 16der maand Junij des voorledene Jaars te bezoeken met een ongemeene en alhier nooijt beleefden stormwind en waar door dienselfde avond tot onse seer smertelyke droefheyd, s Compagnies uijtkomende scheepen de Standvastigheid, rotterdam, de schotse Lorrendraijer de soetigheijd, de Lakeman, meer gemelte hoeker gouda, het hier permanente barquentijn d'Amy nevens drie Engelse scheepen van hare ankers afgeslagen en voor het meeren gedeelte op een seldsame wyse van een verbryseld syn geworden, zynde Gouda egter eenigsints daar inne gelukkig geweest dewijl hoog en droog op ztrand sit, en uyt dien hoofde ook geen menschen van deselve sijn verongelukt, zoo als van de andere in groote getalle is geschied (...).*³¹

Bord met Hollandse schepen voor anker in de Tafelbaai, anoniem, circa 1740 - 1760.

Gouda (1784)

Het laatste schip met de naam *Gouda* had een laadvermogen van 400 ton en werd in 1784 in Amsterdam gebouwd voor de VOC en in 1797 verkocht aan de marine. De VOC liep toen al op zijn eind. Dit schip maakte twee retourreizen. In 1786 vertrok dit schip naar Malabar in het zuidwesten van India. De tweede reis voerde naar Kaap de Goede Hoop in 1792, waarna in 1793 het schip weer aankwam op de rede van Texel.

Conclusie

Duizenden Gouvenaars zijn in dienst getreden bij de VOC. De motieven zullen uiteenlopend zijn geweest: uit economische nood, voor het avontuur of met de hoop of het doel om rijk te worden. Zij kwamen in aanraking met geheel andere werelden. Velen van hen keerden niet levend terug. Van de meesten is ook nauwelijks meer bekend dan wat in de scheepssoldijboeken is terug te vinden. Van enkelen weten we meer. Sommige Gouvenaars bereikten hoge posities. Waar voor de VOC handel en het maken van winst voorop stond en al het andere daaraan ondergeschikt was, gold dat in hoge mate eveneens voor de compagniesdienaren. Ook Gouvenaars deden mee aan oorlog, geweld en corruptie. En ook de slavernij en de slavenhandel waren voor hen niet vreemd, zoals uit dit hoofdstuk blijkt.

Ondanks dat Gouda geen zeehaven had en geen kamer van de VOC, hebben verschillende schepen de naam *Gouda* gedragen, van net voor de oprichting van de VOC tot vlak voor het einde van de VOC. Deze schepen met hun bemanning, soldaten en kooplieden gingen naar de Oost, en kwamen met rijke ladingen, niet altijd op geweldloze wijze verkregen, thuis. Maar door oorlog, schipbreuk of andere oorzaken, gold dat niet voor al deze schepen.

Kea en Adonis, Venus en Martha

Slaafgemaakten met de naam Gouda

Roxana Chandali

Diegenen die in Afrika en elders tot slaaf werden gemaakt, moesten afstand doen van hun geboortegrond, familie en bekenden, hun taal en vaak hun culturele gebruiken. Zelfs van hun naam. Hierdoor verloren zij een belangrijk deel van hun identiteit. Slaafgemaakten kregen daarnaast alleen een voornaam. Pas bij hun vrijmaking kregen ze een achternaam en soms ook andere voornamen. Een aantal van hen kreeg de achternaam Gouda. Wie waren zij?

Kea en Adonis

In 1804 verloor Nederland Suriname aan de Britten. Vier jaar later schaften de Britten de trans-Atlantische slavenhandel af. In 1816 kreeg Nederland Suriname weer terug, maar pas nadat ook Nederland in 1814 de trans-Atlantische slavenhandel had afgeschaft. Dit was een voorwaarde van de Britten, niet alleen ingegeven door goede bedoelingen, maar ook om de Britse plantagehouders te beschermen. Die zouden anders immers in een ongunstige concurrentiepositie komen ten opzichte van andere plantage-eigenaren die makkelijker aan goedkope arbeidskrachten konden komen. Om de illegale slavenhandel tegen te gaan, werd in 1818 een verdrag met de Britten gesloten en werd het 'Brits-Nederlands Gemengd Gerechtshof ter wering van de slavenhandel' opgericht. Toch was dat onvoldoende om deze illegale slavenhandel te stoppen. Kea en Adonis werden daar het slachtoffer van.

In 1823 waren Kea en Adonis aan boord van het Franse smokkelschip *La Légère* samen met 251 andere Afrikanen, waarschijnlijk afkomstig uit Nigeria en Kameroen. Een Engels oorlogsschip onderschepte dit smokkelschip en bracht het naar Paramaribo. Ondanks het verbod, slaagde de bemanning

er toch in om een deel van de slaafgemaakten te verkopen. De Afrikanen werden vervolgens overgedragen aan het gouvernement van Suriname en er werd besloten dat zij tijdelijk aan het werk gezet zouden worden als 'vrije arbeiders'. Dit klonk echter mooier dan het was, want zij verrichtten hetzelfde werk als de gouvernementsslaven en werden ook als zodanig behandeld. Dat deze vrije arbeiders en hun in Suriname geboren kinderen uiteindelijk 24 jaar later toch hun vrijheidspapieren ontvingen was voor een belangrijk deel te danken aan de Britten, die zich voor hen hebben ingezet. Op 31 december 1847 ontvingen Kea en haar zoon Adonis naast hun vrijheidspapieren, ook de achternaam Gouda. De achternaam Gouda had niets van doen met de stad Gouda. Uit gebrek aan fantasie kreeg een groot deel van hen een naam die ontleend was aan een plaats in Nederland, op een continent waar zij nog nooit waren geweest.¹

Venus en Martha

Ook bij de afschaffing van de slavernij in 1863 kregen twee slaafgemaakten in Suriname de achternaam Gouda. Eén van hen was de toen 38-jarige Venus, die de naam Venus Johanna Gouda opgelegd kreeg. Zij werkte als huismeid in Paramaribo en was

5

Goudse elite, slaafgemaakten en plantages

Roxana Chandali

Onder de Goudse elite, die veelal nauw verbonden was met het Goudse stadsbestuur, waren personen en families die banden hadden met de koloniën en betrokken waren bij de slavernij. Hoe zagen die banden eruit en hoe gingen deze Gouwenaars om met slavernij? Minstens zo interessant is om meer te weten te komen over het leven van de slaafgemaakten op de plantages. Hoewel de schriftelijke bronnen veel minder aandacht voor hen hadden, kan er, zij het fragmentarisch, toch wat over hen verteld worden.

Dit hoofdstuk schetst een beeld aan de hand van enkele Gouwenaars uit de 18e eeuw, hun slaafgemaakten, plantages en koloniale handel en wandel. Het is een verhaal van winst maken over letterlijk en figuurlijk de rugge van anderen, maar ook van verschillende vormen van verzet van de slaafgemaakten. Het was in deze periode, in de tweede helft van de 18e eeuw, dat de Nederlandse slavenhandel de grootste omvang bereikte.

Goudse elite

Zowel in Gouda als in Suriname waren families nauw met elkaar verbonden. Huwelijken waren daarvoor een belangrijk middel. Steeds weer duiken dezelfde namen op. De Goudse samenleving was klein en hetzelfde gold voor Suriname en de Caribische eilanden. Familiale netwerken waren van belang voor het uitwisselen van informatie, het toespelen van ambten en zakendeals en het creëren van handelsnetwerken over de oceanen heen.

Deze (familiale) netwerken zien we ook terug in het Goudse stadsbestuur. Een kleine groep van regenten was in de 17e en 18e eeuw verantwoordelijk voor de politieke besluitvorming. Zij maakten deel uit van de vroedschap, vanaf 1650 bestaande uit 28 mannen. Alleen poorters kwamen in aanmerking voor het lidmaatschap van de vroedschap. De vroedschap kan worden vergeleken met de hedendaagse gemeenteraad, maar in plaats van te worden gekozen door de inwoners van de stad, kozen zij elkaar. Lid van de vroedschap bleef men in beginsel tot het overlijden. Uit de vroedschap werden schepenen gekozen. De belangrijkste en

machtigste functie was die van burgemeester, van wie Gouda er in deze periode jaarlijks vier telde. Elk jaar koos de vroedschap de burgemeesters of deed hiervoor een voordracht aan de stadhouder. Deze bestuurlijke elite van regenten overlapte voor een groot deel met de economische elite van de stad. In de 18e eeuw was de Goudse burgerij overigens niet bijzonder vermogend en de Goudse elite telde niet meer dan 50 tot 80 huishoudens.¹

Beleggingen

De Goudse elite was bestuurlijk betrokken bij de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) via de buitengewone bewindhebbersposten in de kamer Amsterdam van deze compagnieën. Het was het topje van de elite dat voor deze bewindhebbersposten in aanmerking kwam. Hoofdstuk 2 '*Gouda en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC)*' gaat daar uitvoeriger op in. Daarnaast kon de Goudse elite beleggen in aandelen of obligaties van de VOC en de WIC. Dat gebeurde echter relatief weinig. In de 18e eeuw maakten aandelen van de VOC slechts 3,6% uit van de nagelaten vermogens van deze regenten, 1,5% van die van hun familie en 2,4% van die van rijke burgers. Voor aandelen van de WIC lagen die percentages nog lager, namelijk respectievelijk 0,7, 0,1 en 0%. Liever belegden zij in obligaties van het gewest Holland. In de 18e eeuw waren VOC-aandelen duur, omdat de koers hoog was. Dat maakte het voor velen geen haalbare investering, maar dit was wel gunstig als de aandelen geërfd werden. Het waren families als De Lange, De Mey, Van der Burgh, Van der Does en Griffioen die aandelen in de VOC bezaten. Tot de vermogende burgers die in de VOC investeerden behoorden suikerraffinadeur Vosmaer en grote kooplieden als Theodorus Bisdorf en Jan Ravensberg. Investeren in de WIC was minder aantrekkelijk, omdat het dit bedrijf niet voor de wind ging en de koers daalde. Diegenen die wel investeerden in aandelen van de WIC waren zelf bewindhebber van de WIC of hadden handelsbelangen. Zo bevonden zich in de boedel van het echtpaar Gerrit Boon en Jacoba van Ostade aandelen voor 36.000 gulden nominaal in de Eerste WIC.² Hun zoon Jacob Boon van Ostade, die zowel burgemeester als bewindhebber van de VOC werd, liet bij zijn overlijden in 1787 het aanzienlijke bedrag van 38.000 gulden aan aandelen in de VOC en 3000 in de WIC na.³

In dit hoofdstuk gaat het vooral om de particuliere deelname van de Goudse elite en hun familie aan de slavernij, slavenhandel en de op slavernij gebaseerde plantage-economie. Enkelen van hen komen nader aan bod.

Plantages

In de loop van de 17e eeuw begonnen Nederlanders plantages op te richten aan de andere kant van de Atlantische Oceaan. Naast suiker en koffie, werd er op plantages ook cacao, tabak en indigo verbouwd.⁴ Slaafgemaakten werden beschouwd als productiemiddel en als zodanig op de inventarissen van de plantages vermeld. Na 1750 vonden ook in Gouda steeds meer risicodragende investeringen hun weg naar plantages.⁵ Voor zover (nu) bekend, waren het alleen plantages in Suriname en Demerary die (deels) in bezit waren van Gouwenaars.

Aanvankelijk waren eigenaren van plantages zelf aanwezig op deze plantages, maar in de loop van de 18e eeuw vertrokken steeds meer eigenaren naar Nederland en lieten het beheer over aan plantagedirecteuren en administrateurs, wat lang niet altijd gunstig uitpakte voor de eigenaren. Eigenaren bleven zich wel vrij intensief met deze plantages bezighouden. Regelmatig ontvingen zij een financiële verantwoording en ook tussendoor correspondeerden zij met elkaar, zowel met mede-eigenaren als met de plantagedirecteur en administrateur ter plekke. De plantagedirecteur was verantwoordelijk voor de dagelijkse gang van zaken. Als de plantage-eigenaar niet in de kolonie woonde, was de administrateur zijn zaakwaarnemer. De administrateur voerde het feitelijk beheer, bezocht een paar keer per jaar de plantages onder zijn beheer, deed de boekhouding en voerde correspondentie met de plantage-eigenaren.

Halverwege de 18e eeuw kwam een financiële innovatie in zwang: de negotiatie. De negotiatie en het negotatiefonds werden snel populair. De negotaties waren hypothecaire leningen, waarvoor de plantage met toebehoren het onderpand vormde. Met name in de periode 1765-1775 stroomde via de negotatiefonds veel kapitaal naar de plantages.⁶ In diezelfde periode begonnen ook de problemen, waardoor de negotatiefonds instortten, beleggers grote verliezen leden en plantage-eigenaren failliet gingen en plantages in handen kwamen van schuldeisers in Nederland. In sommige gevallen namen negotatiefonds de plantages over.⁷

Verzet van slaafgemaakten

Slaafgemaakten waren geen willoze slachtoffers. Zij hielden zo goed en zo kwaad als het kon hun cultuur en gebruiken in stand en ontwikkelden in de nieuwe omge-

Kaart van de plantages van Suriname, Alexander de Lavaux, 1737-1757.

ving en onder invloed van hun mede-slaafgemaakten van andere herkomst nieuwe culturele gebruiken. Hierin kwam ook hun verzet tot uiting, zoals in verhalen, liederen, kleding en taal, vaak met alleen een voor ingewijden herkenbare betekenis. Verzet kon ook andere vormen aannemen en in verschillende gradaties voorkomen. Van sabotage en langzaam werken tot verschillende vormen van geweld en het vluchten van de plantage om eigen gemeenschappen in het bos op te bouwen,

Marron bij een plantage, vóór 1926.

zoals de marrons deden. De marrons waren van plantages weggelopen slaafgemaakten. Zij leefden in groepen in dorpen in het bos. Met enige regelmaat sloten weggelopen slaafgemaakten zich bij hen aan. Verschillende groepen marrons sloten in de loop der jaren vrede met het koloniale gezag, zoals de Aukaners in 1760, de Saamaka in 1762 en de Matawai in 1769. Andere groepen volgden later. In de vredesverdragen werd afgesproken dat de marrons de plantages niet meer zouden aanvallen en nieuw weggelopen slaven zouden uitleveren. Daar tegenover stond de erkenning van hun vrije status, woongebieden en gezagsstructuur.

Een enkele keer braken opstanden uit, zoals in 1763 in Berbice onder leiding van Kofi en in 1795 op Curaçao onder leiding van Tula. De marrons in Suriname vielen plantages aan en voerden langdurige guerrilla-oorlogen. Waar zij door de Nederlanders als weglopers, opstandelingen en rebellen werden aangeduid, waren zij vanuit eigen perspectief vrijheidsstrijders, bevrijders en mensen die voor hun eigen rechten opkwamen.

In dit hoofdstuk is er aandacht voor het verzet van slaafgemaakten als Troebel, Sultan en Clarinda op hun plantages en lezen we soms iets meer over het leven van de slaafgemaakten zelf. Ook maken we kennis met François de Mey die grossierde in hoge ambten en medeplantage-eigenaar was, met Gerard Willem van Blijdenbergh, een WIC-dienaar die opklom tot burgemeester van Gouda, met Diederik Gregorius van Teylingen die met zijn vrouw plantages erfde en eveneens burgemeester van Gouda was, en met Abraham Vereul, die als patriot streed voor de rechten van burgers, maar niet voor die van zijn eigen slaafgemaakten.

François de Mey, heer van Nieuw-Lekkerland en Limmen (1726-1797), Charlotta Jacoba Jacoby (1728-1760), hun plantages en slaafgemaakten

De Goudse regent François de Mey stamde uit een geslacht met veel koloniale en slavernijrelaties. Zelf zou hij, zowel door zijn huwelijk met de in Suriname geboren Charlotta Jacoba Jacoby als op eigen initiatief, in het bezit komen van plantages en beleggingen in plantages. Zijn sociale netwerk en zijn functies, zoals bewindhebber namens Gouda in de kamer Amsterdam van de WIC, zullen hem daarbij zeker geholpen hebben. Hoewel op afstand, had hij een belangrijke stem in het bestuur en beheer van deze plantages en daarmee op het leven van de slaafgemaakten daar. Bewaard gebleven brieven en andere bronnen geven, weliswaar eenzijdig gekleurd, wat meer inzicht in hun leven en verzet.

Familie de Mey

De broers Jan en Jacob de Mey vestigden zich vanuit de omgeving van het Franse Rouen omstreeks 1610 in Rotterdam. Daar groeide de familie De Mey uit tot een belangrijke koopmans- en regentenfamilie, gelieerd aan vele andere machtige families. De familie zat stevig in de rietsuikerproductie en -verwerking, een product dat bij uitstek dreef op slavernij. Jacob de Mey werd echter muntmeester in Nijmegen, rommelde met het zilvergewicht van de munten, moest vluchten en kwam zo terecht in Brazilië. Jacobs zoon Johan de Mey bleef in Nederland en had een suikerraffinaderij in Rotterdam. Hij was getrouwd met Magdalena Bartels, wier zusters weer getrouwd waren met Nederlanders die in Brazilië suikerplantages hadden. Kortom, er waren vele relaties en economische belangen aan zowel de ene kant van de Atlantische Oceaan in Rotterdam en omstreken als aan de andere kant van deze oceaan. François de Mey was een nazaat van deze Johan de Mey.

Carrière en persoonlijk leven

François de Mey werd in 1726 geboren in Amsterdam als tweede zoon van Jean Gijsberto de Mey (1701-1788) en Catharina van Gerwen (1698-1769). François werd al op zijn vijftiende in 1742 poorter van Gouda en verwierf vervolgens tal van ambten. Hij was maar liefst bijna 50 jaar lid van de Goudse vroedschap (1748-1795). Daarnaast was hij onder andere verschillende jaren schepen, weesmeester, kerkmeesterregent van het leprooshuis, regent van het oudemannenhuis, lid van de Raad van State en lid van de admiraliteit. Van 1784 tot 1795 bekleedde hij namens Gouda de bewindheberspost in de kamer Amsterdam van de WIC. Bij het einde van de WIC in 1791 werden de schulden en bezittingen van de WIC overgenomen door de Staat. Voor de afwikkeling van de handelszaken werden in de steden waar kamers van de WIC gevestigd waren, 'departementen' opgericht met 'commissarissen van de West-Indischen Handel', waarvan François de Mey er één was.⁸ Het belangrijkste ambt van Gouda, namelijk dat van burgemeester, bekleedde hij tussen 1767 en 1795 maar liefst elf jaar. Dat alles maakte hem een machtig man, niet alleen in Gouda, maar ook daarbuiten. Zijn familiebanden kwamen hem daarbij goed van pas.

In Gouda woonde François de Mey aan de Oosthaven 68 in het pand dat bekend staat als *de Sterke Samson*. Hij kocht dit pand in 1751 en liet later enkele aan elkaar

Fragment stamboom Francois de Mey

grenzende middeleeuwse panden aan de Oosthaven samenvoegen tot één woning. De voorgevel zoals wij die nu kennen dateert uit deze periode. Na hem hebben diverse Goudse burgemeesters in dit pand gewoond. In ieder geval in 1764 was François de Mey ook eigenaar van de panden Spieringstraat 115, 117 en 119.

Zijn broer Jacob Jan (1724-1769) en hij trouwden de gezusters Jacoby, die beiden in Suriname waren geboren. François trouwde in 1749 met Charlotta Jacoba. Jacob

Jan was al eerder met haar twee jaar oudere zus Johanna Rosina (1726-1777) getrouwd. Zij waren de dochters van Marcellus Jacoby (1682-1742) en Jacoba Lemmers (1701-1742). Marcellus Jacoby was geboren in Usingen in de Duitse deelstaat Hessen. Hier was zijn familie – protestantse hugenoten – vanuit Frankrijk terecht gekomen. Vanuit Duitsland vertrok Marcellus Jacoby naar Suriname, waar hij in 1725 secretaris van de gouverneur van Suriname was en later vendumeester (veilingmeester) en burgerkapitein van Paramaribo. Maar daarnaast was hij ook plantagehouder.

De echtgenote van François de Mey, Charlotta Jacoba Jacoby, overleed al op 31-jarige leeftijd in Gouda. Hun zoon Jean Gijsberto de Mey (1759-1795) was toen nog geen jaar oud. Na haar overlijden hertrouwde François de Mey in 1762 met Anna Maria du Peyrou (1722-1785), dochter van Jacobus du Peyrou, heer van Limmen, koopman en walvisreder. Via haar kwam hij aan zijn titel heer van Limmen, een dorpje in Noord-Holland. Ook zijn tweede vrouw overleefde hij, net als zijn zoon Jean Gijsberto, die in 1795 overleed. Zelf stierf François de Mey op 11 oktober 1797 op zijn buitenplaats *Damp en Geest* in Limmen. Hij was toen 71 jaar oud. Zijn nalatenschap bedroeg maar liefst 220.680 gulden, een enorm bedrag voor die tijd.⁹ In zijn nalatenschap kwamen diverse panden voor, zoals *de Sterke Samson*¹⁰ aan de Oosthaven dat getaxeerd werd op 10.000 gulden, maar ook *de Kleine Samson*, een ander huis op de Oosthaven, zeven huizen aan de oostzijde van de Stadsvesting, een ooftuin (voor het fruit) achter *de Sterke Samson*, een stal en wagenhuis aan de Spieringstraat, pakhuizen in Amsterdam en bezittingen in Limmen, Schermer en Nieuw-Lekkerland. Hij overleed kinderloos. Zijn bezittingen liet hij na aan de kinderen van zijn overleden broer. Limmen en een zeker vruchtgebruik ging naar de weduwe van zijn zoon.¹¹

De Sterke Samson, woonhuis van François de Mey, aan de Oosthaven 68.

Hij had goede zakengedaan gedurende zijn leven en lucratieve ambten bekleed. Als (mede)plantagehouder zal zijn vermogen deels zijn terug te voeren op zijn handel en banden met de koloniën en de opbrengsten van de op slavernij gebaseerde plantage-economie.

Plantage Groot Marseille

De schoonvader van François de Mey, Marcellus Jacoby, had in 1733 de suikerplantage (*Groot Marseille*) aan de Cotticarivier in Suriname gekocht.¹² Onder de slaafgemaakten stond deze plantage echter bekend als *Jakubi* en verwees daarmee naar de achternaam van de eigenaar. Zijn dochter Charlotta Jacoba, de latere echtgenote van François de Mey, moet in haar vroege jeugd omringd zijn geweest door slaafgemaakten. Al vrij jong werd zij met haar zus naar Nederland gezonden om daar een behoorlijke opvoeding en opleiding te krijgen. Samen met de zwarte vrouw Lucia kregen zij in mei 1736 een pas om met het schip *Juffrouw Susanna* onder schipper Jan Bollewijn naar Amsterdam te vertrekken.¹³ Lucia is weer teruggekeerd naar Suriname, want later zou zij het jongste zusje Cornelia Catharina naar Nederland begeleiden en wederom naar Suriname terugkeren.

De zusjes Johanna Rosina en Charlotta Jacoba kwamen in de kost terecht bij de juffrouwen Frescarode in Gouda. Hun oudere broer Jacob Nicolaas was al eerder in Gouda in de kost ondergebracht bij schoolmeester Jan de Kedts. Later zou ook zusje Cornelia Catharina, die erg ziekelijk was, aansluiten. Na enkele jaren zijn zij van school en uit Gouda gehaald, omdat zij daar niets meer zouden leren. De zussen gingen naar familie in Haarlem en de broer ging naar de Franse School in Amsterdam. Zo kon hun familie beter zicht op hen houden. Kort daarna meldde Jan Jacob de Mey zich als huwelijkskandidaat voor oudste zus Johanna Rosina. Vader De Mey was bereid daarin toe te stemmen, hoewel hij eigenlijk hogere verwachtingen had gehad van de financiële middelen van zijn aanstaande schoondochter.¹⁴ Zij trouwden in 1746. Jacob Nicolaas Jacoby zou later, in ieder geval tijdelijk, weer in Gouda wonen. Datzelfde zou gelden voor Charlotta Jacoba.

In hetzelfde jaar dat de twee zusjes Jacoby naar Nederland vertrokken, vielen marrons *Groot Marseille* aan, nadat kort daarvoor het kamp en de kostgronden (stukjes grond waar voedsel werd verbouwd) van deze marrons waren ontdekt en vernietigd. De slaafgemaakten van deze plantage verdedigden de plantage, maar enkele van hen sloten zich met medeneming van wapens aan bij de marrons.¹⁵ De familie Jacoby verbleef meestal in de stad Paramaribo en heeft deze confrontatie niet zelf meegemaakt. In Paramaribo beschikten Jacoby en zijn gezin over elf slaafgemaakten. De marrons en *Groot Marseille* zouden, zoals verderop blijkt, vaker met elkaar te maken krijgen.

De ouders van de drie zussen Jacoby (Cornelia Catharina was de jongste) en hun oudere broer Jacob Nicolaas overleden in 1742 binnen twee weken van elkaar in Suriname. Zij lieten aan hun vier kinderen voor gelijke delen woonhuizen aan de Gravenstraat en de Herenstraat in Paramaribo, de suikerplantage *Groot Marseille*, de plantage *Klein Marseille* en een deel in de suikerplantage *Ephrata* na.¹⁶ Zo werd

ieder van de kinderen voor 1/4 eigenaar van de plantages *Groot Marseille* en *Klein Marseille* en voor 1/12 deel van de plantage *Ephrata*.¹⁷ Van deze drie plantages en de woningen aan de Gravenstraat werden minutieuze inventarissen opgemaakt. Alles werd vermeld tot op de lepel toe. Alle slaafgemaakten werden als bezit genoemd en met naam vermeld. Ook werden hun gebreken vermeld, zoals Mallo met een houten been en Roselina 'verrot van de Spaanse pokken'.¹⁸ Die gebreken bepaalden namelijk hun waarde en daar ging het bij een taxatie om. Op *Groot Marseille* werkten toen 149 slaafgemaakten, waaronder enkele inheemse mensen. Onder de slaafgemaakten was ook ene Sultan, waarbij stond 'een kint'.¹⁹ Dit moet wel dezelfde Sultan zijn, die 32 jaar later meeding of naar eigen zeggen gedwongen werd mee te gaan bij een aanval van de marrons. Op *Ephrata* waren in 1742 187 en op *Klein Marseille* 45 slaafgemaakten, en in het huis aan de Gravenstraat nog eens twintig. Al deze inventarissen werden opgemaakt door Nicolaas Lemmers en Jean Vereul, beiden executeurs testamentair en voogden over de minderjarige kinderen van Jacoby.²⁰ Beide heren kweten zich slecht van hun taak. Zij legden geen rekening en verantwoording af, verwaarloosden de plantages, malverseerden en kregen onderling ruzie. En ook met de daaropvolgende administrateur verbeterde de situatie nauwelijks.²¹

Detail met de plantages Groot Marseille, Klein Marseille en Souburg van de kaart van de plantages van Suriname door landmeter J.H. Moseberg, 1801.

Met het overlijden van haar vader kwam een deel van deze plantages aan Charlotta Jacoba toe en vervolgens na haar overlijden aan haar zoon en aan haar echtgenoot François de Mey. Zo werd de Goudse regent François de Mey mede-eigenaar van de plantages *Groot Marseille* en *Klein Marseille* en *Souburg*. Vanaf zijn huwelijk met Charlotta Jacoba in 1749 was hij, samen met zijn broer en vader, zeer nauw betrokken bij het bestuur van de plantages. De vele brieven, die (mede) door hem zijn ondertekend, getuigen daarvan. Zodoende is François de Mey goed op de hoogte geweest van de staat van de plantages, de situatie van de slaafgemaakten en de zendingen koffie, suiker en cacao die met regelmaat vanuit Suriname in Nederland arriveerden en die hier verkocht werden.

De erfgenamen van Jacoby verkochten hun deel van de plantage *Ephrata* in 1758 voor 55.000 gulden aan Nicolaas Lemmers, die voor een deel al mede-eigenaar van deze plantage was.²² De plantage *Klein Marseille* werd gesloopt en deels verkocht, terwijl Jacob Nicolaas Jacoby zijn erfdeel in *Marseille* en *Souburg* in 1768 aan de familie De Mey verkocht.²³ *Souburg* was een stuk grond nabij *Groot Marseille* dat omstreeks 1757 was ontwikkeld.

In 1770 werd de waarde van de plantages geschat op ruim 346.000 gulden, een enorm bedrag voor die tijd. François de Mey was voor 1/4 deel eigenaar, net als zijn vader Jean Gijsberto de Mey, zijn schoonzus Jacoba Rosina Jacoby en haar kinderen. Op *Groot Marseille* waren toen 50 mannelijke slaafgemaakten, 51 vrouwelijke en 24 jongens en 28 meisjes. Jan de timmerman en molenmaker was het meeste waard: 1800 gulden. Onder hen waren Sultan (950 gulden), Clarinda (650 gulden), Amimba (500 gulden) en Candasie (650 gulden). Vier jaar later zouden zij bij een aanval van de marrons op de plantage meegenomen worden.²⁴

De opbrengsten van deze plantages, waarop in hoofdzaak koffie en suiker, maar ook cacao werd verbouwd, bedroegen tussen 1772 en 1777 26.300 gulden, per jaar dus gemiddeld 5263 gulden. Het jaar 1792 was zelfs een heel gunstig jaar voor François de Mey waarin hij 11.311 gulden ontving.²⁵ De waarde van de plantages schommelde wel, want de taxatie van *Groot Marseille*, *Souburg* en de onverkochte grond van *Klein Marseille* was in 1779 met 160.000 gulden duidelijk lager dan voorheen.²⁶

Slaafgemaakten

Af en toe geven de bronnen iets meer zicht op het leven van de slaafgemaakten en hun nazaten. Zo werd eind 1757 op de plantage *Groot Marseille* een jongen geboren. Het waren niet zijn ouders die hem zijn naam gaven, maar administrateur Samuel Fellman. Om Jean Gijsberto de Mey, heer van Lekkerland en Souburg, te plezieren gaf hij het kind de naam Lekkerlant. De volgende kinderen beloofde hij Souburg en Streefkerken, ook titels van de familie, te noemen. Soms bemoeiden zelfs de plantage-eigenaren zelf zich met de naamgeving. Zo vroeg Jean Gijsberto de Mey in 1768 om het eerstvolgende meisje dat geboren zou worden Albertina te noemen.²⁷

De administrateur hield de plantage-eigenaren uitgebreid op de hoogte van het reilen en zeilen op de plantages. Voor verschillende zaken had hij toestemming nodig van de eigenaren, zoals voor de aanschaf van slaafgemaakten. Zo schreef administrateur Fellman begin 1759 dat hij twaalf slaafgemaakten had gekocht voor 3600 gulden van kapitein Meester. Fellman had toestemming om er zestien te kopen, de overige vier zouden later volgen. Verder hoopte hij dat jaar 300 oxhoofden²⁸ suiker te produceren op *Marseille*, meer dan ooit tevoren. Volgens hem deed *Marseille* het beter dan andere plantages. Later dat jaar kocht hij zes mannelijke slaafgemaakten voor 275 gulden per persoon en omdat de prijs gunstig was, verzocht de administrateur om toestemming om er meer aan te mogen kopen.²⁹

Slaafgemaakten slaagden er soms ook in om deels hun eigen gang te gaan. Zo schreef de nieuwe administrateur Fellman in zijn brief van 4 augustus 1756 dat het op de plantage *Marseille* tegenwoordig redelijk gaat, maar dat het hem behoorlijk wat moeite gekost heeft en nog zal kosten 'eer die slaaven wederom op een goede voet gebracht zijn'.³⁰ Zijn voorganger Van der Werff had volgens hem de slaafgemaakten nooit gestraft en was bang voor ze. Soms kwam Van der Werff in geen 15 maanden op de plantage en als hij wel kwam, dan strafte hij hen nooit. En dat terwijl soms wel vijf of meer slaafgemaakten maanden weggeweest waren en zich verborgen hadden gehouden. Zonder bestraffing zouden zij het vast opnieuw proberen en was het voor de plantagedirecteur moeilijk om orde te houden. Voor Fellman was bestraffing de oplossing om (tijdelijk) weglopen te voorkomen.³¹

Echt helpen deed het bestraffen niet, want met enige regelmaat bleven slaafgemaakten van de plantage weglopen om zich aan te sluiten bij de marrons of tijdelijk weg te blijven. Op en rondom de plantage *Groot Marseille* was het onrustig. Zo overvielen marrons afkomstig van *Groot Marseille* in 1758 de plantage *Nieuw-Java*. In de vredesverdragen die de marrons en de overheid met elkaar sloten, was onder andere afgesproken dat deze zogenaamde weglopers door de marrons zouden worden uitgeleverd. Een vorm van verdeel en heers. Zowel weggelopen slaafgemaakten als marrons zorgden voor ergernis bij de plantage-eigenaren. In 1769 vielen marrons tijdens de eerste Boni-oorlog (1768-1777) de plantage *Rust en Lust* aan. Boni was een bekende vrijheidsstrijder van de marrons. Tot misnoegen van de familie De Mey was hun aanvoerder Troebel afkomstig van *Groot Marseille*. Deze Troebel had zelfs gedreigd om ook *Groot Marseille* te bezoeken.

Een passage uit de brief van 30 juni 1769 van de eigenaren De Mey spreekt boekdelen. Een officier had 26 weggelopen slaafgemaakten van andere plantages teruggebracht en de officier had de vrede met 'dat volkje', waarmee de marrons werden bedoeld, vernieuwd. Dit verheugde de familie De Mey zeer en zij waren van mening dat dit veel effect zou hebben 'en de slaaven hier door vrees voor wegh te loopen sal ingeboesemt worden, en men ook minder vrees voor attacques op de plantagien sal hebben, wij wenschen dien oude neeger (die was weggelopen en opgepakt, red.) soodanige ontdekking mag doen, dat zijn kinderen en verder gespuys, waaronder Troebel als hooft is ook mogen in handen van de commandoos vallen en het geeft ons een speciaal vergenoegen men eyndelyk het stuk tegens

de wegloopers eens ter deegte ter harte neemt. Wij zijn nieuwsgierig te weeten hoe men met die opgebragte neegers leeft, wat straffe zij ondergaan, en of die geene die niet ter dood werde gebragt, weder werden gestelt in handen van haar voorige meester.³² Inleven in de positie van slaafgemaakten en marrons en hun beweegredenen voor hun handelen zit hier niet in. De interesse is er alleen voor de belangen van de plantage-eigenaren.

In 1774 vielen marrons, dit keer onder leiding van Boni zelf en bijgestaan door de van *Groot Marseille* afkomstige Suku, de plantage aan. Ook deze keer, net als in 1736, verzette de slaafgemaakte bevolking van *Groot Marseille* zich succesvol tegen de marrons, maar zij konden niet verhinderen dat de marrons twaalf van hen al dan niet gedwongen meenamen. Eén van hen was Sultan, die later bij zijn verhoor verklaarde met geweld gevangengenomen te zijn door de marrons. Hij besloot samen met Clarinda en haar dochter Marretje, Amimba met haar dochter Betje en Candasie terug te keren naar *Groot Marseille*. Niet veel later werd Sultan onder verdachte omstandigheden dood aangetroffen op de plantage.³³ In die periode woonden 151 slaafgemaakten op de plantage in 28 planken woninkjes met daken van gedroogde palmblederen. Zij hadden kennelijk reden om bij hun eigen gemeenschap op de plantage te blijven. Ook het leven van de marrons in het bos was immers zwaar en niet voor iedereen een verbetering. Toch zijn twee weggelopen slaafgemaakten van *Groot Marseille*, Aluku en Suku, belangrijke leiders geworden van de Boni-marrons. En ook andere van *Groot Marseille* gevluchte slaafgemaakten hebben zich in de loop der tijd aangesloten bij de marrons, zoals July, Cojo, Coridon en Dora. Zij verkozen dit zware maar vrije leven boven het als slaafgemaakten op de plantage blijven. Zelfs heden ten dage leeft de band tussen *Groot Marseille* en

'Een plantaadge slavenkamp'. Woningen van tot slaaf gemaakten op een Surinaamse plantage West-Indië, 1860-1862.

de marrons door in de naam van één van de clans van de Boni-marrons, namelijk de Yakubi clan, vernoemd naar de eigenaar Jacoby en daarmee de naam die de slaafgemaakten gebruikten voor de aanduiding van hun plantage. Aan het eind van de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw dreven de directeuren van de plantage zelfs handel met marrons, waarbij de marrons bewerkte houtwaren ruilden tegen dram (ruwe rum).³⁴

De eigenaren bemoeiden zich zoals vermeld intensief met de plantages. Aandacht voor de slaafgemaakten was er ook, maar die beperkte zich tot het geven van toestemming voor de aankoop van slaafgemaakten en aandacht voor ziekte en sterfte onder hen. In vele brieven aan administrateur Fellman komt de aanschaf van slaafgemaakten voor. In 1786 machtigde François de Mey samen met een mede-eigenaar, Pieter Cornelis van Stuyvesant om de plantages te besturen en te administreren. Daarbij werd expliciet vermeld dat hieronder ook de aankoop van slaafgemaakten viel, maar dat daar wel de toestemming van de eigenaren voor nodig was.³⁵ Met regelmaat gaan de brieven over ziekte en sterfte onder de slaafgemaakten. Dat laatste had minder te maken met oprechte zorg en interesse dan met financiële motieven. Dat blijkt nadrukkelijk uit een brief van François de Mey die hij in 1769 in Gouda schreef. Nadat hij zich eerst verheugd had betoond dat er tot nu toe geen slaafgemaakten zijn overleden, vervolgde hij dat hij hoopte 'voor sterfte van slaaven, ten minste van goede slaaven, zullen bevrijd blijven'.³⁶ En even verderop als het gaat over één weggelopen slaafgemaakte van *Souburg* en één van *Marseille*, vraagt hij 'zijn het nog al van de beste of maar gemeene (dat wil zeggen 'gewone', red.) en oude slaven en slavinnen?'.³⁷ Een andere keer zijn de plantage-eigenaren verheugd dat er drie kinderen zijn geboren en spreken zij de hoop uit dat dit voorbeeld door anderen zal worden gevolgd.³⁸ Op termijn zouden zij welkome arbeidskrachten zijn.

In 1760 verzocht administrateur Fellman om Samuel, een jongen van zeven jaar en omschreven als 'mulat' (iemand met een zwarte en een witte ouder) aan hem over te doen om hem zijn vrijheid te geven. Deze jongen had dezelfde naam als administrateur Fellman. Toeval? Waarschijnlijk niet. In deze periode waren seksuele relaties tussen vrije personen en slaafgemaakten formeel nog verboden. Dat wilde niet zeggen dat die niet voorkwamen, maar wel dat de werkelijke redenen voor vrijmaking niet werden gegeven. Jean Gijsberto de Mey besloot hem deze jongen cadeau te doen en schreef erbij dat zijn beide zoons en de vierde eigenaar Jacob Nicolaas Jacoby het met hem eens waren, want 'zij gedenken ook jong zijn geweest'.³⁹ Behalve dat zij allen ook jong geweest zijn, waren hun situaties natuurlijk onvergelijkbaar.

Enkele jaren later, in 1784, vroeg administrateur Van Stuyvesant om het jongetje Johannes van de 'mulattin' Jacoba van de plantage te mogen kopen voor 250 gulden. Johannes was toen ruim drie jaar oud. Wat precies de achterliggende reden hiervoor was, is gissen, maar Van Stuyvesant schreef zelf: 'dan zoude ik zien van dat slaafje een Mensch te maaken'.⁴⁰ Een dergelijke uitspraak, hoe goed bedoeld misschien ook, laat zien dat slaafgemaakten niet werden gezien als mensen.

Slavenhalers

Om over voldoende slaafgemaakte arbeidskrachten te beschikken, heeft de familie De Mey een aantal maal geïnvesteerd in zogenaamde slavenhalers. Slavenhalers waren schepen die als voornaamste doel hadden om slaafgemaakten te leveren. In 1765 nam de familie De Mey voor 1/32 deel in de slavenhaler *Johannes* van kapitein Hans Evertsen en voor 1/32 in het schip *Anna Maria* van kapitein Marten Eggers. De *Johannes* haalde 289 slaafgemaakten op, van wie 39 niet de bestemming haalden.⁴¹ In 1767 arriveerde ook de slavenhaler van kapitein Marten Eggers in Suriname. Kennelijk was de vraag naar slaafgemaakten groter dan het aanbod, want de slaafgemaakten werden door loting toegewezen: drie mannen, drie vrouwen en één jongen werden toegewezen aan plantage *Groot Marseille* voor 2400 gulden.⁴²

Koffieplantage Utrecht⁴³ en andere investeringen

De Utrechtse compagnie kocht omstreeks 1734 een koffieplantage aan die plantage *Utrecht* werd genoemd. Toen in 1754 de Utrechtse Compagnie ontbonden werd, besloot een grote groep oud-aandeelhouders van deze Compagnie als Utrechtse Sociëteit verder te gaan met deze plantage. De vraag naar koffie, suiker en katoen was namelijk aanzienlijk toegenomen na 1750. Zij stelden twee personen aan om vanuit de Republiek de plantage te beheren en zorg te dragen voor de verkoop van de koffiebonen. Eén van deze heren was de eerdergenoemde Jean Gijsbert de Mey, de vader van François de Mey. De productie van de plantage kreeg te maken met problemen, die volgens de beheerders vooral te maken hadden met een gebrek aan slaafgemaakten. Dat aantal was tussen 1755 en 1783 sterk afgenomen van 95 naar 68, terwijl wel bijna 20.000 nieuwe koffiebonen waren bij geplant. Tegelijkertijd was een groot aantal van de oude koffiebonen uitgeput en leverde dus weinig meer op en datzelfde gold voor de bodem. De eigenaren zagen geen mogelijkheden meer om de plantage voldoende winstgevend te maken en lieten een inventarisatie en taxatie opstellen van de plantage. Hierin waren de slaafgemaakten opgenomen als bezit en de individuele slaafgemaakten van een prijskaartje voorzien, dat varieerde van nul gulden tot 1200 gulden. Op deze inventarisatie in 1792 kwamen 62 slaafgemaakten voor, die in vijftien huisjes woonden. Tot de boedel behoorde ook een ijzeren brandmerk, een tastbaar object dat de mens letterlijk en figuurlijk tot voorwerp en bezit brandmerkte. De totale waarde van de plantage werd geschat op ruim 64.000 gulden.⁴⁴ Opmerkelijk is dat François de Mey kort daarna de koffieplantage kocht voor ruim 15.000 gulden, een fractie van het bedrag van de taxatie van een jaar eerder.⁴⁵ Eveneens opmerkelijk is dat de plantage vervolgens vrij snel werd doorverkocht voor 24.000 gulden.⁴⁶ Hier toonde zich opnieuw de zakenman.

De familie was ook bereid om te investeren in andere plantages. Administrateur Fellman kreeg opdracht om uit te kijken naar goede investeringsmogelijkheden. Maar daarvoor was het niet altijd een gunstige tijd. De aanvallen van de marrons en ook de oorlogen met de Engelsen maakten hen terughoudend. In 1770 besloot de familie af te zien van de koop van plantage *La Paix*. Deze plantage zou geveild worden en men verwachtte een prijs van ongeveer 300.000 gulden. Dit bedrag vond men te hoog. Het bracht hen echter wel op het idee om de plantage *Groot Marseille*

te verkopen, die hetzelfde zou kunnen opbrengen. Jean Gijsberto de Mey was immers op leeftijd en administrateur Fellman, over wie men tevreden was, zou ook niet het eeuwige leven hebben. En daarbij kwam dat er dadelijk zeven eigenaren zouden zijn 'en veel hoofden, veel zinnen maaken'.⁴⁷ Vooruitlopend werd de opdracht gegeven om alvast een inventarisatie op te maken.⁴⁸ Uiteindelijk is hier niets van gekomen, want de plantage bleef in handen van de familie De Mey.

Een enkele keer belegde François de Mey ook in andere plantages, zoals in 1770, toen hij via een negotiatiefonds 5000 gulden belegde in plantages in Suriname.⁴⁹ In zijn nalatenschap bevonden zich naast zijn 3/8 deel in de plantages *Groot Marseille* en *Souburg*, obligaties ten laste van planters in de koloniën Essequibo en Demerary, 1/5 part in een som van 20.000 gulden hypotheek op de koffie- en katoenplantage *Theodora Susanna* en 1/16 in de plantage *Nicaribo* (beide in Suriname). Verder nog diverse effecten, waaronder ook buitenlandse, en beleggingen in de Engelse Zuidzee Compagnie.⁵⁰

Gerard Willem van Blijdenbergh (1731-1819): van compagniesdienaar in Elmina tot burgemeester van Gouda

Gerard Willem van Blijdenbergh kwam uit een familie die vele banden had met maar liefst vier continenten: Azië, Afrika, Amerika en uiteraard Europa.⁵¹ Hij werd in 1731 net over de grens in Kalkar in het huidige Duitsland geboren. Hier was zijn vader Jacob Hendrik van Blijdenbergh, die zelf in Amsterdam was geboren, ontvanger der domeinen, kriegsraad en domeinraad voor de koning van Pruisen. Zijn moeder Evardina Maria van Grimbergen was de tweede echtgenote van Jacob Hendrik, en dochter van een rijke bierbrouwer die lid was van de vroedschap in Den Bosch. In 1763 werd Gerard Willem van Blijdenbergh poorter van Gouda⁵² en al snel behoorde hij tot de Goudse regenten. Zo was hij lid van de vroedschap, schepen en in 1785 en 1795 één van de burgemeesters in Gouda. Zijn carrière begon echter op de kust van West-Afrika, waar hij opklom tot oppercommies en vervolgens tot raad en gouverneur op de kust van Guinea.

Familie

Zijn broers Frederik Willem Hendrik en Jan Willem traden beiden in dienst bij de VOC. Deze broers traden daarmee in het voetspoor van hun vader Gerard Drijver (van) Blijdenbergh, een Amsterdamse koopman die voor de VOC had gewerkt, onder andere als onderkoopman in Kanton in het huidige China en als koopman en boekhouder op het Kasteel in Batavia. Op de terugweg naar de Republiek verkocht Gerard Drijver tijdens een tussenstop in Kaapstad twee slaafgemaakten: Jan van Makassar en Liesbeth van Tonkin.⁵³ Aan hun namen te zien, kwamen deze slaafgemaakten, ongetwijfeld tegen hun zin, terecht op een geheel ander en voor hen vreemd continent.

Gerard Willem van Blijdenbergh zou meer in de voetsporen treden van zijn overgrootvader, Hendrick Hamel. Hamel voer als WIC-bewindhebber van de kamer Amsterdam naar Brazilië. Daar gaf hij vanaf 1646 korte tijd leiding aan deze kersverse kolonie van de Republiek. Ook de oom van Gerard Willem van Blijdenbergh, Gerard

(van) Blijdenbergh (1712-1766), broer van zijn vader en raad in de vroedschap van Utrecht, was meer op de koloniën in Zuid-Amerika gericht. Hij was van 1746 tot 1752 bewindhebber van de Utrechtse Compagnie. In deze periode investeerde deze compagnie in schepen die slaafgemaakten tussen West-Afrika en Zuid-Amerika vervoerden. Als aandeelhouder in deze compagnie was hij mede-eigenaar van de koffieplantage *Utrecht*. De familiebanden met de overzeese koloniën in Oost en West gingen dus al ver terug.⁵⁴

In dienst van de WIC

Gerard Willem Blijdenbergh trad in 1750 in dienst bij de WIC. Hij was toen twintig jaar. Op 29 september 1750 verscheen hij voor de bewindhebbers van de kamer Amsterdam, waar hij werd aangesteld tot assistent op de kust van Guinea en zijn eed aflegde.⁵⁵ In de periode dat Van Blijdenbergh in West-Afrika verbleef, had de WIC geen monopoliepositie meer, maar beschikte nog wel over forten en handelsposten voor de goederenhandel, vooral voor goud en ivoor.

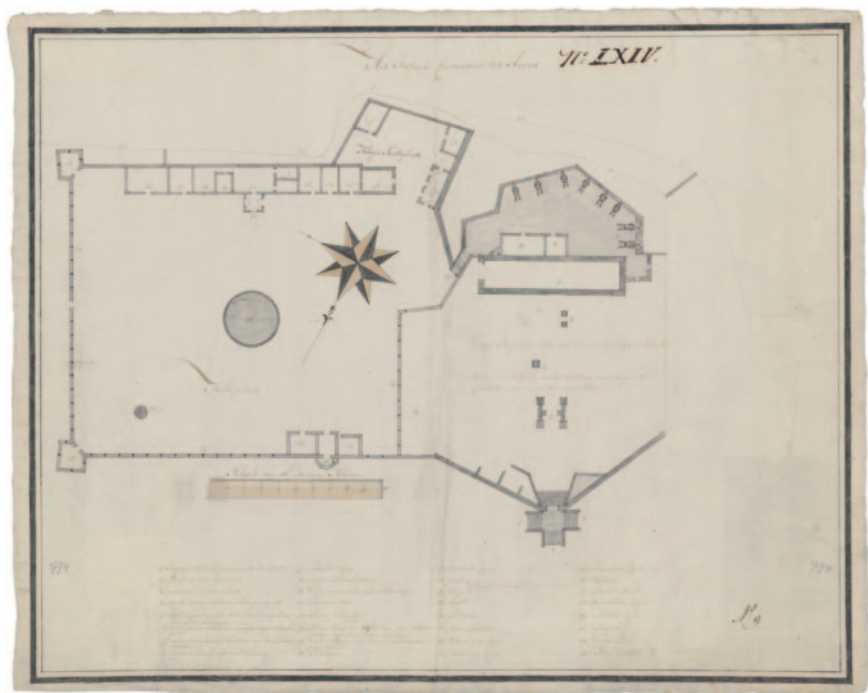
In 1753 was hij opgeklommen tot magazijnmeester op de kust van Guinea in West-Afrika. In 1756 was hij eerste magazijnmeester in Fort Elmina, wat betekende dat hij de leiding had over personeel en voorraden. Onder de voorraden werden ook slaafgemaakten gerekend. Fort Elmina was in 1637 veroverd op de Portugezen. Elmina lag aan de zogenaamde Goudkust in het huidige Ghana en was de belangrijkste handelspost voor de WIC in West-Afrika en werd daarmee ook het belangrijkste slavenfort. Het fort bestaat nog steeds en staat symbool voor de gruweligheden die slaafgemaakten daar en elders hebben meegemaakt. Hier werden zij opgesloten tot zij door de 'door of no return' het continent van hun geboorte gedwongen vaarwel moesten zeggen en hun overtocht over de Atlantische Oceaan begon.

Fort Elmina aan de Goudkust (Ghana), door Gerard van Keulen, 17e eeuw.

Van Blijdenbergh verdiende toen 24 gulden per maand.⁵⁶ In 1756 werd hij bevorderd tot commies en raad. Ook stond hij een periode aan het hoofd van Fort Oranje in Secondi aan de Goudkust (Ghana). Bij zijn installatie op 14 augustus 1758 als commies in Accra, de hoofdstad van het huidige Ghana, ontving hij volgens het gebruik lokale vorsten en belangrijke personen en deelde hij geschenken uit aan een reeks van personen. Hieronder waren koning Tette, oppermakelaar Offey, Quateragje of pappam Tette Appo, Darkon koning in Aquamboe, Quisie koning van Assiantyn, Acampoe koning van Popo, de slaafgemaakten van de compagnie en de vrouwen van Accra. Voor de compagnie-slaven was er brandewijn en tabak. De koning van de Ashanti ontving onder andere suiker, brandewijn, witte wijn, bier, pijpen, een jachtsnaphaan (vuurwapen) en een hoed met zwaar goudgalon en witte pluim.⁵⁷ Zo'n bijeenkomst met het bijbehorende uitdelen van geschenken was belangrijk om kennis te maken, maar ook om relaties te leggen voor de handel, de positie van de WIC te bevestigen en om de rust in het gebied te bewaren.

Uiteindelijk werd hij in 1760 bevorderd tot oppercommies, raad en gouverneur van het Fort Crèvecoeur te Accra in Ghana. De belangrijkste forten, waaronder Crèvecoeur, stonden onder leiding van een oppercommies. De oppercommies gaf leiding aan het personeel en onderhield de handelscontacten met de lokale vorsten en belangrijkste makelaars in zijn gebied. De makelaars waren tussenpersonen bij de handel in goud, ivoor en andere producten, maar ook voor de handel in slaafgemaakten. Het was geen gemakkelijke tijd in Accra. Met regelmaat waren er pro-

Plattegrond van Fort Crèvecoeur in Accra (Ghana), circa 1790.

blemen met Afrikaanse groepen en tussen de Afrikanen onderling. In 1761 verzuchtte Van Blijdenbergh dat de dagelijkse grote problemen met de Afrikanen de belangrijkste oorzaak van zijn ziekte op dat moment waren.⁵⁸ Als hoofd van het Fort Crèvecoeur maakte Van Blijdenbergh ook deel uit van de raad van de kust van Guinea en daarmee van het hoogste gezag in West-Afrika. Formeel nam de raad beslissingen met een meerderheid van stemmen, maar de directeur-generaal stond aan het hoofd en had grote invloed. Na een dienstverband van elf jaar, verliet Van Blijdenbergh in 1762 de WIC en keerde terug naar de Republiek.

Handel in slaafgemaakten

Zijn terugreis naar Nederland ging via Suriname. Met het schip *Snoek en Both* maakte hij de overtocht van West-Afrika naar Suriname. Daar aangekomen kreeg hij problemen met de gouverneur en de Raad Fiscaal van Suriname, omdat hij en voormalig equipagemeester van de WIC Ary de Graaf slaafgemaakten hadden meegenomen uit West-Afrika. Volgens Van Blijdenbergh en De Graaf behoorden zij tot hun huishouding en wilden zij wel veertien tot zestien van hen in Suriname verkopen omdat zij niet mee konden naar Europa.⁵⁹ Deze kwestie kreeg kennelijk nog een staartje, want enkele maanden later gaven ene Jan van Nes en Diderik Borrewinkel op verzoek van de bewindhebbers van de kamer Amsterdam van de WIC een verklaring af. Hierin verklaarden zij dat zij in 1762 met het schip *de Guineasche Vrienden* in het gezelschap van het schip *Snoek en Both* van West-Afrika naar Suriname waren gevaren en hadden gezien dat 70 à 80 slaven die toebehoorden aan Van Blijdenbergh en De Graaf naar Suriname waren gebracht en dat zij aldaar waren verkocht.⁶⁰ Of dit aantal klopte is zeer de vraag, want volgens het journaal van de Gouverneur kwamen er met dit schip 23 personen mee als huispersoneel.⁶¹

Wat hier precies speelde en is gebeurd, is niet duidelijk. Duidelijk is wel dat Blijdenbergh zelf in slaafgemaakten heeft gehandeld en dat dit niet de enige keer was. Om het risicovolle werk op de West-Afrikaanse kust aantrekkelijker te maken, was het aan bepaalde rangen van compagniesdienaren toegestaan om extra inkomsten te halen uit particuliere handel. Hieronder viel ook de handel in slaafgemaakten, waarbij voor elke slaafgemaakte twintig gulden moest worden betaald aan de WIC. Zo werden jaarlijks tussen de 1500 en 2000 slaven verhandeld.⁶²

Blijdenbergh viel onder deze rangen. Tijdens zijn verblijf aan de West-Afrikaanse kust heeft Blijdenbergh als privépersoon in slaafgemaakten gehandeld. Zijn winsten zette hij deels om in goud dat hij vervolgens van Elmina naar Nederland zond.⁶³ Met het schip *Snoek en Both* stuurde hij bij zijn vertrek een lading olifantstanden (ivoor) mee. Later bleek dat hij over deze lading 3% recognitiegeld (een belasting) moest betalen, omdat de kapitein niet bevoegd was voor dit vervoer. Blijdenbergh was hierover ontdemd en diende een verzoekschrift in om hiervan ontheven te worden. Hij gaf aan dat hij toestemming had gekregen voor vrijhandel tegen betaling van recognitie- of hoofdgeld voor elke te verhandelen slaafgemaakte. Volgens zijn zeggen had hij tijdens zijn commando in Accra al voor ongeveer 14.000 gulden in goud en olifantstanden aan recognitiegeld opgebracht.⁶⁴ Zijn verzoek werd afgewezen, maar dit maakt meer dan duidelijk dat hij als slavenhandelaar goed verdiend moet hebben.

Op 14 mei 1763 reisde hij als passagier met kapitein Godlieb Zielkens op het schip *Koertvlugt* door naar Nederland. Het schip had een lading handelswaar aan boord, waaronder koffiebonen, cacao en olifantstanden.⁶⁵

Regent in Gouda

Eenmaal terug in de Republiek werd hij al heel snel poorter van Gouda (5 december 1763) en maakte hier bestuurlijk carrière als raad van de vroedschap (sinds 1770), schepen en burgemeester. In 1785 trad hij namens Gouda toe tot het College ter Admiraliteit in Amsterdam. Bij zijn bestuurlijke carrière zal zijn huwelijk in 1764 met Clara Cornelia van Eijck, dochter van de Goudse Vincent van Eijck en Catharina Hoffkens, zeker behulpzaam zijn geweest. Zijn schoonvader behoorde tot een machtige Goudse familie en was ook burgemeester. De drie schoonzons van Van Eijck, Bartolomeus de Moor van Immerzeel, Martinus van Toulon en dus ook Gerard Willem van Blijdenbergh werden allen burgemeester van Gouda. Het huwelijk van Gerard Willem van Blijdenbergh en Clara Cornelia van Eijck duurde bijna 37 jaar, maar op 11 februari 1801 overleed zijn vrouw 'die my het dierbaarste was op aarde. Eene bezettinge op de borst maakte een einde aan haar nuttig en Godvrugtig leven, in het een en zestigste Jaar van haaren ouderdom, en het byna zeven en dertigsten van onzen allergeenoeglyksten Echt'.⁶⁶

Toch liet ook in Gouda de West-Afrikaanse kust hem niet los. In 1783, toen hij raad in de vroedschap en schepen van Gouda was, schreef hij een document, waarschijnlijk aan de Admiraliteit van Amsterdam. Hierin schreef hij dat de Portugese tabak uit Brazilië onontbeerlijk was als ruilmiddel voor de handel in slaafgemaakten en dus voor de koloniën. De Engelsen waren volgens hem jaloers op de positie van de WIC. Zij probeerden aan de tabak te komen en vormden door hun inzet van oorlogsschepen een gevaar, omdat zij hierdoor het gezag van de Nederlanders bij de Afrikanen ondermijnden. Hij beklagde zich erover dat er tussen 1665 en 1765 geen oorlogsschip met de vlag van de Republiek meer was gezien en pleitte er dan ook voor om minstens één keer per jaar een oorlogsschip dat naar West-Indië ging, ter afschrikking eerst langs de kust van Guinea te laten varen.⁶⁷ Dit was een lastige periode voor de WIC. De Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784) was in volle gang en de vaart op West-Afrika lag bijna geheel stil.

Zoals vele regenten, kocht hij in 1771 een buitenplaats: Rijnstroom onder Aarlander-veen. Hier overleed zijn vrouw en hij verkocht het weer in 1801. Zijn Oost-Indische porseleinen koffie- en theeservies met het wapen van de familie dat hij expliciet noemde in zijn testament⁶⁸ met de uitdrukkelijke voorwaarde om het in de familie te behouden, moet wel het 'Chine de Commande' servies zijn geweest dat in 2018 op een veiling werd aangeboden.⁶⁹

Op 20 augustus 1819 overleed Gerard Willem, 88 jaar oud en kinderloos in zijn huis aan de Witte Vrouwenstraat in Utrecht, waar hij vanaf 1805 woonde.⁷⁰ Zijn nalatenschap bedroeg ruim 133.000 gulden, een behoorlijk groot bedrag voor iemand die begon met een bescheiden maandloon.⁷¹ Deels zal hij zijn vermogen te danken hebben gehad aan erfenissen en zijn huwelijk, maar de kans is groot dat zijn dienstverband bij de WIC hiervoor de basis heeft gelegd en dat zijn bijverdiensten

in de particuliere handel, waaronder die in slaafgemaakten, daaraan hebben bijgedragen.

Diederik Gregorius van Teylingen, heer van Kamerik en de beide Houtdijken (1752-1837), en Sara Jacoba Becker (1754-1805)

Diederik Gregorius van Teylingen en Sara Jacoba Becker vormen een voorbeeld van een echtpaar dat door vererving mede-eigenaar werd van twee plantages. Beide plantages, *Siparipabo* en *Poelwijk*, lagen in Suriname.

Familie

Van Teylingen werd in 1752 geboren in Rotterdam als zoon van Jan van Teylingen, commies-generaal van de admiraliteit Maze, en Elisabeth Selkart, vrouwe van Kamerik en de beide Houtdijken. Nog voor zijn twintigste werd Diederik Gregorius van Teylingen in 1772 toegelaten als poorter van Gouda. Van 1778 tot 1781 was

Familiewapen van Diederik Gregorius van Teylingen.

hij kapitein van de schutterij en al snel behoorde hij tot de regenten en elite van Gouda. Tussen 1780 en 1795 bekleedde hij tal van bestuurlijke functies binnen Gouda. Gedurende vijftien jaar was hij lid van de vroedschap, maar hij was ook verschillende jaren schepen, kerkmeester, schepenmeester en weesmeester, om maar enkele functies te noemen. De machtigste functie binnen Gouda oefende hij in 1793 en 1794 uit. Hij was toen burgemeester van Gouda. Later werd hij onder andere belastingontvanger. In 1814 benoemde soeverein vorst Willem hem tot lid van de *Vergadering van Notabelen* om te beslissen over de ontwerp-Grondwet. Een jaar later werd hij in de adelstand verheven en mocht hij zich voortaan jonkheer noemen.

In 1777 trouwde hij met Sara Jacoba Becker. Zij was de dochter van Floris Jacob Becker, luitenant-kolonel van de infanterie, en Everdina Beatrix Schippers. Diederik Gregorius van Teylingen en Sara Jacoba Becker kregen samen zes kinderen.

Volgens de volkstelling van 1830 woonde Van Teylingen aan de Westhaven 31 en had hij toen twee dienstbodes in huis. Sara Jacoba was al in 1805 overleden. Diederik Gregorius overleefde zijn vrouw ruimschoots en overleed in 1837 in Gouda, 85 jaar oud en maar liefst 65 jaar inwoner van Gouda.

Plantage *Siparipabo*

Siparipabo lag aan de rivier de Commewijne in Suriname en was een suikerplantage. De plantage werd voor het eerst genoemd op een kaart uit 1686. De naam van de plantage is een inheemse of zoals de Nederlanders destijds zeiden 'indi-

aanse' naam. Het Rijksmuseum in Amsterdam verwierf in 2011 een zeldzaam zogenaamd gelegenheidsglas, waarop het woonhuis van de plantage-eigenaar, enkele hutjes en slaafgemaakten in de suikermolen staan afgebeeld. Ook staat de tekst 't Welvaren van Siparipabo' erin gegraveerd. Het glas dateert uit de periode 1725-1750, ruim voordat Van Teylingener een aandeel in de plantage kreeg. Dergelijke glazen gebruikten plantagehouders om te toosten op het welzijn van hun bezit. Dit staat in scherp contrast met de afbeelding van de suikermolen, want juist het werk in de suikermolens was bijzonder zwaar. Het werk op een plantage begon 's ochtends vroeg om een uur of vijf. Op de suikerplantages werd dan geplant, geoogst en het suikerriet verwerkt. Het verwerken van het suikerriet

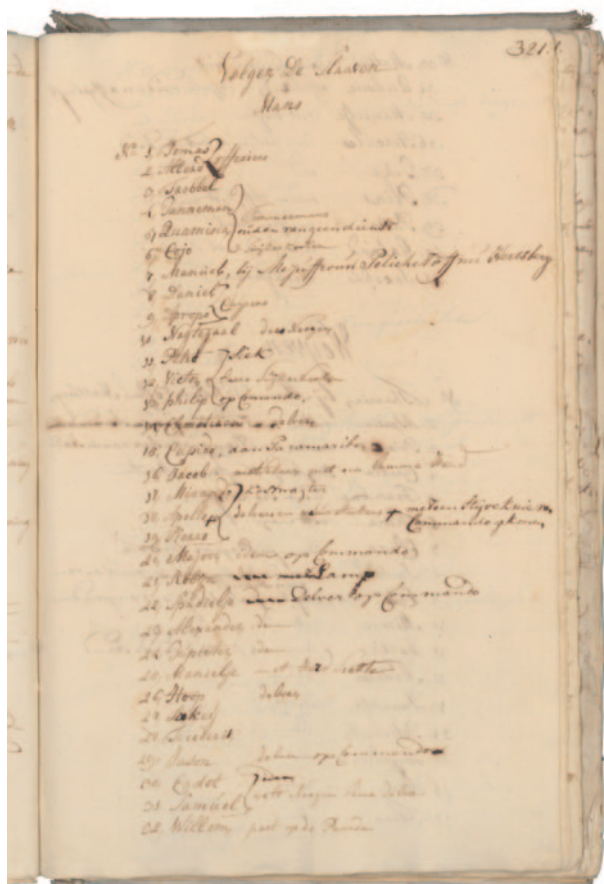

Gelegenheidsglas 't Welvaren van Siparipabo'.

gebeurde in de suikermolen, die door dieren op gang werd gehouden, de zogenaamde beestenmolen. Later werden hier ook wel stoommachines voor ingezet. In de molens werd het suikerriet geperst en vervolgens gekookt tot ruwe suiker. De suikerkokers en de vuurstokers hadden hierbij een belangrijke rol, omdat het koken van de suiker een uitgekiende timing vereiste. De raffinage van de suiker vond plaats in Europa. Ook in Gouda heeft suikerraffinage plaatsgevonden.

De opbrengsten van de suiker van *Siparipabo* konden van jaar tot jaar verschillen. Sommige jaren gaven een positief saldo te zien en anderen een nadelig. Zo was er in 1788-1791 en 1794-1795 een positief saldo, maar in de jaren 1785-1787 en 1792-1793 een nadelig saldo. De periode 1785-1795 leverde gemiddeld gezien een jaarlijkse opbrengst op van 856 gulden.⁷²

De ouders van Diederik Gregorius van Teylingen verkregen via vererving via zijn moederszijde voor de eerste keer in 1763 een deel in deze plantage. En in 1771 kwamen zijn ouders wederom door vererving in het bezit van 1/3 deel. Hun kinderen, waaronder dus Diederik Gregorius zelf, verwierven gezamenlijk 1/8 deel.⁷³ In 1780 telde de plantage 117 slaafgemaakten. Verder was er een beestenmolen en behoorden tot de inventaris onder andere suiker, bananen, cassave, een moestuin, hoornbeesten, trekossen, paarden, muilezels, duiven en schapen. Enkele jaren later in 1782 werd er opnieuw een inventaris opgemaakt omdat er een nieuwe administrateur kwam. Er waren toen 109 slaafgemaakten.⁷⁴

Namen van slaafgemaakten op plantage Siparipabo, 1782.

Hoewel Van Teylingen door vererving in het bezit was gekomen van een deel van de plantage en in Gouda woonde, betekende dit niet dat het bestuur en beheer van de plantage geheel werd overgelaten aan de in Suriname aanwezige plantage-directeur en de administrateur. Over en weer, en ook tussen de mede-eigenaren in Nederland, werd er druk gecorrespondeerd en meegedacht over de plantage. Bewaard gebleven archiefstukken zijn daarvan nog de stille getuigen.

In 1804 was Van Teylingen voor 5/8 eigenaar van *Siparipabo* en Johan Gerbrand van Mierop (1733-1807) voor het overige deel. De dochter van Van Mierop trouwde in 1794 met Willem Maurits Swellengrebel, die lid van de vroedschap (1788-1795) en schepen (1789-1795) is geweest in Gouda. Toen eerst zijn schoonvader overleed en vervolgens zijn echtgenote in 1811, raakte ook Willem Maurits Swellengrebel betrokken bij de plantage *Siparipabo*. Swellengrebel stamde zelf uit een koloniaal geslacht. Zijn grootvader Hendrik Swellengrebel was gouverneur van Kaap de Goede Hoop geweest.

Als grootste deelbezitter van de plantage, had Van Teylingen de belangrijkste stem ten aanzien van de plantage. De instructie die voor administrateur Koppelman in 1804 was opgesteld voor het beheer van de plantage, geeft inzicht in de wijze waarop met de slaafgemaakten werd omgegaan. Zo was bepaald dat de 'Slaaven door de Blanke op de plantage ofte wel door de zwarte Neeger officieren niet werden mishandeld maar dat dezelve behoorlijk aan 't werk gehouden en 't Respect (...) vordert aan alle Blanken te betonen (...)'.⁷⁵ Ook was vastgelegd dat de slaven behoorlijk gevoed moesten worden. Wanneer de schrale kostgronden van *Sipari-pabo* tot enig gebrek zouden leiden, dan zou het nodige voedsel moeten worden aangekocht, want hierop bezuinigen zou strijdig zijn met de menselijkheid en de belangen. Verder ontvingen de slaafgemaakten volgens de gebruiken jaarlijks zout, vis, bakkeljauw, tabak, pijpen en eventuele andere benodigdheden, zoals hoeden met geel lint. Wanneer er slaafgemaakten moesten worden aangekocht, was overleg nodig met de eigenaren, omdat de prijzen door het beperkte aanbod enorm waren gestegen. Aangezien de omstandigheden door de Napoleontische oorlogen ongunstig waren, stonden de eigenaren de administrateur toe onder bepaalde voorwaarden slaafgemaakten aan te kopen en zo mogelijk in suiker te betalen. De slaafgemaakten moesten bij voorkeur jonge of halfwassen slaafgemaakten zijn.⁷⁶

Oorlogen, tegenvallende oogsten, slecht functionerende administrateurs en de afschaffing van de slavenhandel door de Britten in 1814 brachten de plantage in problemen. Aan het begin van de 19e eeuw bleken de mooie prognoses van administrateur Docher op niets gebaseerd. Zijn opvolger Koppelman was geen verbetering. Ondanks de gemaakte afspraken ontvingen de eigenaren geen inventaris en geen goede verantwoording. In 1817 leken de eigenaren overvallen te zijn door een krantenbericht waarin de executoriale verkoop werd aangekondigd van de plantage. Om dit tegen te houden werd een verzoekschrift ingediend bij de Koning, zodat de eigenaren de tijd kregen om van hun administrateur Koppelman inzicht te krijgen in de administratie en de schulden. Kennelijk ontbrak daar nogal wat aan. Het verzoek werd voorlopig toegestaan.⁷⁷ Koppelman werd ontslagen, maar ook met zijn opvolgers hadden de eigenaren weinig geluk. Met administrateur Kleine dachten zij eindelijk een goede te pakken te hebben. Hij wist een schikking met de schuldeisers te treffen en de eigenaren hadden kennelijk goede hoop, want zij waren bereid om geld te lenen voor de aankoop van slaafgemaakten en muilezels voor de beestenmolen om zo de plantage weer op orde te brengen. Kleine had nog meer mooie plannen om te investeren in slaafgemaakten en een stoommachine om op korte termijn de productie van suiker aanzienlijk te verhogen. De eigenaren hadden hier wel oren naar, maar Kleine overleed en zijn opvolger Pichot concludeerde dat de plantage in slechte staat was en dat er voor 100.000 à 120.000 gulden geïnvesteerd zou moeten worden. Dat ging de eigenaren te ver.⁷⁸

Het jaar 1823 leverde een nadelig saldo van ruim 6000 gulden op en in 1824 was de opbrengst van de bananen op de plantage zo laag dat er onvoldoende was om de slaafgemaakten te voeden, waarop zij weigerden te werken. In dat jaar telde de plantage nog slechts 48 slaafgemaakten. De plantage was duidelijk op zijn retour. Er is nog nagedacht of de aanschaf van een stoommachine voor de suikermolen in

plaats van de inzet van muilezels gunstig zou zijn voor de productie. Van Teylingen heeft zich daar persoonlijk over gebogen, wat wel aangaf dat de eigenaren zich ook vanuit Nederland wel degelijk actief bezighielden met het reilen en zeilen van de plantage. Maar voor de aanschaf van een stoommachine wogen de baten waarschijnlijk niet op tegen de lasten. De eigenaren begonnen steeds meer te voelen voor verkoop, maar ook dat was niet eenvoudig, want toen er een keer een bod lag, hadden zij sterk het gevoel dat de prijs te laag was en de voorwaarden te risicovol waren.⁷⁹

In 1827 deden Van Teylingen en zijn mede-eigenaren een nieuwe poging om de plantage te verkopen.⁸⁰ Dit keer lukte het. In 1828 werd de plantage verkocht aan het negotatiefonds Rutger Braamcamp, eigenaar van buurplantage *Arendsrust*. Voor de slaafgemaakten van *Siparipabo* had dat ernstige gevolgen. De plantage werd samengevoegd met de plantage *Arendsrust*. De slaafgemaakten moesten toen verhuizen naar *Arendsrust*, wat grote onrust teweegbracht. De abolitionist Teenstra schreef een zeer kritisch stuk over de behandeling van deze slaafgemaakten:

Ook kan ik de strafoefening (...) in geenen deele billijken. De Negers van de nabijgelegene plantaadje Siparipabo (thans verlaten) zouden naar Arendsrust overgebragt en aldaar met de Negermagt vereenigd worden. – De Negers weigerden dit, vooreerst uit verkleefdheid aan den grond, waar zij geboren en hunne ouders en bloedverwanten begraven waren, en ten andere, om niet onder den gestrengen Directeur van Arendrust, den Heer B.A. Gerritsen te willen dienen: een veertiental Negers en Negerinnen begaven zich dan naar Paramaribo, ten einde hunne bezwaren tegen dit verhuizen op te geven en regt te zoeken, welke Gerritsen zij allen van wreedheid en mishandeling der slaven beschuldigden, er eenparig bijvoegende, dat hij een' weglooper van Arendrust doodgeschoten, de schaamdeelen afgesneden en in het water geworpen had. Dan de Negers werden, terwijl zij den grond hunner geboorte kusteden, met geweld weggevoerd en aan hunne woningen onttrokken; – al deze misdadigers (?) kregen, voor deze hunne vermetelheid om regt te zoeken, dubbele Spaansche bokken⁸¹ van 300 slagen (150 slagen op iedere zijde), terwijl de medegevangene Neger Pieter, die, uit vrees voor eene zoo geduchte straf, ontvlugt was, 400 stokslagen kreeg; bovendien werden zij gebrandmerkt, en voor twee jaren in bandietenboeien met zware kettingen geklonken, wegende voor iederen Neger tusschen de 25 en 30 Nederlandsche ponden.⁸²

De verkoop van *Siparipabo* aan *Arendsrust*, waarbij de slaafgemaakten als onderdeel van de inboedel meegingen, betekende voor hen aldus een wreed lot.

Plantage Poelwijk

De plantage *Poelwijk* dankte zijn naam aan Gerrit van der Poel uit Amsterdam, die in 1683 bos en akkers in eigendom verkreeg. Hij stichtte hier een suikerplantage, die in de beginperiode te maken kreeg met diverse aanvallen van inheemse groepen. Omstreeks 1740 was Jacobus Braet eigenaar van de plantage. Zijn dochter Johanna trouwde met de Goudse Bartholomeus Hermanus de Moor. Zo kwam deze Gouwenaar in het bezit van 4/7 deel van de plantage *Poelwijk* dat hij in 1759 verkocht voor ruim 60.000 gulden.⁸³

In 1767 kocht François Ewoud Becker de plantage waarover hij al eerder het beheer voerde. Becker kwam in 1757 in Suriname aan en groeide daar al snel uit tot een invloedrijk man. Daarnaast deed hij goede zaken. In 1772 was hij in het bezit van twee luxe woningen met maar liefst 29 slaafgemaakten in Paramaribo, en van de plantages *Nieuw Altona* en *Poelwijk*. De plantage *Poelwijk* lag aan de rivier de Perica. Tot de plantage *Nieuw Altona* behoorden toen akkers, bosgrond, weidegrond, schapen, een moestuin, koffie, 17 huisjes voor de slaafgemaakten en 128 slaven. De gehele plantage, inclusief slaafgemaakten, was bijna 150.000 gulden waard.⁸⁴ *Poelwijk* was een behoorlijk grote plantage en bij de uitgebreide inventarisatie en taxatie, die in 1772 werd gedaan, werd de waarde van de plantage op 231.130 gulden geschat.⁸⁵

In 1795 overleed Becker en omdat hij ongehuwd was, erfden zijn familieleden eigendomsdelen in *Poelwijk*. Sara Jacoba Becker, echtgenote van Diederik Gregorius van Teylingen en dochter van de neef van François Ewoud Becker, Floris Jacob Becker, was daar één van. Toen zij in 1805 in Gouda overleed, kwam haar aandeel in handen van haar weduwnaar Diederik Gregorius van Teylingen. François Ewoud Becker had voor zijn overlijden bepaald dat *Poelwijk* niet verkocht mocht worden, maar in de familie moest blijven. En zo ging het ook.

Enkele maanden voor de afschaffing van de slavernij in Suriname op 1 juli 1863 heeft de sociëteit van eigendom van de plantages *Poelwijk* en *Nieuw Altona*, waarvan de zoon van Diederik Gregorius van Teylingen en Sara Jacoba Becker deel uitmaakte en één van de bestuurders was, opdracht gegeven om deze plantages verkopen (deze zoon droeg dezelfde naam als zijn vader). Dat lukte niet voor 1 juli, want deze sociëteit ontving de tegemoetkomingsgelden voor 257 slaafgemaakten bij de afschaffing van de slavernij. Dit leverde hun 77.100 gulden op en de slaafgemaakten niets. Integendeel, onder het staatstoezicht waren zij verplicht om nog tien jaar op de plantage te blijven werken. Deze zoon Diederik Gregorius van Teylingen bezat 80/2160 deel in de plantage. Dit leverde hem bij de afschaffing van de slavernij afgerond 2856 gulden op.⁸⁶

Verzet van slaafgemaakten van plantage Poelwijk

Slaafgemaakten noemden plantage *Poelwijk* 'Bekrie', naar eigenaar François Ewoud Becker. Het werk op suikerplantages was zwaar voor de slaafgemaakten. Het was dan ook niet vreemd dat zij met regelmaat in verzet kwamen. Dat kon op verschillende manieren. Hoewel de gebeurtenissen die hier genoemd worden zich afspeelden voordat Van Teylingen en zijn vrouw Sara Jacoba Becker mede-eigenaar werden van de plantage, geven deze gebeurtenissen wel een beeld van het verzet van slaafgemaakten. In 1751 besloten zestien slaafgemaakten weg te lopen. Eén daarvan werd al snel opgepakt. Achter de anderen werd een commando aangestuurd. Ongeveer twee weken later hadden kapitein Denys en vaandrig Koning de weglopers in het oog gekregen, maar op één na wisten zij te ontsnappen. Zij moesten daarbij wel hun spullen achterlaten, waaronder hun gereedschap, geweer, huisraad en zout, en dat zou hen duur komen te staan. Enkele dagen later werden vijf weglopers door het commando opgepakt. Dat lukte omdat degene die hen had overgehaald om weg te lopen en zich aan te sluiten bij één van de zogenaamde weglopersdorpen, zoals de dorpen van de marrons door de Nederlanders werden genoemd, de weg was kwijtgeraakt. Dit leidde tot onenigheid onder de weggelopen slaafgemaakten en omdat zij hun spullen waren kwijtgeraakt, konden zij ook niet aan eten komen en leden zij honger. Het commando slaagde er in nog vijf weglopers op te pakken en verwachtte dat de anderen snel zouden terugkeren naar de plantage. Dat was inderdaad het geval. Vijf van diegenen die niet vrijwillig terugkeerden, waaronder de aanvoerder, moesten hun weglomapactie met de dood bekopen. Zij werden op plantage *Poelwijk* geëxecuteerd.⁸⁷ Vlak voordat in 1772 een aanval plaatsvond op *Poelwijk*, was een uitgebreide inventarisatie en taxatie opge maakt, die een beeld geeft van de plantage.

Er waren op de plantage diverse gebouwen te vinden, een suikermolen die door dieren werd aangedreven, kostgronden, weidegrond, varkens, koeien, paarden, muilezels, geiten, pluimvee en 196 slaafgemaakten. De mannen waren onder andere kuipers, timmerlieden, veldwerkers en suikerkokers. De vrouwen waren veelal huismeid of hadden geen specifieke functie. Hun waarde varieerde tussen de 50 gulden voor de zuigelingen tot 1450 gulden voor de meest waardevolle mannelijke slaafgemaakte met een toezichthoudende rol.⁸⁸ Eén van de slaafgemaakten in 1772 was de huismeid Amimba. Haar waarde was bij de taxatie op 800 gulden geschat. Enkele maanden na deze taxatie, op 27 juni 1772, schrok zij hevig toen zij als eerste de marrons zag, die een aanval kwamen plegen op de plantage. Amimba gilte en schreeuwde en sprong in een boot toen zij de marrons zag naderen. De directeur van de plantage vluchtte eveneens, sprong in de rivier de Perica en had het geluk dat de geweren van de marrons weigerden, waardoor hij levend de overkant kon bereiken. De timmerman van *Poelwijk* had dit geluk niet en werd doodgeschoten. Paardenknecht en blank-officier Hendrik Mulder werd tot tweemaal toe door de marrons gevangengenomen en naar marronleider en vrijheidsstrijder Boni gebracht. Omdat Hendrik pas net in Suriname was aangekomen en volgens de slaafgemaakten van *Poelwijk* hen nooit kwaad had gedaan, werd hij vrijgelaten, maar moest hij van Boni wel naar Paramaribo om daar de boodschap over te brengen dat Boni vrede wenste. De marrons namen van de plantage 21 geweren, munitie en 70 slaven mee. Boekoe, gelegen in het moerasgebied ten noorden van de Cotticarivier, was de belangrijkste vestiging van de marrons en werd sinds april door regeringstroepen belegerd. Ondanks deze belegering waren deze marrons erin geslaagd om te ontkomen en waren doelbewust naar *Poel-*

Dorp Boekoe van de marrons, 1772.

wijk getrokken om deze plantage te plunderen en ongetwijfeld om zich zo met wapens en munitie te versterken.⁸⁹ Hendrik Mulder is inderdaad naar Paramaribo gegaan en heeft daar enkele dagen later op 30 juni een verklaring afgelegd. Hij vertelde dat hij in zijn kamer was toen hij werd gewaarschuwd dat er 'weglopers' op de plantage waren. Eerder had directeur Gerrarts hem gezegd dat in geval van een dergelijke aanval, hij naar zolder moest gaan, waar geweren en munitie lagen. Daar aangekomen was hij de enige. Even later kwamen ook marrons binnen, die hem dood wilden schieten, maar geen kruit hadden. Enkele dagen eerder had de directeur de slaafgemaakten Roij en Willem met geweren eropuit gestuurd om te zoeken naar sporen van de marrons. Hendrik Mulder vermoedde dat Roij en Willem toen afspraken hebben gemaakt met de marrons, want volgens hem waren de slaafgemaakten vrijwillig meegegaan met de marrons en Roij was daarover zelfs verheugd volgens zijn verklaring. Overigens was het volgens Hendrik niet Boni maar Baron, eveneens een bekend vrijheidsstrijder, die zijn leven spaarde en hem naar Paramaribo stuurde om de boodschap door te geven dat de marrons over vrede wilden onderhandelen.⁹⁰ Roij en Willem waren beiden kuiper op de plantage en

waren volgens de taxatie 1200 en respectievelijk 1250 gulden waard. Met de buitgemaakte geweren van *Poelwijk* konden de marrons een succesvolle aanval uitvoeren op de belegeraars. In september 1772 zou een nieuwe belegering van Boekoe volgen. Omdat de machthebbers niet op konden tegen de guerrillatactieken van Boni en zijn manschappen, werd in 1772 een vrijkorps van 300 man opgericht. Hiervan maakten slaafgemaakten onder bevel van Europese officieren, deel uit. Zij konden op deze wijze hun vrijheid verdienen, weer een voorbeeld van 'verdeel en heers'. Uiteindelijk werd het fort veroverd en het dorp vernietigd. Boni wist met een aantal marrons te ontkomen. Met zijn guerrillastrijd maakte Boni het de machthebbers nog jaren moeilijk, maar uiteindelijk werd hij in 1793 door verraad gedood. De slaafgemaakte Fransie van plantage *Poelwijk*, die was meegenomen of meegegaan met de marrons, werd later opgepakt. Onder marteling met een scheenschroef werd hij ondervraagd over het gebeurde. Hij verklaarde onder andere dat de slaafgemaakten van de plantage van tevoren niet hadden geweten van de aanval van de marrons en dat Boni en Baron ruzie hadden gekregen over spullen die van *Poelwijk* waren meegenomen.⁹¹

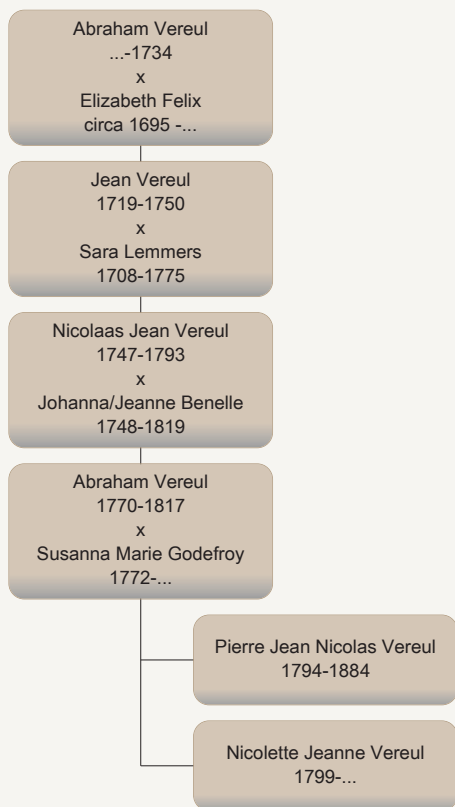
Abraham Vereul (1770-1817)

Abraham Vereul werd geboren in Suriname, maar bracht een deel van zijn vormende jaren door in Gouda. Tot de Goudse regenten zou hij nooit gaan behoren, daarvoor zou hij de stad te vroeg verlaten. Hij en zijn familie hadden uitgebreide belangen in de kolonie Suriname. Abraham Vereul was een veelzijdig man en een man van vele gezichten: liefhebber van schone kunsten, patriot, bestuurder en koopman, maar ook (deel)eigenaar van verschillende plantages en eigenaar van vele slaafgemaakten.

Een plantage- en slavenhoudersfamilie

Abraham Vereul stamde uit een van oorsprong Frans-Zwitserse familie. Zijn voorouders bezaten al drie generaties lang verschillende plantages in Suriname. Zijn overgrootvader, die eveneens Abraham Vereul heette (overleden in 1734), was afkomstig uit een protestantse Hugenotenfamilie en was geboren in het Franse Rouen. De herroeping van het Edict van Nantes in 1685, waarbij de hugenoten

Fragment stamboom Abraham Vereul

eerder verworven rechten verloren, leidde ertoe dat veel hugenootse families uit Frankrijk naar de Republiek vluchtten. Van daaruit ging een aantal van deze gevluchte families naar Suriname om een nieuw bestaan op te bouwen en als eigenaren van plantages slavenhouders te worden.

Zijn overgrootvader Abraham Vereul kwam in 1714 in Suriname aan en trouwde in 1716 met de Zwitserse Elizabeth Felix. Zij verwierven daar grond en de plantage *Wederzorg*.⁹² Hun zoon Jean Vereul (1719-1750) stichtte omstreeks 1745 de plantage *Vriendsbeleid* aan de Commewijnerivier. Deze plantage grensde aan de plantage van zijn ouders. Voor zijn zoon Abraham Vereul (1744-1777), oom van de 'Goudse' Abraham Vereul, kocht hij de grond voor de koffieplantage *Ouderzorg*, die later samengevoegd werd met de plantage *Vriendsbeleid*.

Jean Vereul trouwde met Sara Lemmers (1708-1775). Samen kregen zij twee zonen: de eerdergenoemde Abraham en Nicolaas Jean (1747-1793). De beide broers trouwden op hun beurt met de zusjes Benelle, die eveneens van hugenootse afkomst waren: Abraham met Maria Sara Benelle en Nicolaas Jean met Johanna (Jeanne) Benelle. Deze zussen waren weer mede-erfgenamen van diverse plantages, waaronder de suikerplantage *Nieuwzorg*. Kortom, een familie van plantage-eigenaren. In 1768 werden de plantages *Vriendsbeleid* en *Ouderzorg* getaxeerd. De broers Abraham Vereul en Nicolaas Jean Vereul waren toen ieder voor de helft eigenaar. Op deze plantages werkten destijds 180 slaafgemaakten en de waarde van de plantages werd op 263.663 gulden getaxeerd.⁹³

Nicolaas Jean, raadsheer van Civiele Justitie in Suriname, en Johanna waren de ouders van Abraham Vereul (1770-1817). De andere kinderen in het gezin waren Guillaume Henri, Sara Clasina, Nicolaas Jean jr. en Paulina Johanna. In 1777 vertrok dit gezin naar Gouda. Het beheer over de plantages werd overgelaten aan een administrateur. Abraham was toen pas zes jaar oud. Suriname, de plantages, maar ook slavernij zouden niettemin een rol blijven spelen in zijn leven.

Naar Gouda

Op 12 mei 1777 vertrok het schip *Jonkvrouw Anna Maria Elisabeth* met aan boord het gezin Vereul uit Suriname. Het gezelschap bestond naast de ouders en hun vijf kinderen ook uit vier slaafgemaakten met de namen Kokje, Lea, Cathalijntje en Premiere.⁹⁴ Op dat moment moet de familie al geweten hebben dat de broer van Nicolaas Jean in Leiden was overleden. Deze broer was jaren eerder naar Nederland vertrokken. Het is zeer goed mogelijk dat het gezin van Nicolaas Jean Vereul naar Holland vertrok om de zaken van deze overleden broer over te nemen en de handelsrelaties van de familie op deze manier voort te zetten.

Veel weten wij niet over het verblijf van het gezin Vereul in Gouda. Waarom vestigde dit gezin van een familie die al meerdere generaties in Suriname verbleef zich in Nederland, en waarom in Gouda? Dat laatste zou te maken kunnen hebben met de familiebanden. Sara Lemmers, de moeder van Nicolaas Jean, was een zus van Jacoba Lemmers, die getrouwd was geweest met Marcellus Jacoby. Hun dochter

Charlotte Jacoba trouwde met de Goudse regent François de Mey. Er waren dus banden tussen de familie Vereul/Lemmers en de familie Jacoby/De Mey. Dat wordt nog eens bevestigd door het verzoek van Sara Lemmers in 1761 om haar zoon Abraham Vereul, de oom van de Goudse Abraham Vereul, aan te bevelen bij de zoons van Jean Gijsberto de Mey.⁹⁵ Deze zoons waren Jacob Jan de Mey en François de Mey, die dus getrouwd waren met de nichtjes van Sara Lemmers (François de Mey komt eerder in dit hoofdstuk uitgebreid aan bod). In 1777 was Jacob Jan de Mey inmiddels overleden, maar was François de Mey al een belangrijk regent in Gouda. Dat kon behulpzaam zijn voor een gezin dat zich ging vestigen in de Republiek. Van de vier slaafgemaakten die waren meegereisd, weten we helaas niets. Kwamen zij, net als het gezin Vereul, ook in Gouda terecht?

In 1782 verwierf vader Nicolaas Jean het poorterschap van Gouda. Abraham Vereul en zijn broer Guillaume Henri, die hier Willem Henricus werd genoemd, bezochten de Latijnse school in Gouda. Abraham komt als leerling van 1781 tot en met 1786 in het archief van de school voor.⁹⁶ De contacten zullen goed geweest zijn, want in 1792 schreef rector Vatebender van deze school nog een lofdicht bij het proefschrift van Abrahams broer.⁹⁷ Na zijn opleiding in Gouda nam Abraham Vereul afscheid van Gouda met een gedicht. Dit lofdicht met het gezwollen taalgebruik doet ons vandaag de dag wat overdreven aan, maar zijn waardering voor Gouda klinkt hier duidelijk doorheen. Hij vertrok naar Leiden om daar rechten te studeren en werd vervolgens advocaat in Amsterdam. Daar bleef hij wonen tot aan zijn overlijden.

Liefhebber van schone kunsten en patriot

Abraham Vereul was een groot liefhebber van de schone kunsten, die hij niet alleen passief maar zeker ook actief beoefende. Hij debuteerde al op zestienjarige leeftijd met zijn 'Proeve van Poëtische Brieven', uitgegeven door de Goudse boekdrukker Wouter Verblauw. Bij het Leidsche Dichtgenootschap in 1789 won hij de zilveren erепенning en in 1790 een zilveren en gouden erепенning. Zijn leven lang behield hij zijn passie voor de letteren. Zo was hij lid van *het genootschap der Surinaamsche Lettervrienden*, lid van *de Bataafsche Maatschappij van Taal en Dichtkunde*, lid van *het genootschap Kunstmin Spaart Geen Vlijt* en lid van *het genootschap Concordia et Libertate*. Busken Huët roemde hem om zijn bloemrijke, weelderige stijl en vroegrijpe talent. Jacob van Lennep noemde hem een bevallig dichter, maar Kalff vond hem eerder hartstochtelijk dan bevallig. Toen hij na zijn studie rechten in Leiden advocaat werd in Amsterdam, sloot hij zich aan bij het Amsterdamsche toneelgezelschap *Utile et Amusant*, waar hij niet alleen acterend lid van was, maar waarvoor hij ook toneelstukken schreef zoals *De zege der ouderliefde*.⁹⁸

Inmiddels had hij zich aangesloten bij de patriotten. In *Felix Meritis* in Amsterdam hield hij een feestrede getiteld *Over de gelijkheid der Menschen*, geheel passend bij de patriottische leuze 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'.⁹⁹ Bij het vervaardigen van een dergelijke rede zou iemand die geboren was in Suriname en slavernij en slavenhandel van dichtbij had meegemaakt, ook gedacht moeten hebben aan de positie van slaafgemaakten. Maar niets van dat alles. In deze rede *Over de gelijkheid der Menschen*, noemde hij weliswaar een enkele keer de begrippen 'slaaf' en

Manumissies

De Surinaamse maatschappij zat complex in elkaar. Het voorbeeld van manumissies, dat wil zeggen: het volgens bepaalde rechtsregels vrijgeven van een tot slaaf gemaakte, binnen deze familie kan dat illustreren. Na het overlijden van Jean Vereul werd Sara Lemmers, de grootmoeder van de Goudse Abraham Vereul, voor de tweede keer weduwe. Eerder was haar echtgenoot Abraham Bols al overleden. Zij trouwde voor de derde keer. Dit keer met Nicolaas van Enkhuijsen. Hij was eigenaar van de suikerplantage *Oranibo*. In zijn testament bepaalde hij dat de slaafgemaakten Neebie en Samuel na zijn dood vrijgemaakt zouden moeten worden. Zijn weduwe Sara Lemmers heeft deze laatste wil uitgevoerd. Nicolaas van Enkhuijsen had Neebie al in 1748 haar vrijheid beloofd, toen zij hem tijdens een zware ziekte zo goed had verzorgd. Neebie zou na haar vrijlating en doop verder door het leven gaan als Cornelia van Enkhuijsen. Zij bereikte een zekere graad van welvarendheid en was in staat om Daphina, Dossoe en Adam, zeer waarschijnlijk familieleden van haar, als slaafgemaakten te kopen en later vrij te maken. Samuel werd aangeduid als 'mulat' en was zeer waarschijnlijk de onwettige zoon van Nicolaas en zijn slaafgemaakte huishoudster.¹⁰⁰ Ook Sara Lemmers zorgde voor de vrijmaking van een aantal van haar slaafgemaakten. Zij en haar gezin woonden in Paramaribo en beschikten daar over maar liefst 56 slaafgemaakten. Dit was een groot aantal voor een huishouden in de stad en wees op status en welvaart. Het was ook het huishouden waar Nicolaas Jean en zijn broer Abraham in opgroeiden. Zij waren dus omringd door vele slaafgemaakten. In 1775 regelde Sara Lemmers de vrijmaking van (een andere) Samuel, een 'mulat' jongetje van drie jaar, waarbij zij beloofde zorg te dragen voor zijn opvoeding en hem een ambacht te

Jean Vereul en Sara Lemmers woonden op Gravenstraat 12, nu het Bisschopshuis aan de Henck Arronstraat in Paramaribo.

leren. In haar testament bepaalde zij dat nog elf anderen, deels familieleden van Samuel, zouden moeten worden vrijgemaakt. Bijzonder was dat Sara Lemmers hierin ook bepaalde dat elk halfjaar een behoorlijk bedrag aan de moeder van Samuel moest worden verstrekt voor zijn opvoeding en het leren van een ambacht tot hij 25 jaar geworden zou zijn. Bovendien liet zij Samuel de slaafgemaakte Elizabeth na. Nicolaas Jean Vereul stak echter een stokje voor deze laatste wil van zijn moeder en slaagde erin om Everhardus Jacobus Coetsé tot voogd over Samuel te benoemen. Deze voogd nam Samuel mee naar de Republiek waar hij uiteindelijk barbier werd in Wormerveer.¹⁰¹ Waarom Nicolaas Jean Vereul dit deed, weten wij niet. Zou Samuel, die immers een mulat was, misschien een onwettige zoon zijn geweest van Nicolaas Jean Vereul en dus een halfbroer van de Goudse Abraham Vereul? Dit is weliswaar speculatie, maar niet ondenkbaar.

**AAN GOUDA
BIJ MIJN VERTREK NAAR DE
ACADEMIE.¹⁰²**

De tijd, die 't all' gebiedt, en boeidt aan zijne wenken,
Roept, vrolijke IJsselstad! mij uit uw' dierb'ren kring;
Vaarwel dan! — 't Letterveld, dat gy de jeugd wilt schenken,
Maakt plaats voor hoogere oefening.

'k Mogt in uw' schoot, de vrugt der onderwijzing smaaken,
My oeffnen, om met roem op steiler weg te gaan,
Vijf jaren, in 't genot der streelendste vermaaken,
Mijn' teedren — kindschen Cither slaan.

Waar bleef die lieve tijd?... zij vloog, gevoelloos, heenen,
Als stof, als nietig stof, dat in den wind vergaat;
Of als een droom, die voor 't ontslooten oog verdweenen,
Geen spoor zelfs in 't geheugen laat. —

Maar 't is in het gevoel der teêrste erkenenissen,
't Is schreiende, dat ik mijn' jongsten groet u bied',
Ja! Gouda! 't weiff'lend lot mooge in mijn' strand beslissen,
't Beslist in 't dankbaar harte niet.

De gulle minzaamheid van zo veel' waarde Vrinden,
Vereeuwigt in dit hart de opregtste dankbaarheid.
Slechts, in het stof des doods, zal zy haar eindperk vinden,
Slechts met mijn' stap in de Eeuwigheid!

Waar mij het noodlot* voer', 'k zal van hunn' deugd gewagen,
Hunn' deugd, die, altijd groot, voor lijdende onschuld plijt;
Die in het prangendst leed, in woedende onweêrsvlagen
Aan 't Land, aan God blijft toegewijd!

Mijn Gouda! door de zorg van zo veel' welgezinden,
Rijst uw geluk, en glans door alle rampen heen!
Gij durft den bleeken nijd aan uwe voeten binden,
Gij durft uw' vijand tegentreên!

Bloei, dierb're!.... Dieb're Vest! stel nijd, en heerschzugt paalen,
Schoon de afgrond om u loei', blijf pal voor Vrijheid staan!
En, daalt de zon uw's heils, 't zij om met rijker straaLEN,
Uit damp, en nevels op te gaan!

'k Wij' u, 'k wij' hem mijn' Zang, die in zijn' kring te vreedén,
De wet der Overheid, 't gezag der Godsdienst vreest,
Na rustelooze vlijt, na grooter beezigheden,
Verpoos' mijn Zang een' wijl zijn' geest!

Dat vrij de hand des tijds, de zwaare hand der jaaren,
Elk uur uit een tafreel de fijne trekken slijt',
Zij slijt mijn' eerbied niet, die blijft aan uwe altaren
Voor Eeuwíg.... Eeuwíg toegewijd!

Wanneer zelfs in den dood, het perk van zorg, en smarte,
't Gordijn der eeuwigheid voor mij al opengaan,
Leg, Gouda! dan uw' hand op mijn bezwijmend harte,
Het zal voor u ook dan noch slaan!

A. VEREUL.

'slavernij', maar daarmee doelde hij op de Nederlandse burgers. En dat terwijl hij toch bekend geweest moet zijn met het gedachtegoed van voorstanders van de afschaffing van de slavernij. Hij was namelijk, net als zijn neef Jan Jacob Vereul en Vatebender, lid van de Goudse rederijderskamer (literair genootschap) *De Goudsbloem(en)*. Van dit gezelschap maakten bekende personen en ook relatief veel vrouwen deel uit. Eén van hen was Petronella Moens. Vereul en Moens moeten elkaar gekend hebben vanuit de literaire wereld van die tijd, zeker omdat zij beiden lid waren van de Goudse rederijderskamer. Net als Vereul, was Petronella Moens een aanhanger van de patriottische waarden als vrijheid, gelijkheid en broederschap, maar terwijl Moens die waarden tot op zekere hoogte ook uitstrekte tot slaafgemaakten, kan dat van Vereul niet worden gezegd.¹⁰³

Staatsman en financier

In april 1795 werd Abraham Vereul tijdelijk als secretaris aangesteld van de Sociëteit van Suriname met als taak om de lopende zaken af te handelen en te overleggen met het nieuwe bestuur. In oktober 1795 werd de Sociëteit opgeheven en vervangen door het 'Committé tot de zaken van de Coloniën en Bezittingen op de kust van Guinea en in America'. Vereul werd tot president benoemd.

Ook op lokaal niveau heeft hij bestuurlijke functies vervuld. Zo was hij lid van de gemeenteraad van Amsterdam en tot slot burgemeester van Amsterdam. In 1811 begroette Vereul als gewezen patriot keizer Napoleon bij zijn intocht in Amsterdam. Op een schilderij dat deze intocht afbeeldt, staat Vereul herkenbaar afgebeeld.

Abraham Vereul bij de intocht van Napoleon te Amsterdam op 9 oktober 1811. Abraham Vereul is de vijfde links van Napoleon op de voorgrond.

Abraham Vereul behoorde ook tot de zestien grootste investeerders van De Nederlandsche Bank bij de oprichting in 1814. Een groot deel van deze investeerders was betrokken bij slavernijgerelateerde activiteiten. Twee van hen waren geboren in een plantersfamilie in Suriname, Abraham Vereul was één van hen.¹⁰⁴ Zijn activiteiten in de koloniale handel en zijn plantagebezit in Suriname hebben hem een welvarend man gemaakt.

Plantages en de afschaffing van de slavernij

Volgens de *Surinaamsche Almanak* van 1818 bezat Abraham Vereul bij zijn overlijden in 1817 de Surinaamse koffieplantages *De Nieuwe Eendracht* en *Welgelegen*. Maar ook de plantages *Merveille*, *Vriendsbeleid*, *Ouderzorg*, *Corneliasburg*, *Philipsdaal* en *Boomakker* stonden (deels) op naam van ('t Fonds onder directie van) de 'Weduwe Vereul en Zoon'. Deze firma was van zijn moeder Jeanne/Johanna Benelle. 'Zoon' verwees hier in ieder geval naar Abraham Vereul'.¹⁰⁵ Deze firma hield zich bezig met inkoop en transport van onder andere plantageproducten en was wereldwijd actief. Een aantal van de plantages van de familie was onderdeel van een negotiatiefonds.

In 1843 zond een aantal plantage-eigenaren en belanghebbenden een verzoekschrift naar de minister van Koloniën over een reglement dat de leefomstandigheden van de slaafgemaakten moest verbeteren. De ondertekenaars zagen dit als een inbreuk op hun eigendomsrecht en wensten geraadpleegd te worden. Onder de ondertekenaars waren zowel A.C. Benelle Vereul als de firma Weduwe Vereul en Zoon en J. C. Vereul.¹⁰⁶ Dit verzet vertraagde de invoering van het reglement en daarmee de verbetering van de leefomstandigheden van de slaafgemaakten.

Pas in 1863, ten tijde van de afschaffing van de slavernij, werd de firma Weduwe Vereul en Zoon opgeheven. Pierre Jean Nicolaas Vereul, de zoon van Abraham Vereul en Susanna Marie Godefroy, was toen directeur van het in liquidatie zijnde Huis Weduwe Vereul en Zoon. Hij had belangen in verschillende plantages en werd hiervoor werd gecompenseerd. Nicolette Jeane(tte), dochter van Abraham Vereul en Susanna Marie Godefroy, bezat in 1863 de plantages *Vriendsbeleid* en *Ouderzorg*. Deze plantages waren dus van begin tot eind in handen van de familie gebleven. Maar de plantages werden allang niet meer ter plekke door de eigenaren bestuurd en beheerd. Nicolette Jeane(tte) Vereul was teruggekeerd naar het land waar de wortels van haar voorouders lagen en woonde inmiddels op kasteel *Sans-Souci* in Frankrijk. Zij verkreeg bij de afschaffing van de slavernij voor de 107 slaafgemaakten op deze plantages een vergoeding van 32.100 gulden. Dit waren niet haar enige bezittingen in Suriname. Zij was ook nog eigenaar van de plantages *Zeldenrust* en *Welgelegen* en deeleigenaar van de plantages *Schoonoord* en *Welgelegen* voor 2/3 aandeel. En van de plantages *Nieuwzorg*, de gronden *La Solitude* en *Oosthuizen*, *Meerzorg*, *Langmoedigheid*, *Voorzorg*, *Beninunenburg* en *Genoodzaakt* alle voor 168/960 aandeel.¹⁰⁷ Ook hiervoor ontving zij vergoedingen voor het aantal slaafgemaakten. Kortom, de familie Vereul zat tot de afschaffing van de slavernij diep in de Surinaamse plantages.

Conclusie

Dit hoofdstuk heeft een kijkje gegeven in totaal verschillende belevingswerelden: de Goudse plantage-eigenaren behorend tot de elite en de in de archiefbronnen veelal onzichtbare slaafgemaakten. Hoewel dit geen volledig beeld geeft en er op basis hiervan in kwantitatieve zin geen conclusies kunnen worden getrokken, kunnen er toch enkele bevindingen worden samenvat.

Ook in Gouda waren er mede-eigenaren van plantages en daarmee van slaafgemaakten. Al deze eigenaren waren op de hoogte van het reilen en zeilen op de plantages, al was het maar omdat zij voor diverse handelingen toestemming moesten geven. Dat gold bijvoorbeeld voor de aankoop van slaafgemaakten. Voor deze plantage-eigenaren stond alles in het teken van het maximaliseren van de winst. De rijkdom die zij verwierven met de opbrengsten van hun plantages en het bezit en de handel in slaafgemaakten, staat in schril contrast met de positie van de slaafgemaakten. De slaafgemaakten werden beschouwd als werktuigen en maakten letterlijk en figuurlijk deel uit van de inventaris. Sommige passages in bewaard gebleven brieven of andere archiefstukken maken dat nog eens pijnlijk duidelijk. Zij kregen namen opgelegd en hadden niet of nauwelijks vooruitzichten op verbetering van hun situatie. Ook een overtuigd patriot als Abraham Vereul, die voor de burgerlijke vrijheden streed, heeft zich nooit ingezet voor de vrijheid van zijn eigen slaafgemaakten.

De slaafgemaakten zullen zo goed mogelijk hebben geprobeerd om op de plantages hun eigen gemeenschappen op te bouwen en om te overleven. Dat betekende niet dat zij geen verzet boden tegen hun gedwongen positie. Ook hiervan zijn voorbeelden in dit hoofdstuk gegeven, zoals van de marrons en hun aanvallen op plantages als *Poelwijk* en *Groot Marseille* en slaafgemaakten als Troebel en Fransie die de plantages ontvluchtten.

Wie was Kaatje?

Coretta Bakker en Roxana Chandali

Voor al in steden met een kamer van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC) hebben (voormalig) slaafgemaakten gewoond. Maar was dat ook in Gouda het geval? Soms kan een toevallige ontdekking in het archief een tipje van de sluier oplichten. Op 17 januari 1795 werd een begraafbriefje afgegeven voor Kaatje, 'Westindische Dienstmeyd van de heer van der Graaff'. Was Kaatje een voormalig slaafgemaakte? Daar zijn sterke aanwijzingen voor, zoals de aanduiding van de geografische herkomst, het beroep en het ontbreken van een achternaam. Slaafgemaakten hadden namelijk geen achternaam. Bovendien was Kaatje volgens het begraafbriefje onvermogen.

De begraafbriefjes worden officieel 'Billietten' wegens het middel van 't begraven' genoemd. Deze documenten zijn in Gouda bijgehouden in de periode van 1696 tot 1820. Elk sterfgeval moest worden gemeld bij de secretaris van de stad of bij één van zijn klerken. Zij noteerden de naam, het adres en de sterfdatum van de overledene, en soms ook het beroep. Na overhandiging van het briefje aan de koster van de kerk kon pas de begrafenis plaatsvinden. Maar wie was Kaatje en hoe is zij in Gouda terechtgekomen? Het begraafbriefje biedt een paar aanknopingspunten: de naam van Kaatje, haar beroep, haar werkgever de heer Van der Graaff, het adres 'Achter de Vismarkt' en de aangeefster Jacomina Flense. Van Jacomina weten wij niet meer dan dat zij een

huis bezat aan 'Achter de Vismarkt' en gehuwd was met Jacob Meijer, die in 1800 Bataafs jager was en gelegerd in Burgh-Haamstede.

Wie was de heer Van der Graaff? Mogelijk gaat het hier om Cornelis Jacob van der Graaff (1734-1812). Hij was legerofficier en ingenieur. In Gouda was hij betrokken bij de constructie van de Mallegatsluis (1763). Maar ook in tal van andere steden heeft hij als ingenieur gewerkt en van 1785-1791 was hij opgeklommen tot gouverneur van Kaap de Goede Hoop. In 1766 trouwde hij in Gouda met Hester Cornelia Reijnet (1737-1804). Hier ligt een mogelijke link met Kaatje, want Hester was geboren in Suriname als dochter van Jacob Reijnet en Anna Magdalena de Reyneval.

Misschien heeft Hester toen zij naar Nederland kwam één van haar slaafgemaakten meegenomen. We weten dat Hester al op jonge leeftijd naar Nederland verhuisde toen haar beide ouders overleden waren. Ze kwam terecht in Arnhem op een 'kostschool voor jonge juffrouwen', geleid door de gezusters Maria Johanna en Elizabeth de Gast. Deze verhuisden in 1753 naar Gouda om daar de kostschool van de gezusters Frescarode over te nemen. Waarschijnlijk zijn Hester en haar zus toen meeverhuisd; ze komen in ieder geval kort daarna voor in een lidmatenregister van de Waalse Kerk waarbij ze inwonend zijn bij de zusters De Gast 'aan het kerkhof'. We weten ook uit een

Billiet van aangeevinge, wegens het
Middel van 't Begraven.

Gedaan binnen GOUD A den 17 Januarij 1795

+ Van Sacomina, Blon Se.

Ter Secretarye der Stad GOUDA,
geteekent op datum als boven.

en. *D. Gibson*

verantwoording van hun voogd dat er kostgeld wordt betaald en andere kosten worden vergoed voor onder andere kleding. Maar in de bronnen is dan helaas geen spoor van Kaatje te vinden.

op geen enkele manier te bepalen of zij onze' Kaatje kunnen zijn. Van oma Anna Elisabeth weten we dat zij meerdere slaaf-gemaakten naar Nederland heeft meegenomen, misschien behoorde Kaatje hiertoe?

115 |

6

Van geen kwaad bewust. Marcellus Bisdom van Vliet en plantage 'De Herstelling'

Marco Bakker

In het statige herenhuis 'De Hulk' aan de Westhaven in Gouda woonde sinds februari 1780 Marcellus Bisdome van Vliet.¹ Zijn politieke carrière was begonnen als baljuw van de heerlijkheid Vliet (bij Oudewater), daarna als schepen en burgemeester van Haastrecht. In 1775 was hij naar Gouda verhuisd en daar een 'echte' regent geworden: als weeshuisbestuurder, kapitein en kolonel van de schutterij, kerkmeester, raad in de vroedschap, schepen, vertegenwoordiger in Den Haag en burgemeester van Gouda. En dat is nog niet eens de volledige lijst van zijn politieke baantjes.²

Marcellus Bisdome van Vliet was de zoon van Theodorus Bisdome, een koopman uit Haastrecht die in 1755 de heerlijkheid Vliet had aangekocht, zich daarna 'vrijheer' kon noemen en zo zijn erfopvolgers onder de noemer 'Bisdome van Vliet' wat adellijke glans had gegeven. Het geld had deze Theodorus verdiend met de teelt van en handel in hennep voor de toen bloeiende touw- en zeildoekindustrie. Marcellus Bisdome van Vliet was patriot. In 1787 werden om die reden bij zijn huis aan de Westhaven (tegenwoordig nummer 12) de ruiten ingegoooid door Oranje-aanhangers.³

Het huis van Marcellus Bisdome van Vliet aan de Westhaven 12 in Gouda, ook wel genoemd 'De Hulk'.

Marcellus Bisdom van Vliet geloofde als patriot in 'vrijheid, gelijkheid en broederschap'. Toch zag hij dat niet als universele waarden, want enkele maanden nadat hij aan de Westhaven was komen wonen, verkocht hij iets dat al sinds 1777 een slavenhouder van hem maakte. Samen met zijn broer Adriaan Jacob Bisdom verkocht hij op 3 oktober 1780 koffie- en katoenplantage *De Herstelling*, 'met alle deszelfs bepoot- en beplantingen, huizen, opstallen, slaven, vee, en verdere ap- en depentien'.⁴ Volgens de verkoopakte had hun vader Theodorus deze plantage aan de rivier Demerary in de gelijknamige kolonie (in het tegenwoordige Guyana) in januari 1771 aangeschaft. Na zijn overlijden in 1777 kregen de broers Marcellus en Adriaan Jacob de plantage in handen.

Deze plantage *De Herstelling* – niet te verwarren met plantages met dezelfde naam – lag aan de westelijke oever van de rivier Demerary, tegenover het eiland 'Borselen' (tegenwoordig *Borslem Island*).

Detail uit de 'Caerte van de rivier Demerary van Ouds Immenary, gelegen op Suyd Americaes Noordkust op de Noorder Breedte van 6 Gr. 40 Min. enz., 1759. Met aangegeven in pen, plantage De Herstelling – Bisdom.

Theodorus had het beheer van de plantage aan weer een andere zoon, Cornelis, overgelaten. Deze Cornelis Bisdom was al in 1770 met zijn echtgenote Hendrina de Veer naar Zuid-Amerika vertrokken, met het doel hun vervallen fortuin te herstellen. Cornelis was waarschijnlijk initiatiefnemer van de aankoop van *De Herstelling* door zijn vader – zelfs van de naamgeving ervan – en overleed daar in 1773. Met regelmatige tussenpozen schreef Marcellus namens hemzelf en zijn vrouw Maria van Harthals aan zijn broer Cornelis en schoonzus Hendrina. Marcellus was toen nog geen eigenaar van de plantage, maar voelde zich betrokken en wilde op 26 juni 1771 een zakelijk conflict over het beheer van de plantage tussen broer Cornelis en vader Theodorus sussen. Uit de voor moderne ogen niet erg toegankelijk geschreven tekst blijkt, met enige moeite, hoe Marcellus Bisdom van Vliet

dacht over de slaafgemaakten en slavernij in het algemeen. Eerst volgen passages uit de letterlijke tekst. Daarna zal ik die duiden.⁵

Wij kunnen ligtelijk begrijpen dat het land waar in UwEd zig thans bevinden geen oord is waar in zeeden en deugd algemeen zijn, en openlijke godsdienstigheid gevonden word: in het tegendeel stellen wij voor vast, dat het zelve, over het geheel genomen, veel eer het contrarie is, en dus verre van over een komstig met de opvoeding welke aan UwEd beide gegeven is; maar lieve vrienden! considereert dat UwEd niet naar dat land zijn gegaan om Godsdienst of deugd te leeren, nog ook niet het oogmerk om aldaar in den 't Zameleeving met waardigen luijden een zagt en aangenaam leven te leijden, maar enkel en alleen om UwL: vervalle fortuijn onder Gods zeegen te herstellen. dit is het groot oogmerk waar aan al het andere moet worden ondergeschikt: en dat tot bereijking van dat einde geen verkeerde weg met UwEd: ingeslagen is, blijkt, uyt de bevinding welke gijL: reets hebt in uwe negotie; uit het geene daaromtrent in anderen openbaar is, die tot uwent of in anderen colonien zijn of geweest zijn; en uit de uitrekening welke UwEd onlangs aan onze vader gezonden hebben. onder 's Hemels mede werking hopen wij dat de uitkomst aan het oogmerk beantwoorden zal.

de yver welke UwEd langs eerlijke wegen daar toe zullen te koste leggen, is, en moet volgens de les van den Apostel Paulus weezen, een point van uwe Godsdienst. wees niet te zeer bekrompen waarde vrienden! onze dienst welke Gode behaaglijk zal weezen, is geestelijk, en bestaat in het herte, niet in uitterlijke vertoning. vordert het nut van UwL: huisgezin uwe tegenwoordigheid, bij uw werkvolk de meesten tijd van den dag, uwe kortstondigen afzonderingen, en hertgrondigen schoon korter dankzeggingen en gebeden zullen Gode aangenaam weezen, en de bestraling van zijnen geest kan uwe denkbeelden in 't midden van Uwe wandelingen en verkeerking met uwe heidsche slaven, Hem heerlijk en welgevallig maken.

te streng te wezen in 't straffen van 't geene quaad is in UwL: ogen, daar het nogtans niet zodanig is in de haren, die niet met zo veel ligt van kennis begunstigt zijn, is na onze gedagten gantsch niet voorzigtig, en nogtans word die deugd, de voorzigtigheid, door onzen volmaakten voorgangers zijne leerlingen aangepreezen. wij hebben thans op het oog met name de hoererij, welke zo algemeen onder de slaven in gebruik is, en wij vertrouwen dat UwEd, bij nadenking van 't gene aan UwEd overkomen is door het tegengaan van dat quaad in een van uwe slavinnen zult moeten overtuigt worden dat het beter is zulk quaad door overtuiging te tragten te verbeteren, of anders ongemerkt te laten passeeren 't geene door harde behandelingen niet kan worden te boven gekomen zonder uwe bezittingen en leeven in 't uiterste gevaar te stellen, 't welk in zodanige gevallen na onze begrippen niet geoorlooft is. en waarom zouw een goed voorbeeld, en op zijn tijd toegeneegen onderrigting en leering, niet strekken kunnen tot verbeetering van verblinde heijdenen, Ja somtijds tot verbreijding van Gods Koningrijk?

Marcellus Bisdom van Vliet zegt hier dat zijn broer niet moet klagen over het gebrek aan christelijke waarden bij de slaafgemaakten. Hij vindt dat een vanzelfsprekendheid. Cornelis moet maar bedenken dat hij naar de Demerary-rivier is gekomen om geld te verdienen – niet om een fijn leven te leiden. Dat Cornelis tussen de ongelovige slaafgemaakten leeft, moet Cornelis zichzelf niet te veel aanrekenen. Het maakt hem heus geen slecht mens. En als het gaat om 'hoererij' kan Cornelis beter proberen de slaafgemaakten te overtuigen van de christelijke waarden, of 'het kwaad' gewoon negeren, dan te streng te zijn. Hard optreden zou Cornelis zelf en zijn bezittingen maar onnodig in gevaar brengen.

Op het eerste gezicht lijkt Marcellus Bisdom van Vliet een 'goede' behandeling van de slaafgemaakten te bepleiten. Dat dit niet uit menslievendheid voortkomt, blijkt uit zijn argumentatie. Voorzichtigheid is vooral in het voordeel van zijn broer. Het anders-zijn – misschien zelfs wel het slecht-zijn – van de slaafgemaakten neemt Marcellus voor waar aan. Het staat niet ter discussie. Aan de andere kant vindt Marcellus het de moeite waard de slaafgemaakten te bekeren tot het christelijk geloof.

In de brief komt een mentaliteit tot uiting die wijdverbreid was onder de toenmalige Europeanen. Niet het in stand houden van de slavernij maakte iemand potentieel

Portret van Theodorus Bisdom van Vliet (1698-1777), Maria van Harthals (1703-1763) en tien van hun kinderen in 1757. Linksboven Cornelis en rechtsonder Marcellus. Schilderij door Jan Stolker.

een slecht mens. Nee, zij maakten zich zorgen of het leven tussen de 'zedeloze' slaafgemaakten afgekeurd zou kunnen worden. Marcellus Bisdom van Vliet vond van niet en was in die zin tolerant, maar hij was duidelijk geen abolitionist.

Op 21 januari 1773 schrijven Marcellus en Maria aan Cornelis en Hendrina een andere brief, waarin een interessante kijk op de inheemse bevolking naar voren komt. Opnieuw volgt eerst de letterlijke tekst en daarna mijn 'vertaling'.⁶

Schoon wij geen afzonderlijk schrijven van UweEd gekregen hebben, wij hebben nogtans het genoeg gehad om somtijds door brieven aan anderen in de familie tijding te krijgen van UweEd welstant, en nu weder op den 13e. dezer per de duplicit. brieven door Capt: Maarten van Louw met het schip de eensgezindheit overbragt.

Uit uwe berigten per gem: bodem zien wij met leetweezen de becommerring en continueele vrees in welke UweEd toen leefden, en hoe UweEd zig zelve reets hebben benadeelt door het weg hakken van geboomten en slaven kost, uit vreeze voor overrompeling van de rebellen. waarlijk een zeer ongelukkige toestand! maar permitteert ons te vragen of 'er onder Gods zeegen geen hulpmiddel teegens kan worden gebruikt? wij verbeelden ons van Ja, en geven daar toe het volgende ter Uwer overweeging:

Alhoewel men natuurlijker wijze zouw kunnen geloven dat de Inlanders vijandig zouden moeten zijn tegens dezulken die zig toe eijgenen het land waar in zij vrij geboren zijn, en 't welken derhalven uit de natuur aan haar toebehoort, zo is het nogtans volgens alle bevinding een zekere waarheit, dat die land aart zeer toegeneegen en getrouw is aan de Europiaanen welken zig aldaar hebben nedergezet. wij twijffelen niet of UweEd zullen gedurende de korte tijd van UwL: verblijf in de Colonien reets overtuigt geworden zijn van deeze waarheit, en wij meenen ook uit UweEd eijge brieven te hebben gezien hoe noodzakelijk aan de Planters is de hulp van de Inlanders in het aanleggen van een plantagien. om ons hier over niet wijdloper te explicceeren, wij zouden van gedagten weezen dat het voor Uwe persoonen en bezittingen veilig, en voor uw werk vorderlijk zouw weezen, dat op Uwe plantagien gevestigd was eene familie van een goede aart uit de inlanders, aan dewelke woning en een stukje gronds tot haarL: behoef zouw moeten worden gecedeert, en met welke gijLieden als met goede vrienden zouden moeten omgaan, dezelve voedenden en belonenden voor de arbeid welke zij voor UwL: zouden aanwenden. hier door zouwen uweEd zig verzekeren van de vriendschap en hulp van de Inlanders; altoos eenige hebben, en meer van hare natie kunnen krijgen, tot weg kapping van Uwe bosschen, en gevolgelyk Uwe slaven bewaren van een werk dat zij niet zo wel verstaan, en waar door zij veele ongemakken verkrijgen: door zodanig eene volk planting zouden Uwe slaven te meer in ontsag worden gehouden, en UweEd zeeker weezen van de te rug krijging van uwe weglopers.

Dit fragment beschrijft het volgende: blijkbaar ontsnappen regelmatig slaafgemaakten tijdens het houtkappen en is Cornelis bang voor overvallen, mogelijk van juist deze gevluchte slaafgemaakten. Als oplossing voor de problemen stelt Marcellus voor een familie uit de inheemse bevolking op de plantage te laten wonen en vriendschap met hen te sluiten. Hij constateert dat de oorspronkelijke bewoners 'vrijgeboren' zijn en dat het land hen 'natuurlijk' toebehoort en hen door de Europeanen is afgenomen. Door samenwerking met de oorspronkelijke bewoners te zoeken, zou Cornelis de rust en vrede op de plantage kunnen herstellen en zouden zelfs gevluchte slaafgemaakten naar de plantage kunnen terugkeren. Hoe dat laatste precies zou moeten werken, wordt uit de tekst niet helemaal duidelijk, maar de boodschap is helder: zie de oorspronkelijke bewoners van het gebied niet als vijanden, behandel ze goed en laat ze helpen, bijvoorbeeld bij het kappen van bossen.

Silhouetportret van Marcellus Bisdome van Vliet, circa 1790.

Marcellus heeft hier geen afwijkende mening. Sterker nog: dit past helemaal in de strategie die de individuele Nederlandse planters en het koloniebestuur aan de rivier Demerary hanteerden.⁷ De inheemse bevolking zorgde voor beveiliging tegen opstanden en voorkwam ontsnappings van slaafgemaakten. Verschillende inheemse stammen werden bondgenoot gemaakt en ingezet als militaire ondersteuning, omdat er maar weinig Europese militairen in het gebied waren. Zij hielpen opstanden neerslaan en gevluchte slaafgemaakten opjagen. Dat deden ze niet alleen vanwege de beloning, maar ook om persoonlijke banden met de

Europeanen. De oorspronkelijke bewoners waren verder zeer bedreven in houtkap. Door hen in te huren voor het kappen van bossen, en dat niet de slaafgemaakten te laten doen, werd een goede gelegenheid voor ontsnappings weggenomen. Marcellus was dus goed op de hoogte van de geldende praktijk in de Demerary-kolonie.

Op 3 oktober 1780 verkopen de broers Marcellus Bisdome van Vliet en Adriaan Jacob Bisdome de plantage voor 40.000 gulden aan Nicolaas Jan van Baggen en Abraham van Ketwich, beiden uit Amsterdam. In een bijlage bij de verkoopakte, als onderdeel van een inventaris van 1 januari 1780, worden de namen vermeld van de slaafgemaakten die tot de plantage werden gerekend.⁸ Op de plantages hadden slaafgemaakten alleen voornamen. Deze namen werden door de eigenaren ge-

geven en getuigen meestal van weinig individualiteit doordat ze vaak in reeksen werden gegeven. Zo zien we plaatsnamen, zeehelden en namen uit de Griekse mythologie of de Bijbel. Achternamen werden pas gegeven bij manumissie (individuele vrijmaking) of emancipatie (afschaffing van slavernij).⁹

Mannen:	Vrouwen:	Jongens:	Meisjes:
Jason 'bomba'	Antoeba 'bombaris'	Amour	Juno
Apollo	Zara	Damon	Charmantje
Fortuijn	Cornelia	Coridon	Silvia
Leander	Louisa	Cupido	Zaphira
Martijn	Minerva	Carel	Amelia
David	Johanna		
Collijn	Diana		
Alexander	Leena		
Vainceur	Marianna		
Adam	Susette		
Ourson	Betje		
Scarmoes	Caatje		
Sulmus	Philida		
Tromp	Julia		
Ruijter	Cecilia		
Valentijn	Ariaantje		
Aron	Amarille		
Hector	Octavia		
Appeldoorn	Livia		
Dameet	Dina		
Moses	Charlotte		
Rotterdam	Pieterneel		
Delft	Eva		
Ariaan	Philis		
Louis	Colette		
Souvenir	Mietje		
Pollidoor			
Jan			
Abram			
Cubijn			

Met zijn adviezen aan zijn jongere broer Cornelis geeft Marcellus Bisdom van Vliet een inblik in de gedachtegang van een typische Goudse regent ten aanzien van slavernij. Hij was een kind van zijn tijd en zag geen kwaad in het reduceren van zijn medemens tot eigendom, ook al was hij als patriot goed bekend met mensenrechten. Door de lijst met namen in de bijlage bij de verkoopakte weten we wie Marcellus Bisdom van Vliet als verkoopbaar bezit zag: 30 mannen, 26 vrouwen en 10 kinderen.

interview

De ontdekkingstocht van Yanice

Stuart Kensenhuis

Sinds enige jaren is de Goudse Yanice 'Slagveer' zich steeds meer gaan verdiepen in het koloniaal en slavernijverleden van Nederland. Een deel van haar familiegeschiedenis speelde zich af op de plantages Paradise en Mary's Hope in Suriname. Door onderzoek komt zij achter dingen waar zij zich niet van bewust was. Daardoor krijgt zij nieuwe inzichten over de structuren van onze samenleving. Vooral over de niet direct zichtbare verhoudingen. Zij is ervan overtuigd dat wij deze patronen moeten doorbreken, om oude wonden te kunnen helen, waardoor een nieuwe toekomst kan ontstaan. Haar achternaam speelt hierbij een belangrijke rol.

'Wat mij onder meer verdriet heeft gedaan zijn de kinderliedjes met een verwijzing naar de slavernij. Ze werden vroeger door vele Surinamers en soms door mijzelf gezongen', zegt Yanice. Dan geeft zij een voorbeeld. Zij zingt hierbij zonder vrolijk te zijn:

*Faya siton, no bron mi so, no bron mi so
Agen masra Jantje kiri suma pikin.*

Vertaling:

Vuursteen, brand mij niet, brand mij niet.
Opnieuw vermoordt baas Jantje een
mensenkind.

Het lied gaat over de hete potten waarin suikerriet werd gekookt op de plantages in Suriname. Soms werden slaafgemaakten gestraft door hen daaraan vast te binden, terwijl het vuur werd opgestookt. Deze straf werd toegepast op mannen, vrouwen en kinderen. De meesten stierven daarna aan brandwonden en aan koorts. 'Wij zongen het als een vrolijk kinderliedje. Maar eigenlijk zongen wij over het vermoorden van kinderen en volwassenen, door Nederlandse slavenhouders', zegt Yanice. 'Ik vind het verbijsterend dat ons dit als een kinderlied werd aangeleerd. En ook dat veel mensen niet weten wat dat liedje echt betekent.'

Als gevolg van haar nieuwe inzichten heeft Yanice ook haar beeld bij moeten stellen over de relaties tussen zwarte mannen en vrouwen. Vroeger ging zij onbewust mee in de diepgewortelde stereotypen over zwarte mannen. Het gaat dan bijvoorbeeld over

Yanice.

trouw zijn in relaties. Of die van de krachtige en seksueel hongerige zwarte man. Nu neemt zij in haar overwegingen de doorwerking mee van het slavernijverleden, tot in alle geledingen van de Afrikaanse diaspora. Dan wijst zij erop dat de slaafgemaakten door de wet niet werden gezien als personen, maar als roerende goederen. Het betekent dat zij geen wettige huwelijken mochten sluiten.

Wat zij wel mochten in de slavernijtijd was het hebben van losse 'contacten' met elkaar. Meestal werd de zwarte man ingezet om van vrouw tot vrouw te gaan, waardoor met

de geboorte van kinderen uit deze losse 'contacten' het bezit en dus ook de werkkrachten van de slavenhouder toenamen, zonder dat hij daar extra geld voor hoefde uit te geven. 'Binnen het koloniaal en slavernijverleden zie je heel sterk hoe het vertrouwen in de relaties tussen zwarte mannen en vrouwen is verbroken', zegt Yanice. 'De bewustwording over de effecten van dat verleden begint steeds meer te groeien. Wij moeten rekening houden met een trans-generatieel trauma, dat telkens overgedragen wordt. Het is iets waar men zich nu pas bewust van is. En waar meer onderzoek op wetenschappelijk niveau naar gedaan zal moeten worden.'

Yanice is zich ook meer bewust geworden hoe het – met de opkomst van de trans-Atlantische slavenhandel – wenselijk was om de waardigheid van de Afrikaanse mens te aan te tasten. Dat heeft er bijvoorbeeld toe geleid dat vele zwarte vrouwen een nogal

verwongen beeld hebben over 'goed haar'. Hoe steiler de haren, hoe groter de schoonheid. Althans, dat schijnt men te denken. Want het eigen kroeshaar wordt veelal negatief besproken. 'Met mijn tienerdochter praat ik hierover', zegt Yanice. 'Ik geef haar complimenten en laat haar weten dat haar eigen kroeshaar mooi is. En ook dat zij daar met zorg mee moet omgaan.'

Met haar nieuwe bewustzijn probeert Yanice ook haar tienerzoon inzicht te geven over de doorwerking van het koloniaal en slavernijverleden. Hij houdt van Aziatische animatiefilms. Daarin spelen vooral witte figuren de hoofdrollen; zij worden geadoreerd. 'Mijn zoon vertelde mij dat een zwarte vrouw de hoofdrol zou spelen in een animatieserie. De zwarte hoofdrolspeler was verre van zwart. Zij had een zeer lichte teint en je kon haar eigenlijk wit noemen. Dan ga ik met hem het gesprek aan over racisme en colorisme (een vooroordeel of discriminatie

Afrikaanse familie wordt gescheiden door Europese slavenhandelaren. Prent van John Raphael Smith, naar een schilderij van George Morland, 1791.

binnen een vermeend ras op basis van gradaties in de huidskleur, red.). En ook hoe je als kijker daardoor onbewust geïndoctrineerd kan worden', zegt zij.

Trots vertelt Yanice over de volgende stap die zij heeft gezet in het proces van bewustwording over het slavernijverleden. 'Ik heb een DNA-test gedaan via MyHeritage. Na mijn aanmelding heb ik mijn wangslim opgestuurd. De conclusie van het onderzoek naar mijn etnische afkomst is, dat ik afstam van mensen uit Nigeria, Sierra Leone en Kenia. Maar er zit ook een paar procent van het Iberisch schiereiland (Spanje en Portugal) en Turks bij. Kan je het geloven? 'Turks!' Zij lacht. Dan zegt zij op een serieuze toon: 'Dat Spaanse en Turkse bloed heeft mij wel verrast. Wij moeten aannemen – op basis van de geschiedschrijving – dat dit niet vrijwillig tussen mijn Afrikaanse bloedlijn zat.'

Op basis van haar DNA-test is Yanice inmiddels vastbesloten om haar naam te veranderen. Ingrijpend, dat is het zeker. Maar zij ziet geen andere manier om die persoonlijke bewustwording over het koloniaal en slavernijverleden beter vorm te geven. Door haar naamsverandering wil zij bovendien een koppeling leggen met haar culturele identi-

teit, in plaats van een verbinding met witte mensen die haar voorouders hebben onderdrukt. 'Ik heb echt last van de naam Slagveer', zegt zij. 'Als de mogelijkheid zich voordoet, kies ik voor een Afrikaanse naam.' In 2022 heeft het kabinet inderdaad aangekondigd dat mensen met slavennamen in de nabije toekomst gratis hun naam kunnen laten veranderen.

Misschien dat zij de aanvraag voor die naamsverandering in Gouda doet. Dat is namelijk haar woonplaats. Het is ook de stad die laat onderzoeken hoe zij zelf betrokken is bij het koloniaal en slavernijverleden. Daarna zal er een beoordeling gemaakt worden welke stappen er nog meer gezet moeten worden. In de planning staat overigens wel dat het college streeft naar continuïteit in het herdenken en vieren. 'Sowieso vind ik het mooi dat Gouda allerlei activiteiten organiseert, vanwege het kroonjaar 2023/2024, dan is de slavernij officieel 160 jaar afgeschaft', zegt Yanice. 'Ook wat betreft het motiveren en vergroten van de bewustwording bij jongeren over dit vraagstuk, doet Gouda het goed.'

7

Jacob en Henrika Blauw
van de Westhaven 62.
Transnationale invloeden
tussen Batavia en Gouda

Tanja Wassenberg

Ik ben zelf bij de 5 jaaren op Batavia geweest, en heb met slaaven omgegaan en zien omgaan. Ik heb ook menschen gekend die er ruw meede omsprongen, dan ik weet maar één geval van iemand die op het land leefde en in zijne woede een slaaf liet doodslaan – gansch Batavia was er over verontwaardigd, de fiscaal actioneerde den eigenaar, hij werd in persoon gedagvaard en de historie heeft hem 50 duizend rijksdaalders gekost, terwijl ik alle zijn slaaven openlijk door het gerecht heb zien verkoopen en met verbod om immer wederom een slaaf te moogen koopen. (Jacob Blauw, 29 juni 1821)

De schrijver van bovenstaande tekst is de in Gouda geboren advocaat en het zevende kind van Pieter Blauw en Johanna Veeris, Jacobus Blauw (1759-1829).

Jacob schreef de bovenstaande passage in een brief aan zijn werkgever, Johan Enschedé, eigenaar van de *Oprechte Haarlemsche Courant*. Vanaf 1819 tot aan zijn dood was Jacob namelijk verslaggever vanuit Parijs voor deze Haarlemse krant.

Jacob en Johan waren ook vrienden en ze correspondeerden uitgebreid over de Europese actualiteiten. Ten tijde dat Jacob zijn brief schreef, stond het voortbestaan van de koloniale expansies op de Europese politieke agenda, waarbij de rivaliteit tussen de Europese

Portret van Jacob Blauw, door Jan-Louis Davids, 1795.

staten vaak het belangrijkste onderwerp was. De centrale vraag was dan ook: 'Hoe kunnen we de opbrengsten optimaliseren?' Tegelijkertijd kwamen er ook geluiden op om de slavernij af te schaffen. Jacob had zo zijn eigen gedachten over de afschaffing van de slavernij: 'In dat geval moeten de colonisten of duvele arbeid opleggen aan de neegers, waardoor ze nog spoediger na de maan gaan, of zij moeten zeeker gedeelte van hunne plantagie incultie laten leggen, hier is geen ander alternatief te vinden.'¹

Maar voordat ik verderga met het onderwerp van slavernij, wil ik teruggaan naar Gouda, waar Jacob zijn jeugd doorbracht. Zijn vader was predikant van de Sint-Janskerk en zijn moeder regentes van het Heilige Geestweeshuis.² Het ontbrak de familie Blauw aan niets, tot Johanna in maart 1769 in het kraambed stierf.³ Vader Blauw nam toen het drastische besluit om zijn vijf dochters naar familie in Rotterdam te sturen en zijn enige nog levende zoon bij zich te houden. De tienjarige Jacob zal eenzaam zijn geweest zonder moeder en zusters in het huis aan de Regenboog (de huidige Markt 40), totdat hij naar de Latijnse school mocht. Vreemd genoeg rondde hij zijn laatste schooljaar af in Delft en verhuisde vervolgens direct naar Leiden. Echter koos hij niet voor een studie theologie, maar besloot hij rechten te gaan studeren. En ondanks dat Jacob de juiste achtergrond had om een goede toekomst in Gouda tegemoet te gaan, vertrok hij twee maanden na zijn afstuderen naar Batavia om in dienst te treden van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC), samen met andere Gouwenaars, die bij elkaar meer dan 4.000 keer aanmonsterden op een schip van de VOC tussen 1699 en 1794. Het heeft er dus alle schijn van dat het niet boterde tussen vader en zoon.

De VOC heeft door haar handelsactiviteiten aanzienlijk bijgedragen aan de economische welvaart van Nederland. Daarnaast stond de VOC destijds bekend om haar innovaties. Bijvoorbeeld het concept van aandelen op de Amsterdamse Beurs om kapitaal te vergaren voor haar handelsavonturen. Daarnaast werd ze een vooraanstaande speler in de zeevaart en ontwikkelde geavanceerde scheepvaarttechnieken. De VOC opende handelsroutes naar Azië en bevorderde zo de culturele uitwisseling tussen Nederland en andere delen van de wereld. Er ontstond een uitwisseling van goederen, kennis, ideeën en culturele praktijken. Bovendien hebben deze koloniale activiteiten een langdurige invloed gehad op de geopolitiek en de betrekkingen tussen Nederland en Azië. Maar het is ook van cruciaal belang om de betrokkenheid van de VOC bij uitbuiting en onderdrukking te erkennen. De VOC was betrokken bij praktijken als gedwongen arbeid, de handel in mensen, de uitputting van natuurlijke hulpbronnen en de onderdrukking van inheemse culturen. Deze aspecten van de VOC-geschiedenis worden terecht bekritiseerd, maar zo zag Jacob Blauw dat destijds niet. Hij beschouwde de VOC als een economisch wonder dat Nederland in staat stelde zijn economische positie in Europa te behouden.

Kortom, vol goede moed zeilde hij op 28 december 1776 op het schip *Jonge Lieve* de zeeën op. Tijdens de tussenstops kwam Jacob voor het eerst in aanraking met slavernij. In de door hongersnood geteisterde Portugese stad Porto Praia kwamen lokale bewoners niet alleen aan boord om sinaasappels te ruilen, maar ook om

familieleden te koop aan te bieden. Je kon beter in slavernij leven dan sterven van de honger. De officieren van *Jonge Lieve* zagen hun kans schoon en kochten twintig jonge kerels om met winst te verkopen aan Kaapse boeren.⁴

Eenmaal in de baai van Batavia zal de zeventienjarige jongen genoten hebben van het uitzicht op de prachtige haven en stad. Batavia was een grote stad met een gemêleerde bevolking, bestaande uit Europeanen, Javanen, Chinezen en tot slaaf gemaakten.⁵ Jacob moest nu eerst zijn weg zien te vinden in deze voor hem nieuwe wereld en zijn ellebogen gebruiken om carrière te maken als advocaat, want nieuwkomers kregen weinig kansen en de complexe zaken, die tevens de meest lucratieve waren, werden niet afgestaan door de gevestigde juridische elite.⁶ Hij stapte wel direct de huwelijksmarkt op en maakte kennis met de vijftienjarige Henrika van de Polder (1763-1847).

Gezicht op Batavia, circa 1780.

Dochters van gekoloniseerde Europeanen waren populair maar moeilijk 'verkrijgbaar' ondanks dat de mening over de Europese vrouwen in Azië varieerde van 'soo pragtig' tot zo dom dat ze bijna allemaal 'een slag van de molen hadden'.⁷ Henrika groeide op in een huishouden dat grotendeels bevolkt werd door Aziaten van verschillende achtergrond.⁸ Dochters kregen thuisonderwijs van hun moeder en de bedienden, waardoor Henrika meer beïnvloed werd door haar directe omgeving

dan door het thuisland van haar vader. Dit roept de vraag op hoe goed Henrika op de hoogte was van de Nederlandse taal en cultuur.⁹

Nog in dezelfde maand dat ze 16 jaar werd, trouwde ze met Jacob.¹⁰ Opmerkelijk, omdat het lijstje van vrouwelijke huwelijkskandidaten kort was en het aanbod van potentiële mannelijke kandidaten groot. Mogelijk hadden de vaders van Jacob en Henrika bekokstoofd dat ze met elkaar moesten trouwen.¹¹ Henrika's vader, Jan van de Polder (1730-1809), was niet alleen een rijke koopman, maar hij verdiende ook zijn geld als groot aandeelhouder van de Amphioen Sociëteit met de handel van ruwe opium. Financieel gezien was zijn dochter een goede 'buit'.¹² Veelbetekend in dit mogelijk onderonsje is de relatie met Gouda, aangezien daar ook nog familie van Henrika woonde. De banden met deze familieleden moeten hecht zijn geweest, aangezien haar achternichten, Amalia en Margaretha, dochters van Nicolaas Fek van Rijnveldshoek en Hester Maas, in juni 1779 een aanzienlijk bedrag van 30.000 gulden erven van Henrika's grootvader.¹³

Na zijn overlijden voorzag de welvarende grootvader van moederszijde, David de Cordua, niet alleen zijn nabestaanden zeer genereus. Zijn 30 tot slaaf gemaakten kregen naast hun vrijheid elk een geldbedrag variërend van 50 tot 200 rijksdaalders.¹⁴ Het wegvallen van de noodzaak om de tot slaaf gemaakten te verkopen was hierdoor een zorg minder voor de nabestaanden. Een grotere zorg was het behoud van geld en goederen. Opa liet niet alleen een aanzienlijk kapitaal na, maar ook een huis en een zak met ruwe diamanten.¹⁵ Wie echter naar Nederland repatrieerde moest al zijn koloniale bezittingen verkopen. De opbrengst verdween in de compagniekas waarvoor men dan retourwissels ontving. Op die manier had niemand na repatriëring nog persoonlijke bezittingen in de Oost. Hiermee deed de VOC een poging om particuliere handel tegen te gaan, want ze tolereerde geen concurrentie.¹⁶

Om te voorkomen dat de diamanten in handen van de VOC zouden vallen, restte de erfgenamen niets anders dan ze uit Batavia te smokkelen. Een risicovolle onderneming, waarbij een handlangers noodzakelijk was.¹⁷ Omkopen van de schipper of de waterfiscaal – de man die alle persoonlijke kisten en plunjezakken inspecteerde – was de beste optie. Het is in die zin heel frappant dat Jacob als waterfiscaal werd benoemd.¹⁸ En daarmee leidde de dood van Henrika's grootvader tot het onverwachte vertrek van Jacob en Henrika uit Batavia.

Terwijl het konvooi nog maar net was vertrokken, brak op 20 december 1780 de Vierde Engelse Oorlog uit. Het eerste gedeelte van de reis verliep nog voorspoedig, maar ontwikkelde zich dramatisch toen de vloot ter hoogte van de Azoren door de Engelsen werd aangevallen. Het schip waarmee Jacob en zijn gezelschap – inclusief Henrika's ouders – reisden, werd naar de bodem gejaagd. Hun spullen gingen verloren, maar hun levens en de diamanten niet. Op één van de andere konvoischepen werd de reis voortgezet, maar door het afsluiten van de Nederlandse havens moesten ze uitwijken naar Cádiz, om vandaar over land terug naar Gouda te reizen.¹⁹

Met het geld uit de erfenis kocht Jacob in 1782 het huis aan de Westhaven 62.²⁰ Overigens kochten zijn schoonouders in juli 1784 een huis aan de Oosthaven. Het is mogelijk dat Henrika met haar exotische voorkomen en gedrag de aandacht trok van de inwoners van Gouda. Jacob, die wellicht gevoelig was geworden voor de manier waarop mensen met verschillende achtergronden werden behandeld, sloot zich aan bij de patriotten. Hij zou uitgroeien tot een belangrijk internationaal politiek figuur en zou een voorvechter van de vrijheid worden.²¹ Al was zijn visie op vrijheid vooral gericht op blanke mannelijke burgers en niet op zijn tot slaaf gemaakte medemens. Jacob had in Batavia zelf ook een man gekocht.²² Hij had dus weinig oog voor de onmenselijkheid van slavernij en ging mee met de gebruiken van zijn tijd.²³ Het was geen opmerkelijke zienswijze als je bedenkt dat veel Nederlandse bedrijfstakken draaiden op producten die geproduceerd werden door tot slaaf gemaakten. En de vraag naar deze producten, zoals specerijen, koffie en thee, was groot.²⁴

Hoeveel mensen de VOC zelf heeft verhandeld om aan de vraag naar deze producten te voldoen, is lastig vast te stellen. Dit komt mede doordat tot slaaf gemaakten, net als meubilair en onroerend goed, werden gecategoriseerd als 'dode effecten' in de boekhouding. De koop en verkoop van een mens was een eenvoudige zakelijke transactie en werd geregeld bij een notaris. Bij elke transactie werd de oorspronkelijke identiteit verder ontnomen door de complexe Indische namen zonder aarzeling te veranderen in namen die gemakkelijker uit te spreken en te onthouden waren voor Europeanen.²⁵ Jacob gaf zijn uit Siam, het huidige Thailand, afkomstige bediende de naam Augustus.

Het beeld van het koloniale bewind in Indië is over het algemeen weinig positief. Het beeld van Jacob Blauw vormt daarop geen uitzondering. Jacob veroordeelde weliswaar een ruwe behandeling van tot slaaf gemaakten, maar dit standpunt was voornamelijk gebaseerd op economische overwegingen, al had hij enigszins oog gekregen voor het welzijn van de tot slaaf gemaakten. Zo vond hij dat er 'nuttige mensen' van gemaakt konden worden, door ze te civiliseren en moraliseren. Zoals door het stimuleren van huwelijken, het verbieden van

Het huis van Jacob Blauw en Henrika van de Polder aan de Westhaven 62 in Gouda.

concubinaat en ze één dag per week vrij te geven voor eigen werkzaamheden en het zich vrijelijk voortplanten, want dat zou meer arbeidskrachten opleveren.²⁶ Afschaffing van het slavernijsysteem heeft ook later in zijn leven nooit op zijn politieke agenda gestaan.

Patriotse visie op slavernij. Borduurwerk door Louise van Ommeren-Hengevelt, 1794. Onder het borduurwerk staat de tekst: 'Komt, daar onse harten bloeden / Dat hier onse daden spreken / Op het zien van slavernij / Laten wij dit Muisje vrij.' Op de tafel staat een kooitje met een muis. Dit tafereel staat symbool voor de discussie over de afschaffing van de slavernij.

Voor Jacob en Henrika was het gebruik van de koloniale erfenis van haar grootvader voor de aankoop van onroerend goed in Gouda dan ook geen moreel dilemma. In de context van hun tijd en de heersende opvattingen, zullen zij het als normaal en acceptabel hebben beschouwd om het geld op die manier te besteden. Het is waarschijnlijker dat Henrika destijds meer bezig was met de vraag hoe ze zich moest aanpassen aan Gouda en haar inwoners, dan dat ze zich bezighield met ethische vraagstukken rondom de besteding van hun geld. Het is zeer waarschijnlijk dat Henrika heeft geprobeerd de lokale gebruiken en tradities te begrijpen en ze zal hebben nagedacht over hoe ze kon integreren en relaties kon opbouwen met de inwoners van Gouda. Tijdens haar ontmoetingen en bezoeken zal ze de Goudse burgers ongetwijfeld hebben verteld over haar leven in Batavia. Zo kon ze haar ervaringen en achtergrond delen met anderen.

Als cultuurhistoricus vind ik het boeiend om de kruisbestuiving tussen culturen en mensen te zien. In die zin is het interessant dat een deel van de duizenden Goudse VOC-dienaren na terugkeer hun verhalen over de koloniën zal hebben gedeeld met vrienden en familie. Het verhaal van Jacob en Henrika Blauw is daar een voorbeeld van. Het is een onmiskenbaar feit dat geld dat verdiend was binnen het economische verdienmodel van arbeid onder slavernij naar Gouda stroomde. In de 21e eeuw erkennen we de ernstige ethische implicaties van dit verdienmodel, vanwege de inherente onrechtvaardigheid en immorele aard van het slavernijsysteem zelf. Daar moeten we zeker oog voor blijven houden. Maar de verhalen van degenen die direct betrokken waren bij de koloniale activiteiten dragen bij aan een breder begrip van de impact van het koloniale verleden op de Nederlandse samenleving en cultuur, zoals het verhaal van Jacob en Henrika.

De Goudse koloniale economie

Christiaan van der Spek

Dit artikel is een verkennend onderzoek naar hoe het koloniale systeem, inclusief de op slavernij gebaseerde handel, en de Goudse economie met elkaar verbonden waren. Zowel de handel op Zuidoost-Azië als op het Atlantisch gebied komt aan bod. De nadruk zal liggen op de 18e eeuw, toen vooral de handel met de West-Indische koloniën zijn hoogtepunt bereikte.

In de vele boeken over het Nederlandse koloniale en slavernijverleden draait het, behalve om het menselijk lijden in de gekoloniseerde gebieden, vaak ook om cijfers. Vreemd is dit niet; bovenal was het koloniale systeem een economisch systeem, waarbij Nederland en verschillende andere Europese landen grote delen van de wereld ondergeschikt maakten aan hun eigen behoeften en als wingewesten uitbuiten. De afgelopen jaren is de cijfermatige kant van dit verhaal steeds beter in kaart gebracht. Mede dankzij de rijke archieven van de grote handelscompagnieën weten we hoeveel schepen betrokken waren bij de handel op de Oost, de West en bij de slavenhandel, wat deze schepen zoal vervoerden, wat de winstmarges waren en wie er direct of indirect van deze handel profiteerden. Voor steden als Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen is gereconstrueerd wat de impact van de koloniale handel op de lokale economieën was en ook voor de Nederlandse economie als geheel zijn inmiddels betrouwbare schattingen bekend. In alle gevallen luidde de conclusie dat de impact groter en verstrekkender was dan lang gedacht.

In het verleden is de discussie over de omvang van de koloniale handel en het belang daarvan voor de Nederlandse economie vaak te beperkt gevoerd. Illustratief hiervoor is de weging van de Atlantische slavenhandel. Wie kijkt naar de omvang van de Atlantische slavenhandel, trekt al snel de conclusie dat deze mensonterende praktijk slechts een marginaal onderdeel van de totale Nederlandse handel uitmaakte. Immers, relatief weinig Nederlandse schepen waren erbij betrokken (circa 30 per jaar op een totale koopvaardijvloot van 4000 schepen) en een relatief klein aantal werknemers was actief in deze sector (1000-1200 man, terwijl alleen al de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) toen 11.000 man in dienst had).¹ Maar door alleen te kijken naar de slavenhandel ontstaat er een vertekend beeld. Beter

Schip op een scheepswerf, Salomon Savery, 1610-1665.

en eerlijker is het te kijken naar de op slavernij gebaseerde handel in den brede. Dat wil zeggen: niet alleen naar het vervoer en de verkoop van slaafgemaakten, maar ook naar de handel in producten afkomstig van plantages en alles wat daar direct of indirect mee te maken had. Op deze manier hebben Pepijn Brandon en Ulbe Bosma in een baanbrekend artikel becijferd dat de op slavernij gebaseerde handel in de tweede helft van de 18e eeuw 5% van het Bruto Binnenlands Product (BBP) uitmaakte van de Nederlandse Republiek en maar liefst 10% van het BBP van het gewest Holland. Verder toonden zij aan dat in deze economisch moeilijke periode 40% van de economische groei van Holland terug te voeren was tot de Atlantische slavernij.² Het idee dat de slavenhandel en de op de slavernij gebaseerde handel economisch gezien weinig voorstelden kan daarmee definitief naar het land der fabelen worden verwezen.

In het licht van deze nieuwe bevindingen, zal in dit artikel de verwevenheid van de Goudse economie met het koloniale systeem nader worden onderzocht. Hoe nauw was Gouda met de koloniale handel verbonden en wat merkte de Goudse bevolking daarvan? Voorop staat dat Gouda geen Amsterdam, Vlissingen of Rotterdam was. Amsterdam was in de 17e en 18e eeuw de grootste haven van Europa en de belangrijkste stapelmarkt en had alleen daarom al veel intensiever contact met de koloniën.³ Vlissingen was in deze periode nauw betrokken bij de slavenhandel en de trans-Atlantische scheepvaart⁴, terwijl Rotterdam dankzij zijn ligging aan de monding van de grote rivieren in de 18e eeuw kon uitgroeien tot belangrijke doorvoerhaven van koloniale producten naar het Duitse achterland. Toch wil het feit dat

Gouda geen zeehaven had, niet automatisch zeggen dat er geen 'koloniale connectie' was. De vraag is hoeveel van de miljoenen guldens die met de koloniale en op slavernij gebaseerde handel werden verdiend, uiteindelijk ook Gouda bereikten.

De economische band tussen Gouda en de koloniën kan op verschillende manieren worden ontleed. Ten eerste was er de productiekant, waarbij gedacht kan worden aan de goederen die in de stad werden geproduceerd voor de koloniën zelf, aan de scheepsbenodigdheden die nodig waren voor onderweg, en aan de producten die als ruilhandelswaar overzee werden meegenomen. Daar tegenover stond de consumptiekant. De koloniale waren die per schip uit de Oost en de West werden aangevoerd, werden in Nederland, al dan niet na verdere verwerking, verkocht en geconsumeerd. Ten derde zorgden alle aan de koloniale handel gerelateerde activiteiten voor werkgelegenheid. Te denken valt aan de vele jongemannen die bij de VOC als matroos dienden, maar ook aan de timmerlieden die de Oost-Indiëvaarders bouwden, of aan de bakkers die het brood leverden voor aan boord. Tot slot had de elite door aandelen in de grote handelscompagnieën of beleggingen in bijvoorbeeld plantages, vooral financiële belangen bij de koloniale handel. Hun winsten vloeiden ook in enigerlei mate in de Goudse economie. In het onderstaande zal de nadruk vooral op de eerste twee vormen van economische betrokkenheid liggen en in mindere mate op de werkgelegenheid. Op de rol van de elite wordt elders in deze publicatie ingegaan (hoofdstuk 5 *'Goudse elite, slaafgemaakten en plantages'*).

Gouda als toeleverancier en exporteur

Vanaf de allereerste intercontinentale handelsreizen zorgden de bouw, uitrusting en proviandering van de schepen voor grote bedrijvigheid in de havensteden van vertrek. Met de uitreding van een schip, laat staan van een hele vloot, waren enorme bedragen gemoeid, die voor een groot deel in de lokale of regionale economie vloeiden. Berekend is dat de bewindhebbers van de Rotterdamse Kamer van de VOC in de 18e eeuw jaarlijks een miljoen gulden uitgaven en de Amsterdamse Kamer een veelvoud daarvan.⁵ Deze bedragen betekenden een belangrijke stimulans voor de economie en alleen al daarom kon de onderneming volgens de Heren Zeventien een succes worden genoemd.⁶

Het grootste deel van de zogenaamde equipagekosten ging naar bouw- en loonkosten, maar ook aan de inkoop van victualiën (eten en drinken) en scheepsbenodigdheden werd flink geld besteed. Hierbij ging het om bijvoorbeeld touwen, zeilen, kanonnen en buskruit, maar ook om vlees, brood, bier, brandewijn, azijn, vaatwerk en verschillende soorten medicijnen. De totale paklijst besloeg vele honderden verschillende producten.⁷ Alex van Stipriaan stelt in zijn studie naar het slavernij-verleden van Rotterdam dat 'wanneer alle producenten van goederen voor de slavenhandel, van textiel, wapens, spijkers en kaas, tot en met servies en lampolie, zouden worden benoemd en opgeteld, [...] dat alleen al voor Rotterdam en omgeving een lijst van vele duizenden personen [zou] worden'. En allemaal profiteerden ze een klein beetje mee.⁸

Deze koop- en ambachtslieden kwamen hoofdzakelijk, maar niet uitsluitend uit de grote havensteden. In 1768 stelden de Zeeuwse bewindhebbers van de West-Indische Compagnie (WIC) een lijst op van alle steden en dorpen waar zij voor de uitrusting van hun schepen producten uit betrokken. De uitkomst was een indrukwekkend overzicht van meer dan tachtig plaatsen, waaronder Gouda, die verspreid lagen over de hele Republiek, tot Groningen aan toe.⁹ Voor de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) gold hetzelfde. Ook zij investeerde op grote schaal buiten de eigen stads- en provinciegrenzen. Halverwege de 18e eeuw becijferde de onderneming dat van elke vijftigduizend gulden die zij besteedde, er dertigduizend naar Holland vloeiden.¹⁰

(14)	
Timmermans Gereedschap	-
Kuipers Gereedschap	-
Schoppen	-
Spaaden en Graaven	-
Groepen	-
Schiet- en Zyde- weer	-
Beleid Leer	-
Yzere Potten	-
Cassave Platen	-
Glaswerken	-
Aardewerk	-
Hoepels	-
Papier	-
Kogels, Hagel, Loot	-
Veelderlei Yzerwerk	-
Tabak	-
Wasch	-
Meel, Erwtten, Gort	-
Vleesch	-
Bokkens	-
Allerlei Yzerwerk, als	-
Houweelen	-
Kapmeisen	-
Bylen	-
Schoppen	-
Dulhouwers	-
Schooten en Spykers	-
Bouten	-
Uit Holland.	
Bonten	-
Neusdoeken	-
Gedrukte Catoenen	-
Inlandische Stoffen	-
Linnens	-
Sterke Dranken	-
Metfelaars en Kuipers	-
Gereedschappen	-
Houweelen	-
Kapmeisen en veel Yzerwerk	-
Tabakspypen	-

Lijst met alle steden en dorpen, waar de Zeeuwse bewindhebbers van de WIC producten kochten voor de uitrusting van hun schepen. Bij tabakspijpen wordt Gouda genoemd, 1768.

Ook Goudse koop- en ambachtslieden deelden, zij het op bescheiden schaal, in de orders en aanbestedingen. Concrete bewijzen hiervoor, zoals bijvoorbeeld leveringsafspraken of facturen, zijn echter schaars. De meeste lijsten met toeleveran-

ciers die er nog zijn, geven alleen namen zonder verdere herkomstgegevens, zodat het blijft gissen naar waar een leverancier precies vandaan kwam. Wel is bekend dat Goudse lontmakers – een specialisme waar Gouda begin 17e eeuw om bekend stond – lonten leverden aan de VOC. In 1607 kregen ze een bestelling van 50.000 pond en in 1611 zelfs van 50.000 kilo.¹¹ In 1620 regelde de van oorsprong Goudse koopman Dirck Vlack vanuit zijn functie van bewindhebber in de Amsterdamse Kamer van de levering van een hoeveelheid Goudse lonten, maar na controle werden deze echter 'te dun en te onbequaem' bevonden.¹² Naast lonten leverde Gouda, of liever de omgeving van de stad, ook kaas, omdat die vanwege zijn langere houdbaarheid uitermate geschikt was als proviand op verre reizen.¹³ Ongetwijfeld zullen Goudse producenten of kooplieden ook nog andere goederen hebben aangeleverd, maar zonder archivaal bewijs blijft dit speculatie.

Dan was er ook nog de ruilhandelswaar, de lading, die door de grote handelscompagnieën werd meegenomen. Hiervoor leverde Gouda voornamelijk pijpen aan (zie hoofdstuk 11 '*De Goudse pijp en de slaafgemaakten*').¹⁴ Maar dankzij de bewaard gebleven resolutieboeken van de Amsterdamse Kamer van de WIC weten we dat Gouda ook zogenaamde 'saijen' (wollen stoffen) aanleverde om te verkopen aan de kust van Guinea (West-Afrika), mogelijk ten behoeve van de aankoop van tot slaafgemaakten. Eind 17e eeuw bestonden er nauwgezette afspraken tussen de stad Gouda en de bewindhebbers van de WIC over de levering van een vastgesteld aantal saaien. Aanvankelijk ging het om 20 à 30 'stucx' per week, maar later werd dit verlaagd tot een maximum van 12.¹⁵ Met deze handel waren op jaarbasis vele duizenden guldens gemoeid, maar op het totaal van de Goudse economie stelde de draperie in deze periode niet veel meer voor.¹⁶ Rond 1700 verdiende slechts een handvol Gouwenaren met de productie van saaien zijn brood. Des te opvallender is het dat het Goudse stadsbestuur zich direct met de levering aan de WIC bemoeide. Politiek en handel waren nooit ver van elkaar gescheiden. Toen er in het voorjaar van 1685 bijvoorbeeld discussie ontstond over de betaling door de Staten-Generaal van tweehonderd soldaten voor de WIC, gaf Gouda te kennen deze militaire steun aan de WIC te willen voortzetten, mits de afname van Goudse saaien zou continueren.¹⁷ Begin 18e eeuw gaven de inkopers van de WIC te kennen geen behoefte meer te hebben aan Goudse saaien, omdat de vraag ernaar volledig was ingestort.¹⁸

Reliëf in marmer van een lijnbaan in bedrijf, voorstellende de Goudse touwbaan van de familie IJsselsteyn, circa 1840.

Naast deze van overheidswege gecoördineerde handel waren er op kleine schaal ook particuliere Goudse kooplieden in de koloniën actief. Een voorbeeld hiervan is lakenkoopman Pieter Seijen, die zijn handelswaar op eigen initiatief met VOC-schepen meestuurde. Seijen hoopte in Azië een goede prijs voor zijn laken te kunnen vangen, maar uit de brieven van zijn zaakwaarnemer in Batavia blijkt dat dit tegenviel. Deze schreef dat 'alhier minder gelt voor de laekens gebooden word als deselve int vaederlandt in gekoght sijn'.¹⁹

Los van de activiteiten van individuele kooplieden waren (en bleven) pijpen en touwproducten (garen/lonten) de belangrijkste Goudse exportproducten. Dit blijkt ook uit een vollediger overzicht uit het midden van de 19e eeuw. Op last van het ministerie van Binnenlandse Zaken werd toen een register aangelegd van 'Fabrikanten en Werkbazen binnen de stad Gouda, zich aangegeven hebbende, als goederen ter verzending naar Nêerlandsch Indiën te vervaardigen'.²⁰ Van de 41 producenten op de lijst waren er 18 pijpenmakers (al dan niet gecombineerd met het maken van verschillende soorten gebruiksaardewerk) en 11 'Fabrikeurs in Garens'. In het register komen verder enkele bekende Goudse namen voor, zoals de pijpenmakersfamilie Van der Want, boekhandelaar Gerrit Benjamin van Goor en Andrinus van Itersen van de net opgerichte Stearine Kaarsenfabriek. Ook zij exporteerden allemaal naar de Oost. Daarnaast telde de lijst nog verschillende schrijnwerkers, twee loodwifabrikanten, een bierbrouwer/azijnmaker, een tabaksfabrikant en een smid voor 'alle soorten van kunstslooten, brandwaarborgkasten, kagchels, haarden en verdere smids en machinewerken'. Helaas bevat het stuk geen informatie over de hoeveelheid uitgevoerde producten, waardoor de omvang van de Goudse export naar Indië niet in cijfers is uit te drukken.

De verwerking en consumptie van koloniale waren

Net zomin als exportcijfers zijn er ook geen gegevens van de import van koloniale waren in de stad bekend. Er werden weliswaar verschillende importbelastingen geheven, maar niet specifiek op goederen uit Azië of Amerika. De financiële administratie van het stadsbestuur biedt hier ook geen uitkomst, omdat hierin enkel geldbedragen worden genoemd die niets zeggen over hoeveel producten de stad binnenkwamen, noch waar deze goederen vandaan kwamen, of door wie ze werden geïmporteerd. Algemener statistische gegevens zijn uit deze periode niet bekend. De lokale economie was tot 1798 nog in gildeverband georganiseerd en een overkoepelende Kamer van Koophandel die data over de stand van de economie verzamelde kwam er pas in 1816.²¹ Door het ontbreken van dit soort bronnen is het vandaag de dag vrijwel onmogelijk de instroom van (koloniale) goederen in de stad nauwkeurig te reconstrueren.

Voor Nederland als geheel zijn, dankzij bewaard gebleven vrachtbrieven en de boekhouding van de verschillende handelscompagnieën, meer importgegevens bekend. Zo weten we dat in de Republiek in 1770, op het hoogtepunt van de trans-Atlantische handel, alleen al uit Suriname ongeveer 17 miljoen pond suiker, 18 miljoen pond koffie, 700.000 pond cacao en nog verschillende andere producten werden geïmporteerd. In totaal ging het om goederen met een geschatte waarde

van 8,3 miljoen gulden.²² Het overgrote deel van deze handelswaar was afkomstig van plantages waarop slaafgemaakten actief waren. De totale waarde van alle importen uit de Atlantische koloniën (dus ook de niet-Nederlandse) zou rond de 18,65 miljoen gulden per jaar liggen. Dit cijfer komt in de buurt van de 18 à 21 miljoen gulden aan goederen die de VOC in deze periode jaarlijks uit Azië importeerde.²³ Zeker in de tweede helft van de 18e eeuw ging het dus om grote hoeveelheden goederen en hoge bedragen.

De goederen die van overzee de Republiek binnenkwamen werden doorgaans kort na aankomst van een retourvloot (zo'n twee keer per jaar) in het openbaar geveild. Vaak gingen de specerijen, thee en zijde (in het geval van de VOC) en de tabak, koffie en suiker (in geval van de WIC) naar een beperkt aantal grote handelshuizen, die de goederen verder binnen hun eigen netwerk doorverkochten. Deze makelaars in koopmansgoederen kwamen meestal uit de grote havensteden zelf. Uit Gouda zijn dergelijke grote handelshuizen niet bekend. In het Streekarchief Midden-Holland bevindt zich nog wel een intekenlijst, een prospectus als het ware, van een Amsterdams handelshuis gericht aan de Goudse onderneming Maes en Hartman. Het stuk is niet meer dan een overzicht van de verschillende producten – van 'Brasiels suykeren' tot 'Surinaamse Coffy' – die het handelshuis kon leveren, met daarachter de prijs.²⁴ Toch vormt het een eerste tastbaar bewijs dat de handel in koloniale waren niet in Amsterdam en Rotterdam stopte, maar ook doorstroomde naar Gouda (en de rest van de Republiek en Europa).

De genoemde Maes en Hartman waren suikerraffinadeurs, wat betekent dat ze hun geld verdienen met het verwerken van de suiker die op plantages door slaafgemaakten werd geproduceerd. Hun suikerraffinaderij aan de Peperstraat is een van de weinige voorbeelden van een Gouds bedrijf dat actief was in wat we nu de verwerkingsindustrie zouden noemen.²⁵ Gouda heeft meerdere suikerraffinadeurs gekend, maar echt groot is de bedrijfstak nooit geweest. In 1666 werd Gouda genoemd als plaats waar suikerraffinage plaatsvond, maar onduidelijk is om hoeveel

Amsterdam den 30 9c 1747

MYN HEER *Maes en Hartman*

Deze dient om U E. te advyfeeren de Pryfen van volgende Goederen.

Oly witte Gemale 747	Auwe Affikaen	gl.	Rasp Oly d'Am	gl.
Mengden	Dito Maagdenburger	gl.	Cassius Saffran	gl.
dito Saffie	Commyn	gl.	Spaan d'Am	gl.
dito Portie	Nieuwe Corienten	gl.	Lamskip v' anker	gl.
Frank Preymen Nieuwe	Quade d'Am	gl.	Pekel Limoenen v' orchoot	gl.
Nieuwe Carolus Rijk	Nieuwe Lank Roijn	gl.	Lange kanel	gl.
Oude d'Am	Quade d'Am	gl.	Korte d'Am	gl.
Yveret d'Am	Pot Roijn	gl.	Irupse Peper	gl.
Brakke d'Am	Dito Marjes Affikaen	gl.	Brasile Coffy	gl.
Sierp d'Am	Groene Corienten	gl.	Dito rasele loort	gl.
Ponich Dayrie	Vygen in V' anker	gl.	Dito Martique	gl.
Candy broeden	Dito in Marjan	gl.	Dito Bourbeile	gl.
Mais d'Am	Dito Gomme	gl.	Sarimale d'Am	gl.
Erstels Suyken	Dito Saurie	gl.	Thes Boey in Caniffra	gl.
Wit Candy	Nieuwe Soireen Roijn	gl.	Dito in Kullen	gl.
Wit beyn	Lipart Corienten	gl.	Congoe Thee	gl.
Middelcoort	Drup van Nochtout	gl.	Congoe d'Am	gl.
Beyn d'Am	Harlitanie Zeep	gl.	Satule	gl.
Vauze Amandelen	Witte d'Am	gl.	Wittepelp 100 gl.	gl.
Barbarie d'Am	Blauwe Gember	gl.	Keijle Jeneverbeten	gl.
Procent d'Am	Witte d'Am	gl.	Cacichullen	gl.
Lange d'Am	Prayne d'Am Nieuwe	gl.	Bras Martique d'Zak	gl.
Krak d'Am Nieuwe	Kende Gierd Nieuwe	gl.	Wit Martique d'Zak	gl.
Nieuwe d'Am gastic	Oosterle en Moscoviden	gl.		
Seydel Nieuwe	Blauwel bleek en beyn	gl.		

lets was 't een of ander van Uo E. d'Am, zijde, gelijst te ordonneren aan

Uo E. Dienhu, Dienaar

HENDRIK VAN MILLINGEN.

Prijslijst van handelswaren, toegezonden door Hendrik van Millingen te Amsterdam aan fa. Maes en Hartman, suikerraffinadeurs, 1747.

bedrijven of bedrijfjes het toen ging.²⁶ In 1700 waren het er ten minste drie en in 1752 telde Gouda er ook drie, terwijl Amsterdam en Rotterdam er toen respectievelijk 90 en 30 telden.²⁷ Dankzij een verzoekschrift van de Hollandse suikerraffinadeurs aan de Staten-Generaal weten we dat het er ooit meer waren. Hierin pleitten de raffinadeurs voor hogere uitvoertarieven voor ruwe suiker, in de hoop zo de achteruitgang van hun sector te kunnen keren. Om de urgentie van hun verzoek te benadrukken wezen ze op het feit dat er in Gouda de afgelopen jaren al twee suikerraffinaderijen de deuren hadden moeten sluiten. Blijkbaar had de stad eerder dus minstens vijf van dit soort ondernemingen gekend. Dat het de bedrijfstak niet voor de wind ging, blijkt ook uit de schulden die suikerraffinadeur Jan Abel tussen 1752 en 1766 maakte. In veertien jaar tijd was het totaal aan achterstallige betalingen opgelopen tot 19.215 gulden.²⁸ Hoeveel Gouvenaars er precies in deze sector actief waren is niet te zeggen, maar aangezien de grootste Rotterdamse bedrijven circa twintig knechten in dienst hadden en er volgens een memorie uit 1700 gemiddeld 8 à 9 knechten in een raffinaderij werkten, zal het in totaal hooguit om enkele tientallen werknemers zijn gegaan.²⁹

Winkel met koloniale waren. Detail uit de gevel van de Moriaan aan de Westhaven 29.

Veel belangrijker voor de werkgelegenheid waren de verschillende verkopers van koloniale waren in de stad. Naarmate de populariteit van deze producten toenam in de 18e eeuw werd hun aantal steeds groter. Dát er in Gouda tabak, koffie en thee werd verkocht, mag weinig verrassend heten. Dit gebeurde overal. Toch is de aanwezigheid van winkels in exotische producten het belangrijkste bewijs van een Goudse 'koloniale connectie'. Dankzij de belasting die neringdoenden moesten betalen weten we dat de stad in 1762 maar liefst 217 thee- en koffieverkopers telde, onder wie Anna de Vos uit de Aeltje Baksteeg, Pieter Bloet van de Nieuwehaven en Dirkje Jaersvelt uit de Kuiperstraat.³⁰ Het betrof merendeels kleine eenmans- of eenvrouwszaakjes (er stonden veel vrouwen op de lijst), die bovendien lang niet allemaal een lang leven beschoren waren, maar bij elkaar voorzagen ze toch een hoop Gouvenaars van werk. Ter vergelijking: in het midden van de 18e eeuw telde Gouda slechts 60 bakkers, 36 timmerlieden en 40 smeden.³¹

Voor later jaren zijn er geen precieze aantallen thee- en koffieverkopers bekend, maar dat het een gewild beroep bleef, blijkt uit de zogenaamde Kamerboeken. Hierin werden alle vergunningsverleningen door het stadsbestuur opgetekend, dus ook die voor verkopers van koloniale waar. Tussen 1780 en 1790 kregen gemiddeld zo'n 28 personen per jaar toestemming voor het verkopen van thee en koffie, en soms ook nog chocola en (snuif)tabak, maar vaker nog met niet-koloniale producten als turf, brandhout, boter en azijn.³² Naast deze algemene 'grossiers' waren er ook nog enkele verkopers die alleen (snuif)tabak verkochten. En verder kon men voor tabak ook terecht bij tappers of taveniers (kroegbazen/herbergiers). Sommigen van hen mochten naast alcohol ook tabak verkopen. In 1767 ging het om 15 van de meer dan 200 taveniers en in de jaren daarna steeg dit aantal tot 42 in 1796 (op een totaal van nog maar 164 taveniers).³³ Terwijl de economie eind 18e eeuw zware klappen kreeg, bloeide de handel in tabak als nooit tevoren.

Alles bij elkaar opgeteld telde de stad op het hoogtepunt van de trans-Atlantische handel in de tweede helft van de 18e eeuw behoorlijk wat plekken waar (ook of exclusief) koloniale waren werden aangeboden. Het wemelde ervan, zou je kunnen zeggen, want deze zaken en zaakjes lagen verspreid door de hele stad. Alleen al op de Raam bevonden zich 27 winkels in koloniale waren, op de Tiendeweg 15 en op de Spieringstraat 5. Zelfs in de Stoofsteeg en de Speldenmakerssteeg viel er niet aan te ontkomen.³⁴ In veel gevallen waren de winkels herkenbaar aan uithangborden, al dan niet met exotische afbeeldingen. In de eerdergenoemde Kamerboeken valt te lezen dat het stadsbestuur aan verschillende verkopers van koloniale waren vergunning verleende voor het ophangen van een uithangbord, mits 'niet meer dan één voet uit de pui' en 'geen aanstotelijke verbeeldingen'.³⁵ 'De Moriaan' aan de Westhaven 29 is vandaag de dag het bekendste voorbeeld van een winkel in koloniale waren met 'uithangbord'. Op de pui van dit 17e-eeuwse pand valt nog steeds te lezen wat er vroeger werd verkocht: 'Tabak, Snuif, Koffie, Thee'. Het beeldje dat als blikvanger diende, staat inmiddels in Museum Gouda (zie de kartertekst '*Koloniaal Gouda in Museum Gouda*'), maar de eveneens voor reclamedoeleinden aangebrachte tabaksrollen sieren de gevel nog steeds.

Houten uithangbord beschilderd met voorstelling van rokende, staande zwarte man in lendendoek en met veren hoofdtooi, circa 1850.

Zonder volledig te willen zijn, kunnen er nog verschillende kleinere beroepsgroepen of individuele ondernemers worden genoemd die direct of indirect voordeel trokken van de handel op de koloniën. Zo stond er even buiten de Dijkspoort (bij de huidige museumhaven) een snuifmolen waar gedroogde tabaksbladeren werden vermalen tot snuiftabak.³⁶ In statistische overzichten uit het begin van de 19e eeuw wordt vermeld dat de snuifmolen toen aan één tot vier mensen werk verschaftte.³⁷ Op de Lange Tiendeweg was sinds 1735 de firma J.F. Herman & Zn. gevestigd, de oudste bekende tabakskerverij van de stad. Hier werd tabak versneden, waarna het verwerkt kon worden tot pijp- of pruimtabak. Later, in de 19e eeuw, zou Gouda meerdere van dit soort fabriekjes tellen, waaronder de in 1822 opgerichte tabakskerverij 'In de drie slaven' van de familie Van der Zwalm aan de Dubbele Buurt.³⁸ Uit de Kamerboeken blijkt dat ene Meyndert Loos een koffiehuis exploiteerde en dat er naast tabaksverkopers ook een officiële tabakssleper was, voor het vervoer van de tabak van de schepen naar de winkels. Uit dit laatste volgt automatisch dat ook het Goudse schippersgilde geprofiteerd zal hebben, hoewel door het ontbreken van kwantitatieve gegevens over de invoer niets valt te zeggen over het belang van koloniale producten binnen het totale goederenvervoer door Goudse binnenvaartschippers. Verder was er sprake van een 'koloniale connectie' bij de steenbakkerijen langs de IJssel (zie hoofdstuk 12 *Goudse ijsselsteentjes in de koloniale geschiedenis*) en ook apothekers stonden er om bekend koloniale producten te gebruiken voor in hun medicijnen.

Tot besluit

Het is lastig gebleken de betrokkenheid van Gouda bij de koloniale en op slavernij gebaseerde handel in concrete cijfers uit te drukken. Door een gebrek aan kwantitatieve economische gegevens uit de periode van de 17e en 18e eeuw valt met de huidige stand van onderzoek en met de huidige ontsluiting van de archieven slechts een globaal beeld te schetsen. Duidelijk is geworden dat ook Gouda verbonden was aan het koloniale systeem, maar dat de verwevenheid van lokale economie en koloniën lang niet zo vergaand was als bij 'eerstelijnssteden' als Amsterdam, Rotterdam en Vlissingen. De stad leverde een bescheiden bijdrage aan de uitreding van handelsschepen en nam niet op grote schaal deel aan de import of handel in koloniale waren. Waar de suiker- en tabakverwerkende nijverheid in Rotterdam en Amsterdam vele duizenden mensen aan het werk hield, vond de verwerking van koloniale producten in Gouda maar mondjesmaat plaats. De stad vormde in de meeste gevallen het eind van de handelsketen, waarbij de 'koloniale connectie' zich vooral uitte in de consumptie van zaken als thee, koffie en tabak. Er vond in de stad amper waardevermeerdering plaats. De grootste toegevoegde waarde van de koloniale handel voor de lokale economie zat hem dan ook in de werkgelegenheid die voortkwam uit de verkoop van koloniale waren. Hier verdienden in de tweede helft van de 18e eeuw jaarlijks meer dan tweehonderd Gouwenaars in meer of mindere mate hun brood mee.

Elisa Clasina Bergen (1847-1873)¹

Coretta Bakker

Viel je op, Elisa, als je in Gouda door de straten liep? Met je prachtige hoedje? Of toch misschien door je huidskleur? Op de enige foto die er van je is gemaakt, kijk je trots de wereld in. Of is dat een beeld dat wij er graag van maken? Waarschijnlijk werd de foto gemaakt rond 1868, net voordat je trouwde en in Gouda kwam wonen. Maar hoe kwam je hier terecht?

In slavernij geboren

Elisa Clasina Bergen wordt geboren op 20 oktober 1847 in Paramaribo.² Op het moment van haar geboorte heeft ze die achternaam echter nog niet. Haar moeder is namelijk de tot slaaf gemaakte Bergina, die waarschijnlijk al sinds 1830 in eigendom is van Anna Magdalena Flu,³ en dat maakt Elisa Clasina automatisch ook een tot slaaf gemaakte. Samen met haar jongere broertje Jacob woont ze waarschijnlijk in het slavenverblijf bij hun eigenaren, Anna Magdalena en Nicolaas Box.⁴ Zij bezitten het hoekhuis aan de Waterkant 2 in Paramaribo, een bekend historisch pand dat Nicolaas Box in 1836 kocht. Het staat er nog steeds, net als het zogenaamde slavenhuisje. De vader van Elisa is niet vermeld.

Nicolaas Box en Anna Magdalena Flu hebben geen kinderen. Anna Magdalena, zelf van gemengde afkomst, is in 1807 geboren in Paramaribo. Uit de registers blijkt dat ze veel tot slaaf gemaakten bezit. Haar man is echter degene die de administratie daarvan doet. Nicolaas komt in 1822 naar Suriname

Portret van Elisa Clasina Bergen, 1868.

en werkt eerst als administrateur van verschillende plantages en later als koopman.⁵ In de Surinaamse kranten vinden we veel advertenties terug met zijn zeer diverse handelswaar, zoals suikervatenhoepels, Schiedamse jenever en zoollleder. Verder was hij diaken van de Hervormde gemeente, lid van het gemeentebestuur, eerste wethouder en lid van de commissie tot aanmoediging en ondersteuning van de gewapende dienst in de Nederlanden. In 1839 werd hij tijdelijk lid van Koloniale Raad, het adviserend college van de gouverneur. En iets heel anders: kunstenaar. Van hem zijn circa dertig tekeningen bewaard gebleven, waarvan een aantal in het Rijksmuseum in Amsterdam ligt en de meeste in het Suriname Museum in Paramaribo.

Vrijgelaten

Als Elisa Clasina twee jaar oud is, gebeurt er iets opvallends. Ze wordt als peuter gemanumitteerd, vrijgelaten. Als achternaam krijgt ze de naam Bergen, misschien afgeleid van haar moedersnaam Bergina.⁶ Haar moeder en broer worden echter niet vrijgelaten, dus wat moet een klein meisje als Elisa nu? Het lijkt erop dat ze bij Anna Magdalena Flu en Nicolaas Box woont als een soort aangenomen dochter. Ze krijgt in 1852 volgens het Gouvernementsjournaal, op verzoek van Nicolaas Box, toestemming om de kolonie te verlaten. In de Surinaamse kranten wordt regelmatig verslag gedaan welke schepen Paramaribo binnenkomen of hiervandaan vertrekken, inclusief de namen van de passagiers. Zo vinden we een E.C. Bergen terug als ze reist naar onder andere Nederland, met eerst Nicolaas Box en echtgenote en later als Nicolaas is overleden met de weduwe Box-Flu.

In hoeverre ze nog contact heeft met haar moeder en inmiddels vier broertjes in Paramaribo, weten we niet. Zij worden allen in 1858 vrijgelaten door Anna Magdalena en krijgen ook de achternaam Bergen. Haar

vijfde broertje wordt in 1861 in vrijheid geboren.

En dan komt Elisa op 2 februari 1869 in Gouda wonen, 21 jaar oud. De foto zal rond die tijd genomen zijn. Op 5 maart van hetzelfde jaar trouwt ze met Gerrit Hubert Godefridus de Lange, een koopman van beroep. We weten niet hoe Elisa in contact is gekomen met Gerrit. Er zijn geen aanwijzingen dat Gerrit in Suriname is geweest. Wel woont in Gouda tussen 1868 en 1870 de weduwe de La Rive Box met haar vijf kinderen.⁷ Wijlen haar man Isaac de la Rive Box is een neef van Nicolaas Box, de zoon van zijn broer Hans Willem. Is Elisa bij hen op bezoek geweest en heeft ze Gerrit zo in Gouda ontmoet?

Huwelijkdocumenten

In de *Goudsche Courant* wordt hun huwelijk aangekondigd. Elisa noemt zich dan E.C. Box; ze voelt zich wellicht verbonden aan de familie waar ze al zo lang mee leeft. In de officiële huwelijksakte en bevolkingsregisters wordt ze wel Bergen genoemd. Omdat van haar geen geboorteakte bestaat – ze is immers als slaafgemaakte geboren – vinden

we bij de Huwelijks Bijlagen een akte van bekendheid. Een aantal personen in Paramaribo verklaart daarin dat ze Elisa kennen als de te registreren persoon voor dit huwelijk en dat zij dezelfde is die het huwelijk wil aangaan in Gouda met Gerrit Hubert Godefridus de Lange.

In de huwelijksakte wordt ook haar moeder genoemd: Margaretha Bergina Bergen,

Waterkant met Gouverneurshuis te Paramaribo, circa 1860-1862. In het huis met het balkonnetje zou Elisa gewoond kunnen hebben. Prent door Jacob Eduard Heemskerck van Beest naar een tekening van Gerard Voorduyn.

als enige ouder. Omdat Elisa Clasina als 21-jarige nog minderjarig is, moet haar moeder, die in Suriname woont, toestemming geven. Deze toestemming is ook bewaard gebleven tussen de Huwelijks Bijlagen. Moeder 'meijuffrouw Margaretha Bergina Bergen' geeft haar toestemming voor de klerk Samuel Henriques de Granada op 11 januari 1869. Ze woont op dat moment op de hoek van het Gouvernementsplein aan de Waterzijde. Ze wordt bijgestaan, vanwege 'onbedrevenheid in de nederduitsche taal', door een beëdigd tolk in de 'negerengelsche taal', de heer Jacques Cornelis Nassy Davidszoon. De toestemming wordt in Den Haag ontvangen op 20 februari 1869. Margaretha Bergina Bergen zal op 10 maart 1884 in Paramaribo overlijden.

Verdwenen

Elisa en Gerrit gaan in de Wachtelstraat in Gouda wonen. Er worden twee kinderen geboren: Anna Aurelia Magdalena op 29 december 1869 en Nicolaas Willem Daniel op 21 september 1871. Zoontje Nicolaas, (genoemd naar Nicolaas Box?) overlijdt al op de leeftijd van 11 maanden, op 29 augustus 1872. Anna Aurelia Magdalena lijkt te zijn vernoemd naar Anna Magdalena Flu en Anna Aurelia de la Rive, de moeder van Nicolaas.

Een jaar later wordt in het Goudse Bevolkingsregister aangetekend dat Elisa Clasina op 22 juli 1873 is gestorven op St. Vincent.⁸ Er is geen officiële uitschrijving uit Gouda, noch een overlijdensextract opgemaakt. Op het eiland St. Vincent (nu St. Vincent and the Grenadines) is wel een overlijdensakte opgemaakt, op 23 juli 1873. Hierin staat dat Elisa Clasina de Lange is overleden op 21 juli 1873. Als doodsoorzaak wordt 'Phthisis' genoemd, tuberculose.⁹

We weten ook dat Elisa samen met haar man Gerrit op reis is gegaan naar Suriname, vermoedelijk om familie te bezoeken. In een

advertentie in de Goudsche Courant van 24 augustus 1873 betreuren haar Goudse schoonouders het overlijden van hun 'geliefde behuwd-dochter Elise (was dat misschien haar roepnaam?), die op reis naar Suriname op het eiland Saint-Vincent is overleden.' In het koloniaal nieuws- en advertentieblad van Suriname van 9 augustus 1873 staat vermeld dat G. de Lange met de koloniale stoomboot Paramaribo de dag ervoor alleen is aangekomen in Suriname.

Gerrit Huibert Godefridus blijft, na terugkeer uit Suriname, op meerdere adressen in Gouda wonen, onder andere aan de Wachtelstraat, Fluwelensingel en aan de Hoge Gouwe, samen met zijn dochter, vader Willem Daniel de Lange, zus Petronella Wilhelmina de Lange en vele (opeenvolgende) dienstbodes. Hij overlijdt uiteindelijk in 1916 in Driebergen. Dochter Anna Aurelia Magdalena verhuist in 1888 naar Den Haag, trouwt met Ubel Wierda en krijgt twee kinderen: Elisa Clasine Fenny Henrica en Hendrik Willem.

Reünie

Houdt het verhaal van Elisa hier dan op? Niets is minder waar. De nakomelingen van haar dochter Anna Aurelia Magdalena én de nakomelingen van al haar broers van dezelfde moeder Margaretha Bergina Bergen, hebben elkaar na ruim 150 jaar weer opgezocht. Zij vinden elkaar in genealogische naspeuringen en wonen in Suriname, Nederland en de rest van de wereld. Al een aantal keren hebben ze een bijzondere reünie georganiseerd, afwisselend in Suriname en Nederland, de laatste keer in 2023 in Haarlem. Zo drukken de nakomelingen van Margaretha Bergina, Elisa Clasina en haar broers Jacob Charles Bergen, Constan-tijn Leonard Bergen, Alfred Christiaan Bergen, Karel Hendrik Bergen en Louis George Bergen, hun eigen stempel op de geschiedenis en blijft de herinnering aan de kinderen van Margaretha Bergina volop levend.

9

‘Emancipatie zonder Evangelie-zatie vervult mij met groote vreeze’. De Goudse kerken en de slavernij

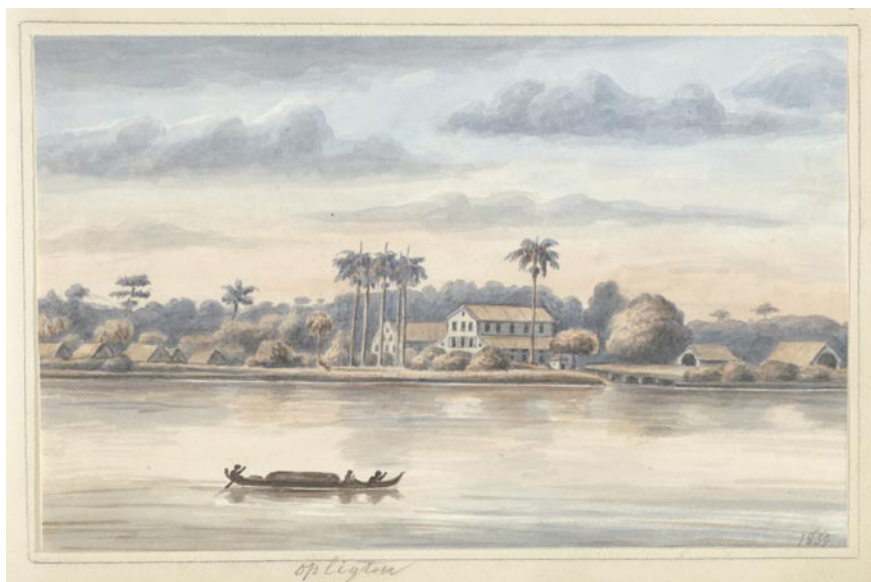
Paul H.A.M. Abels

Vaak wordt van Nederland gezegd dat de koopman en de dominee hand in hand gingen bij de wereldwijde zoektocht naar wingewesten en winsten. Dat is maar ten dele waar. Hoewel ze elkaar inderdaad stevig vasthielden omdat ze elkaar nodig hadden, hadden ze wel andere belangen. Waar de koopman bovenal materieel gewin voor ogen had, was de dominee uit op uitbreiding van zijn kudde vanuit een heilige overtuiging dat hij alles moest doen om 'd'arme en blinde heijdenen' te winnen voor de Ware (gereformeerde) Religie. Van meet af aan heeft dat spanning op hun onderlinge relatie gezet. Een vroeg voorbeeld hiervan treffen we aan in de notulen van de classis Delft. De in dit regionale kerkverband samenkomende dominees richtten zich in 1614 tot de bewindhebbers van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) om hen te confronteren met het verwijt 'dat se meer de goederen ende ryckdommen der Indianen, dan de zalichheyt der verdoolde heydenen sochten'.¹ Dat de Delftse kerk zich hierover opwond, had er ook mee te maken dat deze stad een eigen VOC-kamer had. Dit in tegenstelling tot Gouda, dat alleen indirect met dergelijke vraagstukken werd geconfronteerd, bijvoorbeeld via de bewindhebbers in de kamer Amsterdam van de VOC en de West-Indische Compagnie (WIC). In deze bijdrage wordt geschetst in hoeverre men zich in Goudse kerkelijke kringen bekommerde om de overzeese volkeren in het algemeen en in het bijzonder om het vraagstuk van de slavernij.

De Goudse gereformeerden droegen slechts op bescheiden schaal met geld en mankracht bij aan het kerkelijke zendingswerk in de Oost en de West. Als enige door de overheid formeel toegestane en bevoorrechte kerk was de Gereformeerde Kerk de voor de hand liggende partij om niet alleen zorg te dragen voor het geestelijk welzijn van de bemanningen op de schepen en de kolonisten ter plekke, maar ook om de zending onder de lokale bevolking vorm te geven. Daarnaast profiteerde de Goudse gereformeerde kerk in bescheiden mate ook van de winsten van de VOC, aangezien bekend is dat de diaconie (armenzorg) in 1673 voor 1500 gulden aandelen bezat in de compagnie.²

De Rooms-Katholieke Kerk was met de doorvoering van de Reformatie in de Republiek naar het kerkelijk achtererf verbannen en hield zich – ook in Gouda – vooral bezig met eigen overleven. Nederland zelf was door Rome tot missiegebied bestempeld. Missionarissen kwamen dan ook naar hier om de inwoners terug te winnen voor de moederkerk, in plaats van dat er missionarissen uitgezonden werden naar de nieuwe wereld om zielen te winnen. Ook toen het maatschappelijk debat over slavernij in de 19e eeuw luider werd en paus Gregorius XVI op 3 december 1839 in zijn *Supremo Apostolatus* zowel de slavenhandel als de slavernij-praktijk veroordeelde,³ maakte dit in Gouda – voor zover valt na te gaan – niets los.

Gezicht op koffieplantage Sorgvliet aan de Commewijne, Jacob Marius Adriaan Martini van Geffen, 1859.

Enkele kleinere protestantse kerken roerden zich wel, met name de lutheranen en de daaraan nauw verwante hernhutters. De kleine Goudse lutherse gemeente, gevestigd in de Joostkapel aan de Lage Gouwe, trok in oktober 1741 Johannes Christiaansz Phaff aan als nieuwe predikant. Zij was maar even met deze vanuit Zaandam overgekomen dominee geholpen, want zeven maanden later zou hij door de kerkenraad van de lutherse gemeente van Amsterdam beroepen worden naar een 'op te rechten gemeente onzer geloofs-broederen te Suriname'.⁴ Aanleiding was een vergunning die de Sociëteit van Suriname in Amsterdam had verleend aan 71 lutheranen om een eigen gemeente te mogen stichten. De Goudse kerkenraad gaf Phaff na enig tegensputteren toch de kans om als zendeling in de West aan de slag te gaan, waarmee hij de eerste lutherse predikant in Suriname zou worden. Hij moest wel een laag profiel aanhouden, zodat de gereformeerden er geen aanstoot aan zouden nemen en kreeg expliciet een verbod om slaven te bekeren.⁵ Phaff zou weinig succesvol zijn in zijn missie. Weduwnaar geworden, huwde hij in

1745 met de weduwe Jeanne Houtkoopers, eigenares van de plantages *Domburg*, *la Ressource* en *Liège* aan de Surinamerivier en van de grote plantage *Houttuin* aan de Para. Zij overleed al na twee jaar, waarna hij als eigenaar van deze vier plantages hertrouwde met Maria Emilia de la Rivière, eigenares van weer een andere plantage, *Sorgvliet* genaamd. Binnen vijf jaar werd deze kortstondig in Gouda werkzame dominee zo van zendeling tot zeer grote plantage-eigenaar. Zelfs de slaven vonden dit zo opmerkelijk, dat ze *Sorgvliet* de bijnaam '*Domini*' gaven, domineesland.⁶

Anders ging het met de hernhutters of Evangelische Broedergemeente. Deze christelijke opwekkingsbeweging, in Nederland gevestigd op het voorterrein van Slot Zeist, was vanaf 1735 zeer actief met zendingswerk in Suriname. Ondanks weerstand en grote tegenwerking van veel plantagehouders en de gereformeerde kerkenraad van Paramaribo, richtten zij zich daarbij ook – vanaf 1830 steeds intensiever – op (voormalige) slaven in Suriname.⁷ Ook enkele Gouwenaars, onder wie de bekende Goudse organist en klokkenist Joachim Hess, maakten deel uit van dit kerkgenootschap, zonder dat zij overigens zelf blijk gaven van enige interesse in de Surinaamse zending. In den brede zijn in de Goudse kerkelijke archieven zeer weinig tot geen sporen aan te treffen van enige bekommernis om het geestelijk welzijn van de 'inlanders' en – laat staan – het lot van degenen die tot slaaf waren gemaakt.⁸ Dit beeld wijkt overigens niet af van de kerkelijke betrokkenheid op dit vlak in andere steden en dorpen in Holland.⁹

Bruiloftstoet die rijdt langs de Grote Stadskerk van de Evangelische Broedergemeenschap, ook wel hernhutters genaamd, aan de Steenbakkerijstraat in Paramaribo, 1910.

Pas in de 19e eeuw veranderde dit. Toen waren het echter nog steeds niet de kerkelijke instituties, maar enkele Goudse individuen die zich uitspraken over het onrecht in overzeese gebieden. Het was een vrouw, de bekende schrijfster Anna Barbara van Meerten-Schilperoort, die als eerste inwoner van deze stad publiekelijk haar afschuw uitsprak over slavernij. Zij was lidmaat van de gereformeerde (hervormde) gemeente en gehuwd met Hendrik van Meerten, een van de dominees van de Sint-Janskerk.¹⁰ Dat weerhield haar er niet van nauwe vriendschap te sluiten met de remonstrantse dominee Jan Herman de Ridder, die van 1848 tot 1853 als tweede predikant verbonden was aan de remonstrantse gemeente (een meer vrijzinnige 17e-eeuwse afspitsing van de gereformeerde kerk) in de Keizerstraat.¹¹ In haar voetsporen zou De Ridder zich in woord en daad ontpoppen als een nog uitgesprokener en meer activistisch ingestelde abolitionist (voorzitter van afschaffing van de slavernij). Beider opvattingen over de slavernij en hun motivatie om zich er openlijk tegen te keren, zullen hierna aan de orde komen, omdat zij in hun tijd belangrijke plaatselijke 'influencers' waren.

Portret van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort door Johannes Bertelman, circa 1830.

Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853) nam geen genoegen met een plaats als domineesvrouw in de schaduw van haar man. Al jong toonde zij zich zeer begaan met het lot van kinderen, vrouwen en minderbedeelden. Zij begon een eigen meisjeskostschool, werd een vermaard schrijfster van kinderboeken, reisverslagen, stichtelijke werken en schoolboeken, begon een tijdschrift voor vrouwen dat gerekend wordt tot het fraaiste uit de 19e eeuw (*Penélopé*) en bezocht veelvuldig de enige Nederlandse vrouwegevangenis, gevestigd in Gouda, om de 'gevallen' vrouwen te onderwijzen en voor te bereiden op terugkeer in de samenleving. Zij gebruikte haar publicaties nadrukkelijk ook om misstanden aan de kaak te stellen.

Vaak deed zij dat niet rechtstreeks, maar in verhaalvorm, waarbij zij haar standpunten verwerkte in gefantaseerde dialogen.

Het thema slavernij duikt al vroeg op in het werk van Van Meerten. Waarschijnlijk werd zij op dit vlak beïnvloed door haar Utrechtse vriendin, Petronella Moens. Deze

dichtende domineesdochter, met wie Anna Barbara geregeld correspondeerde, schreef al in 1798 een scherp protest tegen slavernij. Onder de titel 'Bij het afschaffen van den slaavenhandel door de Fransche Natie' dichtte zij:

*Mijn God! Ik vind geen woorden,
Die mijn gedachten schildren.
De menschheid is veradeld;
De vrije Fransche Natie,
Verbreekt der slaaven keten;
zij noemt verdrukke Negers,
Haar vrijgebooren broeders.-
De menschheid is veradeld;
Zij wringt gevloekte boeien,
Van langgekromde halzen.
Ik zing voor u, ô Godheid!
Met stervend stof omkleed.¹²*

Moens was ook breder bekend in Gouda, want de Utrechtse dichteres was vanaf 1792 'buitenlid' van de in 1792 heropgerichte Goudse rederijderskamer 'De Goudsbloem'. Saillant detail is overigens dat ook twee uit Paramaribo naar Gouda geëmigreerde plantagehouderszonen van de familie Vereul lid waren van deze kamer.¹³ Anna Barbara liet zich in deze kring niet zien, maar zou zich in 1819 voor het eerst over slavernij uitspreken, geheel passend in haar brede afkeer van onrecht. In het *Magazijn voor kinderen* legde zij een mevrouw Le Prince de Beaumont de volgende verzuchting over slavernij in de mond, naar aanleiding van het verhaal van Jozef in de Bijbel, die als slaaf naar Egypte werd gevoerd:

Deze verfoeilijke handel is, van de oudste tijden af, in zwang geweest, en duurt, tot schande der menscheid, bij sommige volken nog voort. Menschen worden als redelooze dieren gevangen, gebonden, op eene markt gebragt en zoo verkocht. Men heet deze ongelukkigen slaven; zij zijn het eigendom van hunne Heeren, die hen kunnen behandelen zoo als zij willen, en zelfs de kinderen die zij krijgen, zijn slaven als hunne ouders.¹⁴

Duidelijk spreekt hieruit haar afkeer van dergelijke praktijken. Zeven jaar later deed zij dat nog scherper in haar tijdschrift *Penélopé*, onder de niet mis te verstane kreet: 'Men moet op zijnen tijd NEEN! durven zeggen':

Van waar de slavernij, het ondragelijk despotismus, de menschonteereendste laagheid, tot welke zoo veele natiën in vroegeren en lateren, zelfs ook in onzen tijd gezonken zijn, en nog onder gezonken liggen; dan omdat deze ongelukkige volken, of derzelver vertegenwoordigers, niet tijdig genoeg tegen hunne overheerschers, toen zij hun juk op den hals begonnen te leggen, durfden zeggen: neen!¹⁵

Opmerkelijk daarbij is wel, dat zij de verantwoordelijkheid in deze passage neerlegde bij de lokale machthebbers en niet bij de Europese handelaren. Zij veroordeelde niettemin de slavernij, met als voornaamste argument dat het niet christelijk was om mensen – die immers voor God allen gelijk zijn – op deze wijze hun vrijheid te ontnemen.

Bij Anna Barbara van Meerten is weinig bekeringsijver te bespeuren in haar afwijzing van slavernij. De nadruk lag bij haar op de onmenselijkheid van mensenhandel en dwangarbeid. Dat lag anders bij haar huisvriend, dominee Jan Herman de Ridder. Deze remonstrantse predikant werd in 1848 naar Gouda beroepen en was aanvankelijk vooral actief in de strijd tegen bedelarij en drankmisbruik. Samen met Anna Barbara zette hij zich in voor de komst van een Werkinrichting voor Armen en het lot van gedetineerden. De Ridder werd afgevaardigde van de Goudse afdeling van het 'Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen'. Beiden steunden ook nog de oprichting van een 'Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Sterken Drank'.¹⁶ Toen de Goudse schrijfster kort daarop overleed, werd zij uitgeleide gedaan door een grote schare dankbare leerlingen, die in de Sint-Janskerk een monumentje voor deze 'Kroon van Gouda' lieten oprichten. Bij haar graf op de Algemene Begraafplaats hield De Ridder een zeer persoonlijke afscheidsrede.¹⁷

Portret van Jan Herman de Ridder, door Nicolaas Johannes Wilhelmus de Roode, 1867.

De Ridder zou daarna niet lang meer in Gouda blijven. Hij werd nog in hetzelfde jaar 1853 beroepen naar Den Haag. In die periode, wellicht net voor zijn aantreden in het Haagse, heeft hij een reis gemaakt naar Suriname en dat deed hem met een nieuwe missie terugkomen. Vanaf dat moment werd hij namelijk actief binnen de in 1842 opgerichte 'Maatschappij ter bevordering van de Afschaffing der Slavernij'. Tijdens vergaderingen van dit gezelschap roerde hij zich nadrukkelijk en in mei 1858 trad hij zelfs toe tot het hoofdbestuur.¹⁸ Het initiatief voor deze Maatschappij kwam voort uit het Réveil, een conservatieve protestants-christelijke beweging, die zich keerde

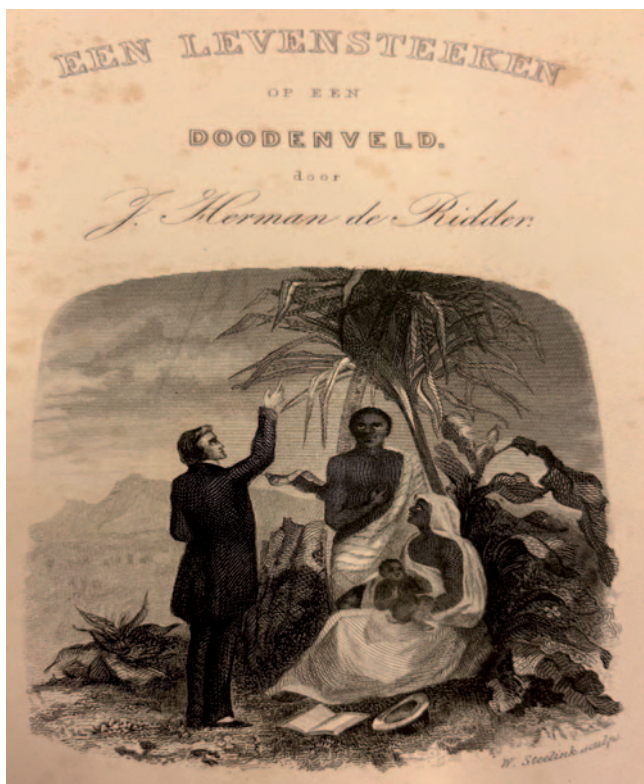
tegen liberalisme en modernisme. De Maatschappij veroordeelde slavernij niet vanuit een humanistisch mensbeeld, maar omdat het systeem onverenigbaar zou zijn met de geboden, geest en reikwijdte van de Bijbel en omdat het een doelmatige verkondiging van het Evangelie onmogelijk maakte. Slavenhouders wilden er doorgaans namelijk niets van weten. Volledige bevrijding van slaven kon volgens de Maatschappij alleen succesvol zijn als deze in overeenstemming was met christelijke waarden en ondersteund werd door christelijk onderwijs.¹⁹ Tot slaaf gemaakten of in slavernij geboren waren pas echt bevrijd als zij tot het christelijk geloof waren gebracht.

Leden van de Maatschappij betaalden tien gulden contributie en met dat geld werden – met behulp van hernhutters ter plaatse – slaven vrijgekocht. Vanaf 1855 was binnen de Maatschappij ook een 'Damescomité ter Bevordering van de Evangelieverkondiging en de Afschaffing der Slavernij in Suriname' actief, dat via de vervaardiging en verkoop van handwerkjes ook middelen bijeenbracht voor deze vrijkoop van slaven. Overigens dienden de vrijgekochte mensen de gelden wel in termijnen terug te betalen.²⁰ De Ridder was een groot voorstander van deze praktijk en trachtte in 1858 critici, die het weggegooid geld vonden dat beter aan de eigen armen besteed kon worden, de mond te snoeren via een ingezonden stuk in het *Tijdschrift* van de Maatschappij. Hierin liet hij met concrete voorbeelden zien dat slaven met slechts een klein bedrag konden worden vrijgekocht, dat zij het geld keurig en op tijd terugbetaalden en een deugdzaam leven leidden. Vrijkoop van mensen 'die als slaven leven onder de Nederlandsche Wet' was wel het minste dat men voor hen kon doen, aldus De Ridder.²¹

Uit de vele voorbeelden die De Ridder in zijn 'Ingezonden mededeeling' kon noemen, blijkt wel hoe goed hij bekend was met de situatie ter plekke. Naast de reis naar Suriname had ook het lezen van het boek van Wolter Robert, baron van Hoëvell, *Slaven en Vrijen onder de Nederlandsche wet* (1854) hem naar eigen zeggen aan het denken gezet. In dit werk, dat veel opzien baarde, werden mishandelingen en andere wandaden tegen slaven indringend geschetst, maar ook wel uitvergroot, ten einde de afschaffingsdiscussie te stimuleren.²² Bij De Ridder had dit een gevoelige snaar geraakt en hij besloot ook zijn eigen ervaringen en ideeën over slavernij op papier te zetten, om hiermee zelf ook een bijdrage te leveren aan het debat.

De Ridders relaas over zijn ervaringen in Suriname en zijn kijk op slavernij verscheen in 1857 bij Noothoven van Goor in Schoonhoven en draagt als titel *Een levensteeken op een doodenveld*. Zijn boek biedt een intrigerend inzicht in de situatie aldaar, waarmee maar weinig Gouwenaars bekend geweest zullen zijn. De hedendaagse lezer zal ongetwijfeld de wenkbrauwen fronsen bij zijn taalgebruik, want hij gebruikt woorden die nu taboe zijn en hij generaliseert en diskwalificeert. Maar in de kern leverde hij een interessante inkijk in het Suriname van zijn dagen en toonde hij zich mordicus tegen het systeem van slavernij: 'het lot der slaven – de slavernij – is en blijft een gruwel', aldus De Ridder.²³ Zijn motivatie ontleende hij aan het Evangelie, waarbij voor hem voorop stond dat echte bevrijding en vrijheid pas gevonden kon worden door bekering tot het christendom. De vrijkoopssom die

slaven moeten betalen was in zijn overtuiging slechts een kleine – en makkelijk te overwinnen – stap in die richting. Christendom en slavernij waren wat hem betreft onverenigbaar. Daarmee sloot hij nauw aan bij de visie en het werk van de hernhutters, waaraan hij ook een fors deel van het boek heeft gewijd.

Titelpagina van *Een levensteeken op een doodenveld* van J.H. de Ridder, 1857.

Door het boek heen gaf De Ridder verschillende argumenten om slavernij af te schaffen. Daarbij verloor hij, geheel in lijn met de koopman-dominee-gedachte, het economische belang van Nederland niet uit het oog. Volgens hem werd er vaak te negatief geoordeeld over Suriname en werd deze 'overzeesche volksplanting' ten onrechte vaak voor lastpost versleten. Hij was ervan overtuigd dat deze kolonie voor toekomstige generaties nog van grote waarde zou zijn, want 'er ligt daar een schat op en onder den bodem: het moederland wete dat en neme het ter harte!'. Nederlanders zouden er daarom volgens hem goed aan doen te beseffen 'hoe veel kwaads in de vorige eeuw bedreven, hoeveel goeds jegens de boschnegers door onze landgenooten in de tegenwoordige eeuw nagelaten werd'. Als dominee voegde hij daaraan nog een waarschuwing voor het hiernamaals aan toe: 'Er is Een [God, P.A.], die oordeelen zal: ik vrees, dat mannen en vrouwen uit de negers tegen

ons zullen opstaan in het gerigt'.²⁴ Hier sijpelt een besef door dat slavernij, vernedering en mishandeling tot opstand zouden kunnen leiden, al kon deze 19e-eeuwse dominee zich blijkbaar alleen zoiets voorstellen in termen van het laatste oordeel.

De Ridder is weliswaar groot voorstander van volledige afschaffing van slavernij en noemde zichzelf dan ook een abolitionist, maar vond onmiddellijke en onvoorwaardelijk vrijlating onverantwoord. 'Het klakkeloos en onbezonnen ontheffen der slavernij, zonder opheffing van den slaaf, doet velen, en teregt! huiveren voor de vrijlating. Emancipatie zonder Evangeliezatie vervult mij met groote vreeze'.²⁵ Onderliggend was daarbij de angst dat vrijgelatenen zich zouden overgeven aan bandeloosheid en ledigheid. 'Opheffing van de slaaf' kon in zijn beleving uitsluitend door bekering tot het christendom: 'een waarlijk heilzame vrijlating moet plaats hebben, naar Christelijke beginselen en met Christelijke opleiding gepaard gaan'. Dichtend voegde hij hieraan zijn hartenwens toe:

*Och! brak die dag ook spoedig aan,
Dat Kaffer, Moor en Indiaan
De knie voor U, o Jezus, bogen!*²⁶

Dat was ook de motivatie voor de Ridder om naast zijn betrokkenheid bij de 'Maatschappij tot Afschaffing van de Slavernij' ook hoofdbestuurder te worden van een verwante organisatie, de 'Maatschappij ter bevordering van het godsdienstig onderwijs onder de slaven en verdere heidensche bevolking in de kolonie Suriname'.²⁷ Zes jaar na verschijning van zijn boek, in 1863, werd de slavernij in de Nederlandse overzeese gebieden daadwerkelijk afgeschaft. Een jaar eerder was de Maatschappij die dit bepleitte, met De Ridder als bestuurslid, al opgeheven. De Ridder bleef zich echter inzetten voor de verspreiding van het Evangelie onder de inwoners van Suriname, nu ook nog als bestuurder van het Nederlandsch Zendelinggenootschap. In die hoedanigheid zette hij zich overigens ook in voor bekering van de lokale bevolking in de Oost.²⁸

Concluderend kan gesteld worden dat slavernij eeuwenlang niet of nauwelijks een onderwerp van discussie is geweest binnen de Goudse kerken. Het was letterlijk en figuurlijk 'ver van hun bed', hoewel menige Gouwenaar direct of indirect in economische zin wel profiteerde van het systeem. Pas in de jaren voorafgaand aan de afschaffing roerden twee invloedrijke personen uit Gouda zich in het nationale debat, waarvan er één de stad op dat moment overigens alweer had verlaten. In algemene zin hebben de Goudse kerken wel de zending of – bij katholieken – de missie ondersteund, vanuit een breed gedragen opvatting dat het de christelijke plicht was de boodschap van het Evangelie te verspreiden over de wereld. Alleen bekering tot het christendom zou immers de ware bevrijding brengen, of het nu voor slaven was of voor andere 'heidenen'. Met die boodschap bleef de dominee de koopman steeds op de huid zitten en droeg hij – zij het met nu wellicht als onzuiver geachte motieven – wel bij aan de afschaffing van het onrecht.

interview

Op zoek naar geborgenheid

Interview met
Josephine Henriques Pombinha-Traag

Stuart Kensenhuis

Misschien is het perspectief van de nazaten van Johannes René Sariman Traag, dat zij – net als hij – nadrukkelijk op zoek gaan naar geborgenheid. Misschien zullen zij ook hun verlatingsangst verbloemen, met alledaagse vreugdedingen. Mogelijk zullen zij op zoek gaan naar antwoorden op levensvragen. Zoals: wat is de betekenis van zijn leven voor ons bestaan? Wie was zijn vader? Wie was zijn moeder? Wie zijn wij?

Hij was de zoon van de Javaanse contractarbeidster Bok Srani Manirah. Zij kwam in april 1917 in Suriname aan, met het schip *ss Buitenzorg*. Daarna werd ze tewerkgesteld op suikerplantage *Catharina Sophia*, in het district Saramacca. In november 1918 werd haar zoon geboren. Bijna een maand later overleed zij. Niemand weet wat de oorzaak is. Niemand weet waar haar graf ligt. En de vader van het kind is onbekend.

Duidelijk is wel dat Johannes in Suriname is verwekt. En ook dat hij snel na zijn geboorte geen ouders meer had. Uiteindelijk werd hij door de huishoudster van de plantagehouder opgevoed. Dat was een Creoolse vrouw met de naam Traag. Als eerbetoon voor

haar belangrijke bijdrage aan zijn leven, heeft hij op achttienjarige leeftijd besloten om voortaan ook haar achternaam te dragen.

Misschien verklaart dit voor een deel het karakter van Johannes. Hij was begaan met anderen en was bereid om met hen te delen. Verder wilde hij zijn kinderen altijd om zich heen hebben. 'Als hij thuiskwam van zijn werk, ging hij eerst eten. Daarna luisterde hij naar de radio en viel hij in slaap', vertelt Josephine Henriques Pombinha-Traag, één van zijn vijf dochters. 'Zodra hij wakker werd, riep hij ons één voor één bij onze naam: 'Maureen! Josephine! Christine! Georgine! Dorothy!' Als hij niet zeker wist dat wij veilig en gezond waren, werd hij onrustig. Ik vond hem een liefdevolle man.'

Van alle kinderen is Josephine misschien wel de persoon die zich het meest bezighoudt met de geschiedenis van haar vader en zijn moeder. Zij heeft daar een eenvoudige verklaring voor. 'Omdat ik altijd aan hem gemerkt heb dat hij op zoek was naar die ontbrekende puzzelstukjes. In 1977 is hij zelfs naar Indonesië gereisd, om na te gaan of hij informatie over zijn moeder kon vinden. Er werd hem toen verteld dat er veel werd gersoneld in haar dorp. Eerst moesten de kandidaten in quarantaine. Daarna werden er foto's gemaakt en mochten zij afreizen. Ouderen en kinderen bleven achter. Meer wist hij niet te achterhalen.'

Sowieso is Josephine erg geïnteresseerd in het koloniaal en slavernijverleden van Nederland. Maar ook over de rol van Gouda wil ze meer weten, want dat is haar woon-

Josephine Henriques Pombinha-Traag.

plaats. 'Sommige mensen denken dat mijn stad niets met het koloniaal en slavernijverleden te maken heeft gehad, maar dat is een vergissing. Theodore Jongkint was hier dertien jaar burgemeester. Namens Gouda was hij ook ongeveer 26 jaar één van de bestuurders van de West-Indische Compagnie. Zoals je weet was die organisatie verantwoordelijk voor de trans-Atlantische slavenhandel', vertelt zij. In het Houtmansplantsoen in Gouda staat een monument dat herinnert aan de gebroeders De Houtman. Ook daar heeft zij iets over te vertellen. 'Hij was gouverneur van Ambon en met allerlei harde maatregelen dwong hij de bevolking om de productie van kruidnagel op te voeren.'

Maar haar focus ligt vooral bij het zoeken naar informatie over haar vader en zijn moeder. Veel heeft zij hierbij gehad aan de database Javaanse contractarbeiders in Suriname 1890-1930. Die is in 2002 online gegaan en is te vinden op de website van het Nationaal Archief. Verder is zij bezig geweest met het maken van een stamboom. Bovendien denkt zij na over een DNA-test, om de onbekende vader van haar vader te achterhalen. Ook heeft zij meegewerkt met het invoeren van gegevens in het slavenregister, een project onder leiding van dr. Coen van Galen. Maar dat had ook als reden dat zij 'tools' aangereikt wilde krijgen, om meer onderzoek te kunnen doen naar de geschiedenis van haar vader en zijn moeder. 'Wij kunnen nog veel dingen leren en doorgeven', merkt zij op.

Johannes trouwde uiteindelijk met Josephine Mathilda Muntslag, een Creoolse vrouw. Als gevolg hiervan hebben hun dochters niet alleen een verbinding met de Javaanse contractarbeiders in Suriname, maar ook met de trans-Atlantische slavernij. Immers, de Creolen van Suriname stammen af van Afrikaanse slaafgemaakten.

Begin jaren '60 van de 20e eeuw emigreerde de familie Traag naar Nederland. Niet met het hele gezin in een keer. Het zorgde voor gevoelens van verdriet en verlatingsangst bij de achterblijvers. 'Mijn zus, mijn broer en ik werden opgevangen door mijn oma, terwijl de rest van het gezin vertrok. Op dat moment was het heel ingrijpend voor ons', vertelt Josephine. Dan valt er een stilte. Zij snikt. Maar zij herpakt zich snel. 'Mijn oma deed wel haar best, maar zij was streng. Wij hebben ons de hele tijd verdrietig gevoeld. Dus wij huilden veel. Het was wel zo dat ik gevoelig was. En op school liep het ook niet. Daarom werd ik een klas teruggezet.' Dan valt er weer een stilte. Nu iets langer dan de vorige keer. 'Ik heb er echt heel lang last van gehad. Ook door nachtmerries. Het was pijnlijk. Ik denk er nog wel eens aan.'

In de zoektocht naar geborgenheid hadden Johannes en zijn vrouw op dat moment misschien maar één centrale vraag: hoe zorgen wij zo goed mogelijk dat de kinderen hun veiligheid en vertrouwen niet kwijtraaken? Uiteindelijk zijn de drie achtergebleven kinderen van het gezin, waaronder Josephine, in december 1964 naar Nederland gekomen. 'Ik was toen 10 jaar oud. Wij kwamen met het vliegtuig. Een Dakota met een propeller', vertelt Josephine. 'De luchtzakken voelde je heel erg. Daardoor was ik een beetje bang. Maar het eten en drinken werd geserveerd op echt servies. Dat vond ik wel leuk.'

Johannes is in 1982 in Suriname overleden. Hij is slechts 63 jaar oud geworden. Treurig is dat hij nooit heeft geweten dat er in de archieven een foto van zijn moeder lag. Die foto kwam in 2002 online beschikbaar, bij de openstelling van de database Javaanse contractarbeiders in Suriname 1890-1930.

Bok Srani Manirah, 1917.

10

**Twee volksvertegen-
woordigers van het
District Gouda in het
parlementaire debat over
afschaffing van de slavernij**

Cor Revet

Eind 1861 diende de regering twee wetsontwerpen in bij de Tweede Kamer. Doel van deze voorstellen was het beëindigen van de slavernij in Suriname en op de Nederlandse Antillen. In de Kamer zaten twee leden voor het kiesdistrict Gouda. In dit artikel wordt onderzocht hoe deze twee volksvertegenwoordigers reageerden op die wetsvoorstellen en of er sprake was van een Gouds standpunt over de afschaffing van de slavernij.

Nederland en slavernij

Nederland had, met name in de 17e eeuw, een belangrijk aandeel in de internationale slavenhandel. Curaçao was een tijd lang de belangrijkste slavenmarkt van de Cariben. Er was slavernij in de West, waarbij mensen uit West-Afrika werden gehaald en naar Zuid-Amerika en het Caribisch gebied werden gebracht om te werken op de plantages. Daarnaast was er slavernij in de Oost, waar mensen uit Azië tot slaaf werden gemaakt en daar werden ingezet voor allerlei diensten, zoals in de huishouding en als ambachtslieden.

Aan het einde van de 18e eeuw kwam er steeds meer aandacht voor de slechte leefomstandigheden van slaafgemaakten en nam de verontwaardiging over de slavenhandel toe. Dat leidde ertoe dat Nederland in 1814 de trans-Atlantische slavenhandel verbood. Daarmee was de slavernij zelf nog niet beëindigd; dat gebeurde pas een halve eeuw later, in etappes.

In 1860 kwam er een einde aan de slavernij in Nederlands-Indië, in de gebieden die onder direct Nederlands bestuur stonden. In Suriname werkten toen nog ongeveer 33.000 slaafgemaakten op de plantages, op de Antillen ongeveer 12.000.¹ Afschaffing van de slavernij in deze gebieden, eufemistisch aangeduid als ‘emancipatie’, stond in 1862 op de agenda van het parlement.

Afschaffing van de slavernij door Europese landen

1833	Groot-Brittannië
1848	Frankrijk
1848	Denemarken
1858	Portugal
1861	Rusland
1863	Nederland
1886	Spanje

Wetsontwerpen 'tot opheffing der slavernij in de Nederlandsche West-Indische Koloniën'

Op 20 november 1861 stuurde koning Willem III namens het kabinet-Van Zuylen van Nijevelt/Van Heemstra twee wetsontwerpen naar de Tweede Kamer. Omdat 'de geest des tijds en het welbegrepen belang der kolonie Suriname, respectievelijk der kolonie Curaçao en onderhoorigheden², de opheffing der slavernij vordere' werd voorgesteld de slavernij in deze gebieden op te heffen. Met voor Suriname de toevoeging dat de regering tevens wilde 'voorzien in de middelen tot behoud en zoo-veel mogelijke uitbreiding van den landbouw en de nijverheid in die kolonie'.

De regering presenteerde de wetsontwerpen als een pakket met vier onderdelen:

1. opheffing van de slavernij per 1 juli 1863;
2. schadeloosstelling aan de slavenhouders voor elke 'slaaf als werkkraft, die den eigenaar ontvalt';
3. in Suriname staatstoezicht op de vrijgemaakte slaven gedurende tien jaar – dit werd nodig geacht voor de 'maatschappelijke ontwikkeling' van de vrijgemaakte slaven vanwege 'de geringe verstandelijke en zedelijke ontwikkeling der slavenbevolking' én om de vrijgemaakten toch aan het werk te houden om het verlies aan werkkraften tegen te gaan;
4. immigratie van 'vrije arbeiders' naar Suriname gedurende tien jaar - nodig geacht omdat de regering verwachtte dat na de opheffing van de slavernij een aanzienlijk deel van de vrijgemaakten minder hard zou gaan werken en een teruggang in de productie moest worden voorkomen.³

In december 1861 diende echter het kabinet zijn ontslag in, nadat de Tweede Kamer eerst de begroting van Binnenlandse Zaken had verworpen en daarna het begrotingshoofdstuk 'Onvoorziene Uitgaven' met de helft had verminderd. Hierdoor liepen de slavernijwetsvoorstellen vertraging op, nog voordat de Tweede Kamer aan de behandeling was begonnen. In februari 1862 trad een nieuw kabinet aan, het kabinet-Thorbecke II, dat verklaarde de slavernijwetten over te nemen. Toen was het dan toch aan de Tweede Kamer om zich daarover uit te spreken.

De Tweede Kamer in 1862

De samenstelling van de Tweede Kamer was in 1862 anders dan nu. Er waren 72 Kamerleden, allemaal mannen, die waren gekozen volgens een districtenstelsel. Nederland was namelijk verdeeld in 38 kiesdistricten. Er waren enkelvoudige, dubbele en meervoudige kiesdistricten, wat betekende dat een district één, twee of meer afgevaardigden in de Kamer kon hebben, die niet in dat kiesdistrict hoefden te wonen. Gouda was een dubbel kiesdistrict. Namens dit kiesdistrict zaten er dus twee leden in de Tweede Kamer. In 1862 waren dat W.M. de Brauw en M.A.F.H. Hoffmann.

Jonkheer mr. Willem Maurits de Brauw (geboren op 24 april 1810 in Zierikzee, overleden op 17 januari 1874 in Haarlem) werd na een rechtenstudie in Leiden advocaat, daarna rechter en ten slotte officier van justitie in Den Haag. In die stad was hij van 1843 tot 1859 lid van de gemeenteraad, wat hij tussen 1850 en 1853 combineerde met het lidmaatschap van de Eerste Kamer. Van 1853 tot zijn overlijden was hij lid van de Tweede Kamer voor het kiesdistrict Gouda.

De Brauw was een conservatief die zich vaak aansloot bij de anti-revolutionairen. Hij was een fel bestrijder van de liberalen en dat werd hem niet altijd in dank afgenomen, ook in Gouda niet. In een ingezonden brief in de *Goudsche Courant* van 5 juni 1864 werd hij een 'hartstogtelijke oppositieman' genoemd. De Brauw was in 1860 herkozen. Van de 1209 geldige stemmen kreeg hij er 915, veel meer dan zijn belangrijkste tegenkandidaat mr. A. Jongkindt Coninck (burgemeester en advocaat in Aarlanderveen).

Mari Aert Frederic Henri Hoffmann (geboren op 5 april 1795 in Rotterdam, overleden op 3 februari 1874 in Den Haag) was een ijzerhandelaar en directeur van een verzekeringsmaatschappij. In 1839 werd hij lid van de Provinciale Staten van Holland. Na de splitsing in 1840 van die provincie in Noord- en Zuid-Holland werd hij lid van de Staten van Zuid-Holland. In 1844 maakte hij de overstap naar de landelijke politiek en werd hij lid van de Tweede Kamer. Met een paar korte onderbrekingen, onder andere het lidmaatschap van de Eerste Kamer tussen 1849 en 1850, bleef hij lid van de Tweede Kamer tot 1873. Van 1853 tot 1873 deed hij dat voor het kiesdistrict Gouda.

Net als De Brauw was Hoffmann een van de conservatievere leden van het parlement en werd hij soms wel tot de antirevolutionairen gerekend. Hij hield zich vooral bezig met onderwerpen op het gebied van handel, financiën, ko-

Schilderij van Willem Maurits de Brauw, door Johann Heinrich Richter, 1841.

Portret van Mari Aert Frederic Henri Hoffmann uit: Fotoalbum met leden Tweede Kamer der Staten Generaal, 1874-1875.

loniën, landbouw en onderwijs, maar was ook niet bang om stelling te nemen tegen 'grote', meer algemene onderwerpen. Zo stemde Hoffmann tegen de wijziging van de Grondwet in 1848, tegen de ontwerp-Kieswet en tegen de ontwerp-Provinciewet.

Hoffmann werd in 1862 herkozen, drie weken vóór de mondelinge behandeling van de slavernijwetten in de Tweede Kamer. Van de 1843 geldige stemmen kreeg hij er 1080, waarmee hij de liberaal mr. P.F. Hubrecht (advocaat in Rotterdam) en de conservatief mr. S. baron van Heemstra (de vorige minister van Binnenlandse zaken) ruim achter zich liet.

Behandeling in de Tweede Kamer

De twee wetsvoorstellen doorliepen de gebruikelijke wetgevingsprocedure. Nadat ze door de regering waren ingediend, kwam een 'Commissie van Rapporteurs' uit de Tweede Kamer op 26 mei 1862 met een schriftelijke reactie, het zogenaamd Voorlopig Verslag.⁴ Daarop reageerde het kabinet op 16 juni met een Memorie van Beantwoording⁵ en een Nota van Wijzigingen.⁶ Op 21 juni kwam de 'Commissie van Rapporteurs' met haar Eindverslag van slechts twee zinnen, dat een nader onderzoek niet nodig werd geoordeeld.⁷ Waarna van 2 tot en met 10 juli (gedurende acht dagen) de mondelinge behandeling plaatsvond. Er werd gedebatteerd, er werden wijzigingsvoorstellen (amendementen) ingediend en tot slot werd er gestemd.

Op 2 juli 1862 kregen zes Kamerleden het woord: J. Dirks (een conservatief namens het district Leeuwarden), P.M. Tutein Nolthenius (conservatief, Hoorn), G.A. de Raadt (liberaal, Dordrecht), S. Cool (liberaal, Amsterdam), J.P. van Zuylen van Nyevelt (conservatief-liberaal, Zwolle) en P.Ph. van Bosse (liberaal, Zutphen). Zij zouden de toon zetten voor de verdere discussie. Wat alle sprekers gemeen hadden, was dat zij ferm afstand namen van de slavernij, die werd omschreven als een 'vloek', als een 'gruwel', als een 'kwaad' en als een 'smet die op Nederland rust als slavenhoudende Staat'. Tegelijkertijd waren verschillenden van hen bezorgd over een te plotselinge vrijlating van slaven, vanuit de gedachte dat de vrijgemaakten een werkeloos en zwervend leven zouden gaan leiden. Vandaar dat de meesten vóór het systeem van staatstoezicht waren, wat volgens een enkeling zelfs langer dan tien jaar mocht duren. Maar er waren ook sprekers die het staatstoezicht afwezen en het 'een vermomde slavernij' noemden.

Ook over de immigratie van nieuwe arbeiders werd verschillend gedacht. Sommigen vonden dat nodig om de ondergang van de koloniën te voorkomen, anderen waren er principieel op tegen dat de Staat voor de levering van nieuwe arbeiders zou moeten zorgen.

De hoogte van de vergoeding aan de slavenhouders zorgde ook voor discussie: de een ging mee met het regeringsvoorstel, de ander vond de vergoeding te hoog, weer een ander vond de vergoeding juist te laag. Zo was het ook met de geschatte kosten van het hele maatregelenpakket: Cool bijvoorbeeld had geen probleem met de financiën die Nederland moest opbrengen om de slavernij af te schaffen, terwijl De Raadt zich zorgen maakte of de geraamde kosten niet veel te laag waren ingeschat. Per saldo konden de zes Kamerleden (met uitzondering van De Raadt) zich in grote lijnen met de wetsontwerpen verenigen.⁸

Op 3 juli 1862 reageerde G.H. Uhlenbeck, de minister van Koloniën, op de sprekers van de vorige dag. Aan het einde van zijn betoog concludeerde hij dat de vrijlating niet langer mocht worden uitgesteld, dat de slaveneigenaren aanspraak hadden op een billijke tegemoetkoming, dat het staatstoezicht gedurende een zeker aantal jaren nodig was en dat ook de immigratie in Suriname nodig was om de kolonie meer productief te maken.⁹

'Eene zitting van de Tweede Kamer.' Prent door G. J. Sijthoff uit de serie schoolplaten *Onze beschavingsgeschiedenis in beeld*, 1900.

Vervolgens werd gesproken over de afzonderlijke artikelen van de wetsontwerpen. Daarbij roerden meer Kamerleden zich dan op de tweede juli: elke dag hadden gemiddeld zo'n vijftien Kamerleden het woord, de meesten meerdere keren.

De ontknoping was op 9 en 10 juli. Op 9 juli werd gestemd over 'het ontwerp van wet tot opheffing van de slavernij in de kolonie Suriname'. Van de 58 aanwezige Kamerleden stemden er 47 voor en 11 tegen.¹⁰ Een dag later werd gestemd over 'het wets-ontwerp tot opheffing der slavernij op de eilanden Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Eustatius, Saba en St. Martin (Nederlandsch gedeelte)'. Dit werd aangenomen met 45 stemmen voor en 7 stemmen tegen.¹¹ De tegenstemmers waren op zich wel vóór de opheffing van de slavernij maar hadden onoverkomelijke problemen met de voorwaarden en de procedures rond die afschaffing.

De Tweede Kamer had de wetsontwerpen in grote lijnen gevolgd. In hoofdlijnen was het volgende besloten:

1. De slavernij werd per 1 juli 1863 afgeschaft. Verwacht werd dat de voormalige slaafgemaakten eerst van hun vrijheid zouden genieten en in juli werd toch al niet op de plantages gewerkt vanwege de regentijd.
2. Slavenhouders kregen geen volledige schadeloosstelling maar een vaste vergoeding voor elke vrijgemaakte slaaf. De hoogte van die vergoeding was 300 gulden in Suriname, 200 gulden op Curaçao, Bonaire, Aruba, Sint-Eustatius en Saba, en 30 gulden op Sint-Maarten. Slaafgemaakten in Suriname werden verondersteld een hogere waarde te hebben, terwijl met de afschaffing van de slavernij door Frankrijk in 1848 ook de Nederlandse slaven op Sint-Maarten geacht werden vrij te zijn, waarvoor de slavenhouders daar al een gedeeltelijke tegemoetkoming hadden gekregen.
3. In Suriname moesten vrijgemaakte slaven tussen de 15 en 60 jaar een arbeids-overeenkomst sluiten om hun werk nog maximaal tien jaar op basis van jaarcontracten te blijven doen.
4. Om de immigratie van arbeiders naar Suriname te bevorderen werden gedurende maximaal vijf jaar premies uitgelooft, tot een totaalbedrag van een miljoen

gulden. Dit zou de basis worden voor het werven van contractarbeiders in China, Brits-Indië en Nederlands-Indië.

Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden, 1862, nr. 165.

Daarna volgden op 6 augustus de beraadslaging en stemming in de Eerste Kamer, die in 1862 39 leden kende. Het wetsontwerp tot afschaffing van de slavernij in Suriname werd aangenomen met 26 tegen 6 stemmen; het wetsontwerp tot afschaffing van de slavernij op de Antillen werd aangenomen met 18 tegen 13 stemmen.¹²

Bij de behandeling in de Eerste Kamer was er geen volksvertegenwoordiger uit of namens Gouda. Dat scheelde overigens maar weinig: zes weken later, op 16 september 1862, werd de in Gouda wonende Theodorus Pieter Viruly, directeur van de gelijknamige zeepfabriek, geïnstalleerd als lid van de Eerste Kamer. Hij zou dat blijven tot zijn overlijden in 1902.

Op 8 augustus zette koning Willem III zijn handtekening onder de beide wetten. Ze werden gepubliceerd in de Staatsbladen nr. 164 en 165.

Rol van De Brauw en Hoffmann

Welke rol speelden De Brauw en Hoffmann tijdens de behandeling in de Tweede Kamer? Wie hoopt op een belangrijke bijdrage vanuit de kieskring Gouda zal worden teleurgesteld, want beide heren kwamen weinig in beeld. Ze maakten geen deel uit van de 'Commissie van Rapporteurs' en ze dienden geen amendementen in. Ze waren wel medeondertekenaars van verschillende amendementen (amendementen moesten de steun hebben van minimaal vijf andere Kamerleden om in stemming te worden gebracht).¹³ Zo steunden beiden een amendement om het staatstoezicht in Suriname te beperken tot maximaal vier jaar (in plaats van de tien jaar die de regering voorstelde). De Brauw was medeondertekenaar van vijf amendementen, onder andere om de vergoeding voor vrij te maken slaven in Suriname afhankelijk te maken van hun leeftijd, en om geen vergoeding te geven voor slaven die langer dan een maand weggelopen of vermist waren. Hoffmann was medeondertekenaar van negen amendementen, onder andere om nog duidelijker in de wet op te nemen dat alleen de op 1 juli 1863 aanwezige slaafgemaakten voor vergoe-

ding in aanmerking konden komen, om slavenhouders ook een vergoeding te geven voor kinderen van slaven die waren geboren na de afkondiging van de wet, en om een werkdag voor vrijgemaakte slaven 'hoogstens' acht uur in het veld of 'hoogstens' tien uur in de gebouwen te laten zijn (in plaats van absoluut acht en tien uur zoals de regering voorstelde).

Bij de mondelinge behandeling voerden in totaal 31 Kamerleden het woord. De Brauw en Hoffmann hebben al die dagen niets gezegd, zij behoorden tot de toehoorders. Ze hebben wel op bijna alle dagen gestemd. De Brauw was niet aanwezig bij drie stemmingen op 8 juli. Toen op 10 juli werd gestemd over de opheffing van de slavernij op de Antillen, waren beiden niet aanwezig. Hoffman was verhinderd 'door ongesteldheid'¹⁴, een reden voor de afwezigheid van De Brauw werd niet gegeven.

Per saldo waren De Brauw en Hoffmann zeven van de acht dagen aanwezig bij een historisch moment in de Nederlandse parlementaire geschiedenis, namelijk de afschaffing van de slavernij. Zij hebben daaraan meegewerkt door te stemmen over amendementen, wetsartikelen en de Suriname-wet. Waarbij zij zowel oog leken te hebben voor de belangen van de vrijgemaakte slaven, als voor de belangen van de slavenhouders. Zo steunden zij verschillende amendementen om het staatstoezicht op vrijgemaakten minder streng te laten zijn. Net zoals zij ook amendementen steunden die ruimere vergoedingen aan slavenhouders mogelijk moesten maken. Maar ook de instandhouding van de productie in Suriname was voor hen belangrijk, want zij steunden diverse voorstellen vóór de immigratie van nieuwe arbeiders. Wat precies het stemgedrag van De Brauw en Hoffmann is geweest wordt duidelijk uit de Handelingen (notulen) van de Tweede Kamer. In de bijlage is dat in een schema gezet.

Namens Gouda of Gouwenaars?

Kamerleden werden door hun collega's niet aangesproken bij hun naam, maar bij het kiesdistrict dat zij vertegenwoordigden. Voor De Brauw en Hoffmann was dat: 'de afgevaardigde uit Gouda'. Betekende dit ook dat zij tijdens de debatten en stemmingen het standpunt van Gouda verwoordden?

Dit mag niet worden aangenomen. Het belangrijkste argument daarvoor ligt in de Grondwet van 1848. Artikel 82 daarvan bepaalde dat de leden van de Tweede Kamer moesten stemmen 'zonder last van of ruggespraak met hen, die benoemen'. Elk individueel Kamerlid kon daardoor zijn eigen weg volgen, al zal het stemgedrag wel gepast hebben bij de politieke stroming waarvan hij deel uitmaakte (ook al waren er toen nog geen politieke partijen zoals we die nu kennen). Alleen bij onderwerpen die het kiesdistrict van een Kamerlid direct raakten, bijvoorbeeld de aanleg van een spoorlijn, prevaleerde overduidelijk het belang van het kiesdistrict. Bij de afschaffing van de slavernij speelde dat niet.

Bovendien werden beiden dan wel aangeduid als 'afgevaardigde uit Gouda', maar zij woonden daar niet. De Brauw woonde in Den Haag, Hoffmann in Rotterdam. Daar komt bij dat het kiesdistrict weliswaar 'Gouda' heette, maar bestond uit 55

Zuid-Hollandse en Utrechtse gemeenten. Van Vinkeveen tot Capelle aan den IJssel, de omgeving van Alphen aan den Rijn, de Krimpenerwaard, de Lopikerwaard en een deel van de Alblasserwaard behoorden tot dit kiesdistrict.¹⁵ Als De Brauw en Hoffmann al opkwamen voor het belang van hun kiesdistrict, dan hoefde dat niet per se het belang van Gouda te zijn.

Verder stemden zij wel veel, maar niet altijd hetzelfde. Zo stemde De Brauw vóór en Hoffmann tegen het amendement om de vergoeding voor vrij te maken slaven in Suriname afhankelijk te maken van hun leeftijd. En stemden zij verschillend over het wetsvoorstel om de vergoeding voor slaven in Suriname een vast bedrag van 300 gulden te laten zijn (De Brauw tegen, Hoffmann vóór). Waarom zij verschillend stemden is niet duidelijk omdat zij in de Kamer niet hebben gesproken of een stemverklaring hebben afgegeven. Helder is wel dat beiden dus niet opkwamen voor een gezamenlijk (Gouds?) belang.

Ten slotte is het de vraag of het overgrote deel van de Goudse bevolking zich vertegenwoordigd voelde in de Tweede Kamer. Sinds de Grondwetsherziening van 1848 werden de leden van de Tweede Kamer rechtstreeks gekozen door de burgers. Maar niet door alle burgers. Het stemrecht werd alleen gegeven aan mannen van 23 jaar en ouder, die in het bezit moesten zijn van burgerlijke en burgerschapsrechten en die een bepaald bedrag aan belastingen betaalden. Dit werd het censuskiesrecht genoemd. Voor Gouda was dat bedrag bepaald op 44 gulden.¹⁶ Het bijzondere daarbij was dat niet werd gekeken naar de inkomstenbelasting. In plaats daarvan waren bepalend: de grondbelasting (die werd betaald over bebouwde en onbebouwde eigendommen), de patentbelasting (die werd betaald door mensen die een patent hadden, een bewijs dat men een beroep of bedrijf mocht uitoefenen) en de personele belasting (die werd betaald over het aantal dienstboden, paarden, deuren en vensters, en stookplaatsen). Met als gevolg dat niet veel meer dan drie procent van de bevolking een stem mocht uitbrengen bij de Tweede Kamerverkiezingen. Een Kamerstuk uit 1863 illustreert dit. Gemeld werd dat het kiesdistrict Gouda 92.319 inwoners telde, waarvan er 3.362 kiesgerechtigd waren voor de Tweede Kamer. Voor de stad Gouda waren de cijfers: 14.854 inwoners en 416 kiesgerechtigden.¹⁷ Zelfs als alle Goudse kiesgerechtigden op De Brauw en Hofman hadden gestemd, valt moeilijk hard te maken dat deze twee daarmee de spreekbuis waren van alle Gouwenaars.

Goudse betrokkenheid?

Leefde de afschaffing van de slavernij in Gouda? Niet bij de Goudse politiek. In 1861 en 1862 hield het college van burgemeester en wethouders zich louter bezig met lokale aangelegenheden. In de notulenboeken over die jaren gaat het over zaken als onderwijs, kadaster, schutterij, gasthuizen, bevolkingsregisters, armenbestuur, bedelaarsgestichten, geldelijk beheer, belastingen, stadsapotheek, teken-school, militaire dienst en nationale militie. Het college sprak twee keer over de Staten-Generaal maar dat hield verband met de verkiezingen voor de Tweede Kamer op 10 juni 1862.¹⁸ Voor de gemeenteraad is het beeld niet anders.¹⁹ Ook de Goudse bevolking leek niet warm te lopen voor dit onderwerp. In 1842 was

in Nederland de 'Maatschappij ter bevordering van de afschaffing der slavernij' opgericht. In Zuid-Holland waren er afdelingen in Rotterdam, Den Haag en Delft – maar niet in Gouda. Terwijl er in Gouda wel een afdeling was van de eraan gelieerde 'Maatschappij tot Nut van 't Algemeen'.²⁰ Er werden in de *Goudsche Courant* geen ingezonden brieven geplaatst waarin mensen zich voor of tegen de afschaffing van de slavernij uitspraken. Deze krant daarentegen deinsde er zelf niet voor terug om stevig stelling te nemen tegen slavernij. Zo vroeg op 5 juni 1862 de hoofdredacteur zich af: 'Moet ook ons land nog langer in de rij der slavenhoudende staten gebrandmerkt staan, of zal spoedig de dag aanbreken, dat die schande niet meer op den nederlandschen naam kleeft?' En op 5 juli van dat jaar werd geschreven over de 'schandelijke slavernij'.

De *Goudsche Courant* deed uitgebreid verslag van de voortgang van het wetgevingsproces in de Tweede en Eerste Kamer.²¹ En na afloop van de behandeling in de Tweede Kamer was de krant duidelijk in zijn commentaar: 'Te lang, veel te lang kleeft de smet der verfoeilijke slavernij op Nederland. Wat beteekent christenzin en christendeugd bij het volk, dat het wettig bestaan gedooft van een toestand, waarin de eene broeder den ander tot eene koopwaar vernedert; wij durven bijna niet roemen in eene afschaffing, die zich veel te lang deed wachten en die ons daarom met diepe schaamte vervult. Maar wij kunnen danken en juichen, dat het goede werk eindelijk tot stand kwam.'²² Misschien mag de *Goudsche Courant* wel worden gezien als een spreekbuis van de stad ...

Conclusie

Bij de afschaffing van de slavernij hebben de twee volksvertegenwoordigers namens het kiesdistrict Gouda geen grote of doorslaggevende rol gespeeld. Hun belangrijkste wapenfeit was het stemmen vóór de afschaffing van de slavernij in Suriname. Tweede Kamerleden hadden nauwelijks een band met de inwoners van hun kiesdistrict en andersom was de Tweede Kamer voor de meeste burgers een ver-van-mijn-bedshow. Er kan dus niet worden gezegd dat door deze twee Kamerleden ook Gouda tegen de slavernij stemde. Sowieso hebben de Goudse politiek en inwoners zich niet druk gemaakt over die afschaffing. Het enige Goudse geluid in deze kwam van de *Goudsche Courant*, die in stevige bewoordingen afstand nam van de slavernij.

Prent "EMANCIPATIE. Opgedragen aan Groen van Prinsterer en Baron van Hoevell". 's Hage, D.G. Molenkamp, (1863?).

Bijlage: het stemgedrag van De Brauw en Hoffmann bij de afschaffing van de slavernij²³

Voorstel	Medeondertekenaar	Voor	Tegen
Wetsvoorstel over afschaffing van de slavernij in Suriname per 1 juli 1863 (<i>aangenomen</i>)		De Brauw Hoffmann	
Amendement om slavenhouders niet een 'tegemoetkoming' maar een 'schadeloosstelling' te geven (<i>verworpen</i>)	De Brauw	De Brauw Hoffmann	
Amendement om het staatstoezicht in Suriname te beperken tot maximaal vier jaar (<i>verworpen</i>)	De Brauw Hoffmann	De Brauw Hoffmann	
Wetsvoorstel over staatstoezicht in Suriname gedurende maximaal tien jaar (<i>aangenomen</i>)		De Brauw Hoffmann	
Amendement dat de regering de immigratie in Suriname met de haar ten dienste staande middelen aanmoedigt (en niet beperkt tot een bepaalde periode of een bepaald bedrag) (<i>ingetrokken</i>)	Hoffmann		
Amendement om de immigratie in Suriname van staatswege aan te moedigen (<i>aangenomen</i>)		De Brauw Hoffmann	
Amendement om van staatswege premies uit te loven voor de immigratie in Suriname, voor maximaal vijf jaar en maximaal een miljoen gulden (<i>aangenomen</i>)		De Brauw Hoffmann	
Amendement om aan de slavenhouders geen vergoeding te geven voor het bevorderen van immigratie (<i>overbodig geworden toen de regering het voorstel waar dit in stond, introk</i>)	De Brauw		
Amendement om nog duidelijker in de wet op te nemen dat alleen de op 1 juli 1863 aanwezige slaven voor vergoeding in aanmerking kunnen komen (<i>verworpen</i>)	Hoffmann	De Brauw Hoffmann	
Amendement om de vergoeding voor slaven in Suriname afhankelijk te maken van hun leeftijd (<i>verworpen</i>)	De Brauw	De Brauw	Hoffmann
Wetsvoorstel om de vergoeding voor slaven in Suriname een vast bedrag van 300 gulden te laten zijn (<i>aangenomen</i>)		Hoffmann	De Brauw
Amendement om geen tegemoetkoming te verlenen voor weggelopen of vermiste slaven, als zij op 1 juli 1863 langer dan een jaar afwezig zijn geweest (<i>overgenomen door de regering</i>)	Hoffmann		
Amendement om ook een vergoeding te verlenen voor weggelopen of vermiste slaven, die op 1 juli 1863 langer dan twee jaren afwezig zijn geweest (<i>verworpen omdat twee keer de stemmen staakten</i>)			De Brauw Hoffmann
Amendement om geen vergoeding te geven voor slaven die langer dan een maand weggelopen of vermist zijn (<i>aangenomen</i>) (<i>De Brauw was afwezig bij de stemming</i>). NB Dit was een amendement op het door de regering overgenomen amendement om geen tegemoetkoming te verlenen voor weggelopen of vermiste slaven, als zij op 1 juli 1863 langer dan een jaar afwezig zijn geweest. Met dit amendement verviel daarmee dit eerdere amendement.	De Brauw		Hoffmann

Bijlage: het stemgedrag van De Brauw en Hoffmann bij de afschaffing van de slavernij ²³ (vervolg)			
Voorstel	Medeondertekenaar	Voor	Tegen
Amendement om ook een vergoeding te geven voor kinderen van slaven die zijn geboren na de afkondiging van de wet (<i>verworpen</i>) (<i>De Brauw was afwezig bij de stemming</i>)	Hoffmann	Hoffmann	
Amendement om geen vergoeding te geven voor slaven, als de slavenhouder gedurende meer dan vier jaar niet de verschuldigde belasting heeft betaald (<i>verworpen</i>) (<i>De Brauw was afwezig bij de stemming</i>)			Hoffmann
Amendement om bij het staatstoezicht alleen dwang toe te passen als een vrijgemaakte slaaf overlast in de maatschappij geeft (<i>verworpen</i>)		De Brauw Hoffmann	
Amendement om vrijgemaakten van het staats- toezicht te ontslaan zodra dat niet meer vereist is (<i>in aangepaste vorm overgenomen door de regering</i>)	Hoffmann		
Amendement om de regering te verplichten om vrijgemaakten, die na drie maanden nog geen arbeidsovereenkomst hebben gesloten, 'zoveel mogelijk' te werk te stellen bij gouvernements- plantages of bij werken van algemeen nut (in plaats van een onvoorwaardelijke verplichting om dat te doen) (<i>verworpen</i>)	Hoffmann	De Brauw	Hoffmann (<i>terwijl hij het amendement had mede ondertekend</i>)
Amendement dat het gouvernement alleen het tarief bepaalt voor arbeid die wordt verricht op gouvernementsplantages (en niet voor alle arbeid waarvan in deze wet sprake is) (<i>overgenomen door de regering</i>)	Hoffmann		
Amendement om een werkdag 'hoogstens' acht uur in het veld of 'hoogstens' tien uur in de gebouwen te laten zijn (in plaats van absoluut acht en tien uur) (<i>ingetrokken</i>)	Hoffmann		
Wetsvoorstel om onder staatstoezicht geplaatsten en andere veld- en plantagearbeiders in te kunnen schakelen voor transporten ten behoeve van de algemene dienst, of voor werken van algemeen nut (<i>aangenomen</i>)			De Brauw Hoffmann
Wetsvoorstel om het zonder wettige overeenkomst te werk stellen of huisvesten van personen die onder staatstoezicht staan, strafbaar te stellen (<i>aangenomen</i>)			De Brauw Hoffmann
Ontwerp van wet tot opheffing van de slavernij in de kolonie Suriname, zoals dat luidt na de artikelsgewijze behandeling (<i>aangenomen</i>)		De Brauw Hoffmann	

Koloniaal Gouda in Museum Gouda

Ingmar Reesing

In het kader van het Herdenkingsjaar Slavernijverleden organiseerde Museum Gouda in 2023 een tentoonstelling over de rol van de Goudse kleipijp binnen de trans-Atlantische slavenhandel. Hiermee werd voor het eerst licht geworpen op de schaduwzijde van een bekend Gouds product. Tijdens de voorbereidingen van deze expositie bleek dat het aantal objecten in de collectie met een directe link met het koloniale verleden van Gouda vrij beperkt is. Maar dit wil niet zeggen dat er ze niet zijn. Aan de hand van vier van deze objecten kunnen we dit verleden een gezicht geven. Ze illustreren bijvoorbeeld welke kijk men in de 17e en 18e eeuw had op mensen uit overzeese gebieden en de onderlinge machtsverhoudingen. Ze laten je op andere manier kijken naar de geschiedenis, maar ook naar het heden.

Ivoren pijpfoedraal

Ceylon (Sri Lanka), laatste kwart 17e eeuw

Museum Gouda

Net als in de Nederlandse Republiek werd de Goudse kleipijp ook in de overzeese koloniën gerookt. Vanwege de lengte en het materiaal was dit rookgerei erg breekbaar. De goeude burger bewaarde zijn kleipijpen dan ook in een foedraal. Dit rijkversierde exemplaar is aan het einde van de 17e eeuw vervaardigd in Ceylon, het huidige Sri Lanka. Op dit eiland waren verschillende handelsposten en fortificaties van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC). Mogelijk was de opdrachtgever werkzaam voor de VOC of is de ivoren foedraal als exotisch object naar de Nederlanden verscheept.

Tabakspot

Delft, 18e eeuw

Museum Gouda

Op deze tabakspot zien we een zwarte man, een groot zeilschip op de achtergrond. Net als bij het gevelbeeld en het uithangbord van de Goudse tabakswinkel *De Moriaan*, is het een koloniale verbeelding van de tabakshandel. De zwarte man is neergezet als een 'exotische wilde' met een rokje van tabaksbladeren en een tooi op zijn hoofd. Een verwijzing naar de plantages waar tabak werd geoogst. Op deze plantages en op de vaak overvolle slavenscheppen werden kleipijpen en tabak uitgedeeld om slaafgemaakten rustig te houden. De aanduiding 'BERGAMOT' op de tabakspot verwijst naar de herkomst van de inhoud of het type tabak.

Gevelbeeld van 'De Moriaan'

Gouda (?), 18e eeuw

Museum Gouda

Vanaf de 18e eeuw bevond zich aan de Westhaven 29 in Gouda een tabakswinkel: *De Moriaan*. Hier verkocht men onder andere tabak en snuiftabak. Aan de gevel prijkte dit beeld van een 'moor'. Hoewel de figuur van oorsprong een Zuid-Amerikaans uiterlijk had, met hoofdtooi en een rokje van tabaksbladeren, is deze in de loop van de tijd getransformeerd tot een zwarte Afrikaan. Beiden werden geassocieerd met tabak en het roken ervan. De beeltenis van de zwarte man werd al snel na de introductie van de tabak gebruikt om het product aan te prijzen. Ook op de zakjes waarin de tabak verpakt werd, was een Afrikaanse man te zien. Erg stereotiep, met felrode lippen en een brede neus.

Regentenkussen van Willem Maurits Swellengrebel

Gouda, 1788

Museum Gouda

Dit is het regentenkussen van mr. Willem Maurits Swellengrebel. Hij ontving dit kussen bij zijn aanstelling tot lid van de vroedschap van Gouda. Zo'n regentenkussen was bedoeld om het zitten op de harde banken tijdens het vergaderen wat aangenamer te maken, maar het was ook een statussymbool. Swellengrebel behoorde niet alleen tot de regenten van Gouda omdat hij lid was van de vroedschap (1788-1795), maar ook omdat hij enige jaren schepen van de stad was. Via zijn Rotterdamse echtgenote Catharina Wilhelmina van Mierop werd hij mede-eigenaar van de plantage *Siparipabo* in Suriname en daarmee mede-eigenaar van slaafgemaakten (zie hoofdstuk 5 '*Goudse elite, slaafgemaakten en plantages*').

11

De Goudse pijp en de slaafgemaakten

Ruud D. Stam

S

Slavernij als verwerpelijk misbruik van mensen was ook in Afrika al wijd verbreid voordat de eerste slaafgemaakten op Europese schepen naar Amerika werden gebracht. Voor zover bekend hebben de Europeanen vooral slaafgemaakten van inlandse heersers en handelaren gekocht en in veel mindere mate geroofd. Deze handel was een ruilhandel, waar verschillende producten deel van uitmaakten. Pijpen, en vooral de beste soorten Goudse pijpen, en in mindere mate tabak, behoorden tot deze ruilmiddelen.

De tabak werd in de tweede helft van de 16e eeuw door de Portugezen voor het eerst naar West-Afrika gebracht. Het was voor de Portugezen een belangrijk exportproduct dat zij in Afrika ruilden voor goud, ivoor en slaafgemaakten.¹ Dat er in Afrika door de inheemse bevolking veel gerookt werd, is uit meerdere verslagen duidelijk. Het roken was dan ook al zeer verbreid voordat de eerste West-Europese pijpen daar verschenen en zeker toen tegen het einde van de 17e eeuw de West-Europese pijp werd ingezet als betaalmiddel.

Koningin Nzinga van Matamba rookt een Afrikaanse 'elbow'-pijp, circa 1660.

De handel in goud en in slaafgemaakten leidde tot een grote toename van westerse gebruiksvoorwerpen binnen de Afrikaanse cultuur. Maar in veel opzichten veranderde de samenleving door het contact met de Europeanen nauwelijks.² Voor het gebruik van pijpen lijkt het erop dat slechts bepaalde lagen van de inheemse bevolking hoogwaardige Europese pijpen gingen gebruiken, maar dat de overgrote meerderheid van de Afrikanen alleen Afrikaanse pijpen gebruikte, die bestonden uit een steel met een losse, vrij grote, kop.

De rol van de Goudse pijp in de slavenhandel

De meeste slaafgemaakten kwamen in de 17e eeuw van de Slavenkust (het tegenwoordige Benin). Na 1700 werden slaafgemaakten ook steeds meer aan de Goudkust (het huidige Ghana) gekocht.³ Nederland kreeg in de 18e eeuw het leeuwendeel van de zeer lucratieve en trans-Atlantische slavenhandel vanuit de Goudkust in handen. In de gehele periode waarin Europese handelaren slaafgemaakten naar Amerika brachten, waren het de Engelse handelaren die de meeste slaafgemaakten kochten.

De handel met de inheemse bevolking van de Goudkust was in de 17e, 18e en een groot deel van de 19e eeuw ruilhandel, net zoals dat in die tijd ook voor andere delen van Afrika gold. Tal van goederen werden geruild voor de producten en slaafgemaakten die de Nederlanders uit dit deel van de wereld wilden halen. Onder deze ruilmiddelen waren ook pijpen, die zeer geliefd waren als ruilmiddel.

Uit archeologische vondsten aan de Goudkust en de Slavenkust blijkt dat van alle soorten pijpen vooral de Goudse pijp zeer geliefd was. De gevonden pijpenfragmenten stammen hoofdzakelijk uit de 18e eeuw en de meeste vondsten zijn aan de kust gedaan, vaak bij of in Nederlandse vestigingen. Op een uitzondering na zijn alle 18e-eeuwse pijpen van Nederlandse oorsprong. Slechts één Engelse pijp, gemaakt door George Viner uit Bristol, is in Ghana aan de Volta rivier, een 100 kilometer landinwaarts, gevonden.⁴ Dat de Goudse pijp populair was, zal geen toeval zijn. De Afrikaanse consument had duidelijk voorkeur voor pijpen uit verschillende Europese landen en de Goudse pijp was in die tijd verreweg de beste.⁵ Uit de 19e eeuw zijn er, in overeenstemming met de politieke ontwikkeling, meer vondsten van pijpen uit andere landen bekend, maar de Goudse pijpen blijven het merendeel van de vondsten uitmaken.

Pijpen werden voor verschillende doelen naar West-Afrika gebracht. Allereerst ten behoeve van het eigen gebruik van de bemanningsleden van de schepen en van de Nederlanders op de verschillende vestigingen. In brieven vanuit Elmina beschrijft Willem Godschalck van Focquenbroch het vele roken in het fort als volgt: 'Denckt nu vorders, of ick geen reden heb, van somtijds in drie weeken niet buyten het Kasteel te komen, en in mijn sel te blijven; alwaer ghy my soud sien sitten, in compagnie van mijn twee swaerte jongens, al dampende dat het syn ooggen verdraeyt, en dat sy met hun beyde eeuwigh werck hebben, met toeback te kerven, en te stoppen'.⁶

Pijpen werden ook gebruikt als ruilmiddel om diverse goederen te verwerven. Dit betreft zowel etenswaren als handelsgoederen en slaafgemaakten.⁷ De handel in slaafgemaakten was een deel van de zogenaamde Driehoekshandel, waarbij slaafgemaakten tegen Europese goederen werden geruild en de opbrengst van de verkoop van de slaafgemaakten in het Caribisch gebied, Suriname en Brazilië werden gebruikt om goederen als suiker, katoen en tabak aan te kopen, die weer naar Europa werden gebracht.

Zo had het schip *Prins Willem V* in 1762 als handelsgoederen (cargasoen) onder meer twaalf gros lange pijpen, achttien gros korte pijpen en 618 pond blaastabak

in Vlissingen ingenomen om daarmee onder meer slaafgemaakten te kopen.⁸ Het schip *Eenigheyt* dat in 1761 uit Vlissingen vertrok, had vijftien gros lange en vijftien gros korte pijpen aan boord.⁹ Ook werden pijpen als gift gebruikt om lokale heersers te paaien.¹⁰ Niet alleen de bemanning van Nederlandse schepen, maar ook die van schepen uit andere landen, benutten de Hollandse pijp als een van hun betaalmiddelen. Zo kocht de kapitein van het Franse schip *Reine des Anges* in 1740 voor zeven kisten pijpen (ter waarde van 280 livres ofwel Franse Pond) en kaurischelpen en stoffen in de plaats Popo: achttien mannen, vijf vrouwen en acht kinderen. In totaal had dit schip een lading ter waarde van 122.665 livres waaronder veertien kisten met pijpen.¹¹ Uit dit voorbeeld is duidelijk te zien dat de pijpen slechts een beperkt deel van de ruilgoederen betroffen. Dat ook Franse schepen de Hollandse, vooral Goudse, pijpen inkochten voor deze handel heeft alles te maken met de hoge kwaliteit van de Goudse pijp die nergens in Europa overtroffen werd. Franse schippers kochten deze pijpen in de Franse havensteden waarvandaan deze schepen vertrokken. Veel Hollandse pijpen werden dan ook geëxporteerd naar de Franse havens, waar deze aan de reders en compagnieën die de slavenschepen wegzonden, werden verkocht. Ook uit de havenboeken van Bordeaux en La Rochelle blijkt dat vooral Goudse pijpen gebruikt werden voor de aankoop van slaafgemaakten. Zo vraagt de handelaar Cardinal in 1708 aan 'le Conseil de Commerce de Bordeaux' toestemming om kaurischelpen, pijpen en messen uit Nederland te mogen invoeren en komen er in 1743 met het schip *L' Admiral* 60 gros pijpen in Bordeaux aan.¹² In La Rochelle laadt het schip *Danae* in 1783 een aantal gros pijpen uit Nederland, tabakspotten in karton uit Rouen en tabak uit Honfleur in, en neemt in dezelfde periode het schip *Bellone* ter waarde van 5.802 livres aan pijpen, zijnde 5% van de waarde van de lading, mee naar West-Afrika. Beide schepen namen deel aan de handel in slaafgemaakten.¹³ Ook uit het handelsboek van Jacques Savary des Bruslons blijkt dat pijpen, naast andere goederen, gebruikt werden om slaafgemaakten mee te kopen. In een hele opsomming van de lading van een schip dat 600 slaafgemaakten in Angola kocht, zijn ook twintig gros pijpen en 200 pond tabak opgenomen.¹⁴ In de vele voorbeelden die Rivallain geeft variëren de aantallen pijpen per schip voor de aankoop van slaafgemaakten van enkele grossen tot 50 kisten (deze bevatten vaak circa 30 gros, zijnde circa 4.500 pijpen per kist). Het gebruik van pijpen voor de aankoop van slaafgemaakten had dus een forse omvang.¹⁵

De pijpenkoppen die door archeologen in Ghana aangetroffen zijn, stammen alle uit de 18e en 19e eeuw. Dat er geen 17e-eeuwse pijpen gevonden zijn, kan, gelet op de 17e-eeuwse presentie van Europeanen in dat gebied, slechts geduid worden als toeval.¹⁶ Wel is duidelijk dat er in het begin van de 18e eeuw een forse toename was van geïmporteerde Europese pijpen in Ghana, doordat toen daar de slavenhandel fors toenam.

De aangetroffen pijpen dragen een groot aantal merken. Helaas zijn pijp en merk in de publicatie van Calvacoressi niet samen afgebeeld, zodat veel van dit materiaal niet dateerbaar is. En helaas is, ook mede hierdoor, slechts een beperkt aantal pijpen beschikbaar voor verdere analyse van het vondstmateriaal.

Gelet op de merken, die veelal van grotere Goudse bedrijven zijn en het veelvuldig voorkomen van de sinds 1739/40 gebruikte kwaliteitsaanduiding het Goudse wapen, al of niet met de S als bijmerk, kan worden aangenomen dat de meeste gevonden pijpen behoren tot de kwaliteitspijpen van de porceleijne (bijmerk Goudse wapen) en fijne kwaliteit (bijmerk Goudse wapen met de S). Vermoed kan worden dat deze pijpen voor de handel en voor eigen gebruik door de Europeanen gebruikt zijn. Groffe pijpen (pijpen van de eenvoudigste kwaliteit) zijn niet aangetroffen, terwijl dit wel te verwachten is, omdat deze aan de slaafgemaakten gegeven werden om hen rustig te houden.

Op deze foto uit 2021 staat een van de voormalige panden van pijpenhandelaar Frans Verzijl, Hoge Gouwe 143. Op de gevel prijkt nog steeds het merk dat Verzijl voor zijn pijpen voerde; Leeuw in Hollandse tuin.

Onder de in Ghana aangetroffen merken valt een aantal pijpen op met het merk *Leeuw in de Hollandse tuin* en de *gekroonde L*, alsmede een steelfragment met F. VERZYL. Deze merken waren in bezit bij Frans Verzijl, een van de grootste exporteurs, en behoren tot de merken waar een recht op uitbesteding op rustte.¹⁷ Ook Leendert de Jong had op het merk *de Melkmeid* het recht van uitbesteding. Ook van hem is een pijp teruggevonden. Een steelfragment van Danens duidt er eveneens op dat niet alleen pijpen van de grotere, maar ook van de allerbelangrijkste Goudse pijpenmakers naar de Westkust van Afrika zijn getransporteerd. Dit laat zien dat de handelaren vooral kwaliteitspijpen inkochten. Kwaliteitspijpen voor de handel, als relatiegeschenk, maar ook voor het eigen personeel. Dit laatste is niet zo

vreemd omdat, zoals Boxer schrijft, in alle grotere nederzettingen in de tropen men belang hechtte aan het vertoon van pracht en praal, in hoofdzaak met de bijgedachte, de inlandse bevolking te imponeren door de weelde en de macht van de blanke man.¹⁸ Bovendien zullen ook lokale handelaren al snel hebben geleerd wat de beste pijpen waren en voor de door hen aangeboden slaafgemaakten en koopwaar de beste kwaliteiten verlangd hebben.

Er werden in de eerste helft van de 19e eeuw ook pijpen gemaakt voor de handel in slaafgemaakten. Pijpen van onder andere de Gouds pijpenmakers Jan Scholten

(1795-1850), David Johannes Maskamp (1809-1817), Arie Snelleman (1846-1886), familie Sparnaaij (1791-1819), familie Prince (1833-1897), Pieter Stomman (1810-1839) en de familie van der Want (1840-1875) zijn in Ghana aan de Goudkust opgegraven.¹⁹ Het waren dus niet alleen de grootste pijpenmakers die hiertoe pijpen vervaardigd hebben.²⁰

Aan de kust van Benin is slechts een zeer beperkt aantal pijpen gevonden. Hier zijn wel twee Goudse pijpen uit het laatste kwart van de 17e eeuw aangetroffen. De overige vijf Goudse pijpen stammen uit de 18e eeuw. Op slechts één pijp is, op de onprofessionele tekeningen van de auteur van het betreffende artikel, het bijmerk Goudse wapen met de S te vinden.²¹ Dit betrof dus een pijp van de fijne kwaliteit, de één na beste soort pijpen. In deze kleine vondstgroep zijn geen pijpen gevonden die een merk met het recht op uitbesteding dragen. Verdere conclusies kunnen aan zo'n kleine vondstgroep niet worden verbonden.

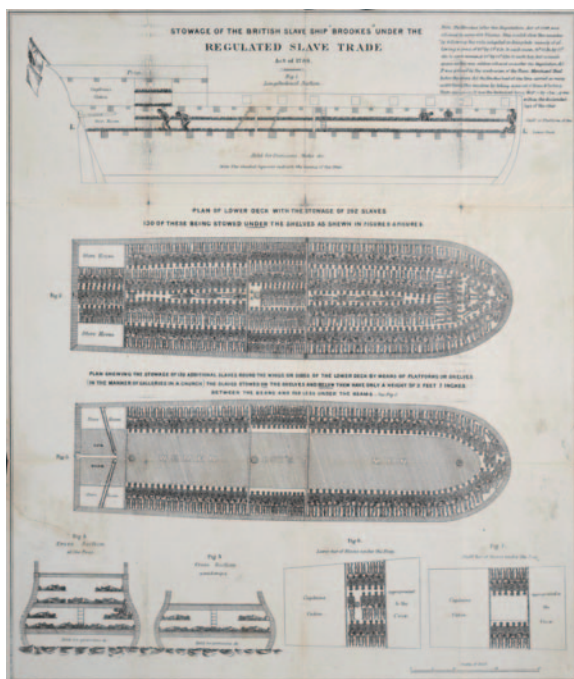
Hoe verliep de levering van pijpen aan de slavenscheperen

De West-Indische Compagnie (WIC) had aanvankelijk een monopolie op de retour- en driehoekshandel in slaafgemaakten, maar ook tal van andere schepen, de zogenaamde lorrendraaiers, probeerden mee te profiteren van deze lucratieve handel.²² Vanaf 1730, toen het monopolie van de WIC opgeheven werd, kwamen ook de schepen van de Middelburgse Commercie Compagnie naar de westkust van Afrika. Deze schepen legden zich toe op de retourvaart op Afrika en de 'slavenvaart'.²³ Ook Engelse en Franse schepen probeerden een deel van deze handel in handen te krijgen. De Nederlanders verloren in de loop van de 18e eeuw hun dominante handelspositie in West-Afrika steeds meer aan de Engelsen. Rond 1800 werd de Nederlandse handel in slaafgemaakten van steeds minder belang. Eerst liep deze handel sterk terug door de crisis in de Surinaamse plantage-economie in de jaren tachtig van de 18e eeuw, daarna werden de handelsposten afgesneden van het moederland tijdens de Franse bezetting van ons land.

De WIC kocht de pijpen veelal zelf aan, maar voor een deel werden pijpen ook door schippers in de betreffende havens van vertrek gekocht. Dit laatste gold ook voor de Middelburgse Commercie Compagnie, waarvan de schippers in de haven van Middelburg zogenaamde 'cargasoen-goederen' voor de aankoop van slaafgemaakten bij lokale handelaren kochten.²⁴

Pijpen voor de slaafgemaakten

Een ander gebruik van de pijpen was de verstrekking van pijpen en tabak aan slaafgemaakten om hen rustig te houden tijdens hun transport op de overvolle slavenscheperen.²⁵ Hoe weinig ruimte de slaafgemaakten op die schepen hadden, blijkt wel uit de ruimte die deze mensen hadden op de schepen van de Rotterdamse slavenhandelaren Van Coopstad en Rochussen. Voor een mannelijke slaafgemaakte was een 'ruimte' van 180 bij 40 centimeter gereserveerd aan boord, voor een vrouwelijke slaafgemaakte 175 bij 40 centimeter en voor kinderen nog minder. De ventilatie in het ruim was slecht en op veel slavenscheperen stierf rond de 10 tot 17% van de slaafgemaakten tijdens de overtocht.²⁶

Dwarsdoorsnede van een slavenschip, dat het maximaal aantal slaven illustreert volgens de Britse wetgeving van 1788.

De pijpen voor de slaafgemaakten, die tijdens het transport werden verstrekt, waren goedkope pijpen die volgens Walker slechts acht pence het gros kostten.²⁷ Dat pijpen vaak aan de slaafgemaakten werden gegeven tijdens hun transport blijkt onder meer uit ladinglijsten van acht Nederlandse slavenschepen uit de periode 1741-1779.²⁸ Op het schip *Prins Willem de Vijfde* werden tijdens de reis van 1762-1764 door de slaafgemaakten verbruikt: 18 gros korte pijpen, 308 pond bladertabak en ook 310 pond bladertabak.²⁹

Ook op de plantages rookten de slaafgemaakten. Zover bekend waren dit korte pijpen. Dit blijkt onder meer uit een factuur voor de aankoop van tal van goederen, waaronder zogenaamde 'negerpijpen' voor de plantage *Siparipabo* in Suriname. De prijzen van deze pijpen varieerden tussen de 14 en 18 stuivers per gros en het waren dus pijpen van een redelijke tot goede kwaliteit.³⁰ De meeste pijpen die naar Suriname werden gezonden kwamen uit Gouda en uit Alphen aan den Rijn, maar soms ook uit Schoonhoven.³¹ Ook de Amsterdamse pijpenhandelaren Nicolaas en Frederik Brinkman (1770-1779), Jacobus Kleijn (1772-1793) en Dirk Entvogel (1704-1762) zonden veel pijpen naar Suriname en het Caribisch gebied (voornamelijk naar Curaçao en St. Eustatius).³² Entvogel heeft zich mogelijk ook als lid van het Goudse pijpenmakersgilde ingekocht.

Op deze gravures van William Blake staan een pijprokende slaafgemaakte vrouw en Surinaamse plantage-eigenaar afgebeeld. Duidelijk is het verschil in stand te zien aan de lengte van de steel van de pijp. De slaafgemaakte vrouw rookt een pijp met korte steel en de plantage-eigenaar rookt een dure Goudse pijp met lange steel.

De behandeling van slaafgemaakten op de plantages verschilde sterk. Zeker niet alle slaafgemaakten zullen dus beschikt hebben over pijpen van een goede kwaliteit.

In de 19e eeuw, toen het Nederlandse aandeel in de slavenhandel fors gedaald was, maar er nog wel veel slaafgemaakten op de plantages in bijvoorbeeld Suriname werden gehouden, werden er in Kampen in de jaren twintig (ca. 1822-1829) ook pijpen voor slaafgemaakten in Suriname vervaardigd. Dit waren vermoedelijk alleen korte kwaliteitspijpen, die in opdracht van de handelsfirma G. Rompelman & Compagnie werden gemaakt.³³ De prijs van deze pijpen, 85 cent per gros, laat zien dat het zeker niet de goedkoopste pijpen waren die voor de slaafgemaakten naar Suriname gezonden werden. In hoeverre er toen ook in Gouda pijpen voor Suriname werden gemaakt is onbekend, maar het is zeer waarschijnlijk dat ook daar deze pijpen gemaakt werden.

Een korte Goudse pijp van een goede kwaliteit uit het midden van de 18e eeuw zoals deze door de slaafgemaakten werden gerookt.

Wat wisten de Goudse pijpenmakers over de bestemming van hun pijpen?

Het is moeilijk om uitspraken te doen over wat de Goudse pijpenmakers wisten over het gebruik van hun pijpen voor de slavenhandel. De belangrijke pijpenmakers die handelsovereenkomsten hadden met bijvoorbeeld de WIC of met sommige grote Amsterdamse pijpenhandelaren, zullen ongetwijfeld geweten hebben waarvoor zij pijpen leverden. Een duidelijk voorbeeld van een pijpenmaker die geweten moet hebben waartoe hij sommige partijen pijpen leverde, was Frans Verzijl & Zoonen die onder meer aan de firma Van Coopstad en Rochussen in Rotterdam leverde.³⁴

Gouda 2 October 1773

Van Coopstad & Rochussen a Rotterdam
Debent aan, Frans Verzijl & Zoonen

Voor 8 Kisten, 1 Kistje, 1 Mandje, Pijsen, genf. W.A. aal

<i>N° 1 a. 2: 8 Kisten, ieder 18 groot dus 144</i>	<i>144 groot 25 duysend groot koppe. a 32 fl.</i>	<i>230. 8. "</i>
<i>N° 9 1 Kistje, 10 groot Neger Pijsen, ... a 14 fl.</i>	<i>140 groot 14 fl.</i>	<i>7. " "</i>
<i>1 Mandje, 100 lange beste Pijsen</i>	<i>100</i>	<i>1. 12. "</i>
<i>aff 1 fl.</i>	<i>245. 10. "</i>	<i>2. 9. "</i>
<i>Voor de 8 Kisten, en, 1 Kistje</i>	<i>40. 5. "</i>	<i>282. 1/2. "</i>

Van 26 September 1773
Frans Verzijl & Zoonen

Levering van Frans Verzijl & Zoonen aan Van Coopstad en Rochussen op 2 oktober 1773, waaronder 10 gros 'negerpijsen'.

Deze Rotterdamse handelsfirma en rederij, die vooral in de periode 1747-1777 actief was, verscheepte tal van producten, maar handelde vooral in slaafgemaakten door middel van de driehoekshandel.³⁵ Zij speelden in de handel in slaafgemaakten een belangrijke rol en waren na de Middelburgse Commerce Compagnie de grootste particuliere handelsmaatschappij die in slaafgemaakten handelden. Herman van Coopstad en Isaac Jacobus Rochussen hebben in die periode met drie schepen zo'n 65 slaventransporten uitgevoerd, met gemiddeld per transport 310 slaafgemaakten. De slaafgemaakten werden naar Suriname en de Nederlandse Antillen gebracht.

Kleinere pijpenmakers die aan lokale handelaren in de havens pijpen verkochten en pijpenmakers die via pijpenhandelaren (van wie vele ook Gouwenaars waren) pijpen leverden, hebben dit misschien niet geweten. De werknemers in de pijpenmakerijen zullen zich veelal niet bewust geweest zijn waar hun pijpen voor werden geleverd. De lonen in de pijpenmakerijen behoorden tot de laagste in Holland. Velen van hen leefden net op of onder het bestaansminimum, werkten vaak 78 uur of meer per week, hadden een lage levensverwachting en werden geconfronteerd met hoge kindersterfte. Zij zullen zich daardoor alleen bekommerd hebben over hun werk en hun bestaan.³⁶

Dat de relatie met de kolonie Suriname door Goudse pijpenmakers van belang werd geacht, bewijst een pijp met daarop aan de ene kant een driemaster (slavenschip?) en op de andere kant de Stadhouder te paard, met de tekst: 'VIVAT SURINAAM' en 'ERE STADHOUD'. Dergelijke pijpen werden vaak bij een gros pijpen van de hoogste kwaliteit, de porceleyne pijpen, meegeleverd als een soort aanbeveling. Dat een dergelijke pijp toen bestemd was voor de blanken en niet voor de slaafgemaakten moge duidelijk zijn.

Een Goudse pijpenkop uit het midden van de 18e eeuw met daarop afgebeeld een driemaster (slavenschip?) en de Stadhouder te paard met de tekst: 'VIVAT SURINAAM' en 'ERE STADHOUD'.

12

Goudse ijsselsteentjes in de koloniale geschiedenis

Ramona Negrón

In 1742 stuurden twee ingenieurs op Curaçao een uitgebreid projectplan naar hun werkgever in Nederland, de West-Indische Compagnie (WIC). De Compagnie, die het eiland beheerde, had hen eerder gevraagd om te onderzoeken hoe de defensie van het eiland verbeterd kon worden. In de 17e eeuw was het eiland in Nederlandse handen gekomen en sindsdien had het meerdere aanvallen doorstaan van piraten en vijandige mogendheden, zoals de Fransen en de Engelsen. Hierbij hadden de Curaçaose baaien en vestingwerken grote schade geleden. De ingenieurs kwamen met tien verschillende projecten om verschillende baaien en forten van het eiland te versterken, waaronder de Piscaderabaai en Fort Beekenburg.

Eén van de projecten bestond uit de ‘versterckinge van eenige buijten baeijen’ door het bouwen van ‘een vierkant redout’, ofwel redoute, een vierkant verdedigingswerk (zie afbeelding projectplan).¹ Hier zouden dan ook logementen worden gebouwd en een regenbak worden gemaakt. Naast spijkers, hout, sloten en andere benodigdheden, begrootten de ingenieurs 50 gulden nodig te hebben voor een specifieke soort stenen:

Tot het bevloeren van de redout en beklampen van den regenback, nodig 10.000 goudse klinckers.²

De bovengenoemde ‘goudse klinckers’, soms ook wel ‘geele klinckers’ of ‘ijsselse klinckers’ genoemd, kennen we vandaag de dag voornamelijk als ijsselsteentjes. Wat waren dit voor steentjes? En hoe symboliseren ze de rol van Gouda in de Nederlandse koloniale geschiedenis?

Goudse ijsselsteentjes

In 1285 werd de Hollandsche IJssel aan de Lek afgedamd. De getijdebeweging werd hierdoor versterkt en doordat de rivier minder water afvoerde, kon er meer klei bezinken. Dit maakte de IJssel dan ook uitermate geschikt om steenplaatsen te vestigen, die de klei opbaggerden en er kleine steentjes van bakten – de ijsselsteentjes. In Gouda ontstonden de eerste steenplaatsen vermoedelijk in de 14e

Verrooting van Rosten, welcke niet sullen worden tot het opbouwen van een Redout met hare Logementen met tegader een Zaag- & Lathuys achter deelve tot versterkinge van eenige Baayen op t Eyland Curacao;	
1. Tot het opbouwen van een Redout sal nodig weesen 4300, & viereld palen, het d. bevel acht denijvers gereckent komt	144-0-0
2. Tot de gereckende der Logementen, daer en vuyters sal nodig wezen 24000 kuyper, plankers à 12 gtu. get 1000 komt	1120-0-0
3. Voor draecht van deelve à 12 gtu. get 1000, komt	1120-0-0
4. Condras tot gereckende en bevoeren van den Regentacht à 2 gtu. 10 fets. de Con. komt	137-10-0
5. Voor draecht van deelve à 5 gtu. vier Con. komt	355-0-0
6. Tot het bevoeren van de Redout van baklaumpe van den Regentacht nodig 10⁰⁰ goudse plankers à 5 gtu. get 1000, komt	50-0-0
7. Voor draecht van deelve à 6 gtu. vier 1000, komt	60-0-0
Eijdeu - Gout	
10 Doort eijde planchen 1¹/₂ d^m voor de deuren van de Redout dubbel opgeklampt à 1¹/₂ d^m de doort	6-15-0
20 Doort planchen van 2 d^m tot de binne deuren van t Prins Magazijn à 2 fets.	2-10-0
1 Lib van 20 doort swaer 4 en 6 d^m tot de raem op de platte form, 2 vout. de deuren	3-10-0
21 Doort planchen van 2 d^m tot de deuren op dit raem à 2 fets. de doort	2-2-0
4650-1-0	

Projectplan voor de versterking van de baaien en forten in Curaçao, 1742.

eeuw en met name vanaf de 15e eeuw werden hier op grote schaal ijsselsteentjes geproduceerd.³ De steentjes werden gebruikt voor de bouw van gebouwen en ook voor het aanleggen van straten. In 2022 werd tijdens archeologisch onderzoek Achter de Waag nog een 17e-eeuws straatje ontdekt met ijsselsteentjes uit 1668.⁴ De oplettende wandelaar ziet vandaag de dag de steentjes nog op verschillende plaatsen terug in de stad, bijvoorbeeld in de Sint-Janskerk (middenschip).⁵

Elders in Nederland waren de steentjes eveneens populair. De vroegmoderne kranten stonden vol met advertenties voor grote aantallen Goudse ijsselsteentjes. Zo kondigde de *Amsterdamse courant* op 26 april 1736 aan dat het stadsbestuur enkele weken later zou 'aenbesteden de leverantie van 1.800.000 kromme Goudse straetklinkers', daarbij voegend dat 'iemand genegen weezende tot de voorschreven leverantie' zich moest melden.⁶ In 1749 meldde de *'s Gravenhaegse courant* dat het stadsbestuur van Den Bosch een aanbesteding zou doen van 'omtrent 800.000 Ysselse straetklinkers [...] als meede den arbeyd van het leggen en bestraten van de voorschreven klinkert'.⁷

Ijsselsteentjes en de slavenhandel

Maar ook ver buiten Nederland vinden we de ijsselsteentjes uit Gouda en nabije omgeving terug. Bovenstaand voorbeeld liet al zien hoe de steentjes werden ingekocht voor de versterkingen van de baaien en forten in Curaçao en uit een andere brief van de twee ingenieurs blijkt dat de 'Goudse klinkers' aldaar 'ordinair', ofwel gewoonlijk, werden gebruikt.⁸ In de Nederlandse koloniën zelf was de klei vaak niet geschikt om stenen van te bakken en dus werden er gedurende de 17e en 18e eeuw honderdduizenden ijsselsteentjes uit Gouda en omgeving vervoerd naar het Caribisch gebied, Zuid-Amerika, Zuid- en West-Afrika en Azië.⁹ Hier werden de

De Honen-Dalim synagoge werd in 1739 op St. Eustatius gebouwd met gele ijsselsteentjes.

steentjes gebruikt voor het bouwen en decoreren van forten. Zo werden de toegangspoorten van de forten Negombo en Kalpitiya in Ceylon gedecoreerd met ijsselsteentjes.¹⁰

Meestal werden de ijsselsteentjes meegevoerd op slavenschepen. Het beginpunt van de Nederlandse betrokkenheid bij de trans-Atlantische slavenhandel is onduidelijk, maar in ieder geval vertrokken er eind 16e eeuw al schepen uit Nederland om slaafgemaakte mensen te verhandelen. In de jaren dertig van de 17e eeuw veroverde de WIC grondgebied in Noordoost-Brazilië. De Portugezen hadden hier reeds plantages opgezet, waar suikerriet werd verbouwd door slaafgemaakte Afrikanen. Met de verovering van Fort Elmina in 1637 kregen de Nederlanders toegang tot de West-Afrikaanse slavenmarkt. Het betekende het begin van de grootschalige Nederlandse betrokkenheid bij de handel, waarbij naar schatting ongeveer 600.000 slaafgemaakte Afrikanen naar de koloniën in het Caribisch gebied en Zuid-Amerika werden gebracht.¹¹

Gezicht op Kaap de Goede Hoop te Zuid-Afrika, Robert Sayer, naar I. van Ryne, 1754.

De slavenhandel maakte deel uit van de zogenaamde driehoekshandel. Vanuit Nederland vertrokken schepen met handelsgoederen, zoals buskruit, geweren en textiel, om deze aan de kust van West-Afrika te ruilen tegen mensen. Deze slaafgemaakte mensen werden in de koloniën verkocht, alwaar de schepen vervolgens werden beladen met suikerriet en koffie- en cacaobonen, die in Nederland werden verwerkt tot eindproducten. Met name op de reis naar West-Afrika werden de nog 'lege' slavenschepen verzwaard met ballast, vaak bestaande uit houten balken en

stenen, waardoor ze stabiel in het water lagen. Andere keren werden de steentjes op bestelling direct naar de koloniën vervoerd.

West-Afrikaanse forten

De ijsselsteentjes werden zo ook naar de forten aan de West-Afrikaanse kust vervoerd. Een bekend voorbeeld is Fort Elmina in Ghana. Wie vandaag de dag het fort bezoekt, ziet de steentjes overal terug: op het plein voor de ingang, in het kerkje op het binnenplein, in de verscheidene poorten van het fort en in de kerkers.¹²

In 1727 presenteerde Pieter Valkenier, voormalig directeur-generaal van Guinea (West-Afrika), aan de WIC zijn plan om 'een colonie off volk plantingh te erigeren' bij Fort Hollandia, eerder Groß-Friedrichsburg, in Ghana. Het was volgens Valkenier 'zeekerlijk dat binnen de 50 mijlen van het casteel aff verschijde goud mejnen te ontdekken' waren. En zo 'een goet getal mans, vrouwen en kinderen' naar het gebied gestuurd moeten worden, die aangemoedigd zou worden om 'al haer kragten in [te] spannen om een goud mejn te vinden.'¹³ Bij een ontdekking zou 'den selven voor haar en haar familie' blijven, mits zij 20% van het gevonden goud zouden afdragen aan de WIC.¹⁴ Valkenier stelde daarnaast dat de Compagnie voldoende leveringen van voedsel zou moeten doen en tevens dat het noodzakelijk was om enige regenbakken te maken, waarvoor het nodig was om 'te senden goede geele klinkers, zement, metselaers, en timmerlieden, aan welk tot nog toe groot gebrek op de Custe'¹⁵ was. Vermoedelijk werden er met 'geele klinkers' ijsselsteentjes bedoeld.

Een ander voorbeeld is Kasteel de Goede Hoop in Kaapstad in Zuid-Afrika. Dit fort werd tussen 1664 en 1679 door de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) gebouwd. De ingang van het fort en het Katbalkon zijn gebouwd met ijsselsteentjes en ook elders in het fort zijn de steentjes gebruikt, bijvoorbeeld als decoratie.¹⁶

Populair als ze waren bij de bouw en decoratie van forten, kerken, straten en huizen, linkten de ijsselsteentjes de stad Gouda met de Nederlandse expansie van de 17e en 18e eeuw. Wie vandaag de dag een reis maakt naar het buitenland, heeft een grote kans ijsselsteentjes uit Gouda en omgeving tegen te komen: in New York, de Cariben, Suriname, Ghana, Zuid-Afrika, Indonesië, Australië en nog vele andere plekken in de wereld.

Keshi yena

Een slavengerecht met een Gouds smaakje

Roxana Chandali

Het is nog steeds populair op Curaçao, maar ook op Aruba en Bonaire: *keshi yena*. *Keshi yena* is Papiaments voor gevulde kaas. Dit bijzondere gerecht gaat terug tot de koloniale tijd en is ontstaan als een typisch gerecht van de slaafgemaakten op deze eilanden.

De harde korst van de grote ronde Goudse of Edammer kazen diende als basis voor het gerecht. De binnenkant werd door de plantage-eigenaar leeggegeten en de uitgeholde kaas bleef over voor de slaafgemaakten. Die wisten met de harde kaaskorst in combinatie met restjes een smakelijk gerecht te maken. Omdat de restjes steeds konden verschillen, kon de *keshi yena* iedere keer net wat anders zijn. En natuurlijk ontwikkelde in de loop der tijd ieder zijn eigen recept.

De inhoud van het gerecht is een mooie mix van ingrediënten, die overal vandaan kwamen. Vlees, vaak kip, groenten, uien, knoflook, pepers, paprika, olijven, kruiden, rozijnen en ander gedroogd fruit. Dit alles overgoten met een sausje en vervolgens gebakken.

Door de jaren heen is het gebruik van de kaaskorst van de grote ronde kazen vervangen door kaas in een ovenschaal. Traditioneler is om het gerecht te bakken in een leeg worstenblik of om de kaas in bananenbladeren te wikkelen en dan te bakken.

De *keshi yena* kan worden geserveerd met bijvoorbeeld rijst, bakbanaan en gestoomde groenten of een frisse salade.

Tegenwoordig wordt het traditionele gerecht in restaurants op deze Caribische eilanden geserveerd. Maar vele eilandbewoners koesteren ook hun eigen familierecept of geven er een nieuwe twist aan.

Keshi yena is daarmee een culturele culinaire erfenis, waarin pijnlijke geschiedenis gecombineerd met Goudse kaas en ingrediënten uit een groot deel van de wereld de eeuwen heeft overleefd en heden ten dage nog getuigt van dit verleden.

Het keshi yena recept van

Deze *keshi yena* is mijn eigen versie, een luxe misschien maar met de gedachte van toen. 'Dit is het recept voor de *keshi yena* op de foto.

Marian Eisden

Bereiding

- Verwijder de vette laag van de kaas en zet de kaas vijf minuten in koud water. Haal het uit de bak water en schrap met de achterkant van een mes, dus niet scherpe kant, de buitenkant weg.
- Kerf een cirkel in de kaas en snijd het rondje eruit. Met een eetlepel hol je de kaas uit tot een dikte van ongeveer 1,5 cm.
- Zet de kaas in een rond bakblik met een diameter van 25 à 30 cm.
- Kook de aardappels in blokjes of de macaroni of de rijst.
- Was de kip, dep die droog en kruid dan met wat zout en zwarte peper.
- Daarna bakken en even laten koelen zodat je het in reepjes en kleine stukjes kan snijden.
- Oven voorverwarmen op 175 graden.

Marian Eisden, beter bekend als de Goudse 'Dushi'

Ingrediënten

- 1 jonge kaas van 4 kg (ongeveer 20 cm doorsnee)
- 1,5 kilo kippendij (vis of groenten, varkensvlees, ham, spek. Ik zeg altijd: 'zet jezelf erin', dus doe wat je lekker vindt of wat je in huis hebt)
- Macaroni, rijst, aardappels of zoete aardappels
- 1 blik maiskorrels
- 500 gr doperwten
- Zilveruitjes naar smaak
- Cashewnoten naar smaak
- Rozijnen of cranberries naar smaak
- Gedroogde pruimen
- 2 winterpenen
- 2 rode paprika's
- 2 gele paprika's
- 2 groene paprika's
- 3 grote uien
- 5 teentjes knoflook
- Stukje gember van ongeveer 3 cm
- 6 takjes selderij
- Zonnebloemolie
- 2 pakjes rendangkruiden
- 2 à 3 kippenbouillontabletten naar smaak
- Scheutje azijn of halve citroen
- 2 eetlepels piccalilly
- 2 eetlepels tomatenpuree
- 8 eieren
- Zout
- Zwarte peper

- Uien, knoflook en gember fijnsnijden.
- Winterpenen in blokjes snijden.
- Paprika's in blokjes snijden.
- Selderij fijnhakken.
- Bak in de olie waarin de kip is gebakken, de uien, knoflook en gember. Zodra het glazig is voeg je de rendangkruiden erbij en laat dat even bakken. Doe daarna de piccalilly en de tomatenpuree erbij. Meng dit goed.
- Doe daarna de kip erbij met de bouillonblokjes naar smaak. Voeg peper naar wens toe en een halve citroen of azijn.
- Voeg 1 kopje water toe en laat even lekker sudderen op een laag pitje. Het water moet gaan verdampen, dus zo droog mogelijk worden, maar niet verbranden.
- Doe daarna al de groenten erin met rozijnen en pruimen. En natuurlijk de rijst, macaroni of aardappelen.
- De eieren loskloppen en een klein beetje bewaren om de bovenkant van de kaas straks mee in te kwasten. Voeg de rest van het ei toe aan het kipmengsel.
- Vul de kaas met dit mengsel, probeer alles erin te krijgen en zet daarna het kaasrondje/deksel erop. Kwast het in met de rest van het ei en zet het blik in een ander blik au bain-marie in de oven voor 40 minuten. Leg er eventueel folie overheen en haal dat er na 25 minuten af.
- Haal het bakblik uit het blik met water en laat het 20 minuten rusten. Zet dan een bord of schaal omgekeerd op het bakblik en keer het geheel om. Zet dan een ander bord of schaal op de onderkant van de kaas en keer opnieuw, zodat de opening van de keshi yena naar boven staat. Vervolgens kan je het naar eigen smaak en inzicht decoreren.
- Serveer met een verse salade, cassave, bakbanaan of waar je zin in hebt.
- Snij de keshi yena in punten als bij een taart.

Eet smakelijk!

Tip: met de uitgeholde kaas kan je lekker kaasballetjes of manduka (kaasdeeg gevuld met gehakt, kip of vis, ovaal van vorm) maken. Heerlijk!

13

**Anatto,
een innovatieve kleurstof
voor scharlakenrood laken
en geeloranje Goudse kaas**

Renzo S. Duin

Anatto, je had er misschien nog nooit van gehoord, maar toch kom je er vermoedelijk bijna dagelijks mee in aanraking, want deze kleurstof wordt nog altijd gebruikt om voedsel (zoals boter en kaas, waaronder de Goudse kazen) en andere producten (waaronder lippenstift) een schakering van geel-oranje-rood te kleuren.¹ De oorsprong van deze nog altijd grotendeels onbekende rode kleurstof ligt in ons koloniaal verleden in Guiana,² Zuid-Amerika, en is direct gelinkt aan de Zuid-Hollandse lakenindustrie en de roodververs in Gouda. In de 17e eeuw werd er een nieuwe wijze van scharlakenrood verven geïntroduceerd in Nederland. Johannes van de Bogaert was zo'n vroeg 17e-eeuwse roodverver in Gouda, maar tot op heden is er nog geen archiefmateriaal opgedoken over zijn methode van roodverven. Dit artikel gaat in op dit innovatieve bedrijfsgeheim dat nog eeuwen onderbelicht zou blijven: de introductie van de rode kleurstof anatto in de Nederlandse industriële productie van laken, boter en (Goudse) kaas.

Een kennismaking met anatto (Bixa orellana)

De anatto (*Bixa orellana*) behoort tot de familie Bixaceae en de productiewaarde van de rode kleurstof is al enkele eeuwen bekend.³ Het is een heester die tot zes meter hoog kan worden. In verschillende historische beschrijvingen wordt deze heester beschreven als een laagstaande appelboom met een blad als een perenboom. In de zaaddoos bevinden zich tien tot vijftig kleine zaden, waaromheen zich een rode pulp bevindt die tot kleurstof dient. In de beschrijving van de vrucht maakt Adriaan van Berkel bovendien een interessante link met de lakenindustrie, in het bijzonder met de kaarden (een instrument voor het opruwen van gevold wollen laken). Hij schrijft dat de bolster of zaaddoos van de anatto gelijkenis heeft met de kaarden van de droogscheerders, maar dat de uitsteeksels op de zaaddoos van de anatto veel slapper zijn dan die van de kaarden (grote kaardenbol, *Dipsacus fullo-num*).⁴

Jan Jacob Hartsinck beschreef de rode kleurstof anatto in zijn 18e-eeuwse overzichtswerk *Beschrijving van Guiana, of de Wilde Kust van Zuid-Amerika*, waarbij hij aangaf dat deze natuurlijke rode kleurstof diende als grondverf voor de (laken)ververs in rood, blauw, geel en groen:

Deeze roode Verwe [anatto] wordt by ons Orliaan of Rocou genaamd, en diend aan de Verwers voor den eersten grond van rood, blauw, geel, en groen. Meest by alle de Wooningen der Indiaanen wordt deze Heester gevonden.⁵

Botanische tekening van de *Bixa orellana*, of 'Orleanbaum'.

Ook het 18e-eeuwse *Weinmanns kruidboek*, waarvan een exemplaar aanwezig is in de Librije van Gouda, beschrijft de anatto als 'bequaam, om er mede te verwen' en specifiek wordt genoemd dat de *Orleaan* (anatto) werd gebruikt door de ververs in Duitsland om wol, kousen en linnengoed oranje te verven, en in Frankrijk om was rood te kleuren.⁶ Weinmann beschreef deze plant en verfstof onder het kopje '*Orellana*'⁷ en refereerde aan Clusius en Oviedo die deze vrucht *Bixa* (resp. *bija*) noemden.⁸ Deze twee benamingen, *Bixa* en *orellana*, vormen de samengestelde wetenschappelijke benaming. Weinmann stelde

dat Pomet deze '*Orleaan*' had beschreven onder het kopje *Roucou*. Hopelijk schrikt de overvloed aan inheemse namen, Europese afgeleiden en varianten niet af (zie tabel); de hedendaagse aanduiding is anatto. In de context van gebruik van anatto in de voedselindustrie, is het interessant te vermelden dat de oorspronkelijke bevolking van Mexico deze kleurstof gebruikte om chocolade te kleuren.⁹

In 1625 bracht Johannes de Laet de 'sonderlinge verwe' genaamd anatto onder de aandacht. De Laet was één van de oprichters van de West-Indische Compagnie (WIC) en zijn *Nieuwe Wereldt ofte beschrijvinghe van West-Indien* zou hét overzichtswerk worden voor de WIC. De Laet legde er de nadruk op dat de rode verfstof werd bereid door de lokale inheemse bevolking (toentertijd 'indianen' genoemd), en een perfecte en vaste oranje kleur geeft aan de 'sijde' (ofwel zijde, of mogelijk 'saai', een gladde stof van grove kamwol). De WIC verbood kolonisten om ververij in de kolonie uit te voeren, omdat er in Leiden speciale stoffen op rol voor de WIC vervaardigd werden.¹⁰

Men treft daer sonderlinge verwen; van welcker een is ghenaeamt Annoto, een roode Verwe / welck wel gheprepareert zijnde bij de Indianen / verwet een perfect en vast Oraegnie couleur aen de Sijde, heeft in Hollandt voor twaelf Sheillinghen starlincks verkoft gheweest; ende is noch op goede prijs.¹¹

Deze nieuwe rode kleurstof was een economisch lucratieve handel, die, volgens De Laet, begin 17e eeuw in Holland verkocht werd voor twaalf shilling sterling per pond. Dit bedrag komt overeen met een huidige waarde van ongeveer 250 euro per kilo. Niet verwonderlijk dus dat Hollanders op zoek gingen naar deze nieuwe rode kleurstof uit het huidige Brazilië, Suriname, Frans-Guyana en Guyana. Van-daag de dag is er nog steeds een grote markt voor anatto en duizenden kilo's anatto worden wereldwijd verscheept met een gemiddelde prijs van rond de 23 euro per kilo.

Een 50-tal anatto-zaden met de rode kleurstof in de zaaddoos van de Bixa orellana.

Aanduidingen van *Bixa orellana* in Europa en in Centraal- en Zuid-Amerika

Europese taal	Europese afgeleiden en varianten
Nederlands	<i>orellana, orliaan, orleaan, oriaan, oreillan</i> (verwijzing naar Francisco de Orellana)
Engels	<i>annatto</i> (afgeleid van het Arawak, via Engelse koloniën in het Caribisch gebied en Guyana)
Frans	<i>rocou, roucou</i> (afgeleid van het Tupi via Franse koloniën nabij Rio de Janeiro)
Spaans	<i>achiote</i> (afgeleid van het Nahuatl via Spaanse koloniën in Midden-Amerika)

Inheemse taalfamilie	Inheemse benamingen
Tupi-Guarani	<i>urucu, roucou</i> [spreek uit: oeroekoe, roekoe]
Arawakan	<i>anato, anoto, arnotta</i>
Cariban	<i>kusewe, koesoewe</i>
Nahuatl	<i>achiotl</i>

Nieuwe handelsmogelijkheden

Veel historici hebben hun onderzoek gericht op de productie van en handel in suiker, koffie en katoen die op de plantages in Zuid-Amerika werden verbouwd. Hier en daar komen we in de historische teksten en archieven echter wel verwijzingen tegen van anatto, maar die zijn grotendeels onderbelicht gebleven in de algemene geschiedschrijving. Een jaar voordat De Laet over anatto publiceerde in zijn eerdergenoemde *Nieuwe Wereldt ofte beschrijvinghe van West-Indien*, schreef Jesse de Forest dat er langs de gehele kust van Guiana verschillende plaatsen waren waar *oreillan* (anatto) in overvloed groeide, en dat er langs de gehele kust van Guiana geen plek te vinden was met een grotere hoeveelheid anatto, en van betere kwaliteit, dan aan de Essequibo (in het huidige Guyana).¹² Het is dan ook niet verwonderlijk dat Nederlanders zich gedurende de 17e eeuw probeerden te vestigen op de kust van Guiana om een handel in deze voor hen nieuwe rode kleurstof op te zetten. Hoogstwaarschijnlijk waren zowel De Laet als De Forest geïnspireerd geraakt door dezelfde bron die deze rode kleurstof zo'n tien jaar eerder had beschreven. Op de vraag waarom De Forest specifiek melding maakte van anatto, is het van belang te benadrukken dat hij voor zijn vertrek naar Zuid-Amerika een *'tincturier'* of 'verver van kleur' was in de lakenindustrie in Leiden.¹³

Tien jaar na Jesse de Forest ondernam David Pietersz. de Vries een reis naar Zuid-Amerika, en ook hij maakt specifiek melding van *'Orillaene Verwe'* (anatto).¹⁴ De lokale inheemse bevolking plantte volgens de Vries te weinig anatto aan, en daarom besloot hij een kolonie te stichten op het 'île de Cayenne' in het huidige Frans-Guyana. Deze kolonie van dertig man was gericht op het verbouwen van anatto, katoen en tabak, maar werd beëindigd omdat de WIC zich op haar octrooi beriep.

Handel met de lokale inheemse bevolking

In bijna alle beschrijvingen van de oorspronkelijke bewoners van de Amerika's wordt vermeld dat zij hun huid met rode verf beschilderden; zie hier de oorsprong van de koloniale term 'roodhuiden'. De inheemse gemeenschappen oogstten vaak niet meer anatto dan dat ze zelf nodig hadden – met name voor hun lichaamsbeschildering – en De Vries en anderen begonnen daarom hun eigen kolonie om de anatto in cultuur te brengen. De handel in anatto met de lokale inheemse bevolking bleef echter bestaan. Zo vermeldde Adriaan van Berkel in zijn verslag over zijn reis van de Berbice naar Demerary (in het huidige Guyana) dat alhier op het fort vijftien tot zestien man waren gestationeerd om met de lokale inheemse bevolking te handelen in anatto en andere producten, en dat er rond 1670 jaarlijks zo'n honderd vaten anatto werden verscheept naar Nederland.¹⁵ Het traditionele inheemse economische systeem is echter geen kapitalistisch systeem dat draait op winst. De Forest schreef dat de inheemsen aan de bovenloop van de Oyapock (de huidige grensrivier tussen Frans-Guyana en Braziliaans Amapa) veel anatto verbouwden wat ze vervolgens verkochten aan andere inheemse gemeenschappen die dicht bij de kust woonden, maar de oorspronkelijke bewoners van de Guyana's hadden niet de kapitalistische drijfveer om grote plantages anatto, katoen en tabak aan te leggen om te voldoen aan de steeds groter wordende vraag naar deze producten vanuit Europa.

Soms komt informatie uit onverwachte hoek en lees je er snel overheen. Zo is er bijvoorbeeld informatie over de handel in de rode kleurstof anatto met de inheemse bevolking van Guyana verscholen in een 17e-eeuws betoog dat de inheemse bevolking niet kan tellen:

*Terwijl ik bezig was met de gemelde Koopmanschappen gereet te maken, kwamen 'er eenige Indianen met hunne waren aan het Fort, welke mijn Tolk afvaardigde, en uit zijne notulen stelde ik de partyen te boek. 't Zijn onnozele menschen omtrent het tellen, gelijk ik in de verscheidene dusdanige gelegenheden heb aan- gemerkt: Want als ze met een party van dartig bollen verw, Oriane genaamt, te markt komen, weeten zy die niet achtervolgens te tellen. Zy leggen vijf bollen by malkander, volgens 't getal van de vingeren der hand, en dan weder vyf anderen. Toen ik dit d'eerstemaal zag, vraagde ik 'er aan mijnen Tolk de reden af; die my zei, dat hun getal zich niet verder uytstreckte als tot vijf. Als ze ook tien willen wijzen, toonen ze alle de vingeren; en twintigh wordt door de vingeren ende de teenen beduid. De wilde Indianen zijn noch ruim zo onnozel, en betoonden een groote verwondering wanneer ze my zagen schrijven: Want zy konden niet begrijpen, dat men op deze manier zijne gedachten aan een ander, die afwezig is, kan mede deelen.*¹⁶

Hoewel dit een uiterst denigrerende koloniale uitspraak is, die geen rekening houdt met een ander rekensysteem dan de westerse manier van optellen, ligt het belang in de goederen die geteld worden: het betreft hier bollen rode verf anatto die door de lokale inheemse bevolking wordt aangevoerd naar het Nederlandse Fort Nassau aan de Berbice (in het huidige Guyana). In dit geval zijn het 'eenige Indianen' die 'met een party van dartig bollen verw, Oriane genaamt te markt komen.' Hoewel onbekend blijft welke inheemse gemeenschappen de rode verf aanvoeren, hoe groot de verfbollen zijn, en voor welke prijs zij verhandeld worden, blijkt uit dit betoog dat er in de 17e eeuw een levendige handel in de rode kleurstof anatto is tussen de lokale inheemse bevolking en de Nederlanders.

Hoewel er geen exacte gegevens bekend zijn van hoeveel anatto er vanuit de Guyana's naar Europa is vervoerd, is er wel een idee van hoeveel anatto er in de 18e eeuw vanuit Suriname naar Nederland is vervoerd. Het *Essai historique* vermeldt dat er per jaar tussen de 100 en 7000 pond naar Nederland werd verscheept, met een piek van 6865 pond in 1714.¹⁷ Tussen de 50 en 3500 kilogram rode kleurstof overtreft ruimschoots de handel in de blauwe kleurstof indigo vanuit Suriname.¹⁸ Carel Willem Cloege was volgens Julien Wolbers de laatste die anatto cultiveerde voor verzending naar Nederland.¹⁹ In 1734 was hij echter overgestapt op de productie van koffie, want door de stank van het bewerkingsproces van anatto had hij vele tot slaaf gemaakte Afrikanen verloren. Hiermee kwam er echter geen einde aan de handel in anatto tussen Zuid-Amerika en Europa, al lijkt het erop dat de productie in het midden van de 18e eeuw verschoof naar Frans-Guyana, alwaar De Vries in 1634 een kolonie voor de verbouw van anatto had proberen op te zetten.

Bereiding van anatto

De rode verfstof anatto werd verkregen van de inheemse bevolking die deze kleurstof volgens traditioneel inheems recept bereidde. De zaden werden uit de zaad-dozen verwijderd en in water geweekt. Dit water kon verrijkt zijn met citroensap, olie of hars. Nadat de rode kleurstof in het water was opgelost, werden de zaden uit het rode water gezeefd. Het rode water werd aan de kook gebracht, en vervolgens bleef het vat met gekookt rood water een nacht staan. De volgende ochtend kon men dan een laag rode kleurstof afscheppen. Deze afgeschepte rode kleurstof werd in een doek gewrongen om overtollige water te verwijderen. Vervolgens werd de rode verfstof in de zon te drogen gelegd. Om de verf beter te bewaren en kneedbaar te houden werd er een beetje krappa-olie aan toegevoegd.

In de 18e eeuw vond er een intensivering plaats van de productie van de rode kleurstof anatto. De productie van anatto bleef lokaal en grotendeels gebaseerd op de traditioneel inheemse productiewijze, maar werd opgeschaald en uitgevoerd door tot slaaf gemaakte Afrikanen. De uit het water gezeefde zaden werden fijngestampd en gedurende enkele weken geweekt, tot driemaal toe, totdat het water geen rode kleurstof meer opnam. Het eerste en tweede water, of infusie, werd gekookt om anatto te verkrijgen, maar het derde water was te flets, en werd enkel geschikt bevonden om nieuwe zaden in te laten weken. Het gefilterde rode water werd vervolgens gekookt in ijzeren pannen. Met een schuimspaan werd de rode kleurstof afgeschept. Vervolgens werd de rode kleurstof in de zon te drogen gelegd. Tot slot werd de rode kleurstof in vaten geperst om naar Europa te verscheppen.

Bereiding van anatto door Afrikaanse slaafgemaakten, 1748.

Bij de koloniale industriële productie van anatto ontbrak de laatste stap van de toevoeging van krappa-olie. Om de rode kleurstof meer op het traditioneel inheemse

product te laten lijken, boden de inwoners van Cayenne hun handelswaar aan in kleine broodjes van één tot anderhalve kilogram, gewikkeld in bananenblad. Hoewel dit laatste product misschien uiterlijk leek op de inheemse anatto, ontbrak de essentiële krappa-olie met de eigenschap van natuurlijk conserveringsmiddel.

De goudgele Goudse kaas

Verscheidende Hollandse kazen, waaronder Goudse kaas, worden nog altijd gekleurd met de rode kleurstof anatto. Anatto staat geregistreerd onder E-nummer E160b. In deze categorie rode kleurstoffen behoren onder andere ook caroteen (E-160a) en paprika-extract (E-160c). Het betreft hier de in water oplosbare component norbixine. De oorspronkelijke bewoners van Suriname en haar buurlanden hadden bij aankomst van de Europeanen al de traditionele inheemse kennis om deze rode kleurstof met water te onttrekken aan de zaden van de anatto.

Om te zorgen dat de rode verf anatto niet door ongedierte werd aangetast en langer houdbaar bleef, vermengden de oorspronkelijke bewoners van Suriname, Frans-Guyana en Guyana de geëxtraheerde rode kleurstof met krappa-olie. Krappa-olie wordt gewonnen uit de zaden van de *Carapa guianensis*, een boom die voorkomt in het Amazonegebied en in het Caribisch gebied. Door te focussen op de rode kleurstof, en met de chemische extractie van de norbixine, mist de chemische industrie de daadwerkelijke conserverende kracht van de anatto (de rode verfstof vermengd met krappa-olie). Het is deze toepassing van de traditioneel inheemse kennis van de krappa-olie als natuurlijk conserveermiddel dat ervoor zorgde dat de

Stilleven met kazen, door Floris Claesz. van Dijk, circa 1615.

rode verfstof langer goed bleef. Door deze traditionele inheemse kennis aan de Hollandse kazen toe te voegen, konden kazen langer goed blijven en ontstond de 'oude kaas' met zijn kenmerkende geeloranje kleur. In de 17e eeuw namen Europeanen de door de inheemsen geprepareerde verfbollen in. Maar de Hollanders waren zich er niet van bewust dat er een voor hen onbekend, kleurloos ingrediënt was toegevoegd dat ervoor zorgde dat niet alleen de verf, maar ook de Goudse kazen – wanneer de anatto was toegevoegd – langer goed bleven.

Dat anatto mogelijk al vroeg in de 17e eeuw werd toegepast in de productie van kazen is onder andere te zien in het *Stilleven met kazen* door Floris Claesz van Dijck, waarvan de onderste kaas een oude Goudse kaas zou zijn.²⁰ Van dit schilderij kunnen we tevens afleiden dat de anatto nog niet gebruikt werd in de productie van de kleinere Noord-Hollandse kaas die groen-zwart is verkleurd. Een paar eeuwen later staan we niet meer stil bij dit experimentele en innovatieve ingrediënt dat de Nederlandse kazen vanaf de 17e eeuw voor altijd hun karakteristieke geeloranje kleur zou gaan geven, en ervoor zou zorgen dat de oude kazen langer houdbaar bleven.

Mogelijk archeologisch bewijs voor de anatto-verfstof in Gouda?

In het voorjaar van 1999 werd er archeologisch onderzoek uitgevoerd in Gouda op de locatie Raam 9-23. Jan Gijsbertsz. Sas, burgemeester van Gouda en lakenverver, had dit pand in 1615 gekocht.²¹ Tijdens de opgraving zijn stookplaatsen en andere elementen aangetroffen die wijzen op een productieproces waarbij vloeistoffen zijn gebruikt. Monsters genomen uit houten tonnen en een houten bak zijn geanalyseerd door het onderzoeks- en adviesbureau voor biologische archeologie en landschapsreconstructie (BIAX).²² Uit het chemisch onderzoek door BIAx bleek dat 'aankoecksel' in een grote houten bak die nabij de gevel stond verschillende kleurstoffen bevatte, waaronder rood.

Het BIAx-rapport meldt dat een van de aangetoonde componenten specifiek is voor *Caesalpinia sappan* (Sappanhout, of Eastern Brazilwood), een ander component is alizarine, kenmerkend voor verven met meekrap.²³ Het is echter niet onmogelijk dat de component aangetoond voor *Caesalpinia sappan* (Sappanhout, of Eastern Brazilwood), afkomstig is van de Zuid-Amerikaanse *Caesalpinia* soorten *Brazilwood* die een betere bron waren voor de rode kleurstof dan het Aziatische sappanhout. In het Portugees betekent *pau* 'hout' en *brasil* 'roodgloeiend', wat de naam aan Brazilië heeft gegeven omdat er aan de kust zoveel voor de rode kleurstof gebruikte *paubrasilia* stonden. Bovendien staat er in het *Essai historique* dat er *Brazilwood* werd uitgevoerd van Suriname naar Nederland, met als hoogtepunt 35.537 pond in 1740.²⁴ In 1719, 1742, 1753 en 1754 werd er respectievelijk 2700, 4056, 2000, en 1475 pond Brazilwood uitgevoerd.²⁵

Tevens is het interessant dat indigotine en indirubine zijn aangetoond in blauwachtig materiaal uit een van de tonnen op de locatie Raam 9-23. De precieze herkomst van deze blauwe kleurstof is echter onbekend omdat de gebruikte analyse geen onderscheid kan maken tussen de verschillende soorten indigo.²⁶ Naast een

mogelijke herkomst uit het verre oosten, moet een mogelijke herkomst van de indigo uit Zuid-Amerika zeker niet worden uitgesloten.

Daarnaast zijn er in het 'aankoeksel' twee onbekende componenten flavonoïdes aangetroffen, waarvan de exacte herkomst onduidelijk is. Omdat anatto verfstof flavonoïdes bevat,²⁷ is er de mogelijkheid dat anatto is gebruikt door de lakenverver aan de Raam in Gouda. De kans dat er in Europa zaden, pollen, of houtcellen van de *Bixa orellana* in archeologische context gevonden worden is echter zeer gering, omdat de productie van de anatto-verfstof in de 17e en 18e eeuw plaatsvond in de Guyana's, en de geëxtraheerde rode kleurstof vervolgens werd verscheept naar Europa.

Bovendien, in een typisch gevalletje van '*follow the money*', valt de aankoop van het pand in 1615 precies in de periode waarin de Europeanen hun eerste kennis-making hebben met de voor hen nieuwe rode kleurstof anatto uit Guiana, Zuid-Amerika.

Conclusie

Hoewel er dus voorlopig nog geen onomstotelijk direct historisch of archeologisch bewijs is gevonden voor de import of gebruik van de Zuid-Amerikaanse rode verfstof anatto in Gouda, is er voldoende indirect bewijs dat er in de koloniale periode en in de regio Zuid-Holland geëxperimenteerd werd met deze nieuwe kleurstof in de rood-ververij van laken en saai. Men mag aannemen dat anatto door Goudse roodververs is gebruikt, maar dit is tot op heden niet aangetoond door archeologisch onderzoek. Wellicht kan toekomstig onderzoek hier meer duidelijkheid over geven. Onbekend is ook nog wanneer de anatto voor het eerst in de Goudse kazen is gebruikt als conserveringsmiddel, maar mogelijk al rond 1615. Zeker is dat de rode kleurstof anatto, die zijn oorsprong heeft in Zuid-Amerika, nog altijd wordt gebruikt in het kleuren van de geeloranje Goudse kazen.

Van De Houtman tot Vroman

Petra Groen

Koloniaal verleden in Gouda? Zou het? Is er genoeg te vinden om een wandeling uit te zetten langs het koloniale erfgoed in de stad? Met die vraag gingen wij, Elly Touwen en Petra Groen, koloniale historici van professie, tien jaar geleden op pad. En ja, Gouda had het. Tussen het beginpunt van Gouda's koloniale geschiedenis, gesymboliseerd door het monument voor de gebroeders De Houtman en het symbolisch eindpunt, het beeld van de dichter Leo Vroman, die in 1942 de ondergang van de kolonie Nederlands-Indië meemaakte, was veel meer te vinden. De statige herenhuisen van de regenten Marcellus Bisdom van Vliet en Jacob Blauw aan de Westhaven en van Theodore Jongkint aan de Turfmarkt, de prachtige burgemeesterswoning *De Sterke Samson* aan de Oosthaven, de 17e-eeuwse ivoren foedraal voor twee Goudse pijpen in Museum Gouda, dit alles en meer bleek

Monument Gebroeders de Houtman, onthuld op 1 juli 1880. Houtmansplantsoen Gouda, 2023.

verbonden met Nederlands koloniale en het daarmee verknoopte slavernijverleden. Zelfs Erasmus ontsnapte er niet aan. Diens beeld belandde pas in de tuin van het Willem Vroesenhuys toen het niet (meer) welkom was in de voormalige Nederlandse koloniën. Meer dan genoeg aanknopingspunten dus voor een koloniale wandeling door Gouda.

Gouda was niet uniek, zo ontdekten we. De afgelopen jaren hebben we in dertig provinciesteden koloniale wandelingen uitgezet, van Dordrecht tot Nijkerk, van Vlissingen tot Beetsterzwaag. In al deze provinciesteden leverde de elite, de regenten, in de 17e en 18e eeuw bestuurders aan de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC), zoals in Gouda Theodore Jongkint. Sommige regenten waren tevens eigenaar van een of meer plantages en daarmee van de tot slaaf gemaakte Afrikanen die op de plantages moesten werken. Zo erfde de Gouwenaar Marcellus Bisdom van Vliet, samen met zijn broer, de koffie- en katoenplantage *De Herstelling* langs de rivier de Demerary (nu Guyana) van zijn vader, inclusief de tot slaaf gemaakten die bij de plantage behoorden. Sommige zonen (en een enkele dochter) uit de stedelijke elite trokken, net als de Goudse Jacob Blauw, naar de koloniën om daar carrière te maken en/of een fortuin te verdienen. Maar de meeste mensen uit de Nederlandse Republiek die naar de koloniën vertrokken, kwamen niet uit de elite, maar uit de gewone stads- en plattelandsbevol-

Kunstwerk Leo Vroman in Gouda, staande op de Chocoladefabriek. Portret uit staaldraad, gemaakt door Jeroen Henneman. Onthuld op 10 april 2015.

king. Armoede dreef hen als soldaat of zee-man in dienst van de VOC of de WIC naar de West en de Oost. Dat was in Gouda niet anders. Deze 'gewone' kolonials lieten uiterst zelden zichtbare sporen na in hun stad. Ook in Gouda niet. Dat was voor-behouden aan de regenten met hun voorname huizen, herdenkingstekens, kunstobjecten en curiosa.

Op één van onze tochten raakten we aan de praat met andere wandelaars.¹ Toen we vertelden dat we ons bezig hielden met Nederlands koloniale geschiedenis kregen we de pin op de neus. Wie zou er nou een wandeling langs zo'n kwaadaardig verleden willen maken? Die ontmoeting heeft ons aan het denken gezet. En ons er eens te meer van overtuigd dat het koloniale en daarmee verbonden slavernijverleden in Nederland juist opgerakeld moet worden en niet vergeten of genegeerd. Daarom zetten wij in Nederland wandelingen langs koloniaal erfgoed uit. Daarom laten we zien welke schaduw er valt over sommige prachtige huizen in de Goudse binnenstad. Daarom vertellen we over de tegenstand die het beeld van de gebroeders De Hout-

man bij een enkele Gouwenaar in 1880 op-wekte. Daarbij gaat het ons uitdrukkelijk niet om het veroordelen van het verleden, om het te typeren als goed of fout. De uitgezette wandelingen, ook die in Gouda, bieden confrontaties met een verleden waarin geweld en moord, racisme, eigen gewin en uitbuiting door koloniale over-heersers in Azië, Afrika en Amerika veelvuldig voorkwamen. Maar zij bieden ook zicht op een verleden waarin een enkeling mis-standen aan de kaak stelde en recht eiste voor de overheerste bevolking. En bovenal op een verleden waarin de overheerste be-volking op allerlei manieren in verzet kwam tegen het koloniale bestel. Het verleden valt niet ongedaan te maken, maar we kunnen wel bepalen hoe we ermee omgaan. Pas als we die schurende geschiedenis onder ogen zien, kunnen we in ons huidige Ne-derland samenleven als erfgenamen van koloniale overheersers en overheersten.

Voor alle wandelingen zie:
www.koloniaalerfgoedtevoet.nl

Voor de koloniale wandeling Gouda zie:
www.koloniaalerfgoedtevoet.nl/gouda

Paul H.A.M. Abels is Gouds historicus. Hij promoveerde op de Reformatie van Delft en Delfland en schreef talrijke boeken en artikelen over de Goudse geschiedenis, onder meer over kerkelijke en politieke ontwikkelingen, migratie, boekdruk-kunst en Coornhert. Hij is een van de auteurs van de laatste twee Goudse stadsgeschiedenissen (2002 en 2021). Als secretaris van de stichting Boughaz was hij ook betrokken bij de organisatie van activiteiten rond 50 jaar Marokkanen in Gouda, onder meer als gastconservator voor de tentoonstelling Lalla Gouda in Museum Gouda.

Coretta Bakker werkt sinds 2001 bij het Streekarchief Midden-Holland en is daar sinds 1 januari 2022 directeur-streekarchivaris. Ze studeerde daarvoor Middel-eeuwse geschiedenis en Archiefwetenschap en deed onder andere onderzoek naar het onteigend Joods eigendom in de gemeentes Gouda en Krimpenerwaard.

Marco Bakker is opgeleid tot leraar geschiedenis en deed aanvullend een opleiding tot communicatiemedewerker. Hij werkte vele jaren in de grafische industrie als orderbegeleider, tussendoor kort als zelfstandig illustrator, en presenteerde zich later als kunstenaar. Tegenwoordig is hij beheerder van museum Paulina Bisdom van Vliet.

Roxana Chandali studeerde af als historicus, jurist en bestuurskundige en rondde de opleiding voor Hoger Archiefambtenaar af. Zij was enige tijd in het archiefwezen en als onderzoeker werkzaam. Daarna was zij vele jaren op uiteenlopende beleids-terreinen werkzaam bij diverse ministeries. Hier was zij op verschillende momenten betrokken bij het slavernijverleden, waaronder de oprichting van het Nationaal Monument Nederlands Slavernijverleden. Momenteel werkt zij als zelfstandige en is ze eigenaar van Kairos Publiek Domein.

Renzo S. Duin is werkzaam bij het International Center for Amazonian Indigenous Knowledge, waarvan hij medeoprichter is. Hij promoveerde aan de University of Florida in de interdisciplinaire four-field Anthropology approach. Sinds 1995 komt hij bijna jaarlijks in het Caribisch gebied en de Guyana's (Frans-Guyana, Suriname, Guyana) voor veldwerk voor interdisciplinaire dialoog tussen oral histories, materieel- en immaterieel cultureel erfgoed, archief- en bronnenstudies, archeologie, landschapstudies en de realiteit van het terrein. Hij werkt in nauwe samenwerking met verschillende lokale inheemse en marrongemeenschappen, als ook met de betreffende diasporagemeenschappen in Nederland.

Petra Groen is koloniaal en militair historicus en publiceerde onder meer *Krijgsgeweld en kolonie* (2021). Zij werkte aan het Nederlands Instituut voor Militaire Historie en de Universiteit Leiden. Sinds 2014 zet zij met Elly Touwen wandelingen uit in Nederland langs plaatsen die herinneren aan het koloniaal verleden.

Stuart Kensenhuis is journalist en presentator met een fascinatie voor politiek en het koloniaal en slavernijverleden van Nederland. Hij presenteert op Radio Stan-vaste de programma's Traject en Karakter. Daarnaast schrijft hij voor AD/Haagsche Courant. Eerder schreef hij voor De Posthoorn.

Ramona Negrón is promovendus aan Universiteit Leiden, datacurator bij het Stadsarchief Amsterdam en redacteur bij *Holland Historisch Tijdschrift*. Ook is ze coauteur van het boek *De grootste slavenhandelaren van Amsterdam*. Ze is gespecialiseerd in vroegmoderne koloniale, maritieme en slavernijgeschiedenis.

Ingmar Reesing heeft kunstgeschiedenis gestudeerd aan de Universiteit Utrecht. Hij heeft voor het Van Gogh Museum gewerkt en was verbonden aan het Rijksmuseum. Sinds 2018 is hij Conservator Kunst en Geschiedenis vóór 1800 bij Museum Gouda waar hij tentoonstellingen als 'Kaarslicht' en 'Beleef het Wonder van Gouda' maakte.

Cor Revet is jurist en werkzaam geweest in het openbaar bestuur. Als amateur-historicus is hij vooral geïnteresseerd in familiegeschiedenis en de geschiedenis van Gouda, zijn geboorteplaats. In 2005 behoorde hij tot de eerste lichting Goudologen. Sindsdien is hij actief voor de Historische Vereniging Die Goude, het Historisch Platform Gouda en het Streekarchief Midden-Holland.

Christiaan van der Spek is als senior wetenschappelijk onderzoeker werkzaam op het Nederlands Instituut voor Militaire Historie. Hij heeft aan meerdere publicaties over het Goudse verleden meegewerkt, waaronder de recent verschenen *Geschiedenis van Gouda* en de Goudse Canon. Daarnaast is hij als docent betrokken bij de cursus Goudologie, zit hij in de redactie van de *Tidinge van Die Goude* en is hij rondleider namens het Goudse Gidsen Gilde.

Ruud Stam is opgeleid als bioloog. Hij is voorzitter van de PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen. Naast vele artikelen over de geschiedenis van de kleipijpen is hij in 2019 gepromoveerd aan de Universiteit Utrecht op het proefschrift *Vergeten Glorie. De economische ontwikkeling van de Nederlandse Kleipijpennijverheid in de 17^e en 18^e eeuw, met speciale aandacht voor de export*.

Leendert van der Valk is journalist voor onder meer de Groene Amsterdammer en NRC. Bij de Groene doet hij onderzoek naar het vroege slavernijverleden van Nederland en de doorwerking ervan, voor NRC schrijft hij voornamelijk over muziek en cultuur. Hij is tevens docent journalistiek aan de Universiteit van Amsterdam.

Tanja Wassenberg is een in Haarlem geboren historicus en werkzaam in het onderwijs. Zij publiceerde onder andere *Het walviskind. Een geschiedenis rond de walvisvaart* (2019) en promoveerde op de biografie *Jacobus Blauw (1759-1829). Rebelleren voor vrijheid en vaderland* (2022).

Abolitionist

Voorstander van de afschaffing van de slavernij.

Admiraliteit

Organisatie over de oorlogsvloot van de marine tussen de 14e eeuw en 1795.

Compagnie van Verre

Voorloper van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).

Contractarbeid

Na de afschaffing van de slavernij werden werkkrachten uit Nederlands-Indië, Brits-Indië en China naar Suriname gehaald om daar onder meestal slechte arbeidsvoorwaarden op de plantages te werken.

Creool

Persoon die behoort tot de Afro-Surinaamse bevolkingsgroep die grotendeels afstamt van voormalig slaafgemaakte Afrikanen. Veel creolen zijn van gemengd Afrikaans-Europese afkomst.

Directeur-generaal

Hoofd van een kolonie. De directeur-generaal was na de gouverneur de persoon die de beslissingen over de kolonie nam.

Driehoekshandel

Handelssysteem waarbij schepen in drie etappes voeren: 1. Tussen Nederland en de kusten van West-Afrika. 2. Tussen Afrika en de Amerika's. 3. Tussen de Amerika's en Nederland.

Emancipatie

Proces naar een gelijkwaardige plaats in de samenleving vanuit een achtergestelde positie.

Gereformeerde kerk

Benaming van de huidige Nederlandse Hervormde Kerk.

Gouverneur

Hoofd van een regering in een kolonie. De gouverneur nam alle belangrijke besluiten die betrekking hadden op de kolonie.

Heren Zeventien

Centraal bestuur van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC).

Heren Negentien (later Heren Tien)

Centraal bestuur van de West-Indische Compagnie (WIC).

Kaapvaart

Vorm van zeeroverij in oorlogstijd.

Kamer

Afdeling of vestiging van de VOC of WIC.

Kerkmeester

Persoon die zorgt voor de financiële en materiële zaken van een kerk.

Koloniën

Gebieden die door een ander land worden bezet met het doel winst te halen uit de daar aanwezige grondstoffen en arbeidskracht.

Manumissie

Juridische term voor het volgens bepaalde rechtsregels vrijgeven van een tot slaaf gemaakte, letterlijk 'uit de hand zenden'.

Marrons

Slaafgemaakten in Suriname die zichzelf bevrijdden door naar het bos te vluchten en daar nieuwe samenlevingen op te bouwen.

Monopolie

Marktvorm waarbij er voor een product of dienst maar één aanbieder is.

Negotiatiefonds

Hypotheek op een plantage, gefinancierd door investeerders die obligaties tegen een vast rentepercentage kochten.

Patriot

Burgers die aan het einde van de 18e eeuw voorstander waren van meer democratisering.

Plantage

Door kolonisten geëxploiteerde, grootschalige landbouwonderneming waarop meestal slechts één of twee exportgewassen werden verbouwd en waar de meestal onvrije arbeiders ook op de onderneming leefden.

Poorter

Burger die het recht had verworven om binnen de poorten van een plaats met stadsrechten te wonen en die bijzondere politieke en economische rechten genoot.

Raad van Indië

Van 1609 tot 1942 een belangrijk orgaan van eerst de VOC en later het Nederlandse bestuur in Azië. De Raad fungeerde als de regering van het Nederlands koloniale bestuur. De leden van deze Raad werden afzonderlijk eveneens raad van Indië genoemd.

Rederij

Bedrijf waarbij iemand eigenaar is van één of meerdere schepen. De reder kan zelf

met de schepen varen of de schepen verhuren.

Regent

Politiek bestuurder in de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden.

Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden

Tussen 1588 en 1795 de voorloper van het huidige Nederland.

Saai(en)

Gladde wollen stof.

Schepenen

Stadsbestuurders met wetgevende en rechterlijke macht.

Slaafgemaakte

Iemand die door een ander mens als 'eigendom' wordt beschouwd, dwangarbeid moet verrichten en niet over het eigen leven mag beslissen.

Slavenschip

Koopvaardischepen, ingericht voor het vervoer van slaafgemaakten uit West-Afrika over de Atlantische Oceaan naar het Caribisch gebied en Zuid-Amerika.

Sociëteit van Berbice

In 1720 opgerichte particuliere sociëteit die verantwoordelijk was voor het besturen en winstgevend maken van de kolonie Berbice, opgeheven in 1795.

Sociëteit van Suriname

In 1683 opgerichte particuliere sociëteit die verantwoordelijk was voor het besturen en winstgevend maken van de kolonie Suriname, opgeheven in 1795.

Staatstoezicht

Periode tussen 1863 en 1873 waarin voormalig slaafgemaakten gedwongen werden te blijven werken op de plantages in Suriname op basis van een contract.

Trans-Atlantische slavenhandel

De handel in slaafgemaakten van West-Afrika naar de Amerika's.

Vroedschap

Raad van (rijke) burgers die het stadsbestuur adviseerde en wetgevende bevoegdheden had.

Waterfiscaal

Ambtenaar, belast met het opsporen en vervolgen van strafbare feiten van VOC-dienaren, maar ook vrije burgers. Zijn zaken, voornamelijk tegen particuliere handel, kwamen voor bij de Raad van Justitie.

Gebruikte afkortingen

ANRI	Arsip Nasional Republik Indonesia, Jakarta
NL-HlmNHA	Noord-Hollands Archief, Haarlem
NL-HaNA	Nationaal Archief, Den Haag
NL-RtSA	Stadsarchief Rotterdam
NL-UtHUA	Het Utrechts Archief, Utrecht
Republiek	Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden
NL-AsdSAA	Stadsarchief Amsterdam, Amsterdam
NL-GdSAMH	Streekarchief Midden-Holland, Gouda
UML, JFB	University of Minnesota Libraries, James Ford Bell Library
VOC	Verenigde Oost-Indische Compagnie
WIC	West-Indische Compagnie

1 Inleiding

- ¹ Matthias van Rossum, "De economische en sociale impact van het Nederlandse koloniale Slavernijverleden", in: Rose Mary Allen (red.), *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023), 402.
- ² <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/onderwijs/bronnenbox/einde-aan-een-treurige-geschiedenis-van-slavernij-1863#collapse-4655>. Geraadpleegd 23 september 2023.
- ³ Ellen Klinkers, "Het kronkelige pad van slavernij naar 'vrije' arbeid", in: *Staat en slavernij*, 117.
- ⁴ NL-HaNA, Algemene Rekenkamer CB (Comptabel Beheer), toegang 2.02.09.08, inv.nr. 226, PL 143.
- ⁵ Lauren Lauret, "De Nederlandse politiek en slavernij in de negentiende eeuw", in: *Staat en slavernij*, 139.
- ⁶ *Staat en slavernij*, 15.
- ⁷ Ibidem.

2 Gouda en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC)

- ¹ Voor deze paragraaf is o.a. gebruik gemaakt van: Femme S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2019).
- ² Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020), 59.
- ³ <https://www.vocsite.nl/geschiedenis/slavernij/>. Geraadpleegd 1 juni 2023.
- ⁴ Brandon, Jones, Jouwe en Van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West*, 59-60.
- ⁵ Howard Gray, *Spice at any price. The Life & times of Frederick de Houtman 1571-1627* (2019).
- ⁶ G. L. Balk, F. van Dijk en D.J. Kortlang, *The archives of the Dutch East India Company (VOC) and the local institutions in Batavia (Jakarta)* (Leiden/Boston 2007), 49.
- ⁷ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 148.
- ⁸ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 404 en 53 (vroedschapsboeken), fol. 127
- ⁹ J. J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad. Gouda 1700-1780*, (Den Haag 1985), 121.
- ¹⁰ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 53, fol. 132, 132v (4 april 1665).
- ¹¹ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr 404.
- ¹² Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC 1672-1702* (Zutphen 1989), 33.
- ¹³ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 27 (15 juni 1776).
- ¹⁴ De Jong, *Met goed fatsoen*, 43.
- ¹⁵ Remco Raben, "Utrecht en de slavernij onder de voc", in: Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021), 77; Nancy Jouwe, Gerrit Verhoeven, Ingrid van der Vlis, *Rapport slavernijverleden van Delft* (Delft 2023), 6.
- ¹⁶ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 65 en inv.nr 75 (vroedschapsresoluties, 18 mei 1747 en 15-17 december 1784).
- ¹⁷ Deze tabel is voor een belangrijk deel gebaseerd op: De Jong, *Met goed fatsoen*, genealogisch overzicht.
- ¹⁸ Deze paragraaf is onder andere gebaseerd op: Henk den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2011). Pepijn Brandon, Guno Jones, Nancy Jouwe en Matthias van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020). Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020); Rose Mary Allen (red.), *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023).
- ¹⁹ Brandon, Jones, Jouwe en Van Rossum (red.), *De slavernij in Oost en West*, 17. Zie ook de Trans-Atlantic Slave Trade Database www.slavevoyages.org.
- ²⁰ M. P. van Bruggen, *De West-Indische compagnie en de Staten van Holland en West-Friesland in het stadsarchief van Gouda*, 5-7. En: NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 53 (vroedschapsboeken), fol. 282; inv.nr. 54 (vroedschapsboeken), fol. 1-5; inv.nr. 405.
- ²¹ NL-HaNA, WIC, 1.05.01.02, inv.nr. 831 1674 dec. 17 - 1678 sep. 6, fol. 58.
- ²² NL-HaNA, WIC, 1.05.01.02, inv.nr. 452 1674 dec. 12 - 1691 mrt. 9 (Brief van 18 november 1686).
- ²³ NL-HaNA, WIC, 1.05.01.02, inv.nr. 52 1675 mrt. 16 - 1689 juni 30, afschriften. Met klapper. 3 mei 1687
- ²⁴ A.J.M. Kunst, *Recht, commercie en kolonialisme in West-Indië* (Zutphen 1981), 83.
- ²⁵ Stef Vink, *Leiden en de Oude West-Indische Compagnie (1620-1674)*. Ongepubliceerd paper Universiteit Leiden.

- ²⁶ Van Bruggen, *De West-Indische compagnie en de Staten van Holland en West-Friesland*, 9; NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 405, Stukken betreffende de aanstelling van een bewindhebber van de West-Indische Compagnie door de stad Gouda, 1669.
- ²⁷ N.H. Schneeloch, 'Die Bewindhebber der Westindischen Compagnie in der Kammer Amsterdam 1674-1700', in: Het Nederlandsch Economisch-Historisch Archief, *Economisch en Sociaal-Historisch Jaarboek*, (Den Haag 1973), dl. 36, 12-13.
- ²⁸ Ibidem, 29.
- ²⁹ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 357 1702 jan. 3 - 1702 dec. 29, fol. 108v, 109.
- ³⁰ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, Inv.nr. 463 Van de Kamer Amsterdam naar "Africa" (brief 30 september 1704).
- ³¹ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 462, fol. 4, 11v, 30v, 31, 44, 44v en 52.
- ³² NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 349 (1694), fol. 195 en 383 (1728), fol. 156v.
- ³³ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv. nr. 336, fol. 162v.
- ³⁴ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 12, fol. 1, 2, 126, 127, 344; inv.nr. 337, fol. 136, 137. Met dank aan het transcriptiecafé van het Streekarchief Midden-Holland voor het mee transcriberen.
- ³⁵ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 5415.
- ³⁶ Deze tabel is voor een belangrijk deel gebaseerd op: De Jong, *Met goed fatsoen*, genealogisch overzicht.

3 Lourens en Madagascar: de zwarte zeehelden van de Eerste Schipvaart

- ¹ Voor deze reconstructie van de twee reizen die Lourens en Madagascar maakten, is voornamelijk gebruikgemaakt van acht boeken, uitgegeven door de Linschoten-Vereeniging. Het gaat hier om 'De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595 – 1597' Deel 1 t/m 3 door G.P. Rouffaer en J.W. IJzerman en 'De Tweede Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Jacob Cornelisz. van Neck en Wybrant Warwijck, 1598-1600' Deel 1 t/m 5 door J. Keuning. De publicaties zijn te vinden via: <https://www.linschoten-vereeniging.nl/werken>. Deze bronnen gelden voor het hele artikel. Voor specifieke passages wordt apart verwezen naar de exacte vindplaats.
- ² M.J. van Dam, 'Cornelis en Frederick de Houtman van Gouda, pioniers van de vaart op Oost-Indië', *De Schatkamer* (december 1998).
- ³ Meer over Lourens en Madagascar als eerste slaafgemaakten en de discussie over het begin van het slaafvermijverleden van Nederland, zie 'Jongens van goeden begripe', *de Groene Amsterdammer* (22 juni 2022).
- ⁴ M.J. van Dam, 'Cornelis en Frederick de Houtman van Gouda, pioniers van de vaart op Oost-Indië'.
- ⁵ G.P. Rouffaer en J.W. IJzerman, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595 – 1597*. Deel 1 (Den Haag 1915), 16.
- ⁶ Zie Dienke Hondius (2011). Access to the Netherlands of Enslaved and Free Black Africans. (Slavery and Abolition, 32:3, 377-395) en Mark Ponte (2020), 'De eerste zwarte Amsterdammers', *Geschiedenis Magazine* nr. 7 oktober 2020.
- ⁷ G.P. Rouffaer en J.W. IJzerman, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595 – 1597*. Deel 2 (Den Haag 1925), 140.
- ⁸ G.P. Rouffaer en J.W. IJzerman, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595 – 1597*. Deel 3 (Den Haag 1929), 11.
- ⁹ G.P. Rouffaer en J.W. IJzerman, *De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595 – 1597*. Deel 1, 14.
- ¹⁰ Ibidem, 24.
- ¹¹ J. Keuning, *De Tweede Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Jacob Cornelisz. van Neck en Wybrant Warwijck, 1598-1600*. Deel II (Den Haag 1940), 244.
- ¹² Hertaling uit: Nicoline van der Sijs, *Wie komt daar aan op die olifant?* (Amsterdam/Antwerpen 2000).
- ¹³ J. Keuning, *De Tweede Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Jacob Cornelisz. van Neck en Wybrant Warwijck, 1598-1600*. Deel IV (1944), 28.
- ¹⁴ Keuning, *De Tweede Schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië*. Deel II, 16.
- ¹⁵ Reggie Baay, *Daar werd wat gruwelijks verricht. Slavernij in Nederlands-Indië* (2015).
- ¹⁶ Luctor, 'Hebben de Gouwenaars, met het oog op den "Max Havelaar" het recht hulde te brengen aan de gebr. de Houtman? *Goudsche Courant*, 18 februari 1876, 2.

4 Dienaren en schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC): Gouwenaars en hun overzeese ontmoetingen

- ¹ Wel is bijvoorbeeld bekend dat minstens 20 Gouwenaars door de WIC als militair in de periode 1649 - 1654 naar Brazilië zijn uitgezonden. Zie: Nationaal Archief, Index WIC: Militairen uitgezonden naar Brazilië.
- ² <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-opvarenden-1699-1794>
- ³ Femme S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2019), 88, 97, 99.
- ⁴ <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/zoekhulpen/voc-opvarenden-1699-1794>
- ⁵ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 101, 105.
- ⁶ Pieter van Dam's *Beschrijvinge van de Oostindische Compagnie*, deel 3, RGP 87 (Den Haag 1943), 30.
- ⁷ <https://iisg.amsterdam/en/research/projects/hpw/calculate.php>. Geraadpleegd 15 mei 2023.
- ⁸ J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad Gouda 1700-1780* (Den Haag 1985), 284, 346.
- ⁹ <https://www.vocsite.nl/geschiedenis/handelsposten/tonkin/>
- ¹⁰ <https://www.vocsite.nl/geschiedenis/handelsposten/tonkin/>
- ¹¹ Leonard Blussé. 'Van tussenpersonen, tolken en trotse heersers. Inheemse stemmen uit het verre verleden van het eiland Formosa', in: Lodewijk Wagenaar (red.), *Aan de overkant. Ontmoetingen in dienst van de VOC en WIC (1600-1800)* (Leiden 2015), 12.
- ¹² Ibidem, 11-35.
- ¹³ NL-HaNA, Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), toegang 1.04.02, inv.nr. 7538, fol. 55 en 61.
- ¹⁴ NL-HaNA, VOC, toegang 1.04.02, inv.nr. 14204, fol. 13.
- ¹⁵ <https://wolfgangmichel.web.fc2.com/serv/histmed/dejimasurgeons.html>
- ¹⁶ NL-HaNA, VOC, toegang 1.04.02, inv.nr. 790, fol.380.
- ¹⁷ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 149.
- ¹⁸ <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>. Geraadpleegd 15 mei 2023.
- ¹⁹ Huygens Instituut, *Generale missiven van gouverneurs-generaal en raden aan heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*, dl 13, 1756-1761, GS 258, p 616.
- ²⁰ W. Wijnaendts van Resandt, *De gezaghebbers der Oost-Indische Compagnie op hare buiten-comptoiren in Azië* (Amsterdam 1944), 167. En: NL-HaNA, VOC, toegang 1.04.02, inv.nr. 14204. En: De Jong, *Met goed fatsoen*.
- ²¹ Jan Ambrosius Hoorn, *Mijne lotgevallen ter zee, en bedrijven op Batavia. In dienst der (voormalige) O.I. Comp* (Groningen 1819).
- ²² Ibidem, 190.
- ²³ Jan Ambrosius Hoorn, *Mijne lotgevallen ter zee, en bedrijven op Batavia*. Zie ook: Perry Moree en Piet van Sterkenburg (ed.), *Verdrinken zonder water. De memoires van VOC-matroos Jan Ambrosius van Hoorn, 1758-1778* (2014).
- ²⁴ NL-GdSAMH, Weeskamer Gouda, toegang 0003, inv.nr. 21, fol. 109v.
- ²⁵ Gaastra, *Geschiedenis van de VOC*, 127.
- ²⁶ NL-HaNA, VOC, toegang 1.04.02, inv.nr. 9506, fol. 71-79.
- ²⁷ NL-HaNA, VOC, toegang 1.04.02, inv.nr. 9503, 9506 en 9509.
- ²⁸ De informatie in deze paragraaf is voornamelijk afkomstig van de website vocsite.nl.
- ²⁹ NL-HaNA, Aanwinsten Eerste Afdeling, toegang 1.11.01.01, inventarisnummer 256, fol. 48v.
- ³⁰ NL-HaNA, Aanw. 1e afd. ARA, toegang 1.11.01.01, inv.nr.256, fol. 93v.
- ³¹ NL-HaNA, VOC, toegang 1.04.02, inv.nr.9131, fol. 204-205.

Kadertekst: Kea en Adonis, Venus en Martha

- ¹ NL-HaNA, Ministerie van Koloniën, toegang 2.10.01, inv. nr. 4334, (dossier 194); Nationaal Archief, *Zoek-hulp Suriname: Vrijgelaten slaven (manumissies) 1832-1863*; Wim Hoogbergen & Okke ten Hove, "De vrije gekleurde en zwarte bevolking van Paramaribo, 1762-1863", *OSO. Tijdschrift voor Surinaamse taal-kunde, letterkunde en geschiedenis*. Jaargang 20 (2001), 314.
- ² NL-HaNA, Algemene Rekenkamer CB (Comptabel Beheer), toegang 2.02.09.08, inv.nr., PE720. En: NL-HaNA, index Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863).
- ³ NL-HaNA, Alg. Rekenkamer/ Comptabel Beheer, toegang 2.02.09.08, inv.nr. 224, PL038. En: NL-HaNA, index Suriname en Nederlandse Antillen: Vrijverklaarde slaven (Emancipatie 1863).

5 Goudse elite, slaafgemaakten en plantages

- ¹ J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad Gouda 1700-1780* (Den Haag 1985), 22, 105.
- ² NL-HaNA, Tweede West-Indische Compagnie (WIC), toegang 1.05.01.02, inv.nr. 424, fol 48 ev.
- ³ De Jong, *Met goed fatsoen*, 109, 100, 114, 115, 258-260.
- ⁴ Gerhard de Kok en Pepijn Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO. Een onderzoek naar Hope&Co en R. Mees&Zoonen* (Amsterdam 2021), 21, 27.
- ⁵ Ibidem, 116.
- ⁶ Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021), 133-134.
- ⁷ J.P. van der Voort, *De Westindische plantages van 1720 tot 1795. Financiën en handel* (Eindhoven 1973), 153-154.
- ⁸ *Surinaamsche Staatkundige Almanach voor den Jaare 1795*.
- ⁹ De Jong, *Met goed fatsoen*, 281.
- ¹⁰ Ook wel geschreven als 'De Sterke Samsom'.
- ¹¹ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 3875, fol. 51 (4 mei 1796).
- ¹² 1733-09-15."Affidavit, purchased by M. Jacobij, M. Jacobij", UML, JFB. Accessed 14 Jun 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1854>
- ¹³ NL-HaNA, Gouvernementssecretarie Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.10.01, inv.nr. 2 (11 en 19 mei 1736).
- ¹⁴ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters.", 13, 25, 26, 53, 65, 86, 87, 92-97. UML, JFB. Accessed June 18, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ¹⁵ Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020), 70.
- ¹⁶ 1742-03-02."Will, Marcellius Jacobij, Auction Master at Surinam." UML, JFB. Accessed June 15, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1404>
- ¹⁷ 1758-03-17."Account, her estate value f.64,660, Cornelia C. Jacobij." UML, JFB. Accessed June 14, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:208>
- ¹⁸ NL-HaNA, Digitaal Duplicaat: Suriname: Oud Notarieel Archief, toegang 1.05.11.14, inv.nr. 689, fol. 66 (25 april 1742).
- ¹⁹ NL-HaNA, Digitaal Duplicaat: Suriname: Oud Notarieel Archief, toegang 1.05.11.14, inv.nr. 689, fol. 66v (25 april 1742).
- ²⁰ NL-HaNA, Digitaal Duplicaat: Suriname: Oud Notarieel Archief, toegang 1.05.11.14, inv.nr. 689 fol. 56 e.v. (25 april 1742), fol. 69 e.v. (26 april 1742) en fol.74 e.v. (4 augustus 1742) en inv. nr. 174, fol. 48 e.v. (8, 9, 10 en 12 maart 1742).
- ²¹ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB. Accessed June 18, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ²² 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB. Accessed June 18 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ²³ 1768-02-10."Affidavit, buys 1/4 share in plantation, Samuel Fellman." UML, JFB. Accessed June 14, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1546>
- ²⁴ 1770-12-15."List, description of slaves etc." UML, JFB. Accessed April 27, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1124>
- ²⁵ NL-HaNA, Familiearchief *De Mey van Streefkerk*, toegang 3.20.40, inv.nr. 60.
- ²⁶ 1779-01-23."Account, estate of f.59,928, Jean Gijsberts de Mey Jr.." UML, JFB. Accessed June 15, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:399>
- ²⁷ 1758-01-14."Letter, negligent soldiers punished, Samuel Fellman / J.G. de Mey." UML, JFB. Accessed June 14, 2023; 1768-01-12. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:278>; "Letter, Samuel Fellman / J.G. de Mey." UML, JFB. Accessed June 14, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:788>
- ²⁸ Een oxhoofd is een inhoudsmaat in de vorm van een groot vat, dat vroeger voor andere suiker werd gebruikt.
- ²⁹ 1759-02-23."Letter, good time to buy slaves, Samuel Fellman/ J.G. de Mey." UML, JFB, Accessed April 29, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:872>; 1759-09-01;"Letter, negotiate with Maroons, Samuel Fellman/ J.G. de Mey." UM, JFB Accessed June 14, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:564>; 1767-04-04 "Letter, purchase of slaves, Samuel Fellman / J.G. de Mey."UM, JFB. Accessed June 14, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1209>

- ³⁰ 1756-08-04."Letter, information for purchasing Utrecht, Samuel Fellman / J.G. de Mey." UML, JFB, Accessed June15, 2023.
- ³¹ 1756-08-04."Letter, information for purchasing Utrecht, Samuel Fellman / J.G. de Mey." UML, JFB, Accessed June15, 2023.
- ³² 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB, 349. Accessed June 18. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ³³ NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, toegang 1.05.03, inv.nr. 363, fol. 380 (988) en inv. nr. 355, fol. 27 (1056).
- ³⁴ Van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij*, 70-77.
- ³⁵ NL-AsdSAA, Notariële archieven, toegang 5075, inv.nr. 12483 (5 juli 1786).
- ³⁶ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB, 335. Accessed June 18. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ³⁷ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB, 342. Accessed June 18. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ³⁸ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB, 335, 342. Accessed June 18. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ³⁹ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB, 266-267. Accessed June 18. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ⁴⁰ 1788-02-28."Letter, S. is new administrator, E.v. Stuyvesant/ J.G. de Mey." UML, JFB. Accessed June 14, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:526>
- ⁴¹ <https://www.slavevoyages.org/voyage/database>
- ⁴² 1767-04-04."Letter, purchase of slaves, Samuel Fellman / J.G. de Mey." UML, JFB. Accessed June 14, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1209>; 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB. Accessed June 18, 2023, 303-314. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ⁴³ Matthias Lukkes, 'De Utrechtse Compagnie. Investerings in slavernij' in: Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021), 57-74.
- ⁴⁴ NL-HaNA, Notarissen Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.11.14, inv.nr. 708, fol. 85 (12 en 13 september 1791).
- ⁴⁵ NL-UTHUA, Notarissen stad Utrecht, toegang 34-4, inv. nr. 2064, aktenr. 66 (3 november 1792).
- ⁴⁶ 1770."Account, Utrecht Marceille." UML, JFB. Accessed June 15, 2023. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1541>. François de Mey liet familieleden participeren in de aan- en verkoop.
- ⁴⁷ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB, 365. Accessed June 18. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ⁴⁸ 1742."Letters, 1742-1771 bound volume of letters." UML, JFB, 365. Accessed June 18. <https://umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:2904>
- ⁴⁹ NL-AsdSAA, Notariële archieven, toegang 5075, inv.nr. 15169 (27 juni 1770).
- ⁵⁰ NL-GDSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 3875, fol. 51 (4 mei 1796).
- ⁵¹ Zijn naam wordt ook wel geschreven als Blydenberg(h).
- ⁵² J.J. De Jong, *Met goed fatsoen*, 329.
- ⁵³ <https://sites.google.com/site/geneabiografie/iii-1-cate-marius-ten/iv-2-sanders-cornelia-gerhardina/v-4-voorhorst-marie-anne/vi-8-van-raab-van-canstein-cornelia-g/x-117-blijdenbergh-gerard-drijver>. Geraadpleegd 31 mei 2023.
- ⁵⁴ Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021), 45-46.
- ⁵⁵ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 405, fol. 203v.
- ⁵⁶ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 491, fol. 138.
- ⁵⁷ NL-HaNA, Nederlandse Bezittingen op de Kust van Guinea, toegang 1.05.14, inv.nr. 223, 17-08-1758. fol. 97-99.
- ⁵⁸ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 962 (brief 29 mei 1761).
- ⁵⁹ NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, toegang 1.05.03, inv.nr. 318, fol. 347 (brief van 14 maart 1763).
- ⁶⁰ NL-AsdSAA, Notariële archieven, toegang 5075, inv.nr. 11169, aktenummer 314139, 22 juni 1763.
- ⁶¹ NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, toegang 1.05.03, inv.nr. 205 (16 februari 1763).
- ⁶² Henk den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2011).

- ⁶³ Gerhard de Kok en Pepijn Brandon, *Het slavernijverleden van historische voorlopers van ABN AMRO. Een onderzoek naar Hope&Co en R. Mees & Zoonen* (Amsterdam 2021), 90. Hier wordt Gerard Blijdenberg genoemd, maar waarschijnlijk is dit toch dezelfde persoon als Gerard Willem van Blydenbergh.
- ⁶⁴ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 418, fol. 261v ev. (4 oktober 1763).
- ⁶⁵ NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, toegang 1.05.03, inv.nr. 205.
- ⁶⁶ *De Nieuwe Haagse Nederlandse Courant*, 18 februari 1801.
- ⁶⁷ NL-HaNA, Collectie 436 Van Toulon van der Koog, nummer toegang 2.21.227, inv.nr. 417.
- ⁶⁸ NL-UthUA, Notarissen in de stad Utrecht 1560-1905, toegang 34-4, inv.nr. 2078, akte 49 (10-05-1806).
- ⁶⁹ https://www.lot-art.com/auction-lots/Chine-de-Commande-Service/3031-chine_commande-06.2.18-jager
- ⁷⁰ NL-UthUA, Burgerlijke Stand van de gemeenten in de provincie Utrecht 1811-1902, toegang 481, inv.nr. 432-02, akte 704 (23-08-1819).
- ⁷¹ NL-UthUA, Memorie van Successie, toegang 337-7, inv.nr. 7, akte 47.
- ⁷² NL-HaNA, Collectie 203 Copes van Cattenburch, Van Mierop en anderen, toegang 2.21.039, inv.nr. 75 Aantekeningen van eigenaars over inkomsten en uitgaven 1779-1780, 1813-1819.
- ⁷³ NL-HaNA, Copes van Cattenburch, toegang 2.21.039, inv.nr. 72.
- ⁷⁴ NL-HaNA, Notarissen Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.11.14, inv.nr. 253, fol. 190 en 256, fol. 301.
- ⁷⁵ NL-HaNA, Copes van Cattenburch, toegang 2.21.039, inv.nr. 80.
- ⁷⁶ NL-HaNA, Copes van Cattenburch, toegang 2.21.039, inv.nr. 80.
- ⁷⁷ NL-HaNA, Ministerie van Koloniën, toegang 2.10.01, inv.nr. 72 (27 augustus 1817).
- ⁷⁸ Alex van Stipriaan, *Surinaams Contrast. Roofbouw en overleven in een Caraïbische plantagekolonie 1750-1863* (Leiden 1993), 300-302.
- ⁷⁹ NL-HaNA, Copes van Cattenburch, toegang 2.21.039, inv.nr. 76.
- ⁸⁰ NL-HaNA, Copes van Cattenburch, toegang 2.21.039, inv.nr. 73.
- ⁸¹ De Spaanse bok was een van oorsprong Spaanse martelmethode die ook gebruikt werd als straf voor slaafgemaakten.
- ⁸² Marten Douwes Teenstra, *De negerslaven in de kolonie Suriname* (1842). Geraadpleegd via DBNL (KB, nationale bibliotheek).
- ⁸³ NL-GdSAMH, Notarieel archief Gouda, toegang 0043, inv.nr. 769 (30 november 1759).
- ⁸⁴ NL-HaNA, Notarissen Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.11.14, inv.nr. 236, fol. 475 e.v.
- ⁸⁵ NL-HaNA, Notarissen Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.11.14, inv.nr. 236, fol. 447 e.v.
- ⁸⁶ NL-HaNA, Algemene Rekenkamer CB (Comptabel Beheer), toegang 2.02.09.08, inv.nr. 227.
- ⁸⁷ NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, toegang 1.05.03, inv.nr. 202 (03-11-1775/16-11-1751/18-11-1751/26-11-1751/22-12-1751).
- ⁸⁸ NL-HaNA, Notarissen Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.11.14, inv.nr. 236, fol. 447 e.v.
- ⁸⁹ Wim Hoogbergen *De vesting Boekoe Boni*, ca. 1730-1793. Mythe en werkelijkheid, Maatstaf. Jaargang 33 (1985) - [tijdschrift] Maatstaf Geraadpleegd via DBNL (KB, nationale bibliotheek).
- ⁹⁰ NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, toegang 1.05.03, inv.nr. 347, fol. 162, nr. 532.
- ⁹¹ NL-HaNA, Sociëteit van Suriname, toegang 1.05.03, inv.nr. 351, nr. 769.
- ⁹² NL-HaNA, Notarissen Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.11.14, inv.nr. 691, fol. 84.
- ⁹³ NL-HaNA, Notarissen Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.11.14, inv.nr. 695, fol. 517.
- ⁹⁴ NL-HaNA, Gouvernementssecretarie Suriname tot 1828 [digitaal duplicaat], toegang 1.05.10.01, inv.nr. 11 (12 mei 1777).
- ⁹⁵ *Letter, much varied information, Samuel Fellman / J.G. de Mey*. 1761-08-22. UML, JFB., umedia.lib.umn.edu/item/p16022coll460:1255 Geraadpleegd 05 Jun 2023.
- ⁹⁶ NL-GdSAMH, Latijnse school, later Coornhert Gymnasium, toegang 0183, inv.nr. 15.
- ⁹⁷ *De tutelis. Quam, annuente summon numine [Dissertatio juridica inauguralis], Eruditorum examini submittit Wilhelmus Henricus Vereul, Surinamensis. Ad diem XXVIII Januarii 1792* (Leiden 1792).
- ⁹⁸ S. Kalf, Mr. Abraham Verheul, *De West-Indische Gids*, 8de Jaarg. (1926/1927), 378-388. Published by: Brill on behalf of the KITLV, Royal Netherlands Institute of Southeast Asian and Caribbean Studies Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/41846045>. Accessed: 27-04-2023 15:58 UTC.
- ⁹⁹ Ibidem.
- ¹⁰⁰ Ramona Negrón (2022): The Ambiguity of Freedom: Kinship and Motivations for Manumission in Eighteenth-Century Suriname, *Slavery & Abolition*, DOI:10.1080/0144039X.2022.2061125.

- ¹⁰¹ Ibidem.
- ¹⁰² Abraham Vereul, *Proeve, van poëtische brieven* (Gouda 1786).
- ¹⁰³ Ans Veltman-van den Bos, 'Vrij van slavernij. Petronella Moens mengt zich in de slavernijdiscussie', in: Nancy Jouwe, Matthijs Kuipers en Remco Raben (red.), *Slavernij en de stad Utrecht* (Zutphen 2021), 183-192.
- ¹⁰⁴ Fatah, K. J., Lauret, L. B., & Tol, J. van den. (2022). *Dienstbaar aan de keten? De Nederlandsche Bank en de laatste decennia van de slavernij, 1814-1863*. Leiden: Leiden University Press. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3278603>.
- ¹⁰⁵ Zie bijvoorbeeld: NL-HaNA, Collectie Verspreide West-Indische stukken, 1614-1875, toegang 1.05.06, inv. nr. 485 Charter-partij van het schip Zorg en Hoop toebehorende aan de firma Vereul en Zoon te Amsterdam en door de Sociëteit van Suriname te bevrachten naar Suriname. 4 september 1795.
- ¹⁰⁶ <https://www.delpher.nl/nl/boeken1/gview?query=%22J.c.+vereul%22&coll=boeken1&identifnr=nYRC AAAAcAAJ&rowid=2>. Geraadpleegd 5 juni 2023.
- ¹⁰⁷ <https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/index/nt00341/3e3322d4-0f33-429e-8f24-5e072fa987c4?searchTerm=vereul>. Geraadpleegd 5 juni 2023.

6 Van geen kwaad bewust. Marcellus Bisdom van Vliet en plantage 'De Herstelling'

- ¹ Christiaan Jan Matthijs, *Overzicht van de eigenaars van de huizen aan de Westhaven, 14^e eeuw–1832* (Gouda 1999). De naam 'De Hulk' wordt daar niet genoemd, maar wel in: Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, Boedellijsten van Marcellus Bisdom van Vliet, inv.nr. 20091, folio 1r–3r.
- ² J.J. de Jong, *Met goed fatsoen. De elite in een Hollandse stad, Gouda 1700–1780* (Amsterdam 1985), 327.
- ³ Wim Knoops, *Gouda 1787. Radicalisering, revolutie, restauratie* (Amsterdam 2011), 81, 132, 366, 414, 417. Zie voor specifiek het ingooien van de ruiten: NL-GdSAMH, Collectie varia, toegang 200, inv.nr. 4.
- ⁴ NL-GdSAMH, Notarieel archief Gouda, toegang 0043, inv.nr. 854, 3 oktober 1780.
- ⁵ Museum Paulina Bisdom van Vliet, Archief van de familie Bisdom van Vliet, Brievenboeken van Marcellus Bisdom van Vliet 1769-1806, inv.nr. 20068, folio 79r–80, brief van 26 juni 1771. Deze bron is onder mijn aandacht gekomen door: Alwien A. Ridder, *De familie Bisdom van Vliet in de 18e eeuw* (Utrecht 1993) – masterscriptie Universiteit Utrecht.
- ⁶ Ibidem, folio 114–114r, brief van 21 januari 1773.
- ⁷ Christoph Schult, *Een noodzakelijk bondgenootschap. De rol van de indianen in de kolonies Essequibo en Demerary, 1770-1800* (Leiden 2014) – masterscriptie Universiteit Leiden.
- ⁸ NL-GdSAMH, Notarieel archief Gouda, toegang 0043, inv.nr. 854, 3 oktober 1780.
- ⁹ Marian van der Klein, Rachel Meijers en Onno de Zwart, *Verkenning basis voor naamswijziging in verband met het Nederlands slavernijverleden* (Utrecht 2022), 9.

7 Jacob en Henrika Blauw van de Westhaven 62. Transnationale invloeden tussen Batavia en Gouda

- ¹ NL-HlmNHA, Historisch Bedrijfsarchief Enschedé, inv.nr 1569, Blauw aan Enschedé III, 29-06-1821.
- ² NL-GdSAMH, Weeshuis Gouda, toegang 0076, inv.nr. 627; NL-GdSAMH, DTB dopen, 30-01-1761 en 08-03-1765.
- ³ NL-GdSAMH, Gaarder gemene middelen Gouda en Broek c.a., toegang 0059, inv.nr. 29, DTB begraafboek.
- ⁴ NL-HaNA, Aanwinsten Eerste Afdeling, toegang 1.11.01.01, inv.nr. 1831, 18, 20, 23, 52.
- ⁵ Tanja Wassenberg, *Jacob Blauw. Rebelleren voor vrijheid en vaderland* (Hilversum 2022), 50.
- ⁶ ANRI, arch.nr. MF31 microfiche genealogie, inv.nr. 13, 08-12-1778; arch.nr. K.66f archief van de protestantse gemeenten in Batavia en van enige andere kerken buiten Batavia 1618-1901; inv.nr. 16, notulen, Blauw wordt benoemd als secretaris, 201.
- ⁷ Frank Lequin, *Het personeel van de verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de achttiende eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen*. 2 dln (Leiden 1982) 1, 175.
- ⁸ ANRI, arch.nr. MF31 microfiche genealogie, inv.nr. 13. Jan van de Polder was als koopman werkzaam in de VOC-vestiging Coromandel, tot juli 1772.
- ⁹ Jean Gelman Taylor, 'Europese en Euraziatische vrouwen in Nederlands-Indië in de VOC-tijd' in: Jeske Reijts e.a. (red.) *Vrouwen in de Nederlandse koloniën*. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 7 (Nijmegen 1986) 10-33, aldaar 28-31.

- ¹⁰ ANRI, arch.nr. K.7, burgerlijke stand, inv.nr. 55. Henrika Cornelia 06-02-1763; arch.nr. MF31 microfiche genealogie, inv.nr. 103. Henrika werd gedoopt in de Hollandse Kerk op 06-02-1763; Arch.nr. K.66e, inv.nr. 7315, document nr. 12792; inv.nr. 7340, document nr. 15957.
- ¹¹ Marie-Rose Perrin-Chevrier en Jean Alexandre, 'Un gentil homme paisible, le «Batave» Jacob Blaauw (1759-1829)' *Annales historiques de la Révolution française* 261 (1985) 311-337, aldaar 337; NL-HaNA, inventaris van het archief van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) 1622-1795 (1801) 1.04.02, inv.nr 11958, lijst van vrijburgers en armlastigen 1777-1786. Ter indicatie van het vermogen van David de Cordua.
- ¹² Maandblad van het Genealogisch-heraldisch Genootschap, *De Nederlandse Leeuw* 37 (Den Haag 1919), 70.
- ¹³ Perrin-Chevrier en Alexandre, 'Un gentil homme paisible', 337; NL-HaNA 1.04.02, inv.nr 11958. David de Cordua heeft een schoonzuster (Hester Maas, de weduwe van Nicolaas Fek) in Gouda wonen. Jan laat aan zijn schoonzuster Hester Maas wonende te Gouda en haar twee dochters Amelia en Margaretha 30.000 gulden na; SAMH, 142 fiscale bronnen, toegangsnr. AC59. Jan van de Polder, brengt 14 panden als onderpand in bij het afsluiten van een lening, 003V.
- ¹⁴ NL-HaNA, VOC, toegang 1.04.02, inv.nr. 11958.
- ¹⁵ ANRI, Fiche Genealogy K.71, inv.nr. 28, familie G159, nr. 1. Hij overleed op 18 juni 1779.
- ¹⁶ Bataviaasch genootschap, *Oud Batavia. Gedenkboek uitgegeven door het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen naar aanleiding van het drie-honderdjarig bestaan der stad in 1919* (3 dln.; Batavia 1922-1923) aldaar 2, 203; Frank Lequin, *Het personeel van de verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de achttiende eeuw*, 1, 190-195.
- ¹⁷ Derks, *Verslaafd aan opium. De VOC en het huis van Oranje als drugs-dealers* (Amsterdam 2015), 50-51.
- ¹⁸ ANRI, arch.nr. K.66a, inv.nr. 2243. Ontslag bij de beide rechtbanken verleend en benoemd tot fiscaal van de retourvloot, 04-07-1780, Wassenberg, *Jacob Blauw*, 68.
- ¹⁹ Wassenberg, *Jacob Blauw*, 68-69; NL-HaNA, VOC, 1.04.02 inv.nr. 6639, 119.
- ²⁰ NL-GsSAMH, Gaarder gemene middelen van Gouda en Broek c.a., toegang 0059, inv.nr. 140, 1782, fol. 010V. In april 1782 kocht Jacob van (schepen en vroedschapslid) Dr. Willem Griffioen voor 2750 gulden Westhaven 62. In juli van datzelfde jaar kocht hij van Cornelis Joan de Lange van Wijngaerden voor 1050 gulden een tuin aan de Fluwelensingel.
- ²¹ Zie: Wassenberg, *Jacob Blauw*.
- ²² ANRI, arch.nr. K.66e, inv.nr. 7327, doc.nr. 14397, 28-12-1779. Aankoop van een slaaf op 11-03-1779 voor 120 rijksdaalders; arch.nr. K.66b, inv.nr. 1104 slaventransporten. Uit de verkoopaktes blijkt dat elke slaaf bij verkoop werd hernoemd.
- ²³ ANRI, arch.nr. K.66b, inv.nr. 92, oktober 1780. Ook bij de familie Van de Polder is het de gewoonte dat elk gezinslid een persoonlijke lijfeigene bezit. Zie o.a. de emancipatiebrieven van Amaril van Makassar, Saripa van Mandhaer en Cambang van Madura.
- ²⁴ Annelien de Dijn, *Freedom, An unruly history* (Cambridge 2020) 197-199, 201, 202.
- ²⁵ C. Lekkerkerker, 'De Baliers van Batavia', *Indische Gids* 40 (1918) 409-431, aldaar 425; ANRI, arch.nr. K.66b archief van de schepenbank van Batavia (1620-1809), inv.nr. 92, bijlagen bij de resolutien, emancipatiebrieven uit deze documenten blijkt de naamwisseling bij aankoop.
- ²⁶ NL-HlmNHA, Historisch Bedrijfsarchief Enschedé, inv.nr 1569,, Blauw aan Enschedé III, 03-07-1821.

8 De Goudse koloniale economie

- ¹ P.C. Emmer, *De Nederlandse slavenhandel, 1500-1850* (Amsterdam 2011), 172-173.
- ² Pepijn Brandon en Ulbe Bosma, 'De betekenis van de Atlantische slavernij voor de Nederlandse economie in de tweede helft van de achttiende eeuw', *Tijdschrift voor Sociaal-Economische Geschiedenis* 16 (2019) 5-45, aldaar 5 en 6.
- ³ Zie: Pepijn Brandon e.a., *De slavernij in Oost en West. Het Amsterdam onderzoek* (Amsterdam 2020).
- ⁴ Zie: Gerhard de Kok, *Walcherse ketens. De trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780* (Zutphen 2020).
- ⁵ J.P. de Korte, *De jaarlijkse financiële verantwoording in de VOC* (Leiden 1984), 16, 54, 55, bijlage 12B.
- ⁶ Gerhard de Kok, 'De koloniale connectie: geschiedenis van de Rotterdamse koloniale scheepvaart en handel', in: Gert Oostindie (red.), *Het koloniale verleden van Rotterdam* (Amsterdam 2020), 35-90, aldaar 44.
- ⁷ NL-HaNA, toegang 1.04.02, inv. nr. 4593: Equipagelijst 1741.
- ⁸ Alex van Stipriaan, *Rotterdam in slavernij* (Amsterdam 2020), 173.

- ⁹ Jacques Le Moine de L'Espine, *De koophandel van Amsterdam, naar alle gewesten der wereld* (Rotterdam 1780), 163-171.
- ¹⁰ Adriaan Wisse, *De Commerce-Compagnie te Middelburg van haar oprichting tot het jaar 1754* (Utrecht 1933), 75.
- ¹¹ M. Hulshof, 'De gilden', in: Koen Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda* (Zwolle 1996), 87-148, aldaar 129.
- ¹² John R. Verbeek, "Onder faveur van 't Canon". *VOC-artillerie, 1602-1796: Technologische vernieuwingen, logistiek en beleid* (Leiden 2022), 274 en 283.
- ¹³ Jerzy Gawronski, *De equipagie van de Hollandia en de Amsterdam. VOC-bedrijvigheid in 18de-eeuws Amsterdam* (Amsterdam 1996), 241.
- ¹⁴ Ibidem, 161-164.
- ¹⁵ NL-HaNa, 1.05.01.02, inv. nr. 340: Resolutieboek, 29.
- ¹⁶ M. Hulshof, 'De gilden', in: Koen Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda* (Zwolle 1996), 87-148, aldaar 94-99.
- ¹⁷ NL-HaNa, 1.05.01.02, inv. nr. 340: Resolutieboek, 123.
- ¹⁸ NL-HaNa, 1.05.01.02, inv. nr. 1: Resolutieboek, 73 en inv. nr. 361: Resolutieboek, 47.
- ¹⁹ NL-GdSAMH, Pieter Sijen, toegang 0083, inv.nr. 88 (correspondentie 1699-1700).
- ²⁰ NL-GdSAMH, Secretarie Gouda, toegang 0056, inv.nr 2325: Register van Fabrikanten en Werkbazen binnen de stad Gouda, zich aangegeven hebbende, als goederen ter verzending naar Néerlandisch Indiën te vervaardigen.
- ²¹ Bregje de Wit, *Op hoop van zaken. De industrialisatie van Gouda 1813-1913* (Gouda 2004), 33.
- ²² Brandon en Bosma, 'De betekenis', bijlage p. v; Fatah-Black, *Suriname and the Atlantic World, 1650-1800* (Amsterdam 2013), 236.
- ²³ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1800. De eerste ronde van de moderne economische groei* (Amsterdam 1995), 530.
- ²⁴ NL-GdSAMH, Variacollectie, toegang 0200, inv. nr. 6766, Prijslijst van handelswaren 1747.
- ²⁵ Locatie achterhaald in: P. Ernst, Uittreksels uit de registraties van de ontvangsten van de gaarder van de 40^e en 80^e penning, 40 en 102 (oorspr. SAMH, Toegang 0059, inv. nr. 111).
- ²⁶ J.J. Reesse, *De suikerhandel van Amsterdam* (Haarlem 1908,) 60 en xx-xxi.
- ²⁷ NL-HaNa, toegang 1.01.47.21, Admiraliteitscolleges XXXI Bisdom, inv. nr. 229: Korte memorie van de Hollandse raffinadeurs, aen de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland en Westvriesland overgegeven, 1700; Visser, *Verkeersindustrieën te Rotterdam in de tweede helft der achttiende eeuw* (Rotterdam 1927), 38 en 40.
- ²⁸ <https://transkribus.eu/r/amsterdam-city-archives/#/documents/604593/pages/96?t=Gouda%20suiker>
- ²⁹ NL-HaNa, Toegang 1.01.47.21, Admiraliteitscolleges XXXI Bisdom, inv. nr. 229: Korte memorie van de Hollandse raffinadeurs, aen de Ed. Groot Mog. Heeren Staten van Holland en Westvriesland overgegeven, 1700.
- ³⁰ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv. nr. 3748: Lijsten van tappers en tabaksverkopers.
- ³¹ Dit zijn de aantallen van de meesters, dus exclusief knechten en leerlingen. M. Hulshof, 'De gilden', in: Koen Goudriaan e.a., *De gilden in Gouda* (Zwolle 1996), 87-148, aldaar 92, 120 en 126.
- ³² Maarten van der Linde, Toegang op de besluiten van de magistraat (burgemeesters en schepenen) van Gouda in de z.g. kamerboeken, 1781 – nov. 1782 en 1785 – 1790.
- ³³ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv. nr. 3748 en 3749: Lijsten van Tappers en tabaksverkopers.
- ³⁴ NL-GdSAMH, Stad Gouda, toegang 0001, inv. nr. 3748: Lijsten van Tappers en tabaksverkopers.
- ³⁵ Van der Linde, Kamerboeken, 8-5-1787 (p.271) en 18-7-1789 (p.323).
- ³⁶ P. Ernst, Uittreksels uit de registraties van de ontvangsten van de gaarder van de 40^e en 80^e penning, 573.
- ³⁷ Johannes Goldberg, 'Journaal van mijn reize', *Tijdschrift voor staathuishoudkunde en statistiek* 4 (1860), 133. Bregje de Wit, "Statistische" gegevens over de Goudse nijverheid in het eerste kwart van de negentiende eeuw', *Schatkamer* 10 (1996) 45-96, aldaar 53, 67, 85 en 93.
- ³⁸ Over J.F. Herman & Zn. en Van der Zwalm zie: <https://www.diegouda.nl/historie-gouda/tabaksindustrie-in-gouda/>.

Kadertekst: Elisa Clasina Bergen

- ¹ Dit verhaal had niet tot stand kunnen komen zonder de nakomelingen van Margaretha Bergina Bergen met wie ik contact heb gehad, in het bijzonder Martha Danoe-Bergen, Willem Zevenbergen en Karel Schlichte Bergen.

- ² NL-GdSAMH, Secretarie Gouda, toegang 0056, inv.nr 1444, Bevolkingsregister Gouda 1860-1880, deel 23, blad 36.
- ³ In een advertentie in de *Surinaamsche Courant* (gevonden door Jan Karel Schlichte Bergen) van 16 juni 1830 wordt bericht over de veiling van een desolate boedel met o.a. Ambrosia (kokkin) met dochter Constantie (huismeid) en mulatte zuigeling Margaretha. Qua geboortjaar zou dit goed Margaretha Bergina kunnen zijn.
- ⁴ NL-HaNA, Slavenregisters inv.nr. NT00461.13 13, fol. 0194.
- ⁵ Clazien Medendorp, 'De tekeningen van Gerrit Schouten en Nicolaas Box in het Surinaams Museum', in: *OSO. Tijdschrift voor Surinaamse taalkunde, letterkunde en geschiedenis*. Jaargang 16 (1997), blz 21 ev.
- ⁶ NL-HaNA, toegang 2.10.02, inv.nr 6807, blz 39.
- ⁷ NL-GdSAMH, Secretarie Gouda, toegang 0056, inv.nr 1447, Bevolkingsregister Gouda 1860-1880, deel 26, blad 89.
- ⁸ NL-GdSAMH, Secretarie Gouda, toegang 0056, inv.nr 1447, Bevolkingsregister Gouda 1860-1880, deel 23, blad 36.
- ⁹ Met dank aan Ms. Andrea Young, *Registrar at the High Court Office* en Ms. Jeon Julien, *Librarian at the National Archives of St. Vincent and the Grenadines*, voor het vinden van deze gegevens.

9 'Emancipatie zonder Evangelie-zatie vervult mij met groote vreeze'. De Goudse kerken en de slavernij

- ¹ P.H.A.M. Abels, A.Ph.F. Wouters (eds.), *Classicale Acta 1573-1620. Deel VII, Provinciale synode Zuid-Holland: Classis Delft en Delfland 1582-1620* (Den Haag 2001), 560. Vergelijkbare geluiden ventileerden ook andere gereformeerde kerkvergaderingen. Zie: M. Stoutjesdijk, 'In openlijke strijd met den geest des Christendoms? De kerk in het Nederlandse slavernijverleden', in: R.M. Allen e.a. (red.), *Staat en slavernij. Het Nederlandse koloniale slavernijverleden en zijn doorwerkingen* (Amsterdam 2023), 381.
- ² N. Jouwe, G. Verhoeven & I. van der Vlis, *Rapport slavernijverleden van Delft* (Delft 2023), 29.
- ³ E. Mulder, 'Kerken en het koloniaal verleden. Religieuze standpunten over slavenemancipatie in Nederland tussen 1840 en 1863'. *Radix* 43 (2017), 6.
- ⁴ NL-GdSAMH, Lutherse Gemeente, toegang 0094, inv.nr. 2: Groot protocol, fol. 241, 251 en 268; zie ook inv.nr. 1: Klein protocol, fol. 1-12.
- ⁵ P.I. Gerding, *Op weg naar grotere hoogten. Een geschiedenis van een kerk* (Paramaribo 2019) 25-29.
- ⁶ https://www.zaanwiki.nl/encyclopedia/doku.php?id=phaff_johannes. M. Wingens (red.), 'De familie Phaff en de Surinaamse koffieplantage Zorgvliet', in: *Sporen van slavernijverleden in Gelderland* (Arnhem 2002), 107.
- ⁷ C.W. van Galen, 'Wat zal er met ons gebeuren als wij geen slaven meer hebben. De EBG in de Surinaamse slavenregisters, 1830-1863', in: S. Hiebsch (red.), *Hernhutters in beweging. 250 jaar grote kerkzaal Broedergemeente Zeist* (Utrecht 2019), 95-110.
- ⁸ In de diverse kerkenraadsacta, doorgenomen voor het schrijven van de Goudse stadsgeschiedenis in 2002 en 2021, vond ik geen relevante passages.
- ⁹ Mulder, 'Kerken en het koloniaal verleden', 206-207.
- ¹⁰ Zie over haar: J.-Ph. van der Zwaluw, *De kroon van Gouda. Veelzijdig voorloopster van de vrouwenbeweging Anna Barbara van Meerten-Schilperoort* (Gouda 2016).
- ¹¹ NL-GdSAMH, Remonstrantse gemeente Gouda, toegang 0095, inv.nr. 7: kerkenraadsacta 1848-1853.
- ¹² <https://sporenvanslavernijutrecht.nl/sporen-in-utrecht/de-kerk-en-abolitionisten/petronella-moens/>
- ¹³ *Mengelwerken der Kamer van Rhetorica, genaemd de Goudsbloemen; daer men schrijft: Uit Jonste Begrepen* (Gouda 1792) vii. Zie over de familie Vereul elders in deze bundel.
- ¹⁴ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Magazijn voor kinderen van mev. Le Prince de Beaumont. Omgewerkt en veranderd naar de behoeften van den tegenwoordigen tijd*, eerste deel ('s-Gravenhage 1819), 241.
- ¹⁵ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd*. IIIe deel (Amsterdam 1826) 299.
- ¹⁶ Van der Zwaluw, *De kroon van Gouda*, passim.
- ¹⁷ J.H. de Ridder, *De weduwe A.B. van Meerten-Schilperoort herdacht* (Schoonhoven 1853).
- ¹⁸ *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing van de Slavernij*, 3 (1857), 149; 4 (1858-1859), 25-26, 32 en 181; 6 (1860-1861), 25 en 32; 7 (1861-1862), 30.
- ¹⁹ J.M. van Winter, 'De openbare mening over de afschaffing der slavernij'. *De West-Indische Gids* 34 (1953) 72-73.

- ²⁰ Van Winter, 'De openbare mening over de afschaffing der slavernij', 74.
- ²¹ J.H. de Ridder, 'Wat een geld in het water gegooit'. *Tijdschrift uitgegeven van wege de Nederlandsche maatschappij ter Bevordering van de Afschaffing van de Slavernij* 4 (1858-1859), 181-185.
- ²² J.H. de Ridder, *Een levensteeken op een doodenveld* (Schoonhoven 1857), 22; C. Haarnack, <https://www.parbode.com/antiquariaat-een-levensteeken-op-een-doodenveld/>; Van Winter, 'De openbare mening over de afschaffing der slavernij', 75.
- ²³ De Ridder, *Een levensteeken op een doodenveld*, 61.
- ²⁴ De Ridder, *Ibidem*, 183.
- ²⁵ De Ridder, *Ibidem*, 185.
- ²⁶ De Ridder, *Ibidem*, 187.
- ²⁷ *Staatsalmanak voor het Koninkrijk der Nederlanden* 26 (1868), 647.
- ²⁸ Zo schreef hij in 1867 de brochure *Veertigduizend zielen. Een smeekestem aan Neerland's zonen en dochteren* over de zending onder inwoners van Bolang-Mongondou, een rijkje, dat zich over de gehele breedte van het noordelijk schiereiland van Celebes uitstrekte.

10 Twee volksvertegenwoordigers van het District Gouda in het parlementaire debat over afschaffing van de slavernij

- ¹ <https://www.nationaalarchief.nl/beleven/onderwijs/bronnenbox/einde-aan-een-treurige-geschiedenis-van-slavernij-1863#collapse-4655>
- ² Curaçao en Onderhorigheden is de naam die tot 1936 werd gebruikt voor Aruba, Bonaire, Curaçao, Sint Eustatius, Sint Maarten en Saba, verenigd tot één kolonie.
- ³ Memorie van Toelichting, Tweede Kamer, 1861-1862, XXXV, nr. 4, 443 en 444.
- ⁴ Tweede Kamer, 1861-1862, XXXV, nr. 8.
- ⁵ Tweede Kamer, 1861-1862, XXXV, nr. 9.
- ⁶ Tweede Kamer, 1861-1862, XXXV, nr. 12.
- ⁷ Tweede Kamer, 1861-1862, XXXV, nr. 13.
- ⁸ Handelingen Tweede Kamer, 2 juli 1862, 919-930.
- ⁹ *Ibidem*, 3 juli 1862, 932-934.
- ¹⁰ *Ibidem*, 9 juli 1862, 1022.
- ¹¹ *Ibidem*, 10 juli 1862, 1034.
- ¹² Handelingen Eerste Kamer, 6 augustus 1862, 282 en 285.
- ¹³ Gewijzigd Reglement van Orde voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal van het Koninkrijk der Nederlanden, 7 mei 1851, artikel 65.
- ¹⁴ Handelingen Tweede Kamer, 10 juli 1862, 1023.
- ¹⁵ De Wet van 28 December 1858, tot herziening van de tabel, bedoeld in art. 99 der wet van 4 Junij 1850 (Staatsblad N°. 37), Staatsblad 122, maakte de volgende gemeenten onderdeel van het kiesdistrict Gouda: Gouda, Oudewater, Hekendorp, Lange Ruige Weide, Bodegraven, Zwammerdam, Alphen aan den Rijn, Aarlanderveen, Papekop, Woerden, Nieuwkoop, Zevenhoven, Rietveld, Waarder, Barwoutswaarder, Noord-Waddinxveen, Zuid-Waddinxveen, Reeuwijk, Sluipwijk, Stein, Moordrecht, Nieuwerkerk aan den IJssel, Broek c. a., Capelle aan den IJssel, Krimpen aan den IJssel, Lekkerkerk, Krimpen aan de Lek, Ouderkerk aan den IJssel, Berkenwoude, Gouderak, Schoonhoven, Bergambacht, Ammerstol, Stolwijk, Haastrecht, Vlist, Nieuwpoort, Langerak, Groot-Ammers, Mijdrecht, Wilnis, Zegveld, Kamerik, Kockengen, Harmelen, Linschoten, Montfoort, Snelrewaard, Polsbroek, Hoenkoop, Willige Langerak, Lopik, Jaarsveld, Benschoep en Vinkeveen.
- ¹⁶ Wet van 4 juli 1850, Staatsblad 37 (Kieswet) en de daarbij behorende 'TABEL, vermeld in Art. 1 der Wet'.
- ¹⁷ Tweede Kamer, 1863-1864, LXIX, nr. 5 (STAAT aanwijzende de bevolking en het getal kiezers in elke gemeente en in elk der voorgestelde hoofdkiesdistricten, 137ste vel, 544 en 545).
- ¹⁸ NL-GdSAMH, Secretarie Gouda, toegang 0056, inv.nr. 208, Notulenboek B&W van Gouda 1862 (notulen van 9 mei en 13 juni).
- ¹⁹ NL-GdSAMH, Secretarie Gouda, toegang 0056, inv.nr. 11, Notulenboek gemeenteraad Gouda 1861-1862.
- ²⁰ Jaarboekje voor de stad Gouda 1862, G.B. van Goor, Gouda, 40.
- ²¹ *Goudsche Courant* 13 april, 5 juni, 22 juni, 6 juli, 10 juli, 13 juli, 10 augustus en 28 augustus 1862.
- ²² *Goudsche Courant* 13 juli 1862.
- ²³ Handelingen Tweede Kamer, 3, 4, 5, 7, 8 en 9 juli 1862.

11 De Goudse pijp en de slaafgemaakten

- ¹ W. Cremer, *Pfeifen, Hanf und Tabak in Schwarzafrika. Eine Historische Darstellung* (Idstein/Ts 2004), 61, 66-68.
- ² C. R. DeCorse, 'West African Archaeology and the Atlantic Slave Trade', *Slavery and Abolition*, vol. 12, 1991, 94.
- ³ R. D. Stam, 'De betekenis van de Goudse pijp in de handel met de Ashanti en gouden Ashanti pijpen in de 19e eeuwse politiek', in: *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* (2016), 207.
- ⁴ D. Calvocoressi, 'European Trade Pipes in Ghana', *West African Journal of Archaeology* 5, 1975, 12.
- ⁵ J. S. Handler, 'Aspects of the Atlantic Slave trade: Smoking pipes, tobacco and the Middle Passage', *The African Diaspora Archaeology Network Newsletter*, June 2008, 2.
- ⁶ C. R. Boxer, *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk, 1600-1800* (Amsterdam 2002), 292.
- ⁷ Calvocoressi, *European Trade Pipes in Ghana*, 7-8, geeft hiervan een aantal voorbeelden. Bijvoorbeeld in 1705 de aankoop van een grote poularde voor drie pijpen. Zie verder G. de Lulnais, *Guide du commerce*, Tome 4 (Paris 1764), 312-323. R. D. Stam, 'De Nederlandse pijp in Handelsboeken', *Pijpe-logische Kring Nederland* 36 (140), 2013, 25.
- ⁸ N. van Dinther, *Slavenhandel Fregat Prins Willem de Vijfde (8e Equipage 10 nov. 1762/ 14 april 1764)*, 69.
- ⁹ D. Schoute, 'Geschiedenis der Geneeskunde. Scheepschirurgijns-journaal van een slavenschip der Middelburgsche Commerciale Compagnie', *Nederlands Tijdschrift voor Geneeskunde* 92.IV.45, 6 november 1948, 3647.
- ¹⁰ Calvocoressi, *European Trade Pipes in Ghana*, 8-9.
- ¹¹ J. Rivallain, 'Pipes Européennes du littoral Béninois', *Cahiers du Centre de recherches africaines*, 8, 1994, 16.
- ¹² E. Saugera, *Bordeaux port négrier, XVII-XIX siècles* (Bordeaux, 1995), 47, 246.
- ¹³ J-M Deveau, *La Traite Rochelaise* (La Rochelle 1990), 80.
- ¹⁴ J. Savary des Bruslons, *Dictionnaire Universel de Commerce, Tome I* (Geneve 1723), 1072-1074.
- ¹⁵ R. D. Stam, *Vergeten glorie. De economische ontwikkeling van de kleipijpennijverheid in de 17e en 18e eeuw, met speciale aandacht voor de export* (Utrecht 2019), 337-339.
- ¹⁶ J. Boachi-Ansah, 'Preliminary report on excavations at Fort Amsterdam, Abandze, Central region, Ghana', *Journal of Environment and Culture* 7 (2), 2010, 14-49.
- ¹⁷ Het recht op uitbesteding dat op slechts enkele Goudse merken rustte betekende dat de pijpenmakers die zo'n merk bezaten pijpen met hun merk door andere pijpenmakers mochten laten maken. Omdat de productiecapaciteit van een pijpenmaker beperkt was tot de ruimte die hij in zijn huis had betekende een recht op uitbesteding dat veel grotere hoeveelheden pijpen met dat merk geproduceerd konden worden.
- ¹⁸ Boxer, *Zeevarend Nederland en zijn wereldrijk, 1600-1800*, 296.
- ¹⁹ De genoemde jaartallen betreffen de werkzame periodes van de pijpenmakers. De dateringen zijn gebaseerd op D.H. Duco, 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda* (Amsterdam, 2003).
- ²⁰ R. D. Stam, 'Database vondsten Nederlandse pijpen in het buitenland', www.tabakspijp.nl/archief/VergetenGlorie, geraadpleegd 21 juni 2023.
- ²¹ Rivallain, *Pipes Européennes du littoral Béninois*, 10.
- ²² Onder lorrendraaiers worden verstaan de smokkelschepen voor de retourvaart en de slavenhandel, die zich niets aantrokken van het monopolie van de WIC tussen de Kreeftskeerkring en 30 graden zuiderbreedte. Lorrendraaiers worden ook wel enterlopers, onvrije schepen en octrooidieven genoemd. R. Paesie, 'Lorrendraaiers, enterlopers en octrooidieven. De Zeeuwse smokkelhandel op West-Afrika tijdens het zeventiende-eeuwse handelsmonopolie van de Tweede West-Indische Compagnie, 1674-1700', *Mededelingen van Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 2005, 7.
- ²³ M. van Overtveldt, 'In het voetspoor van de West-Indische Compagnie; de Middelburgse Commerciële Compagnie en de Zeeuwse arbeidsmarkt voor zeelieden in de achttiende eeuw', 2008, *Mededelingen van Het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen*, 49.
- ²⁴ Van Dinther, *Slavenhandel Fregat Prins Willem de Vijfde (8e Equipage 10 nov. 1762/ 14 april 1764)*, 51.
- ²⁵ Rivallain, *Pipes Européennes du littoral Béninois*, 20.
- ²⁶ https://nl.wikipedia.org/wiki/Coopstad_en_Rochussen. Geraadpleegd op 10 juni 2023. <http://www.slavenhaler.nl/lorrendraaiers.html>. Geraadpleegd op 15 juni 2023.
- ²⁷ I.C. Walker, 'The potential use of European clay tobacco pipes in West-African archaeological research', *West African Journal of Archaeology* 5, 1975, 166.

- ²⁸ Handler, Aspects of the Atlantic Slave trade: Smoking pipes, tobacco and the Middle Passage 3-7. Hij geeft ook voorbeelden van Deense en Franse en Britse schepen.
- ²⁹ Van Dinther, *Slavenhandel Fregat Prins Willem de Vijfde* (8e Equipage 10 nov. 1762/ 14 april 1764), 21.
- ³⁰ NL-HaNA, Collectie 203 Copes van Cattenburch, Van Mierop en anderen, nummer toegang 2.21.039, inv.nr. 74. De pijpen behoorden dus vermoedelijk tot de fijne maatpijpen of de fijne of porceleynse kwaliteit ondermaatse pijpen.
- ³¹ E. Korpershoek, *De pijpenmakers van Schoonhoven* (Leiderdorp 2020) 127.
- ³² B. van der Lingen, 'De Amsterdamse pijpenhandelaar Dirk Entvogel, zijn opvolger Jacob van der Werf en het handelsmerk Wapen van Gouda', in: *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen*, 2015, 149-164. B. van der Lingen, 'De pijpenmarkt op de Nieuwezijds Voorburgwal te Amsterdam: Ordonnanties, Vrachttarieven, pijpen, pijpenhandelaren en export', in: *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* 2016, 89, 96. A. van Stipriaan, Rotterdam in Slavernij, (Amsterdam 2020) 443-444. R. D. Stam, *Vergeten glorie*, 337. De genoemde jaartallen betreffen de werkzame periodes van de pijpenmakers. De dateringen zijn gebaseerd op D.H. Duco, 2003. *Merken en merkenrecht van de pijpenmakers in Gouda* (Amsterdam, 2003).
- ³³ B. van der Lingen, 'De firma G. Rompelman & Compagnie, fabrikant in grof aardewerk en pijpen te Kampen', in: *Jaarboek PKN, Stichting voor Onderzoek Historische Tabakspijpen* (2015), 59-68.
- ³⁴ NL-RtSA, Archief van de firma's Coopstad & Rochussen, Ferrand Whaley & Jan Hudig e.a. te Rotterdam, toegang 68, inv.nr. 64. Gekwiteerde rekeningen wegens leveranties, werkzaamheden en gages t.b.v. het schip de Vrouwe Willemina Aletta 1773-1774.
- ³⁵ https://nl.wikipedia.org/wiki/Coopstad_en_Rochussen op 10 juni 2023.
- ³⁶ Stam, *Vergeten glorie*.

12 Goudse ijsselsteentjes in de koloniale geschiedenis

- ¹ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 243, scan 20.
- ² NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 243, scan 20.
- ³ B.J. Ibelings en J.G. Smit, 'Schuiten, puiken en Goudse kuit', in: P.H.A.M. Abels, K. Goudriaan, N.D.B. Habermehl en J.H. Kompagnie (eds.), *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002), 116-117.
- ⁴ Gouds Dagblad, 'Straatje uit 17de eeuw blootgelegd bij opgraving in centrum', 11 januari 2022.
- ⁵ Wim Denslagen, *Gouda. De Nederlandse monumenten van geschiedenis en kunst* (Zwolle en Zeist 2001), 101.
- ⁶ Delpher, Amsterdamse courant, 26 april 1736, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010710673:mpeg21:p002> (geraadpleegd 26 april 2023).
- ⁷ Delpher, 's Gravenhaegse courant, 1 augustus 1749, <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:010725091:mpeg21:p002> (geraadpleegd 8 juni 2023).
- ⁸ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv. nr. 589, fol. 180, 1 februari 1742.
- ⁹ Annemarie de Wildt, 'Fort Nieuw Amsterdam', *Amsterdam Museum*, <https://hart.amsterdam/nl/page/49910/fort-nieuw-amsterdam> (geraadpleegd op 8 juni 2023); Ramona Negrón, 'Deze baksteentjes uit de Hollandse IJssel getuigen van het begin van de Nederlandse slavenhandel', *De Volkskrant*, 22 augustus 2022.
- ¹⁰ Ranjith Jayasena en Pieter Floore, 'Dutch Forts of Seventeenth-Century Ceylon and Mauritius: An Historical Archaeological Perspective', in: Eric Klingelöfer (ed.), *First Forts. Essays on the Archaeology of Proto-colonial Fortifications* (Leiden en Boston 2010), 240.
- ¹¹ Zie bijvoorbeeld: Trans-Atlantic Slave Trade Database (TSTD), <https://www.slavevoyages.org/>; (geraadpleegd 28 juni 2023); Erik Odegard, *Graaf en gouverneur. Nederlands-Brazilië onder het bewind van Johan Maurits van Nassau-Siegen, 1636-1644* (Zutphen 2022).
- ¹² Ramona Negrón, 'Deze baksteentjes uit de Hollandse IJssel getuigen van het begin van de Nederlandse slavenhandel', *De Volkskrant*, 22 augustus 2022.
- ¹³ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv. nr. 7, fol. 129-129v.
- ¹⁴ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv. nr. 7, fol. 129.
- ¹⁵ NL-HaNA, WIC, toegang 1.05.01.02, inv. nr. 7, fol. 129v.
- ¹⁶ Castle of Good Hope, 'History', <https://castleofgoodhope.co.za/index.php/news/100-news/149-history-of-the-castle> (geraadpleegd 28 juni 2023).

13 Anatto, een innovatieve kleurstof voor scharlakenrood laken en geeloranje Goudse kaas

- ¹ D. de Araújo Vilar, M. Vilar, T. de Lima e Moura, F. Raffin, M. de Oliveira, C. Franco, P. de Athayde-Filho, F. de Diniz, J. Barbosa-Filho. 'Traditional uses, chemical constituents, and biological activities of Bixa orellana L.: a review', *Scientific World Journal* (2014), nr. 2014, 857292. doi: 10.1155/2014/857292. Epub (2014) 23 juni.
- ² Guiana is het gehele gebied in noordelijk Zuid-Amerika tussen Amazone en Orinoco, hierin liggen de drie Guyana's: Suriname (voormalig Nederlands-Guyana), Frans-Guyana en Guyana (voormalig Brits-Guyana).
- ³ 'Annatto (Bixa Orellana, L.)', *Bulletin of Miscellaneous Information* (Royal Botanic Gardens, Kew) (1887), nr. 7, 1–8.
- ⁴ A. van Berkel, *Amerikaansche Voyagien, Behelzende een Reis na Rio de Berbice, Gelegen op het vaste Land van Guiana, Aan de Wilde-Kust van America, Mitsgaders een andere na de Colonie van Suriname, Gelegen in het Noorder Deel van het gemelde Landschap Guiana* [etc.] (Amsterdam 1695), 76.
- ⁵ J. J. Hartsinck, *Beschrijving van Guiana of de Wilde Kust van Zuid-Amerika* (Amsterdam 1770), 85.
- ⁶ J. Weinman, *Duidelyke vertoning ... bomen, stammen, kruiden, bloemen, vrugten, en uitwassen, &c* (1748), 486.
- ⁷ Deze benaming is een verwijzing naar Francisco de Orellana, de eerste Europeaan die in 1542 de Amazone had afgevaaren.
- ⁸ C. Clusius, *Exoticorum libri decem* (Leiden 1605), 74. Oviedo, *Historia general de las Indias* (Zaragosa 1552).
- ⁹ P. Pomet, *A Complete History of Drugs* (London 1748), 132.
- ¹⁰ N. Posthumus. *Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche textielnijverheid, 1333-1775. Deel 4: 1611-1650* (Rijks geschiedkundige publicatie 1910-1922), 113.
- ¹¹ J. de Laet, *Nieuwe Wereldt ofte beschrijvinghe van West-Indien* (Leyden 1625), 472.
- ¹² J. de Forest. *A Walloon Family in America: Lockwood de Forest and His Forbears 1500-1848; Together with a Voyage to Guiana, Being the Journal of Jesse de Forest and His Colonists 1623-1625*. (Boston and New York 1914).
- ¹³ Ibidem.
- ¹⁴ D. de Vries, *Korte historiael, ende journaels aenteyckeninge, van verscheyden voyagiens in de vier deelen des wereldts-ronde, als Europa, Africa, Asia, ende Amerika gedaen* ('s Gravenhage 1911).
- ¹⁵ A. van Berkel, *Amerikaansche Voyagien, Behelzende een Reis na Rio de Berbice, Gelegen op het vaste Land van Guiana, Aan de Wilde-Kust van America* (Amsterdam 1695).
- ¹⁶ A. van Berkel, *Amerikaansche Voyagien, Behelzende een Reis na Rio de Berbice, Gelegen op het vaste Land van Guiana, Aan de Wilde-Kust van America, Mitsgaders een andere na de Colonie van Suriname, Gelegen in het Noorder Deel van het gemelde Landschap Guiana* [etc.] (Amsterdam 1695), 17-18.
- ¹⁷ M. de Leon en S. de la Parra. *Essai historique sur la colonie de Suriname* (Amsterdam 1788), 69-95.
- ¹⁸ Ibidem.
- ¹⁹ J. Wolbers, *Geschiedenis van Suriname* (1861), 113
- ²⁰ Zie <https://www.rijksmuseum.nl/nl/collectie/SK-A-4821>, geraadpleegd op 21 augustus 2023.
- ²¹ R. Kok, 'Gouda: Raam 9-23', *Archeologische Kroniek van Zuid-Holland* (2000), nr. 32, 371-373.
- ²² H. van Haaster. *BlAXiaal 115: Botanisch en chemisch onderzoek aan een 17e-eeuwse lakenververij in Gouda* (Zaandam 2001).
- ²³ Ibidem, 10.
- ²⁴ M. de Leon en S. de la Parra. *Essai historique sur la colonie de Suriname* (Amsterdam 1788), 88-95.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ H. van Haaster. *BlAXiaal 115: Botanisch en chemisch onderzoek aan een 17e-eeuwse lakenververij in Gouda* (Zaandam 2001), 10.
- ²⁷ F. Harborne, 'Flavonoid bisulphates and their co-occurrences with ellagic acid in the Bixaceae, Frankeniaceae and related families', *Phytochemistry*, 1975, nr.14, 1331–1337.

Kadertekst: Van De Houtman tot Vroman

- ¹ E. Touwen-Bouwisma, 'Een onthutsende ontmoeting. Lopen langs koloniaal erfgoed', in: A. van Dissel, J. Hoffenaar en E. Locher-Scholten (red.), *Wat een vondst. Verhalen uit de geschiedenispraktijk* (Boom 2020), 231-241.

1 Inleiding

- p. 9 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. RP-P-AO-10-54.
- p. 11 Collectie Stichting Nationaal Museum van Wereldculturen.
- p. 12 NL-GdSAMH, Collectie Kaarten en plattegronden, toegang 0054, inv.nr. 1199.
- p. 17 Collectie William Blake Archive.

2 Gouda en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de West-Indische Compagnie (WIC)

- p. 20 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-19.
- p. 21 Organogram gebaseerd op: Femme S. Gaastra, *Geschiedenis van de VOC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2019), 154.
- p. 22 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-2350.
- p. 23 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-4643.
- p. 25 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-VG-5-108-A.
- p. 27 NL-GdSAMH, Familie Lange van Wijngaarden, toegang 1315, inv.nr. 36.
- p. 30 Organogram gebaseerd op: Henk den Heijer, *Geschiedenis van de WIC* (Zutphen 2011).
- p. 32 Collectie SMK - National Gallery of Denmark.
- p. 35 NL-GdSAMH, Archief van de Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 405.
- p. 37 NL-GdSAMH, Archief van de Stad Gouda, toegang 0001, inv.nr. 5415.

3 Lourens en Madagascar: de zwarte zeehelden van de Eerste Schipvaart

- p. 42 NL-GdSAMH, Librijecollectie, toegang 0190, inv.nr. 8008, W. Lodewijksz, *'d Eerste boeck: Historie van Indien waer inne verhaelt is de avontueren die de Hollandtsche schepen bejeghent zijn. Oock een particulier verhael der conditien, religien, manieren ende huijshoudinge der volckeren* (1598).
- p. 43 NL-GdSAMH, Librijecollectie, toegang 0190, inv.nr. 5467, G.P. Rouffaer en J.W. IJzerman, *De eerste schipvaart der Nederlanders naar Oost-Indië onder Cornelis de Houtman, 1595-1597* (Den Haag 1915).
- p. 43 NL-GdSAMH, Librijecollectie, toegang 0190, inv.nr. 8307, J.H. van Linschoten, *Itinerario, voyage ofte schipvaart naer Oost ofte Portugaels Indien* (Amsterdam 1596).
- p. 46 NL-GdSAMH, Librijecollectie, toegang 0190, inv.nr. 8256, W. Lodewijksz, *'t Eerste boeck. Historie van Indien waer inne verhaelt is de avonturen die de Hollantse schepen bejegenet zijn. Oock een particulier verhael der conditien, religien, manieren ende huys-houdinge der volckeren* (Amsterdam 1617).
- p. 47 NL-GdSAMH, Librijecollectie, toegang 0190, inv.nr. 8008, W. Lodewijksz, *'d Eerste boeck: Historie van Indien waer inne verhaelt is de avontueren die de Hollandtsche schepen bejeghent zijn. Oock een particulier verhael der conditien, religien, manieren ende huijshoudinge der volckeren* (Amsterdam 1598).
- p. 51 Collectie Universiteitsbibliotheek Amsterdam, inv.nr. OF 63 778.
- p. 53 NL-GdSAMH, Fotocollectie, toegang 0440, inv.nr. 72558.

Interview: De reis naar de voorouders

- p. 56 Foto: Felix Kops.
- p. 57 Foto: Gomez Burke. Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-1994-65-4-6-3.

4 Dienaren en schepen van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC): Gouwenaars en hun overzeese ontmoetingen

- p. 60 NL-GdSAMH, Weeskamer van Gouda, toegang 0003, inv.nr. 149 (beide afbeeldingen).
- p. 63 NL-GdSAMH, Digitale fotocollectie, toegang 1522, inv.nr. 555. Foto: Rinus Lasschuyt.
- p. 65 Foto: Gryffindor, via Wikimedia Commons.
- p. 67 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. RP-P-OB-47.390.
- p. 68 Hayashi Shihei, *Kaikoku Heidan* (1787).
- p. 71 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-1985-7-1-144.
- p. 73 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-3108.
- p. 74 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. AK-NM-13539.

Kadertekst: Kea en Adonis, Venus en Martha Slaafgemaakten met de naam Gouda

- p. 77 NL-HaNA, Archief van het Ministerie van Koloniën, toegang 2.10.01, inv.nr. 4334.

5 Goudse elite, slaafgemaakten en plantages

- p. 81 Collectie Rijksmuseum, inv.nr NG-478.
- p. 82 The collection on slavery, Wereldmuseum, inv.nr. H-3399.
- p. 85 NL-GdSAMH, Digitale fotocollectie, toegang 1522, inv.nr. 788. Foto van Rinus Lasschuyt.
- p. 87 Bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam, inv.nr. UBM: Kaartenz! 101.12.15 B.
- p. 90 Collectie Rijksmuseum, inv.nr RP-P-1974-94.
- p. 94 NL-HaNA, Verzameling buitenlandse kaarten Leupe, toegang 4.VEL, inv.nr. 763.1.
- p. 95 NL-HaNA, Verzameling buitenlandse kaarten Leupe, toegang 4.VEL, inv.nr. 794.
- p. 98 NL-GdSAMH, Collectie Varia, toegang 0200, inv.nr. 625.
- p. 99 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-2010-133.
- p. 100 NL-HaNA, Oud-Notarieel Archief Suriname, toegang 1.05.11.14, inv.nr. 256, fol. 321 (1782-06-23).
- p. 105 NL-HaNA, Verzameling buitenlandse kaarten Leupe, toegang 4.VEL, inv.nr. 2128.
- p. 109 Foto: Otter via Wikimedia Commons.
- p. 111 Amsterdam Museum.

Kadertekst: Wie was Kaatje?

- p. 115 NL-GdSAMH, Archief van de St. Janskerk, toegang 0566, inv.nr. 1027.

6 Van geen kwaad bewust. Marcellus Bisdom van Vliet en plantage 'De Herstelling'

- p. 117 NL-GdSAMH, Digitale fotocollectie, toegang 1522, inv.nr. 816. Foto: Rinus Lasschuyt.
- p. 118 NL-HaNA, Verzameling buitenlandse kaarten Leupe, toegang 4.VEL, inv.nr. 1492A.
- p. 120 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-3830.
- p. 122 Collectie museum Paulina Bisdom van Vliet. Foto: Stichting Bisdom van Vliet.

Interview: De ontdekkingstocht van Yanice

- p. 125 Foto: Sandra Zeilstra.
- p. 126 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. RP-P-1969-83.

7 Jacob en Henrika Blauw van de Westhaven 62. Transnationale invloeden tussen Batavia en Gouda

- p. 129 National Gallery, Londen.
- p. 131 Collectie Rijksmuseum, inv.nr RP-P-2018-3198.
- p. 133 NL-GdSAMH, Digitale fotocollectie, toegang 1522, inv.nr. 792. Foto: Rinus Lasschuyt.
- p. 134 Collectie Rijksmuseum, inv.nr NG-1991-22.

8 De Goudse koloniale economie

- p. 138 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. RP-P-1908-1949.
- p. 140 NL-HaNA, Archief van de Tweede West-Indische Compagnie, toegang 1.05.01.02, inv.nr. 1278.
- p. 141 Collectie Museum Gouda, inv.nr. 02062.
- p. 143 NL-GdSAMH, Variacollectie, toegang 0200, inv.nr. 6766.
- p. 144 Foto: Open Monumentendag Gouda.
- p. 145 Collectie Museum Gouda, inv.nr. 00856.

Kadertekst: Elisa Clasina Bergen (1847-1873)

- p. 147 Privécollectie. Ingekleurd en bewerkt door Liefdewerck & Oudt Paepier.
- p. 148 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. NG-1064-4.

9 'Emancipatie zonder Evangelisatie vervult mij met groote vreeze'. De Goudse kerken en de slavernij

- p. 152 Uit een album met 35 tekeningen van landschappen en plantages in Suriname, Collectie Rijksmuseum, inv.nr. RP-T-1994-281.
- p. 153 Bijzondere collecties van de Universiteit van Amsterdam, inv.nr. UBM: HK 94-247 pl. 66.
- p. 154 Collectie Museum Gouda, inv.nr. 55160.
- p. 156 Collectie RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag.
- p. 158 Collectie Koninklijke Bibliotheek.

Interview: Op zoek naar geborgenheid

- p. 161 Foto: Sandra Zeilstra.
- p. 163 NL-HaNA, Database Javaanse contractarbeiders in Suriname 1890-1930. Foto bewerkt door Liefdewerck & Oudt Paepier.

10 Twee volksvertegenwoordigers van het District Gouda in het parlementaire debat over afschaffing van de slavernij

- p. 167 Privécollectie.
- p. 167 Collectie RKD – Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag.
- p. 169 Collectie Atlas Van Stolk.
- p. 170 Collectie Koninklijke Bibliotheek, Den Haag.
- p. 173 Burgersdijk en Niermans Veilinghuis.

Kadertekst: Koloniaal Gouda in Museum Gouda

- p. 176 Collectie Museum Gouda (beide afbeeldingen).
- p. 177 Collectie Museum Gouda (beide afbeeldingen).

11 De Goudse pijp en de slaafgemaakten

- p. 179 Tekening van Giovanni Antonio Cavazzi, (1621-1678) . Uit: *Istorica descrizione de' tre' regni Congo, Matamba et Angola*. Privecollectie, Modena (Italië).
- p. 182 NL-GdSAMH, Digitale fotocollectie, toegang 1522, inv.nr. 532. Foto: Rinus Lasschuyt.
- p. 184 Library of Congress Rare Book and Special Collections Division Washington, inv.nr. Broadside Port. 282, no. 43.
- p. 185 De gravures komen uit: John Gabriel Stedmans, *Narrative of a five years' expedition against the Revolted Negroes of Surinam*, 1796. Collectie William Blake Archive.
- p. 185 Collectie en foto Bert van der Lingen (foto van korte Goudse pijp).
- p. 186 NL-RtSA, Archief van de firma's Coopstad & Rochussen, Ferrand Whaley & Jan Hudig e.a. te Rotterdam, toegang 68, inv.nr. 64 Gekwiteerde rekeningen wegens leveranties, werkzaamheden en gages ten behoeve van de Vrouwe Willemina Aletta, fol. 30.
- p. 187 Foto en collectie Freek Mayenburg.

12 Goudse ijsselsteentjes in de koloniale geschiedenis

- p. 190 NL-HaNA, Tweede West-Indische Compagnie (WIC), (1624) 1674-1791 (1800), toegang 1.05.01.02, inv.nr. 243 (scan 15).
- p. 191 Foto: Jrryjudé (Wikimedia).
- p. 192 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. RP-P-1932-480.

Kadertekst: Keshi yena: een slavengerecht met een Gouds smaakje

- p. 194 Foto: Coretta Bakker.

13 Anatto, een innovatieve kleurstof voor scharlakenrood laken en geeloranje Goudse kaas

- p. 198 NL-GdSAMH, Librijecollectie, toegang 0190, inv.nr. 7535. Uit: Johann Wilhelm Weinmann, *Duidelyke vertoning ... bomen, stammen, kruiden, bloemen, vruchten, en uitwassen*. Amsterdam, 1736-1748.
- p. 199 Foto: Renzo Duin, 2021.
- p. 202 Pomet, *A Complete History of Drugs* (1748).
- p. 203 Collectie Rijksmuseum, inv.nr. SK-A-4821.

Kadertekst: Van De Houtman tot Vroman

- p. 206 Foto: koloniaalerfgoedtevoet.
- p. 207 Foto: koloniaalerfgoedtevoet.

Kaart handelsroutes WIC en VOC

- p. 233 Bewerking van de kaart uit: Barbara Henkes *Sporen van het slavernijverleden in Fryslân* (Groningen 2021).

